ULY DALA:
TARIH PEN MÁDENIET

EJELGI TEHNOLOGIIALAR

VI

«Altyn adamnyń álem muzeılerine sherýi» atty halyqaralyq kórme jobasy aıasynda
В рамках международного выставочного проекта «Шествие Золотого человека по музеям мира»
Within the framework of the international exhibition project «The Golden man's World Museums tour»

Qazaqstan Respýblıkasy Mádenıet jáne sport mınıstrligi
Qazaqstan Respýblıkasy Ulttyq mýzeıi
«Halyq qazynasy» ǵylymı-zertteý ınstıtýty

Министерство культуры и спорта Республики Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан
Научно-исследовательский институт «Халық қазынасы»

Ministry of Culture and sport of the Republic of Kazakhstan
National museum of the Republic of Kazakhstan
The National heritage research institute

ULY DALA: TARIH PEN MÁDENIET

ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ: ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА

THE GREAT STEPPE: HISTORY AND CULTURE

Nur-Sultan, 2019

«Altyn adamnyń álem muzeılerine sherýi»
atty halyqaralyq kórme jobasy aıasynda

В рамках международного выставочного проекта
«Шествие Золотого человека по музеям мира»

Within the framework of the international exhibition project
«The Golden man's World Museums tour»

VI

EJELGI TEHNOLOGIIALAR
Kórme katalogy

ДРЕВНИЕ ТЕХНОЛОГИИ
Каталог выставки

ANCIENT TECHNOLOGIES
The exhibition catalogue

ӘОЖ 902/904 (084)
КБЖ 63.4я6
Ұ 46

Баспаға Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің Ғылыми кеңесі ұсынған
Печатается по решению Ученого совета Национального музея Республики Казахстан
Published according to the decision of the Scientific Council of the National Museum
of the Republic of Kazakhstan

Редакциялық коллегия: А. Оңғаруұлы (редактор), Р. Дәрменов, Б. Хасенова,
А. Қайырмағамбетова, Ә. Нұсқабай (құрастырушылар)
Редакционная коллегия: А. Онгарулы (редактор), Р. Дарменов, Б. Хасенова,
А. Каирмагамбетова, А. Нускабай (составители)
Editorial board: A. Onggaruly (editor), R. Darmenov, B. Khasenova, A. Kairmagambetova,
A. Nuskabay (originators)

Ұ 46
Ұлы Дала: тарих пен мәдениет. VI-том. Ежелгі технологиялар. Көрме каталогы. – The Great Steppe: history and culture. Volume VI. Ancient technologies. The exhibition catalogue. – Великая степь: история и культура. Том VI. Древние технологии. Каталог выставки. Под ред. А. Онгарулы. – Нур-Султан, 2019. – 312 с. – Қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-9965-23-536-8 (том 6)

Кітап ж.с.д. IV мыңжылдықтан бері Ұлы Даланы мекен еткен тұрғындардың шикізатты алу мен өңдеу тәсілдері, әртүрлі бұйымдарды жасау технологиясы мен оларды қайта жаңғырту мәселелеріне арналған.

Каталогқа Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінде сақталған, тас, ағаш, сүйек, тері және киіз, металл, әйнек бұйымдар топтамасы еніп отыр. Оған қоса аталған кезеңдер мен тақырыпқа қатысты отандық ғалымдардың зерттеулері қоса берілді.

Түрлі-түсті басылым Қазақстанның мәдени мұрасын зерттеу мен насихаттау бағытындағы археологтарға, этнографтарға, тарихшыларға, мәдениеттанушыларға, музей саласының қызметкерлеріне және осы мәселелермен айналысатын барлық қызығушыларға арналады.

The catalogue is devoted to the problem of production and processing of raw materials and technologies for the production of various products and their reconstruction in the Great Steppe from the 4th millennium BC.

The catalogue includes a collection of stone, wood, bone, leather and felt, metal, glass that stored in the National Museum of the Republic of Kazakhstan. At the same time, studies of domestic scientists related to these periods and topics were added.

The color publication is dedicated to the archaeologists, ethnographers, historians, cultural scientists, museum workers and everyone who interested in research and promotion of the cultural heritage of Kazakhstan.

ӘОЖ 902/904 (084)
КБЖ 63.4я6

ISBN 978-9965-23-490-3 (общ.)
ISBN 978-9965-23-536-8 (том 6)

© Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, 2019
© «Exponat» ЖШС, 2019

«Bizdiń jerimiz materıaldyq mádenıettiń kóptegen dúnıeleriniń paıda bolǵan orny, bastaý bulaǵy desek, asyra aıtqandyq emes. Qazirgi qoǵam ómiriniń ajyramas bólshegine aınalǵan kóptegen buıymdar kezinde bizdiń ólkemizde oılap tabylǵan. Uly dalany meken etken ejelgi adamdar talaı tehnıkalyq jańalyqtar oılap taýyp, buryn-sońdy qoldanylmaǵan jańa quraldar jasaǵan.

Metall óndirýdiń amal-tásilderin tabý tarıhtyń jańa kezeńine jol ashyp, adamzat damýynyń barysyn túbegeıli ózgertti. San alýan metall kenderine baı qazaq jeri – metallýrgıa paıda bolǵan alǵashqy ortalyqtardyń biri.

Ata-babalarymyz jańa, neǵurlym berik metaldar óndirý isin damytyp, olardyń jedel tehnologıialyq ilgerileýine jol ashty. Qazba jumystary barysynda tabylǵan metall qorytatyn peshter men qoldan jasalǵan áshekeı buıymdary, ejelgi dáýirdiń turmystyq zattary men qarý-jaraqtary bul týraly tereńnen syr shertedi. Osynyń bári ejelgi zamandarda bizdiń jerimizdegi dala órkenıeti tehnologıialyq turǵydan qanshalyqty qarqyndy damyǵanyn kórsetedi.

Bizdiń babalarymyz áli kúnge deıin óziniń asqan kórkemdigimen tamsandyratyn asa joǵary deńgeıdegi kórkem dúnıeler jasaǵan. Jaýyngerdiń altynmen aptalǵan kıimderi ejelgi sheberlerdiń altyn óńdeý tehnıkasyn jaqsy meńgergenin ańǵartady».

N.Á. Nazarbaev
Qazaqstan Respýblıkasynyn
Tuńǵysh prezıdenti – Elbasy

«Our land, without exaggeration, has become the place where many objects of material culture come from. Many of the things without which the life of modern society is simply unthinkable were invented in our land. In their development, the inhabitants of the steppes discovered many technical innovations, became the founders of inventions that are still used in all parts of the world.

The invention of methods for producing metals has opened a new historical era and forever changed the course of human development. The Kazakh land, rich in diverse metal ores, also became one of the first centers of metallurgy.

Our ancestors constantly developed the production of new, more durable metals, which opened up opportunities for them to accelerate technological progress. This is evidenced by the found in the excavation furnace for smelting metal, jewelry, household items and weapons of the early eras. This indicates the high technological development of the steppe civilizations that existed on our land in ancient times.

Our ancestors created the highest level of artistic creations, which still amaze the imagination. The skillful golden guise of a warrior indicates the confident mastery of the ancient masters in the technique of processing gold».

N.A. Nazarbayev
The First President
of the Republic of Kazakhstan - Elbasy

Көрме 2019 жылғы қараша айының 11 мен желтоқсан айының 11 күндері
Грекияның Афина қаласындағы Эпиграфикалық музейінде өтті.

Көрменің ұйымдастыру комитеті:

А. Мұхамедиұлы, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің директоры
А.Ш. Нұразхан, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі директорының орынбасары, пед.ғ..к.
А.К. Сатубалдин, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі директорының қор қызметі жөніндегі орынбасары
А. Оңғаруұлы, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің «Халық қазынасы» ҒЗИ басшысы, т.ғ.к.
Г.Қ. Махметова, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің халықаралық қатынастар бөлімінің жетекшісі

Жұмыс тобы:

Б.Р. Ақпасова, Ұ.Т. Садықова, А Джуманова , А. Саутбекова, Б. Адилхаан,
М. Тлеулиева, Б. Сыдыкова, Ж.Нуралина, Л. Балмағамбетова

www.nationalmuseum.kz

The exhibition was held from 11 November to 11 December 2019 at the Epigraphical Museum of Athens, Greece

Organizing committee of exhibition:

A. Mukhamediuly, Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan
A.Sh. Nurazkhan, Deputy Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, c.ped.s.
A.K. Satubaldin, Deputy Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan for Stock Market Activities
A. Onggaruly, Head of Research Institute “National heritage” of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, c.h.s.
G. K. Makhmetova, Head of department of Internatiol Relations of the National Museum of the Republic of Kazakhstan

Working group:

B.R. Akpasova, U.T. Sadykova, A.Dzhumanova, A.Sautbekova, B.Adilkhaan, M.Tleulieva,
B.Sydykova, Zh.Nuralina, L.Balmagambetova

www.altynadamworld.com

МАЗМҰНЫ • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENT

Құттықтау сөз 10
Greeting words 11

Greeting words 12
Құттықтау сөз 13

Құттықтау сөз 14
Greeting words 15

Greeting words 16
Құттықтау сөз 17

Кіріспе 20
Introduction 22

Рахимжанова С.Ж. Солтүстік Қазақстанның энеолит дәуіріндегі қыш көзешілігі 26

1 Рахимжанова С.Ж. Гончарство в эпоху энеолита на территории Северного Казахстана 31

Rakhimzhanova S.Zh. Pottery in the era of eneolithic on the territory of northern Kazakhstan 35

Жауымбаев С.У. Алат металлургиялық кешенінің зерттелу тарихынан 40

2 Жауымбаев С.У. Из истории изучения металлургического комплекса Алат 45

Zhauimbaev S.U. From the history of studying the Alat metallurgical complex 49

Ермолаева А.С. Ұлытаудың ежелгі металлургтары 54

3 Ермолаева А.С. Древние металлурги Улытау 57

Ermolaeva A.S. Ancient metallurgy of Ulitau 59

Горячев А.А. Жетісудың қола дәуіріндегі андроновтық қоныстарының құрылымы мәселесіне 61

4 Горячев А.А. К вопросу об устройстве андроновских поселений эпохи бронзы Жетысу 71

Goryachev A.A. To the question of the device of andronian settlements the era of bronze Zhetysu 81

Самашев З., Ахметжан Қ., Ахметжанова Р., Поздняков Д., Ашимов Р., Алибай Т., Оңғар А., Аман С. Сақ кезеңі жауынгерінің жерлеу костюмін қайта жаңғырту мәселесіне (Елеке сазы қорымының жаңа материалдары бойынша) 90

5 Самашев З., Ахметжан К., Ахметжанова Р., Поздняков Д., Ашимов Р., Алибай Т., Онгар А., Аман С. К реконструкции погребального костюма воина сакского времени (по новым материалам из могильника Елеке сазы) 98

Samashev Z., Akhmetzhan K., Akhmetzhanova R., Pozdnyakov D., Ashimov R., Alibay T., Onggar A., Aman S. To the reconstruction of the Saka time warrior's funeral costume (on the new materials from the Eleke sazy burial ground) 108

МАЗМҰНЫ • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENT

Тоқтабаева Ш.Ж. XIX–XX ғғ. қазақтардың ағашты көркемдеуі 116

6 **Тохтабаева Ш.Ж. Художественное дерево казахов XIX–XX вв.** 121

Tokhtabaeva Sh.Zh. The artistic tree of the Kazakh of the 19th – 20th centuries 127

Қарғабекова Р.И. Қазақтың киіз басу өнері 133

7 **Каргабекова Р.И. Искусство войлока казахов** 138

Kargabekova R.I. Art of the Kazakh felt 143

Тас бұйымдар 148
Изделия из камня 148
Stone products 148

Сүйек бұйымдар 158
Изделия из кости 158
Bone products 158

Ағаш бұйымдар 170
Изделия из дерева 170
Wood products 170

Қыш бұйымдар 186
Изделия из керамики 186
Ceramic ware 186

Тері және киіз бұйымдар 200
Изделия из кожи и войлока 200
Leather goods and felt products 200

Металл бұйымдар 207
Изделия из металла 207
Metalware 207

Әйнек бұйымдар 280
Изделия из стекла 280
Glassware 280

Ежелгі мәдениет мұрагерлері 285
Наследники древних культур 285
Heirs of ancient culture 285

Құрметті достар!

Қазақ елінің тарихы мен мәдениетін паш ететін «Ұлы дала: тарих пен мәдениет» атты көрме, Сіздерді Ұлы даланың ежелгі және дәстүрлі өнерінің жауһарларымен таныстырмақшы. 2017 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінің ұйымдастыруымен Еуропа мен Азия музейлеріне «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты жоба жол тартты. Нәтижесінде музей конақтары көрменің басты жәдігері қазақ елінің феномені, баға жетпес туындысы – «Алтын адаммен» танысты. Сіздердің алдарыңызға археолог К.А. Ақышев пен реставратор В. Садомсков жасаған атақты сақ көсемінің қайта қалпына келтірілген нұсқасы ұсынылып отыр. Сондай-ақ осы обадан табылған кейбір алтын бұйымдарды да көре аласыздар. Бір кездері Алтын адамның костюмін безендіруде қолданылатын бейнелер, еліміздің мемлекеттік рәміздерде де көрініс тапқанын айта кетуіміз керек.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы «Ұлы Даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласында өлкеміздегі рухани, материалдық мәдениеттің пайда болуы мен дамуына назар аударады. Аталған мақала, қоғамға серпіліс беріп, өткенімізге оралып, болашағымызға байыппен қарауға бағыттағаны рас. Шынында да, мәдениетіміз күннен күнге қарыштап дамып келе жатқан заманында өткенімізді ұмытпай, рухани мұрамыздың түп негізін танып, әлемге таныту маңызды болары анық.

Құнды жәдігерлер – дала өркениетінің тарихы, ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерінің маңызды беттерінің куәсі.

Ендеше, Сіздерді «Ұлы дала: тарих пен мәдениет» атты көрмеде Ұлы даланың жауһарларын пайымдап қарауға, құнды да қызықты дүниелермен танысуға шақырамыз!

А. Райымқұлова,
Қазақстан Республикасы
Мәдениет және спорт министрі

Dear friends!

The exhibition "The Great Steppe: History and Culture", which will present the history and culture of the Kazakh people, will present you the masterpieces of the ancient and traditional art of the Great Steppe. Starting from 2017, the National Museum of the Republic of Kazakhstan has been organizing a project called “The Golden Man’s World Museums tour” to the museums of Europe and Asia.

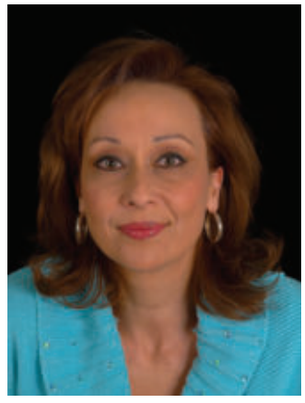
As a result, visitors of the museum got acquainted with the main feature of the exhibition, the phenomenon of the Kazakh nation, and the invaluable work of the “Golden Man”. We are pleased to inform you that we presented to you the restoration of the famous Saka leader who was restored by archaeologist K.A. Akishev and restorer V. Sadomkov. You can also see some of the things found in this burial ground. It should be noted that the images used to decorate the costume of the “Golden Man” were also reflected in the state symbols of our country.

The first President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy, draws attention to the emergence and development of spiritual, material culture in the program article "Seven Facets of the Great Steppe". It is true that this article gave impetus to the society, focusing on the future and looking forward to the future. Indeed, it is important to keep in mind that our culture has grown steadily in the midst of our history, and it is important to recognize the very foundation of our spiritual heritage and to bring it to the world.

The valuable exhibits are the history of the steppe civilization, which has become important pages in the traditions of our ancestors.

We invite you to take part in the exhibition "The Great Steppes: History and Culture", look at the masterpieces of the great steppes and get acquainted with valuable and interesting things!

A. Raimkulova,
Minister of Culture and Sports
Republic of Kazakhstan

Δεν είναι η πρώτη φορά που η χώρα μας υποδέχεται μια επιτυχημένη περιοδεύουσα έκθεση ενός φορέα του εξωτερικού, ούτε η πρώτη φορά που το ελληνικό κοινό έχει την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τα τέχνεργα και την πολιτιστική κληρονομιά ενός μακρινού και εν πολλοίς άγνωστου πολιτισμού.

Ωστόσο, η παρουσίαση της έκθεσης «Η Μεγάλη Στέππα: Ιστορία και Πολιτισμός» από το Εθνικό Μουσείο της Δημοκρατίας του Καζακστάν, αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, μια εξαίρεση και μια ευτυχή συγκυρία για τη χώρα μας. Μέσα από τα λαμπρά και ποικίλα εκθέματά της με κυρίαρχο τον «χρυσό άνδρα», μέσα από το εντυπωσιακό στήσιμο και τις ευρηματικές λύσεις που υιοθετούνται, η ιστορία, η καθημερινή ζωή, οι ιεροτελεστίες και οι παραδόσεις ενός ξεχωριστού πολιτισμού αναδεικνύονται και προβάλλονται μοναδικά.

Έτσι, για πρώτη φορά έχουμε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε την ιστορία και την πορεία στο χρόνο ενός ιδιαίτερου πολιτισμού από τα απώτερα προϊστορικά χρόνια μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Η ζωή στη στέπα, οι κοινωνικές δομές και οι σχέσεις με τους άλλους λαούς, ο πλούτος και η υψηλή τεχνογνωσία της κατεργασίας πολύτιμων πρώτων υλών ξαναζωντανεύουν μπροστά μας, αποκαλύπτοντας τεχνικές, έθιμα και πρακτικές που σε μεγάλο βαθμό αντικατοπτρίζουν και ερμηνεύουν το σύγχρονο Καζακστάν, εδραιώνοντας έναν πολυεπίπεδο και ευεργετικό διάλογο μεταξύ των λαών της Ελλάδας και του Καζακστάν.

Δρ. Πολυξένη Αδάμ - Βελένη

Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

HELLENIC REPUBLIC
Ministry of Culture and Sports

General Directorate of Antiquities and Cultural Heritage
Directorate of Archaeological Museums, Exhibitions and Educational Programmes

Бұл біздің еліміздің шетелдік мекеменің жылжымалы көрмесін бірінші рет ұйымдастыруы емес және грек жұртшылығына алыс та, белгілі бір деңгейде бейтаныс өркениеттің жәдігерлерімен және мәдени мұраларымен танысу мүмкіндігі алғаш рет туындап отырған жоқ.

Дегенмен де, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің «Ұлы дала: тарих пен мәдениет» атты көрмесінің тұсаукесері біздің еліміз үшін айрықша жайт және сәтті оқиға болып табылмақ. «Алтын адамға» ғана тән ерекше және әртүрлі жәдігерлер арқасында, әсерлі бір атмосфера мен қабылданған инновациялық шешімдер арқылы елдің тарихы, күнделікті өмірі, ерекше өзіне ғана тән мәдениеттің салты мен дәстүрі көрсетілген және ерекше үйлесімде беріледі.

Осылайша біз тарихты зерттеу мен атам заманғы алғашқы қауымдық кезеңнен XX-ғасырдың алғашқы онжылдықтарына дейінгі аралықтағы анық бір өркениетке саяхаттауға мүмкіндік алып отырмыз. Біздің алдымызда Дала өмірі, әлеуметтік құрылымдары және басқа халықтармен қарым-қатынастары, құнды шикізат байлығы мен оларды өңдеудегі алдыңғы қатарлы технологиялары жаңғыра түседі. Қазіргі Қазақстанды белгілі бір мөлшерде бейнелейтін және таныта алатын бұл әдет-ғұрыптар мен тәжірибелер Грекия мен Қазақстан халықтары арасындағы көп деңгейлі және пайдалы диалогқа негіз болмақ.

Поликсени Адам - Велени,
Грекия Республикасының
Мәдениет және спорт министрлігінің
Антикалық және мәдени мұра
департаментінің бас директоры

Қадірлі достар!

Сіздердің назарларыңызға «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты жоба аясындағы «Ұлы Дала: тарих пен мәдениет» атты көрмені ұсынғанымызға қуаныштымын. Жоба 2017 жылы Беларуссияның Минск қаласында өткен көрмеден бастау алды. Содан бері шеру Ресейдің Мәскеу және Казань, Әзірбайжанның Баку, Оңтүстік Кореяның Сеул, Польшаның Гданьск, Қытайдың Сиань, Өзбекстанның Ташкент, Солтүстік Македонияның Скопье, Түркияның Анкара қалаларындағы ірі музейлерде өткізіліп, Ұлы Дала елінің мәдени мұрасына музейге келушілер тарапынан үлкен қызығушылық тудырды. Аталған жоба аясындағы биылғы 2019 жылғы көрме өзегін Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы құрады.

Көптеген халықтардың мәдени құндылықтарын аяусыз жойып жатқан жаһандану заманында музейлер әртүрлі әлемдердің арасында диалог орнату мен әр ұлттардың табысар алаңы болып табылады. Бізді музей қабырғаларында сезінген эмоцияларымыз, ортақ құндылықтар біріктіре алады. Музейлер тарихты шынайы танып, бізге өзімізді және басқаларды тереңінен түсінуге мүмкіндік береді. Жәдігерлерді «сөйлету», оның сырын ұғыну әрқилы мәдениет өкілдеріне құрметпен қарау мен адами ортақ құндылықтарды аялай бағалау қажеттілігін үйретеді.

Ұлы Дала – бұл мыңдаған жылдар бұрын пайда болған трансмәдени байланыстардың нәтижесінде қалыптасқан ерекше әлем. Ол біздің тарихымызда көптеген өзгерістерге себепші болды, әрі ұлттық мәдениеттің қайнар бастауын құрады. Дала өркениетінің мәдени коды қоршаған болмысқа айналудың өзіндік тәжірибесі нәтижесінде қалыптасты. Уақыт пен кеңістік арқылы біз дала өмірі қалыптастырған негізгі ұғымдарды енгіздік. Бұл ерекшелік өнерде толығымен бейнеленді. Қандай кезең туралы сөз болса да, біз өнеріміздің өзіндік тілін сырттан жеткен мәдени жаңашылықтармен байыта отырып, сақтағандығын көреміз.

Сіздердің назарларыңызға Ұлы Дала тарихының түрлі кезеңдерінен сыр шертер жәдігерлер ұсынылған. Жәдігерлер екі мың жыл уақыт аралығын қамтиды және әрбір кезеңдердің жаһандық өзгерістері жайлы хабар береді. Олар ежелгі адамдардың технологиялық жетістіктерінің, дала мемлекеттерінің өркендеу мен құлдырауының, мүлдем әртүрлі әлемдер арасындағы байланыстарды орнату, дала жолдарының арқасында құрылған қатынастардың куәсі болды. Біз сияқты, ежелгі өмірдің қиындықтарын аз елестетін қазіргі заманғы адамдар үшін, олардың сыртқы сұлулығы қызықтырмайды, бұл бұйымдар бірінші кезекте функционалды, олардың пішіні қатаң іріктеудің нәтижесінде қалыптасқанын есте сақтау маңызды.

Көрме жәдігерлері мыңдаған жылдардағы дала мәдениетінің сабақтастығын көрсетеді. Әлемнің қайта құрудағы бұл көпғасырлық тәжірибесі қазақ дәстүрлі мәдениетінде көрініс тапты. Этнографиялық кезең бұйымдарының символикасы шығу тегіне жүгінген кезде ғана түсінікті болады және өз кезегінде ежелгі жәдігерлерді ұғыну дәстүрлі мәдениеттің деректерін пайдаланудың арқасында тереңдей түседі.

А. Мұхамедиұлы,
Қазақстан Республикасы
Ұлттық музейінің директоры

Қазақстан Республикасы
ҰЛТТЫҚ
МҰЗЕЙІ

Dear friends!

We are pleased to present you the exhibition "The Great Steppe: History and Culture" within the framework of the project " The Golden Man's World Museums tour ". The project began in 2017 in Minsk, Belarus. Since then, this parade has caused great interest among visitors of museums, including Russian Moscow and Kazan, Azerbaijan - Baku, South Korea - Seoul, Poland - Gdansk, China - Xian, Uzbekistan - Tashkent, Skopje in northern Macedonia and Turkey - Ankara. The current exhibition of 2019 within the framework of the program article "Seven Facets of the Great Steppe" of the First President of the Republic of Kazakhstan - the Leader of the Nation.

In an era of globalization that has undermined the cultural values of many nations, museums are a platform for dialogue and dialogue between different nations. The emotions that we feel within the walls of a museum can combine common values. Museums are a true recognition of history, allowing us to better understand ourselves and others. It teaches the need to "speak," to understand the secrets, to respect the diversity of cultures, and to respect the values of universal values.

The Great Steppe is a unique world formed as a result of trans-cultural relations thousands of years ago. This has contributed to many changes in our history and creates a national culture. The cultural code of the steppe civilization was formed as a result of its own experience of transformation. Through time and space, we introduced key concepts that shape the field life. This feature is fully illustrated. No matter what period we are talking about, we see that we have preserved our art language, enriching its cultural language from the outside.

Your attention to the various stages of the history of the Great Steppe is provided by the exhibits. The exhibits cover a period of two thousand years and give us an idea of the global changes of each period. They witnessed the technological achievements of ancient people, the prosperity and decline of the steppe states, the establishment of links between different worlds and the relationships that were built along the steppe roads. It is important to remember that for us modern people who are less able to understand the problems of ancient life are not interested in their external beauty, it is important to remember that these products were primarily functional and their shapes were formed as a result of strict selection.

The exhibits demonstrate the continuity of the steppe culture for thousands of years. This centuries-old experience of world reconstruction was reflected in the traditional Kazakh culture. The symbolism of the products of the ethnographic period is manifested only when it comes to origin, and understanding of ancient relics is deepened through the use of data from traditional culture.

A. Mukhamediuly,
Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan

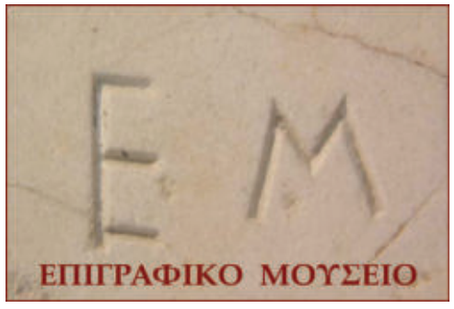

Με ιδιαίτερη χαρά το Επιγραφικό Μουσείο της Αθήνας, ανοίγει τις πύλες του για να φιλοξενήσει την αρχαιολογική έκθεση: «Η Μεγάλη Στέπα: Ιστορία και Πολιτισμός» από το Εθνικό Μουσείο της Δημοκρατίας του Καζακστάν.

Για πρώτη φορά παρουσιάζεται στο ελληνικό κοινό, η ιστορία του νομαδικού πολιτισμού του Καζακστάν, από την 4η χιλιετία π.Χ. έως τις αρχές του 20 ου αιώνα. Μέσα από τα ευρήματα των ανασκαφών, κυρίως τα ταφικά κτερίσματα, ξεδιπλώνεται η ιστορία των ανθρώπων της μακρινής στέπας που κατοίκησαν στην περιοχή που εκτείνεται από την Κασπία θάλασσα στα δυτικά, μέχρι την οροσειρά Αλτάι στα ανατολικά.

Τα μοναδικά αυτά τέχνεργα, μάρτυρες της ιστορίας των νομάδων της στέπας, κοντά στις αρχαίες ελληνικές επιγραφές που φέρουν πάνω τους ονόματα ανθρώπων και θεών, πράξεις και αποφάσεις των πολιτών της πόλης που γέννησε το δημοκρατικό πολίτευμα, της Αθήνας, περιμένουν το επισκέπτη να τα «αναγνώσει», στο μεγαλύτερο στο είδος του παγκοσμίως, Επιγραφικό Μουσείο της Αθήνας.

Ο Διευθυντής του Επιγραφικού Μουσείου,
Δρ. Αθανάσιος Θέμος

Афина Эпиграфиялық музейі Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің археологиялық «Ұлы дала: тарих және мәдениет» көрмесін өткізу үшін өз есігін бар ықыласымен қуана ашады.

Грек көрермендері алғаш рет Қазақстанның жыл санауымызға дейінгі 4-мыңжылдықтан бастап, 20 ғасырдың басына дейінгі дала өркениетінің тарихымен танысатын болады. Археологиялық жәдігерлер батысында Каспий теңізінен бастап, шығысында Алтай тауларына дейінгі аймақты мекендеген алыс дала жұртының тарихынан сыр шертеді.

Дала көшпенділерінің тарихына куә осы бірегей жәдігерлер, Афина азаматтарының әрекеттері мен шешімдерімен демократияны тудырған адамдар мен құдайлардың аттары жазылған ежелгі грек жазбаларымен қатар тұрып, әлемдегі өзі сияқты музейлер арасында ең үлкені саналатын Афина Эпиграфиялық музейіне көрермендердің келіп тамашалауын күтеді.

Доктор Атанассиос Темос
Афина эпиграфиялық музей директоры

Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Национальный музей Республики Казахстан

КІРІСПЕ

Қазақстандық музейлер өз тарихында бірегей музей қорын қалыптастырып, ұлттық мәдени және табиғи мұраны сақтау мен насихаттауда баға жетпес тәжірибе жинақтады. Қазақстандық музейлер қалыптасқан дәстүрлерді сақтай отырып, музей тәжірибесіндегі жаңашылдықтарды пайдаланады, олардың қызметі халықаралық құрметтеуге лайықты ие болды. Дамудың мәдени факторлары маңыздылығының өсуіне байланысты әлемнің әлеуметтік-мәдени кеңістігінде музейлер рөлінің артуы байқалады. Қазіргі жағдай Қазақстан музейлерінің әлемдік қауымдастықпен, бизнес және мәдени-ағарту ұйымдарымен өзара ынтымақтастық орнатуына жаңа мүмкіндіктер ашады. Нәтижесінде мәдениетті дамудың ресурсы ретінде түсінудің тұжырымдамасы және әлемдік саясаттағы елдер мен мемлекеттердің өзара қарым-қатынасына музейлердің тікелей әсері болып табылады.

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты жобасы 2019 жылы таяу және алыс шетелдерде жүзеге асырылады. Көрмеде Еуразия кеңістігіндегі ежелгі, орта ғасырлардағы және қазіргі кездегі мәдени және экономикалық байланыстары көрсетілген. Көрме тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласына сәйкес әзірленді.

Ұлттық мұраны көрмелеу жалпы әлемдік мәдени құндылықтар контексінде жүргізіледі және көшпелі қазақтардың тас ғасырынан бүгінгі күнге дейінгі адамзат өркениетінің дамуына қосқан үлесін айқын көрсетеді.

Көрме экспозициясының құрылымы негізгі үш бөліктен тұрады:

Көрменің бірінші кіру аумағында Ұлы Дала елінің табиғи-климаттық жағдайы туралы мәліметтер берілген. Қазақ жері мұхит секілді ұшы қиыры көрінбейтін, әдемі және бай. Олар батыста Еділ өзенінің сағасынан бастап шығыстағы Алтайға дейін 3000 шақырым және солтүстікте Батыс Сібір жазығынан оңтүстіктегі Тәңіртау жоталарына дейін 1600 шақырым қашықтықта орналасқан.

Біздің еліміздің аумағында Сібірлік қатал және Орта Азиялық аптап ыстықты климат, тау тайгасы мен шөлдер, кең ойпаттар мен маңғаз тау жоталары кездеседі. Елдің батысында, Каспий жағасында, 132 м тереңдікте Қарақия ойпаты жатыр, ал оңтүстік-шығыста шамамен жеті шақырымдық тау шоқысы Хан тәңірі асқақтап тұр. Қазақстанның солтүстігінде қайыңды-көктеректі шоқтары бар түрлі шөпті-дәнді дала жатыр. Оңтүстікке қарай олар жоғалып, мұнда шөлейт және шөлді далаға ұласады. Сирек және суы таяз өзендері бар шөлдер үлкен алаңдарды алып жатыр, оңтүстіктен шығысқа қарай олар төбесінде қар және мұздықтар бар қуатты жартасты жоталармен жиектелген.

Қазақстан пайдалы қазбалар қазынасы саналады. Оның жер қойнауында табиғатқа белгілі барлық пайдалы қазбалар табылған. Мұнда темір, мыс, қорғасын, мырыш, хром, көмір, мұнай, фосфориттердің үлкен қоры шоғырланған.

Қазақстан қолайлы географиялық жағдайға ие. Ол арқылы Орта Азия, Батыс және Шығыс Сібірдің ірі елдері, Орал, Ресей, Қытай арасындағы қатынас жолдары салынды.

Көрменің екінші бөлігінде қазақ этнографиясы ұсынылған. Қазақ халқына тән этникалық белгілер тілдік және мәдени ортақтығы, атап айтқанда дәстүрлі-тұрмыстық мәдениеттің түрлі элементтерінде байқалады. Қазақ этносы үшін материалдық және рухани мәдениеттің, тұрмыстың, әдет-ғұрып пен дәстүрдің, өндіріс үрдісінің негізгі элементтерінің ортақтығы тән.

Қазақтың сәндік-қолданбалы өнерінің кең тараған түрлеріне: кілем дайындау мен үй тұрмысындағы өрнектелген киізден жасалған заттар, былғарыдан өрнектелген бұйымдарды жасау, металдарды көркем өңдеу, сүйек пен ағашты ою, өрнектелген тоқыма, жүн кілемдерін және ұсақ кілем бұйымдарын өңдеу, шиден жасалған өрнектелген ши тоқымалар тоқу, жүннен істелген матаны, киізді және т.б. кестелеу жатады.

Металды көркемдік өңдеумен қолөнер өнерге айналады. Қазақ зергерлері негізінен күміс бойынша жұмыс істей отырып, зергерлік істің күрделі техникасын жақсы меңгерді: қалыптау, оймалау, шекімелеу, бүршіктеу, ширату, керту, қаралау. Өңіржиек, білезік, жүзік, салпыншақты сырға және т.б. әйелдерге арналған зергерлік бұйымдар стилі мен ерекше жасалу техникасы жағынан ж.с. IV–V ғғ. Қазақстанда (Бурабай, Қанаттас, Қараағаш, Көктал, Қызылқайнартөбе, Ақтөбе және т.б.) археологиялық қазбалардан табылған заттарда кездесетін полихромды стильде жасалған бұйымдарға жақын.

Көшпелі халықтардың сәндік-қолданбалы өнерінің негізгі және тұрақты элементі ою-өрнек болып табылатыны белгілі. Бұл туралы XX ғасырдың басында Г.Н. Потанин былай деп еді: «үй жағдайының барлық саңылауларына енеді; киіз үйде жұмыс істейтін иесінің арқасында киіздің бірде-бір үзім, бірде-бір тері бөлігі, бірде-бір ағаш беті ою-өрнексіз болмайды. Тіпті киіз үйдің шаңырағын жабатын түндігі де ою-өрнекпен өрнектеледі».

Қазақ халқының бай көркемдік мұрасы, ғасырлар бойы дамыған ою-өрнегі, жоғары техникалық шеберлік пен қайталанбас түс – осының барлығы Қазақстанның халық кәсіпшілігінде кеңінен қолданылады.

Көрменің үшінші аумағы экспозицияның негізгі аумағы болып табылады, мұнда археологиялық олжалар ұсынылған. Археологиялық бөлімі жан-жақты қамтылып, тас ғасыры дәуіріне шығатын археологиялық мұраның бастапқы қабаттарынан басталуы тиіс. Шын мәнісінде, маңызды тарихи-мәдени жүктемеге ие және халықтың генетикалық жады үшін белгілі болып табылатын үлгілі ескерткіштерді таңдау қажет.

Залдың ортасында көрменің негізгі жәдігері – Ұлы Даланы билеушілердің бірі

– алтын киімді Есік бекзадасының ғылыми қайта жаңғыртпа макеті орын алған. Мұнда сондай-ақ Қазақстанның ерте сақ кезеңіне жататын Талды-2, Тақсай, Берел, Лебедевка және т.б. үлгілі ескерткіштерінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында алынған жәдігерлер қойылған.

Бірінші бөлім: Ежелгі Қазақстанның тау-кен ісі және металлургиясы. Қазақстанның археологиялық ескерткіштерінің арасында қола дәуіріне жататын ежелгі тау ісі мен металлургия ескерткіштері айтарлықтай сақталған. Ж.с.д. XVIII–XIII ғғ. осы аймақты андронов мәдени-тарихи қауымдастығының тайпалары мекендеді, оларға мал шаруашылық-егіншілік экономика, дамыған тау-кен ісі, металлургия және қоланы өңдеу тән. Олар қазіргі күнге дейін мыс, қалайы, қорғасын және басқа да металдарды өндіруге арналған өнімдер түрінде және сирек ұзақ мерзімді елді-мекендерде кездесетін мыс балқыту кешендері түрінде сақталған.

Мыс (Жезқазған, Зырянь, Қаршыға, Жалтыр, Ащылы, Ұратөбе, Күшікбай), қалайы (Атасу таулары, Қалба және Нарым жоталары) және алтынның (Степняк, Қазаншұқыр, Балажал, Ақжал, Дайбай, Майқапшағай, Ақабек) көптеген ежелгі әзірлемелері, бұл аумақ ежелгі металлургия орталықтарының бірі болғанын көрсетеді. Геологиялық ізденістер ежелгі кезде мыс тотыққан кендерді өндіру мен балқыту үлкен мөлшерге жеткенін көрсетеді. Ең қарапайым есептеулер Жезқазған ауданында балқытылған мыс көлемі шамамен 100 мың тоннаны құрағанын, Имантау кен орнының көне қазбаларының үйінділері 48 мың тонна мыс кенін көрсетеді. Тау-кен қазбаларының өлшемі мен шығарылған кен көлемі мыс, қалайы және алтын кен орындары ғасырлар бойы пайдаланылғандығын айтады.

Құю шеберханаларының қалдықтары Малокрасноярск, Алексеевка, Новоникольск, Петровка II қоныстарында тіркелген. Мұнда әртүрлі құрылымды тас және балшық құю пішіндерінде шаруашылық және тұрмыстық мақсаттағы көптеген құралдар құйылды: күкірттер мен балталар, қанжарлар, пышақтар, садақ пен жебелердің ұштықтары. Әшекейлер көбінесе соғу, нақыштау, бедерлеу арқылы жасалған. Қазақстанның жер қойнауының байлығы қалайы мен мыс кен орындарымен, сондай-ақ оларды қола дәуірінде кеңінен пайдалану тас құралдарының көп бөлігін қола құралдарға ауыстыруға алып келді.

Екінші бөлім: Дала өркениетінің қайнар көздері: жылқы, арба және салт атты. Далалық Еуразия халқының тарихындағы маңызды кезеңіне салт аттылықтың пайда болуы жатады. Бұл шамамен екі-үш жүзжылдыққа созылатын өте ұзақ үрдіс болды; ол жүген, ауыздық пен сулықтың, сондай-ақ атқа міну мен шабандоз өнердің басқа да бөліктерінің бірқатар жетілдірулерін қамтиды. Солтүстік Қазақстандағы Ботай қонысына жүргізілген қазба жұмыстары өңір тұрғындарының өмірінде жылқының маңызды рөл атқара бастағанын көрсетті. Өткеннің жазба және бейнелеу көздері, көшпелілер басында жылқыны қара күш ретінде пайдалануды, кейінірек мініс ретінде қолға үйретуді меңгеруде көшбасшы болғанын айғақтайды. Атты мініс үшін қолға үйрету көшпелілердің қолының ұзаруына, жерінің кеңеюіне және Еуразиялық дала мен іргелес аумақтардың тарихында ұзақ уақыт бойы үстемдік етуіне алып келді. Бұл бүкіл әлем деңгейіндегі жаһандық байланыс тарихындағы алғашқы тәжірибе. Ену нәтижесінде бұл жетілдірулер қоршаған елдерге, соның ішінде Алдыңғы Азияның өркениетті аймақтарына да таралды. Бір уақытта жүген өзгереді, маңдайша белдіктер пайда болады, қайысты мықты бекіту үшін сулықтардың үш тесікті түрі пайда болады, ал ауыздық «үзеңгі тәрізді» пішінге ие болады. Ат әбзелдерінің (сулық, ауыздық, ер, белдіктердің тоғалары) салт аттылардың қарулануының шығу тегі мен эволюциясын көрсету қажет.

Үшінші бөлім: Орта ғасырлық кезеңдегі Ұлы Дала (VI–XV ғғ.). Ж.с. I мыңжылдықтың ортасы – түркілер тарихындағы маңызды кезең, олар өз мемлекеттерін құрды. Ежелгі түркілердің империясы Тынық мұхитынан Қаратеңізге дейінгі аралықты алып жатты. Түркі ескерткіштерін зерттеу және сақтау бойынша кешенді археологиялық зерттеулер Мерке және Жайсаң ғибадатханалық кешендерінде жүргізілді. Ерте ортағасырлық археологиялық-сәулет кешені Ақыртас, Сидақ қонысы, Жуантөбе қалашығында және т.б. қазба жұмыстары кезінде қызықты нәтижелер алынды.

VI–X ғғ. Оңтүстік Қазақстан мен Жетісуда көшпелілердің тұрақты қоныстарының негізінде қалалар құрылды. Бұл кезең түркі билеушілерінің – сарайлары мен қамалдарының монументалды құрылыстарымен сипатталады. Оңтүстік Қазақстандағы ірі қалалардан басқа солтүстік-шығыс Жетісу, Орталық Қазақстан және Ертіс өңіріндегі отырықшылық пен қалалық мәдениеттің орталықтары құрылды. Қалаларда тұрғын үйлердің, қыштың, әшекейлердің, қалалық абаттандырудың – су құбырлары, монша, қуатты көшелердің, алаңдардың бірыңғай түрлері қалыптасты.

Белгілі швейцарлық шығыстанушы Адам Мец IX–XI ғғ. кезеңін шығыс мұсылмандығына қатысты «Мұсылман Ренессансы» деп атады. Мұсылман мәдениетін қалыптастыруда Ұлы Жібек жолы маңызды рөл атқарды.

Орта ғасыр кезеңінде Қазақстанда сәулет ансамбльдері, сарайлар мен мешіттер, ұлы кесенелер мен медреселер, көзеші шеберханалары, ұсталар мен зергерлер және қатардағы қалалықтардың тұрғын орамдары бар ондаған гүлденген қалалары болды. Қазақстан қалалары әкімшілік орталықтар, қолөнер, сауда және ауыл шаруашылығының орны рөлін орындай отырып, көпфункционалды қызмет атқарды. Оларды ғылым, білім және мәдениет орталықтары деп атауға болады.

INTRODUCTION

Throughout its history, Kazakhstan's museums have formed a unique museum fund and have gained invaluable experience in preserving and promoting the national cultural and natural heritage. Preserving the established traditions, Kazakhstan museums use innovations in museum practice and their activities have deservedly received international recognition. Due to the growing importance of cultural factors of development, there is an increase in the role of museums in the sociocultural space of the world. The current situation opens up new opportunities for the interaction of museums of Kazakhstan with the international community, business and cultural and educational organizations. The result is the development of an understanding of culture as a resource for improvement and the direct influence of museums on the relationship between countries and states in world politics.

The project "The Golden Man's World Museums Tour" will be implemented in 2019 in six countries of the near and far abroad. The exhibition shows economic and cultural contacts in the open spaces of Eurasia in antiquity, the Middle Ages and the present. The concept of the exhibition had been developed in accordance with the program article of the Elbasy – First President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev "Seven Facets of the Great Steppe".

The exposition contains the most important exhibits, documents, books, archival materials, artifacts, allowing at different levels of perception to characterize the specifics of the history of the Great Steppe.

Exposure of the national heritage is carried out in the context of global cultural values and clearly demonstrates the contribution of the Kazakh nomads to the development of human civilization from the Stone Age to the present day.

The exposition structure consists of three main parts:

The first area of the exhibition is intended as an introduction, here you can find information about the natural conditions of our country.

Boundless as the ocean, beautiful and rich in Kazakh lands. They stretched almost 3000 km from the lower reaches of the Volga in the west to Altai in the east and 16000 km from the West Siberian Plain in the north to the Tien Shan ranges in the south.

On the territory of our country, there are severe Siberia and sultry Central Asia, mountain taiga and deserts, vast lowlands and powerful mountain ranges. In the west of the republic, off the coast of the Caspian Sea, lies the deep dry Karagi depression with a mark of 132 m, and in the south-east, the almost seven-kilometer-high Khan-Tengri massif rises. In the north part of Kazakhstan, stretch grass steppes with birch and aspen groves. To the south they disappear, the impassable steppe dominates here, which to the south turns into a semi-desert, and then into a desert. Deserts, with rare and shallow rivers, occupy vast areas. From south to east they are bordered by powerful rocky ridges, topped with snow and glaciers.

Kazakhstan is called the treasury of minerals. In its depths found almost all known in natural minerals. Here can be found large reserves of iron, copper, lead, zinc, chromium, huge reserves of coal, oil, phosphate as well.

Kazakhstan has a favorable geographical position. Through it, routes of communication are laid between the large countries of Central Asia, Western and Eastern Siberia, the Urals, Russia, and China.

The second area of the exhibition is the main area of the dive, there are the ethnography of the Kazakhs.

Characteristic ethnic features of the Kazakh people can be traced to the presence of linguistic and cultural communities, in particular, in various elements of the traditional household culture. For the Kazakh ethnos, commonness of the main elements of material and spiritual culture, life, customs and traditions, elements of the production process are being inherent.

Common types of Kazakh decorative and applied art include: making carpets and household items from ornamented felt, patterned leather goods, artistic metalworking, bone and wood carving, patterned weaving, wool and small carpet weaving, weaving patterned mats from chiy, embroidery on wool fabric, felt, etc.

Art classes are among the occupations located in that unsteady edge where the craft ceases to be a craft and becomes an art. The Kazakh zergers (jewellery master), working mainly in silver, perfectly mastered the complex technique of jewellery: stamping, engraving, chasing, graining, scan, notching, blackening. Women's jewellery, such as onirzhiek – breast jewellery, blezik – bracelets, zhuzik –rings, kosa syrga – earrings with pendants and others in style, are surprisingly close to the things of the so-called polychrome style in manufacturing techniques, known from archaeological finds of the 4th – 5th centuries AD, in Kazakhstan. (Borovoi, Kanattas, Karaagach, Koktal, Kzyl-Kainar-tobe, Aktobe and others)

As known, the main and most stable element of the decorative and applied art of nomadic peoples is the ornament. G.N. Potanin, an ethnographer of the Kazakh people in ethnography of the Kazakh people, wrote about this, very brightly at the beginning of the 20th century. The Kazakh ornament, he noted, "penetrates into all the cracks of the home environment; in the yurt, thanks to the working hostess, there is not a single shred of feeling, not a single piece of leather, not a single tip of a wooden surface without an ornament. Even the felts covering the vault of the yurt bear an ornament".

The rich artistic heritage of the Kazakh people, the ornamental art that has developed over the centuries, high technical mastery and unique colour - all this finds the widest implementation in the folk crafts of Kazakhstan.

The third area of the exhibition is the main area of the dive, there are archaeological finds.

The archaeological section of the exhibition should be comprehensive and begin with the original layers of the archaeological heritage, dating back to the Stone Age. In fact, it is necessary to choose reference monuments that carry an important historical and cultural background and are significant for the genetic memory of the people.

The central part: In the center of the hall, there is a model of reconstruction of the rulers of the Great Steppe (Esik), which are the main exhibits of the exhibition. It also exhibits artifacts obtained during archaeological excavations from reference monuments of the early Iron Age of Kazakhstan, such as Taldy-2, Taksay, Berel, Zhalauly, Lebedevka etc.

The first section of the exhibition: The mining and metallurgy of ancient Kazakhstan. Among the archaeological monuments of Kazakhstan, monuments of ancient mining and metallurgy belonging to the Bronze Age are preserved in significant numbers. In the 18th – 13th centuries BC, this territory was inhabited by the tribes of the Andronov, cultural and historical community, which are characterized by pastoral and agricultural economy, developed mining, metallurgy and bronze metalworking. They have survived to the present day most often in the form of workings for the extraction of copper, tin, lead, and other metals, and less often in the form of copper-smelting complexes found in long-term settlements.

Numerous ancient developments of coppers (Zhezkazgan, Zyryanovsk, Karchiga, Zhaltyr, Ashily, Uro-Tobe, Kushikbai), tins (Atasu mountains, Kalbi and Harym ridges) and gold (Stepnyak, Kazanchukur, Balazhal, Akzhal, Daybay, Maykopchegai, Akabek) that this territory was one of the centers of ancient metallurgy. Geological researches show that the mining and smelting of oxidized copper ores in antiquity reached enormous proportions. The most modest calculations say that in the Zhezkazgan area the volume of smelted copper was about 100 thousand tons, while the dumps of the ancient workings of the Imantau deposit are expressed in 48 thousand tons of copper ore. The size of the mine workings and the volume of ore excavated suggests that deposits of copper, tin, and gold have been exploited for many centuries.

The remains of the foundry workshops were recorded in the settlements of Malo-Krasnoiarsk, Alekseevskoe, Novonikolskii, Petrovka II. Here, in the stone and clay foundry moulds of various designs, most of the tools for household and household purposes were moulded: sickles and curved axes, daggers and knives, spear and arrowheads. Jewellery was mostly made by forging and embossing. The richness of Kazakhstan's subsoil with tin and copper deposits, as well as their widespread use in the Bronze Age, led to the replacement of most stone tools with bronze tools.

The second section of the exhibition: The origins of the steppe civilization: horse, chariot and horseman. The most important stage in the history of the population of the steppe Eurasia was the emergence of horsemanship. It was a rather long process, lasting for about two or three centuries; it included a number of improvements in the bridle, bits and cheek-pieces, the rider's landing and other details of the rider's art. Excavations of the Botai settlement in northern Kazakhstan have shown that the horse begins to play an important role in the life of the region's population. Written and pictorial sources of the past testify that it was the nomads who were the first ones in mastering the horse as a force at the beginning and for horse riding afterwards. Mastering a horse for horse riding led to an unprecedented expansion of the habitable world of nomads and their dominance in the history of the Eurasian steppes and adjacent territories for a long time. This is the first ever experience of global communication at a worldwide level. As a result of diffusion, these improvements spread to surrounding countries, including the civilized regions of Asia Minor. Among the most important innovations of antiquity is the appearance of a martingale, a belt leading from a cinch, branching out on a horse's chest and going out to the withers by two rings through which the occasion passed. The martingale allowed fixing the leash and let it go for a while to shoot a bow. At the same time, the headband changes, frontal straps appear, for a more stable anchorage of the straps, the cheek-pieces become three-pointed, and the bits take on a "stare-like" shape. It is necessary to show the genesis and evolution of horse equipment (cheek-piece, bit, saddle, belt buckles), equestrian of riders.

The third section of the exhibition: The Great Steppe in the Middle Ages (6th – 15th centuries). The middle of the 1st millennium AD - the most important milestone in the history of the Turks, they created their own states. The empire of the ancient Turks stretched from the Pacific to the Black Sea. Comprehensive archaeological research on the study and preservation of Turkic monuments was carried out at the cult-memorial complexes of the sanctuaries of Merke and Zhaisan. Interesting results were obtained during the excavations of the early medieval archaeological and architectural complex Akyrtas, the settlement Sidak, the Zhuantobe settlement, and others.

In 6th–10th centuries, in southern Kazakhstan and Zhetysu, cities are being formed on the basis of fixed rates of nomadic rulers. This period is characterized by the construction of monumental buildings of the Turkic rulers - palaces and castles.

In addition to large cities, centers of settlement and urban culture are formed in northeastern Zhetysu, Central Kazakhstan, and Irtysh in southern Kazakhstan. In cities, uniform types of dwellings, ceramics, decorations, and urban amenities are developed - water pipes, baths, cobbled streets, and squares.

The era of the 9th–12th centuries, in relation to the muslim East, the famous Swiss orientalist Adam Metz called the Muslim Renaissance. An important role in the formation of the Muslim culture was played by the Great Silk Road.

During the Middle Ages, Kazakhstan numbered dozens of flowering cities with architectural ensembles, palaces and mosques, majestic mausoleums and madrasas, workshops of potters, blacksmiths and jewellers, and residential areas of ordinary citizens. The cities of Kazakhstan were multifunctional, fulfilling the role of administrative centres, centres of craft, trade and agriculture. They can be called centres of science, education and culture.

Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Национальный музей Республики Казахстан

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭНЕОЛИТ ДӘУІРІНДЕГІ ҚЫШ КӨЗЕШІЛІГІ

С.Ж. Рахимжанова

Бүгінгі таңда Солтүстік Қазақстанда энеолит дәуірінің көптеген ескерткіштері ашылды, ал аймақтың тарихи-мәдени үрдістерін қайта қалпына келтіруде бұл ескерткіштерден табылған қыш кешендер маңызды рөл атқарады.

Осы өңірдің энеолит дәуірінің археологиялық ескерткіштері туралы ілімді жинақтау және дамыту үрдісінде екі кезең анықталады.

Бірінші кезең 1940–1970 жж. қамтиды және энеолит дәуірінің бастапқы материалдарын жинақтаумен сипатталады. Ғылыми қоғамдастықта энеолит дәуірі ұғымы қалыптасады, табылымдардың жалпы массасынан осы дәуірдің материалдарын саралау критерийлері анықталады. Бұл қыш топтамаларына қатысты да заңдылық болып табылады, ою-өрнек оны зерделеудегі негізгі саралау критерийі ретінде қызмет атқарады. Бұл өңірдегі ескерткіштерді іздестірумен жергілікті өлкетанушылар, сондай-ақ ғылыми орталықтардың жетекші археологтары да айналысқан (А.Я. Брюсов, А.А. Формозов, С.С. Черников, Е.И. Агеева, А.Г. Максимова, Л.А. Чалая және т.б.).

Екінші кезең 1980-ші жж. басын қамтиды және осы уақытқа дейінгі Солтүстік Қазақстан аудандарындағы В.Н. Логвин, В.Ф. Зайберт, В.К. Мерцтің кең ауқымды зерттеулерімен сипатталады Ол біріншіден энеолит ескерткіштерін мақсатты зерттеумен ерекшеленеді. Аталған аймақтағы негізгі жұмыстар Торғай археологиялық экспедициясы, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті мен С. Торайғыров Павлодар мемлекеттік университетінің экспедицияларымен жүргізілді.

В.Н. Логвин 1970-ші жылдары Қостанай облысында бірқатар энеолиттік ескерткіштерді анықтады. Алынған материалдар өңірдегі энеолит дәуірін үш кезеңге бөлуге мүмкіндік берді – ерте, орта, кейінгі, олар өздерінің әртүрлі мәдениеттілігімен сипатталады.

Ертеэнеолиттік материалдар Солтүстік Торғай үстіртіндегі Алқау 2, Дачная, Дүзбай 1, Сұлукөл 1, Бестамақ қонысының шегінде ғана алынды. Бұл ескерткіштер әр уақыттың топтамаларын берді, олардың ішінде ерте энеолит кезеңі типологиялық белгілері бойынша бөлінді. Осы ескерткіштерден табылған ертеэнеолиттік қыш өзінің жақын ұқсастығын боборыкин мәдениетінен табады. Бұл сыртқа жазылған биік мойны бар кескінделген ыдыстар. Олардың тек бір бөлігі ғана ою-өрнек сызу, батыру, керту сияқты боборыкин мәдениетіне тән осындай тәсілдерімен әшекейленген, Бестамақта ыдыстардың жартысы тарақ тәрізді бедерлемемен және 1/5 бөлігі – тарақ тәрізді мөрлеудің керту немесе батырманың үйлесімімен безендірілген. Сондай-ақ, нашар кескінделген және кескінделмеген ыдыстар да бар. Кейбір ыдыстар басылған таяқшамен және толқынды сызықтармен өрнектелген (Мерц, 2015, 269-б.).

Орта энеолит типологиясы бойынша Дүзбай 2,3, Алқау 2, Светлый Жаркөл, Амангелді және Бестамақ тұрақтарынан табылған топтамалардан бөлінді. Орта энеолит дәуірі қышының бөлшектері ернеуі көрсетілмеген немесе аздап сыртқа шығарылған ыдыстардан алынған. Ірі бөлшектерден тостаған бітімдес және жоғарғы жағы цилиндр тәрізді ыдыстың болуы қайта қалпына келтірілді. Қыш ыдыс жіп немесе тарақ тәрізді ою-өрнекпен әшекейленген, олар бірдей өрнектермен орындалған: қысқа көлбеу бедерлеменің көлденең қатары, қысқа бедерлеменің көлбеу сызықтары, көпқатарлы ирек және т.б. Торғай ойпатының орта энеолит материалдары шапкуль мәдениетімен ұқсас (ж.с.д. IV мыңж. 2-ші жартысы) (Логвин, 1986, 16–17-бб.).

Кейінгі энеолит кезеңіне терсек үлгісіндегі материалдар жатқызылды, олардың негізінде В.Н. Логвин өзіндік энеолиттік–терсек мәдениетін бөлуді ұсынды. Оның – ботай, аят, суртанды секілді көршілес энеолиттік мәдени құрылымдармен ұқсастықтары, сондай-ақ оларды жеке мәдениет деп санауға мүмкіндік беретін белгілері көрсетіледі (Логвин, 1986, 16–17-бб.).

Торғай алқабында шоғырланған Терсек мәдениетінің ескерткіштері (ж.с.д. III мыңж. ортасы – ж.с.д. II мыңж. басы) солтүстігінде және солтүстік-шығысында ішінара таралған. 1980-ші жылдың ортасына қарай белгілі болған 30 ескерткіштің арасында Тұздыкөл-1, Дүзбай-2, Дүзбай-3, Бестамақ, Құмкешу-1, Қожай-1, Қайыңды-3, Евгеньевка-2, Тоқанай-2 және Ақсу көмбесі зерттелген (Калиева, Логвин, 1997, 57–80-бб.).

Бүтін ыдыстардың пішіні және жоғарғы бөлігіндегі ірі бөлшектері бойынша қыш ыдыстардың жеті тобы бөлініп алынды. Қыш ыдыстардың негізгі топтары түбі үшкір немесе жарты жұмыртқа тәрізді ашық, не жабық түрде ұсынылған (Калиева, Логвин,1997, 81-б.). Айқын ерекшелік қыш ыдыстардың жетінші тобында тіркелген – бұл ашық түрдегі түбі тегіс құты тәрізді ыдыстар, ернеуі жалпақ, толқынды.

Көпшілік жағдайда, терсек қыш ыдыстары тарақ сияқты бедерленіп немесе жіп тәрізді баспамен орындалған өрнектермен әшекейленген (Калиева, Логвин, 1997, 81-б.). Ою-өрнекті салудың басқа да тәсілдері, мұнда бедерлері тегіс мөртабан, керту және сызылған сызықтарды қоса алғанда, басу, түтікшенің бедерлемесі, ойылған өрнекпен ұсынылған.

Ыдыстардың сыртқы бетін көмкерген өрнектерде олардың өрнегінің элементін құрайтын әртүрлілік байқалады: көлденең сызықтар, көлденең шыршалар, тік немесе көлбеу сызықтардың кесінділерінен тұратын көлденең қатарлар. Сондай-ақ, жоғарыда сипатталған ою-өрнек элементтері де әр түрлі техникалармен орындалған; z-тәрізді фигуралардың көлденең жолдары; тербелме көлденең таспалары; көлденең ирек; тік ирек; үшбұрыштардың көлденең қатары; тараптарға параллель сызылған үшбұрыштар, (тор түрінде); «жатқан» үшбұрыштардың фризі; ромбалық тор; ромбтардың көлденең қатары; ұялы оюдың көлденең таспалары; тік жекеленген оюлы өрісі бар фриздер; ортаңғы бөлігінде көлденең сатымен бір-бірімен жалғасқан

айғыздалған биконикалық бағаналар; ою-өрнектің қисық сызықты элементтері (көбінесе шеңбер); суда жүзген құстың суреті (Калиева, Логвин,1997, 81-б.).

Терсек мәдениетінің ыдыс-аяғы дала шпатының табиғи қоспасы бар темірленген балшықтан, кварц, қоңыр темір тасы; әктас және гипстың слюдаларынан дайындалды. Көзеші жасанды минералды қоспалардан граниттік ұсақ тас, ұлу қабыршағы, қышқақ, тальк, ал органикалықтан – ірі жануарлардың көңін қосты. Ең көбі гранитті ұсақ тас пен ірі жануарлардың көңі қосылып жасалған ыдыстар, арасында гранитті ұсақ тас, қышқақ пен ірі жануарлардың көңінің рецептілері кездеседі. Кейбір жағдайларда гранитті ұсақ тас пен ұлу қабыршықтарының жасанды қоспаларының үйлесімі байқалды.

Ыдыстарды қалыптау бәрінен бұрын құралып жабыстырылған үлгіні пайдаланумен жүргізілді, құралған және айналмалы жабыстырудың үйлесімі сирек көрінеді.

Ыдыс құрастырылып болғаннан кейін әдетте, оның сыртқы және ішкі беті тегістелетін. Тегістеу жұмыстары көбінесе қолмен жүргізілетін, қандай да бір ағаш құрал, тері, матамен сирек жасалды, кейбір ыдыстар жылтырауға ұшырады.

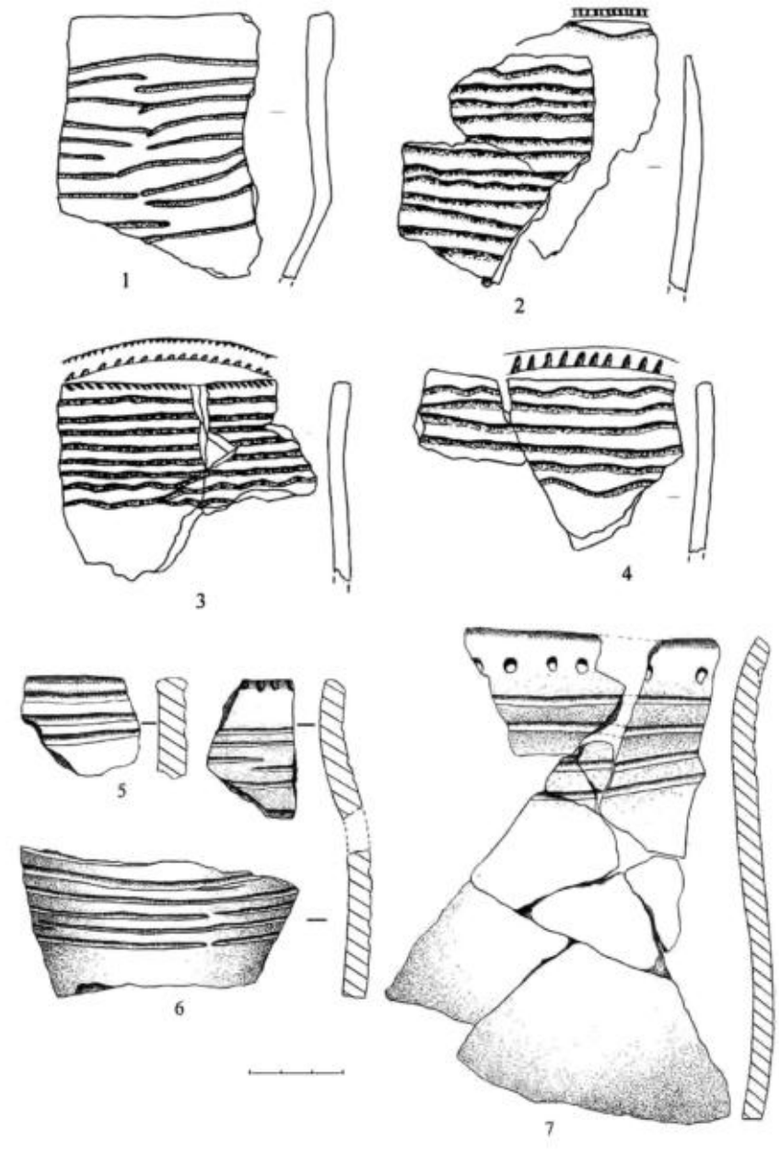
Күйдірудің екі түрі қолданылды: қалпына келтіру (ыдыстардың басым бөлігін қамтитын) және тотыққан. Ыдыстардың жартысы екінші рет күйдірілген.

Өрнегі, сондай-ақ пішіні бойынша солтүстік торғайлық ескерткіштер көршілес шығыс және солтүстік ескерткіштермен ұқсас (ежелгі ботай, қысықөл, липчиндік, аят). Қожай-1 оңтүстік торғайлық ескерткіші ыдыстарындағы өрнектердің элементтері бойынша Орта Азияның ежелгі егіншілік аймақтарындағы (Намазга-Депе, Алтын-Депе және т.б.). бір кезеңдегі және ертеректегі ескерткіштерімен айтарлықтай ұқсастықты көрсетеді. С.С. Қалиева мен В.Н. Логвиннің пікірінше қыш топтамасының кейбір белгілері (қамырға ұлу қабыршағының қосылуы, өрнектеуде тісті тербелменің кеңінен қолданылуы) батыс және оңтүстік-батыс бағыттағы байланыстарды (Жайық-Повольже өзенаралығы мен Каспиймаңы) көрсетуі мүмкін (Калиева, Логвин, 1997, 98-б.).

Осылайша, күрделі аралас рецепт массаларының кеңінен таралуы, бұл өңірдегі өрнектің әртүрлілігі, аталған аймақтағы таратушы тұрғындардың әр түрлі тобының мәдени араласуын куәландырады.

1980 жылы Солтүстік Қазақстан облысында В.Ф. Зайберт Ботай қонысын ашты (Зайберт, 1983, 2009). Кейінгі жылдары осы түрдегі басқа қоныстар ашылды – Рощинское, Қызыл жар, Васильковка, Сергеевка, Баландино. Бұл В.Ф. Зайбертке Солтүстік Қазақстан аумағында жаңа энеолиттік мәдениет – ботайды бөлу туралы мәселе қоюға мүмкіндік берді (Зайберт, 1983).

Ботай топтамасында қыш ерекше орын алады. Бастапқыда, В.Ф. Зайберт пен О.И. Мартынюк қыштың тек екі түрін бөлді: жіп немесе тарақ тәрізді өрнекпен әшекейленген, геометризм түріндегі негізгі өрнектелген сарындар тіркелді. Авторлардың пікірінше, ботай қышы атбасар мәдениетінің неолиттік ыдыстары негізінде туындады. Сондай-ақ, ботай мәдениетін бөлу және оны ол уақытқа дейін атауы болмаған энеолиттік мәдени қауымдастыққа қосу туралы мәселе қойылған (Зайберт, Мартынюк, 1984). Кейінірек, 1985 жылы О.И. Мартынюк жіп тәрізді және тоқымалы өрнектеудің шығу

Торғай мен Солтүстік-Шығыс Қазақстан ерте энеолит дәуірінің қыш ыдыстары.
1 − Бұрықтал; 2 − Дүзбай 1; 3,4 − Бестамақ;
5–7 − Шідерті 3. В.Н. Логвин, В.К. Мерцтің қазбасы
Керамика раннего энеолита Торгая и Северо-Восточного Казахстана. 1− Буруктал;
2− Дузбай 1; 3,4 − Бестамак; 5–7 −Шидерты 3. Раскопки В.Н. Логвина, В.К. Мерца
Pottery of the early Eneolithic of Torgay and North-East Kazakhstan. 1− Buruktal; 2− Duzbay 1;
3,4 - Bestamak; 5–7 −Shiderty 3. Excavations of V.N. Logvin, V.K. Merz

тегін және осы ыдыс-аяқтың техникалық-технологиялық дайындау процесін зерттеді, оны ол Солтүстік Қазақстанның далалық аймағы аясында шектейді. Ол сондай-ақ қоныстағы қыштың өрнектелуінің ауысым техникасына өз сызбасын ұсынды. Олардың пайда болуында тоқымалы және тарақ тәрізді қышқа басымдық берілген, кейін ол тарақ (тоқыма емес) және жіп тәріздімен алмастырылады (Мартынюк, 1985).

Дәл сол уақытта, И.Л. Чернай ботай қыш ыдысындағы тоқыма іздерін зерттеді (Чернай, 1985). Автор бірқатар маңызды байқаулар жасады, біріншіден, қышта тоқылмаған текстильдің іздері қалдырылған, бұл іздер ыдыстың ішкі бетіндегі тарақ тәрізді талшықтармен міндетті түрде үйлеседі, жиынтығында олардың ішкі мата қапшыққа жабыстырылғанын растауы мүмкін, екіншіден, осы қыштың кеңістік пен уақытта кеңінен таралуы.

Ботай қышын зерттеуде В.С. Мосин үлкен үлес қосты, ол оны кең еуразиялық фонда саралады. Ол Шығыс Еуропа мен солтүстік Ресейдің еуропалық бөлігі аумағындағы орман белдеуінің энеолиттік және кейінгі неолиттік кешендеріндегі қыштардағы жіп, тоқыма және геометриялық тарақ тәрізді ұқсастықтарды бақылады. Бұл оған ботай қышын Зауральеден Прибалтикаға дейінгі орман белдеуінің тарақ тәрізді және тарақ тәрізді-шұңқыр мәдениетінің таралу аймағына қосуға мүмкіндік берді (Мосин, 2003).

Ботай қонысы қышының соңғы зерттеулері бұл ескерткіште ыдыстардың екі түрі: тік қыры немесе ернеуі сәл жазылған жабық және дөңгелек түптінің көп тарағанын көрсетті.

Ыдыс-аяқты әртүрлі созылымды орта темірленген саздан дайындады. Орта иілімді саз жаппай көбірек қолданылды. Ботай қонысының тұрғындары әр уақытта шамамен үш қыш дәстүрінің таратушылары болғандығы анықталды: неғұрлым жаппай – «саз + құм + органикалық ерітінді», азырақ – «саз + органикалық ерітінді» және «саз + шамот + органика». Бәлкім, «саз + шамот + құм + органикалық ерітінді» рецептісі қыш дәстүрлерінің араласуын көрсетеді, олар аталған қоныстың шегінде орын алуы мүмкін (Качановская, Рахимжанова, 2014).

Ою-өрнектер бірнеше тәсілдермен салынды: шаншу тәсілі шаншығыш, шұңқырлы, тарақ тәрізді элементтерге; адымдау және илемдеу тәсілі тарақ тәрізді элементтерге; сызу тәсілі тегіс элементтерге пайдаланылды. Шаншылған шұңқырлы, тегіс және шұңқырлы элементтерді, тарақ тәрізді баспаны, жіп өрнектерін оюлап бастыру үшін таяқша қолданылды. Ою элементтерінің арасында тарақ және жіп тәрізді өрнектер жаппай іске асырылды. Ботай мәдениетінің ыдысында шырша, ирек, ромбтар, үшбұрыштар, алтыбұрыштар, тор сияқты алуан түрлі өрнектер байқалады. Элементтерден немесе оюдан құралған сарындардың қарапайым да, күрделі де түрлері кездеседі. Қарапайымы – тарақ тәрізді, шаншылған, шұңқырлы өрнек іздерінің көлденең қатарлары, күрделісі – тарақ немесе жіп тәрізді өрнек сарындарының қосылуы мен қиылысуы (Зайберт, Мартынюк, 1984, 86-б.). Кейбір ыдыстардың ішкі беті тарақ тәрізді мөртабанмен тегістелген (Рахимжанова, 2018, 11-б.).

Ыдыстар қалпына келтіру ортасы жағдайында 650–700С температурада қысқа мерзімді ұсталып күйдірілді.

Ботай қонысының қышын зерттеу нәтижесінде белгілі болғандай, оның мекендеушілері қыш өңдеу дәстүрінің шамамен үш тобының таратушысы ретінде ұсынылды, олардың арасындағы ең көбі «саз + құм + органикалық ерітінді» рецептісімен дайындау дәстүрі болып табылады. Аралас рецептілердің болуы, бәлкім қыш өндіру дәстүрлерінің араласуын көрсетеді.

Павлодар облысындағы энеолит дәуірі қышының алғашқы зерттелуі Л.А. Чалаяның Пеньки 1,2 тұрақтарының материалдарын зерделеуден басталады (Чалая, 1972, 174-б.).

Зерттеушімен бұл қыш топтамасындағы қалыптау массасының басым бөлігінде құм қоспасы бар екендігі тіркелді, сондай-ақ кейбір бөлшектерде қоспа ретінде ұнтақталған шөп анықталды. Пеньки 1 тұрағындағы керамикалық кешендердің арасында тарақ тәрізді-шұңқырлы өрнектің басымдығы байқалды. Пеньки 1 тұрағындағы қыштың қалыптау массасында «аздырғыш» ретінде өсімдіктер жиі тіркелген. Пеньки 1 және 2 тұрағы қышының өрнегін талдау кезінде зерттеуші келесі ерекшеліктерді бөледі: үшбұрыштардан тұратын өрнектердің күрделенуі, негізі жиі жоғары және ою-өрнекті композицияның көбірек ыдыраңқы жаққа қарай өзгеруі; тарақ тәрізді өрнек ұсақтау, бірдей басылған дөңгелек пішінді шұңқырлар; неғұрлым күрделі ойылған, шаншылған өрнектердің пайда болуы (Чалая, 1972, 163–181-бб.). 2018 жылы Пеньки 2 тұрағы қышының дайындалу технологиясын зерттеу кезінде С.Ж. Рахимжанова ыдыстарды дайындау үшін көзешілер түрлі икемділіктегі ортатемірленген сазды пайдаланғанын анықтады. Табиғи қоспалардың арасында тозаң түріндегі құм және қоңыр темір тас байқалды. Жасанды қоспалардың құрамын зерттеу нәтижесі көрсеткендей, мұнда қалыптау массасын жасауда тек бір рецепт "саз + түбіт + органикалық ерітінді". пайдаланылған. Бұл қыш дәстүрлерін таратушылардың біртектілігінің жоғары дәрежесі туралы айта алады (Рахимжанова, 2018, 18-б.). Жалпы алғанда, Пеньки 1,2 тұрағының қыш ыдыстары Құлынды жазығының ескерткіштеріне ұқсас (Кирюшин, 2015; Рахимжанова, 2015).

1989 жылы В.К. Мерцтің ашқан көп қабатты Шідерті 3 тұрағында энеолит дәуірі қышының екі үлгісін анықтаған.

Бірінші үлгісі тоқыма іздері немесе әр түрлі баспа және шаншумен өрнектелген құмыра пішінінде ұсынылған, олар ыдыстардың денесі мен мойнында көлденең сызықтар мен баспа және ернеуінде керту түріндегі композицияны құрайды. Мұнда өрнексіз ыдыстар да жатқызылды. Бұл топ зерттеу жұмыстарының авторы В.К. Мерцке қыштың шідертілік түрін бөлуге мүмкіндік берді (Мерц, 2002, 97-б.). Кейбір жағдайларда қыштың құрамында мынандай қоспалар көзге байқалады: жүн, ұсақ тас, тальк, слюда, құмайт (Мерц, 2002, с. 95).

Екінші үлгісі жоғарғы жағы маржан тастармен жиі өрнектелген құты тәрізді ыдысты құрайды. Екінші үлгідегі бір ыдыс тарақ тәрізді баспа және маржан тастармен өрнектелген, ал оның ернеуінің беті толқын секілді пішінде және тікенді жапсырмалармен аяқталады. В.К. Мерц бұл қыштың кейбір ұқсастықтарын боборыкинск мәдениетінен табады (Мерц, 1992, 24–26-бб.). Қабырғаларында шаштың іздері бар ыдыстар бөлек үлгіге жатқызылған. Бұл ыдыстардың өте сыртқа

жайылған, кертумен көмкерілген тәжі бар (Мерц, 2015, 269-б.). Сонымен қатар, ескерткіште беткі жағында толығымен тоқыма немесе жіңішке жіптің іздері бар жұқа қабырғалы ыдыстар табылды. Олар тік тәжімен және оның бойымен жүргізілген «тұяқ тәрізді» жаншумен сипатталады. Сондай-ақ, ескерткіште Пеньки 1,2 тұрағынан және Железинск қорымындағы сияқты мойнының ішкі бетінде жіп тәрізді іздері бар, ал сыртында шаншу тәсілімен жасалған көлденең иректермен безендірілген қыш ыдыстар кездеседі (Мерц, 2002, 97-б.).

Шідерті 3 тұрағының энеолиттік қыш ыдыстарының ең жақын ұқсастығын В.К. Мерц Усть-Нарым мәдениетінен (Мерц, 2002, 14-б.), сондай-ақ Павлодар Ертіс маңының оң жағалауындағы ескерткіштерден (тарақ тәрізді өрнегі бар қыш ыдыстар), аталған тұрақтағы шаншылған қыш ыдыстар өз ұқсастықтарын Железинск қорымы мен Пеньки 1 тұрағынан табады. Шаншылған өрнектері, тоқыма іздері бар және талькті қыш ыдыстардың бөлшектері Усть-Нарым қышына ұқсас.

Осы өңірдің энеолит дәуірін зерттеуде 2011 жылы В.К. Мерц ашқан көп қабатты тұрақ тәрізді Борлы 4 кешеніндегі қазба жұмыстары аса маңызды болып табылады (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, 235–239-бб.).

Тұрақтың қыш ыдыстары дөңгелек және тегіс түпті құмыра пішінінде ұсынылған. Ыдыстарға саусақпен шымшылып әшекейленген ернеуінің толқынды жиегі тән, сыртқы беті «жалған тоқымалы» өрнекпен жиі көмкерілген, оның үстіне таяқшамен шаншу тәсілімен тік иректер, «жаншулар», «маржандар», ұштары төмен бағытталған үшбұрыштар, тікбұрыштар, ромбылы тор қатары түсірілген (Мерц,. Мерц, Рахимжанова, 2012, 211-б.). Борлы 4 тұрағы қышының ең жақын ұқсастығы Павловка I тұрағынан шығады. «Илемдеу» және «сүйрету» тәсілдерімен басылған «сызықтық» өрнегінің композициясы бар дөңгелек түпті құмыралардың аз саны байқалады, бұл олардың өзге мәдениеттік екендігі туралы мәселе қоюға мүмкіндік береді, кейбірі өз ұқсастықтарын логинов ыдысынан табады. Тұрақтың қыш кешенінде тегіс шаршы түпті ыдыстар жеке орын алады. Өрнек таяқшамен шаншу тәсілімен және тарақ тәрізді мөртабанмен түсірілген. Композиция шахмат торымен, тік және ирек сызықтардың қатарымен ұсынылған (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, 211-б.). Оған ұқсас ыдыстар Қазақстанда жоқ. Бұл қыш ыдыстар негізгі өрнекті салу әдісі мен құралдары (құралдың бір шетіне басатын ұсақ тісті тарақ тәрізді мөртабанның «түйремесі») бойынша Ирбино 1 тұрағының материалдарына ұқсас. Батыс Сібірде шаршы ыдыстар сирек кездеседі, олар ғұрыптық мағынада болып, салт-жораларда қолданылды деп қабылданады (Мерц, 2018, 161–162-бб.).

Сонымен, өрнектеу дәстүрлерін зерттеу нәтижесінде, біріншіден, Пеньки 2 тұрағының қыш ыдыстарын көршілес аймақтармен салыстыру барысында олар Құлынды жазығындағы қыш кешендерінің өрнектеу дәстүрімен өте жоғары дәрежеде ұқсас екендігі анықталды. Басқа дәстүрлер Ботай, Борлы 4 қоныстарында және терсек мәдениетінің ескерткіштерінде байқалады. Ботай және терсек қыш ыдыстары үшін тарақ пен жіп тәрізді элементтер және түрлі ою-өрнектер мен оның сарындары тән. Олардың арасындағы ең жиі кездесетіні тарақ тәрізді элементтерден тұратын өрнек пен сарындар (шырша, ирек, тербелме, алтыбұрыш), олар энеолит дәуірі ескерткіштерінде кеңінен кездеседі. Борлы 4 қонысындағы зерттелген қыш материалдарға қарап, өрнектеу дәстүрлерінің өте үлкен алуан түрлілігін байқауға болады, олардың арасында өрнектің тегіс элементтері басымырақ, оның өзі бірнеше топтарға бөлінеді, сондай-ақ, тарақ тәрізді өрнекті жасау дәстүрі көрінеді.

Солтүстік Қазақстан энеолит дәуіріндегі зерттелген ескерткіштердің қышы бойынша алынған технологиялық деректерді талдау барысында, жаппай орта және нашар иілімді шикізат қолданылған саздың үш түрі тіркелді. Саздың барлығы дерлік орта темірленумен сипатталады. Бастапқы иілімді шикізат ретінде құрамында әртүрлі табиғи қоспалары бар саз балшық пайдаланылған: ұсақ, орташа, калибрленбеген құм, бірқатар жағдайларда әр түрлі байытылған үшкірбұрышты, қоңыр темір, әктас, слюда, тальк, бұл олардың өндірілген жергілікті орындарының ерекшеліктерін көрсетеді.

Қалыптау массасының ерекшеліктері бойынша да, жекелеген қоныстарға тән жергілікті өзгешеліктер атап өтілді. Түбіт қоспасы тек Пеньки 2 тұрағының ыдыстарынан байқалды. Ұсақ тасты қоспалар тек қана ботай мен терсек мәдениетінде жаппай, ал құм қоспасы тек ботай мәдениеті мен Борлы 4 қонысындағы қыш ыдыстарда пайдаланылған. Зерттелген ескерткіштердің арасында жүн қоспасы тек қана ботай мәдениетінің қалыптау массаларында кездеседі, бірақ оны ұсақ тас пен шамоттың үйлесу рецептісінде қолданғанын атап өту қажет. Ұлу қабыршағы тек қана терсек мәдениетінің ескерткіштерінде кездеседі, барлық зерттелген қыш материалдардың арасында шамот сирек тіркелген.

Жүргізілген зерттеу жұмыстарынан белгілі болғандай, осы өңірдегі энеолит дәуірінің ескерткіштерін мекендеген тұрғындардың құрамы бойынша біртекті болмаған.

Осылайша, алынған мәліметтерге сәйкес бұл өңірде күрделі этномәдени үрдістер дамыды, олар әртүрлілік, өрнектердің күрделілігі және технологиялық дәстүрлерінен жарқын көрініс тапты. Қыш дәстүрлердің өз ерекшеліктері мен олардың арасында болып жатқан араласудың қарқынды үрдістері бар көптеген тұрғындар тобының болуы, аталған өңір көршілес территория тұрғындарының қандай да бір түйіспе аймағы болғанын көрсетеді Бұл қорытынды көршілес қыш кешені деректерімен салыстыру нәтижесінде расталады.

Әдебиет

Агеева Е.И., Максимова А.Г. Отчет Павлодарской экспедиции 1955 г. // Труды ИИАЭ АН КазССР. – 1955. – Т. 7. – 33–58-бб.

Зайберт В.Ф. Раскопки поселения Ботай // Археологические открытия-1981. – Москва, 1983. – 438–439-бб.

Зайберт В.Ф. Ботайская культура. − Алматы: Изд-во «КазАкпарат», 2009. – 566 б.

Зайберт В.Ф., Мартынюк О.И. Керамические комплексы энеолитического поселения Ботай // Краткие сообщения Института археологии. – Вып. 177. – 1984. – 81–90-бб.

Качановская М.Г., Рахимжанова С.Ж. Технико-технологический анализ керамики энеолитического поселения Ботай в Казахстане (по материалам раскопок 2012 г.) // Российская археология. − 2014. – № 3. – 19–25-бб.

Кирюшин К.Ю. Морфолого-орнаментальные группы керамики с поселения эпохи энеолита Новоильинка-III в Северной Кулунде // Археология, этнография и антропология Евразии. – №1 (61). – 2015. − 25–36-бб.

Логвин В.Н. Неолит и энеолит степного Притоболья: Автореф. дис… канд. ист. наук. – Москва, 1986.

Логвин В.Н., Калиева С.С. Скотоводы Тургая в третьем тысячелетии до нашей эры. – Кустанай, 1997.

Мартынюк О.И. Керамика поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. − Челябинск: ЧелГУ, 1985. – 59–72-бб.

Мерц В.К. Раскопки на стоянке Шидерты 3 // Маргулановские чтения: Сборник материалов конференции. − Петропавловск, 1992 – 24–26-бб.

Мерц В.К. Некоторые итоги и перспективы изучения археологических памятников Павлодарского Прииртышья // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья: Сборник научных статей. − Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – 5–20-бб.

Мерц В.К., Мерц И.В., Рахимжанова С.Ж. Разведочные работы на поселении Борлы 4 // Маргулановские чтения-2012: Материалы ежегодной научно-практической конференции / под ред. В.Ф. Зайберта, Д. Байтлеу. – Астана: Издательская группа филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2012. – 206–211-бб.

Мерц В.К. О керамике боборыкинского типа из неолит-энеолитических комплексов Северного Казахстана // Древний Торгай и Великая степь: часть и целое: Сборник статей, посвященный 70-летнему юбилею В.Н. Логвина. – Костанай-Алматы, 2015.

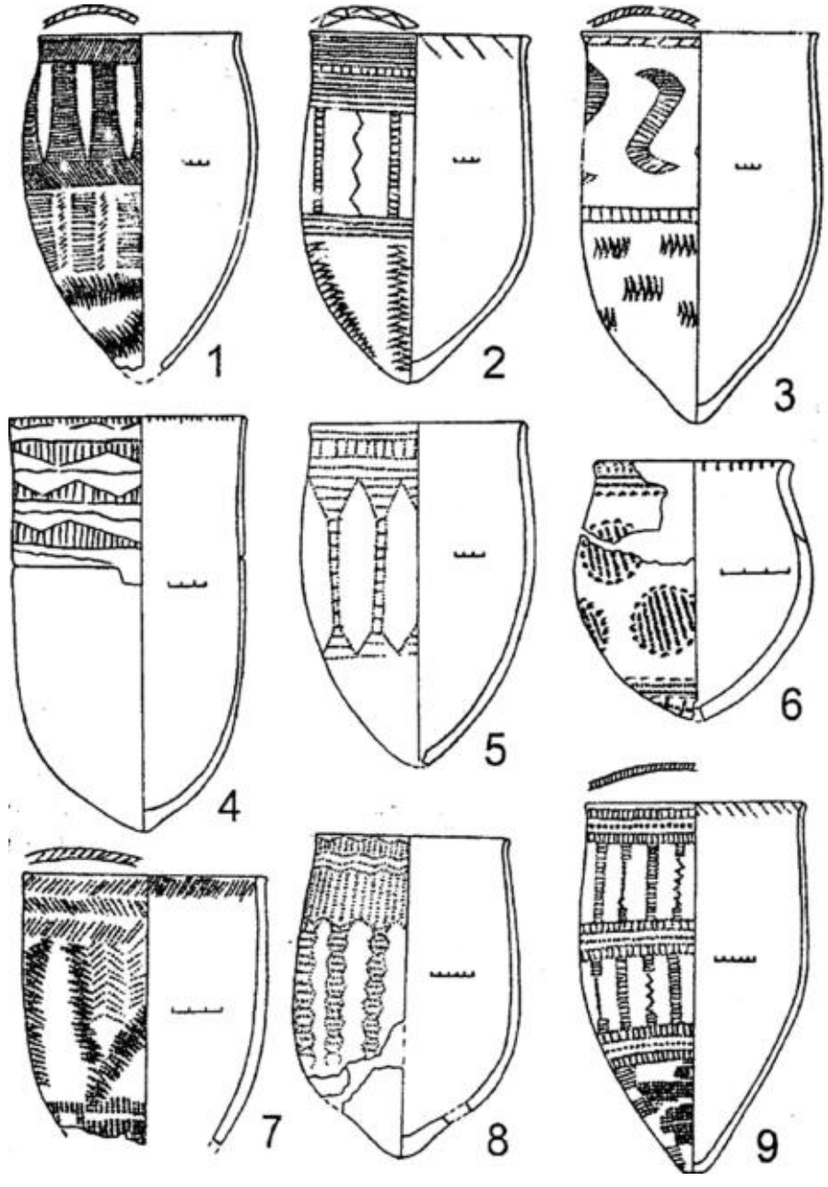
Мерц И.В. Энеолитический комплекс поселения Борлы 4 / Человек и Север: Антропология, археология, экология: Материалы Всероссийской научной конференции. – Тюмень: ФИЦ Тюм НЦ СО РАН, 2018. – Вып. 4. – 161–162-бб.

Мосин В.С. Энеолитическая керамика Урало-Иртышского междуречья. – Челябинск: ЮУрГУ, 2003. – 220 б.

Рахимжанова С.Ж. Керамические традиции в эпоху энеолита-ранней бронзы на территории степного Обь-Иртышского междуречья: автореф. дис.... канд. ист. наук. – Барнаул, 2018. – 26 б.

Рахимжанова С.Ж. Технологический анализ керамики поселения эпохи энеолита Новоильинка III // Самарский научный вестник. – 2015. – № 4 (13). – 86–90-бб.

Чалая Л.А. Озерные стоянки Павлодарской области // Поиски и раскопки в Казахстане. − Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1972. – 163–181-бб.

Терсек мәдениетінің қыш ыдыстары. 1–6,8,9 – Қожай 1; 7−Құмкешу 1. В.Н. Логвиннің қазбасы
Керамика терсекской культуры. 1–6,8,9 – Кожай 1; 7−Кумкешу 1. Раскопки В.Н. Логвина
Ceramics of Tersek culture. 1–6.8.9 - Kozhay 1; 7 − Kumkeshu 1. Excavations of V.N. Logvin

ГОНЧАРСТВО В ЭПОХУ ЭНЕОЛИТА НА ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

С.Ж. Рахимжанова

На территории Северного Казахстана на сегодняшний день открыто большое количество памятников эпохи энеолита, где керамические комплексы играют важную роль в реконструкции историко-культурных процессов региона.

В процессе накопления и развития знаний об археологических памятниках эпохи энеолита этого региона выделяется два этапа.

Первый этап охватывает 1940-е гг. – 1970-е гг. и характеризуется первичным накоплением материала эпохи энеолита. В научном сообществе формируется понятие эпоха энеолита, выделяются критерии дифференциации материалов этого времени из общей массы находок. Это правомерно и по отношению к коллекциям керамики, в изучении которой основным критерием дифференциации служит орнамент. Поисками памятников в этом регионе занимались как местные краеведы, так и археологи из ведущих научных центров (А.Я. Брюсов, А.А. Формозов, С.С. Черников, Е.И. Агеева, А.Г. Максимова, Л.А. Чалая и др.).

Второй этап включает период с начала 1980-х гг. и до настоящего времени, характеризуется широкомасштабными исследованиями районов Северного Казахстана В.Н. Логвиным, В.Ф. Зайбертом, В.К. Мерцем. Он отличается от первого целенаправленным изучением памятников энеолита. Основные работы на данной территории проводятся Торгайской археологической экспедицией, экспедициями Северо-Казахстанского государственного университета имени М. Козыбаева и Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова.

В Костанайской области в 1970-х гг. В.Н. Логвиным был выявлен ряд энеолитических памятников. Полученные материалы позволили ему выделить три этапа энеолита региона – ранний, средний, поздний, которые характеризуются разнокультурностью.

Раннеэнеолитические материалы получены только в пределах Северо-Тургайского плато на стоянках Алкау 2, Дачная, Дузбай 1, Сулуколь 1, поселении Бестамак. Эти памятники дали разновременные коллекции, из которых ранний энеолит выделен по типологическим признакам. Раннеэнеолитическая керамика, обнаруженная на этих памятниках, находит близкие аналогии в боборыкинской культуре. Это хорошо профилированные сосуды, с высокой отогнутой наружу шейкой. Только часть их украшена такими традиционными для боборыкинской культуры приемами нанесения орнамента как прочерчивание, вдавления, насечки, на Бестамаке половина сосудов украшена оттисками гребенчатого штампа, и 1/5 часть – сочетанием гребенчатого штампа с насечками или вдавлениями. Также известны сосуды слабопрофилированные и непрофилированные. Некоторые сосуды орнаментированы отступающей палочкой и волнистыми линиями (Мерц, 2015, с. 269).

Средний энеолит выделен типологически из коллекций стоянок Дузбай 2,3, Алкау 2, Светлый Джаркуль, Амангельды и Бестамак. Фрагменты керамики среднего энеолита происходят из сосудов с невыделенным или слегка отогнутым наружу венчиком. По крупным фрагментам реконструировано бытование чашевидной и цилиндрической в верхней части формы. Керамика украшена веревочным или гребенчатым орнаментом, которым выполнялись одинаковые узоры: горизонтальные ряды коротких наклонных оттисков, наклонные линии из коротких оттисков, многорядовый зигзаг и др. Материалы среднего энеолита Тургайского прогиба находят аналогии в шапкульской культуре (2-ая половина IV тыс. до н.э.) (Логвин, 1986, с. 16–17).

К позднему энеолиту были отнесены материалы терсекского типа, на основе которых В.Н. Логвин предложил выделить самостоятельную энеолитическую культуру – терсекскую. Было показано ее сходство с соседними энеолитическими культурными образованиями – ботайской, аятской, суртандинской, а также указываются признаки, которые позволили ее считать отдельной культурой (Логвин, 1986, с. 16–17).

Памятники терсекской культуры (середина III тыс. до н.э. – начало II тыс. до н.э.) сосредоточены в Торгайской долине, частично распространены на севере и северо-востоке. Среди 30 памятников, ставших известными к середине 1980-х гг., исследованы Соленое озеро-1, Дузбай-2, Дузбай-3, Бестамак, Кумкешу-1, Кожай-1, Кайынды-3, Евгеньевка-2, Токанай-2 и клад Аксу (Калиева, Логвин, 1997, с. 57–80).

По форме целых сосудов и крупным фрагментам верхних частей выделено семь групп керамики. Основные группы керамики представлены остродонными или полуяйцевидными сосудами открытого или закрытого типа (Калиева, Логвин,1997, с. 81). Резкие отличия зафиксированы в седьмой группе керамики – это сосуды плоскодонной баночной формы открытого типа, венчик уплощенный, волнистый.

В абсолютном большинстве случаев, терсекская керамика украшена узором, выполненным оттисками гребенчатого (Калиева, Логвин, 1997, с. 81) или веревочного штампа (Калиева, Логвин, 1997, с.81). Другие приемы нанесения орнамента представлены вдавлениями, оттисками трубочки, резным орнаментом, включая сюда оттиски гладкого штампа, насечки и прочерченные линии.

В узорах, покрывающих внешнюю поверхность сосудов, отмечается большое разнообразие составляющих их элементов орнамента: горизонтальные линии; горизонтальная елочка, горизонтальные ряды из коротких вертикальных или наклонных отрезков линий. Так же как и выше описанные элементы орнамента выполнялись в различной технике; горизонтальные ряды z-образных фигур; горизонтальные ленты качалки; горизонтальный зигзаг; вертикальный зигзаг; горизонтальные ряды треугольников; треугольники, заштрихованные параллельно

сторонам (в виде сеточки); фризы из «лежачих» треугольников; ромбическая сетка; горизонтальные ряды ромбов; горизонтальные ленты сотового орнамента; фризы с вертикальным членением орнаментального поля; штрихованные биконические колонки, соединенные между собой в средней части горизонтальной лесенкой; криволинейные элементы орнамента (чаще всего круги); изображение водоплавающей птицы (Калиева, Логвин,1997, с. 81).

Посуда терсекской культуры изготавливалась из ожелезненных глин с естественной примесью полевых шпатов, кварца, бурого железняка, слюды, известняка и гипса. Из искусственных минеральных примесей гончары добавляли гранитную дресву, раковину, шамот, тальк, из органических – навоз крупных животных. Больше всего отмечено сосудов, изготовленных с добавлением гранитной дресвы и навоза крупных животных, а также с примесью раковины, иногда встречаются рецепты с гранитной дресвой, шамотом и навозом крупных животных. В некоторых случаях отмечено сочетание искусственной примеси гранитной дресвы и раковины.

Формовка сосудов чаще всего проводилась с использованием шаблона лоскутным налепом, редко отмечено сочетание лоскутного и кольцевого налепа.

После того как сосуд был сформован, внешняя и внутренняя поверхности его обычно заглаживались. Чаще всего заглаживание производилось рукой, реже каким-то деревянным инструментом, кожей, тканью, некоторые сосуды подвергались лощению.

Практиковалось два вида обжига: восстановительный (преобладающая часть сосудов) и окислительный. Часть сосудов подвергалась вторичному действию огня.

По орнаменту, да и по форме сосудов, северотургайские памятники сходны с памятниками восточных и северных соседей (ботайские, кысыкульские, липчинские, аятские древности). Южнотургайский памятник Кожай-1 показывает значительное сходство по элементам орнамента на сосудах с одновременными и более ранними памятниками древнеземледельческих регионов Средней Азии (Намазга-Депе, Алтын-Депе и др.). Некоторые признаки керамической коллекции (примесь ракушки в тесте, широкое участие зубчатой качалки в орнаментации) возможно, по мнению С.С. Калиевой и В.Н. Логвина, указывают на западное и юго-западное направление контактов (Урало-Поволжское междуречье и Прикаспий) (Калиева, Логвин, 1997, с. 98).

Таким образом, широкое распространение сложных смешанных рецептов формовочных масс, разнообразие орнаментации в этом регионе, свидетельствует о культурном смешении разных групп населения на данной территории.

В Северо-Казахстанской области в 1980 г. В.Ф. Зайбертом было открыто поселение Ботай (Зайберт, 1983, 2009). В последующие годы были открыты другие поселения этого типа – Рощинское, Красный Яр, Васильковка, Сергеевка, Баландино. Это позволило В.Ф. Зайберту поставить вопрос о выделении на территории Северного Казахстана новой энеолитической культуры – ботайской (Зайберт, 1983).

Особое место в ботайской коллекции занимает керамика. Первоначально, В.Ф. Зайбертом и О.И. Мартынюком было выделено только два типа керамики: украшенные веревочным или гребенчатым орнаментом, зафиксированы основные орнаментальные мотивы в виде геометризмов. По мнению авторов, ботайская керамика возникла на основе неолитической посуды атбасарской культуры. Также был поставлен вопрос о выделении ботайской культуры и ее включение в энеолитическую культурную общность, которая к тому времени еще не имела названия (Зайберт, Мартынюк, 1984). Позднее, в 1985 г. О.И. Мартынюком, изучено происхождение веревочной и текстильной орнаментации и технико-технологический процесс изготовления этой посуды, которую он локализует в рамках степного региона Северного Казахстана. Он также предложил свою схему смены техник орнаментации керамики на поселении. Приоритет в появлении им был отдан текстильной и гребенчатой керамике, которая затем сменяется гребенчатой (не текстильной) и веревочной (Мартынюк, 1985).

В это же время, И.Л. Чернай исследовал текстильные отпечатки на ботайской керамике (Чернай, 1985). Автором был сделан ряд важных наблюдений, во-первых, о том, что отпечатки на керамике оставлены неткацким текстилем, причем эти отпечатки обязательно сочетаются с гребенчатыми расчесами на внутренней поверхности сосудов, что в совокупности может свидетельствовать об их лепке внутри тканевого мешочка, во-вторых, о широком распространении этой керамики в пространстве и во времени.

Большой вклад в изучение ботайской керамики внес В.С. Мосин, который проанализировал ее на широком евразийском фоне. Им прослежены аналогии веревочной, текстильной и геометрической гребенчатой керамике в энеолитических и в поздненеолитических комплексах на территории лесной полосы Восточной Европы и севера европейской части России. Это позволило ему включить ботайскую керамику в зону распространения гребенчатых и гребенчато-ямочных культур лесной полосы от Зауралья до Прибалтики (Мосин, 2003).

Недавние исследования керамики поселения Ботай, показали, что на памятнике распространенными были две формы сосудов: закрытая, с прямым профилем или слегка отогнутым венчиком и округлодонная.

Посуду изготавливали из среднеожелезненных глин разной пластичности. Наиболее массово применялись глины средней пластичности. Установлено, что обитатели поселения Ботай в разное время были представлены носителями примерно трех гончарных традиций: наиболее массовой – «глина + песок + органический раствор», менее массовыми – «глина + органический раствор» и «глина + шамот + органика». Рецепт «глина + шамот + песок + органический раствор», вероятно, указывает на смешение гончарных традиций, которое могли иметь место в рамках данного поселения (Качановская, Рахимжанова, 2014).

Орнамент наносили несколькими приемами: накалывание использовалось для накольчатых, ямочных, ямчатых, гребенчатых элементов; шагание и прокатывание для гребенчатых элементов; прочерчивание для гладких элементов. В качестве орнаментиров использовались палочка – для нанесения накольчатых ямочных, гладких и ямчатых элементов, гребенчатый штамп, веревочка. Среди элементов орнамента массово использовался гребенчатый и веревочный. Отмечено большое разнообразие узоров на посуде ботайской культуры, такие как, елочка, зигзаги,

ромбы, треугольники, шестиугольники, сетка. Мотивы, составленные из элементов или узоров, встречаются как простые, так и сложные. Простые – горизонтальные ряды гребенчатых, накольчатых, ямочных отпечатков, сложные – объединяющиеся или пересекающиеся мотивы из гребенчатых или веревочных узоров (Зайберт, Мартынюк, 1984, с. 86). Внутренняя поверхность некоторых сосудов была заглажена гребенчатым штампом (Рахимжанова, 2018, с. 11).

Сосуды обжигались в условиях восстановительной среды, при кратковременной выдержке температуры 650–700˚С.

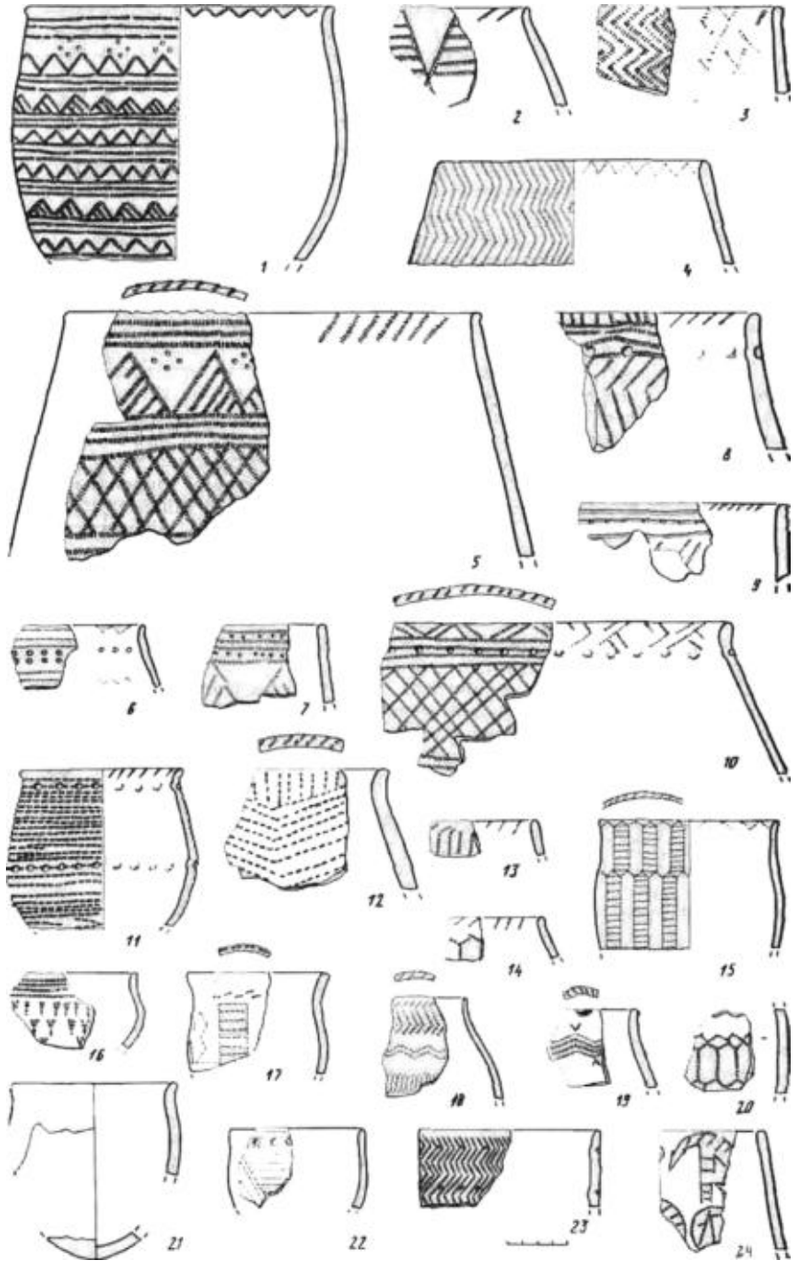
В результате изучения керамики поселения Ботай, стало известно, что его обитатели были представлены носителями примерно трех групп гончарных традиций, наиболее массовой среди них, является традиция изготовления сосудов по рецепту «глина + песок + органический раствор». Наличие смешанных рецептов вероятно указывает на смешение гончарных традиций.

В Павлодарской области первые исследования керамики эпохи энеолита начинаются с изучения Л.А. Чалой материалов стоянок Пеньки 1, 2 (Чалая, 1972, с. 174).

Исследователем зафиксировано, что в формовочной массе большей части коллекции керамики имеется примесь песка, а также в некоторых фрагментах выявлена в качестве примеси измельченная трава. Среди керамических комплексов стоянки Пеньки 1 отмечено, преобладание гребенчато-ямочного орнамента. В формовочной массе керамики стоянки Пеньки 1 в качестве «отощителя» часто зафиксирована растительность. При анализе орнаментации керамики стоянок Пеньки 1 и 2 исследователь выделяет следующие отличия: усложнение узоров, состоящих из треугольников, чаще основанием кверху и изменение орнаментальной композиции в сторону большей разреженности; гребенчатый орнамент более мелкий, ямки округлой формы с одинаковым нажимом; появление более сложных резных, накольчатых орнаментов (Чалая, 1972, с. 163–181). При изучении технологии изготовления керамики стоянки Пеньки 2 в 2018 г. С.Ж. Рахимжановой было выяснено, что гончары, для изготовления сосудов использовали среднеожелезненные глины разной пластичности. Среди естественных примесей отмечены пылевидный песок и бурый железняк. Изучение состава искусственных примесей показало, что здесь использовался только один рецепт составления формовочной массы «глина + пух + органический раствор». Это может говорить о высокой степени однородности носителей гончарных традиций (Рахимжанова, 2018, с. 18). В целом, керамика стоянок Пеньки 1, 2 находит аналогии на памятниках Кулундинской равнины (Кирюшин, 2015; Рахимжанова, 2015).

На многослойной стоянке Шидерты 3, обнаруженной в 1989 г. В.К. Мерцем, выделено два типа керамики эпохи энеолита.

Первый тип представлен сосудами горшечной формы, орнаментированными отпечатками текстиля или различными вдавлениями и наколами, которые составляют композицию в виде горизонтальных линий и вдавлений по шейке и тулову сосудов и насечками по венчику. Сюда отнесены и сосуды без орнамента. Эта группа позволила автору исследований В.К. Мерцу выделить шидертинский тип

Ботай мәдениетінің жіп және тарақ тәрізді қыш ыдыстары. В.Ф. Зайберттің қазбасы
Веревочная и гребенчатая керамика ботайской культуры. Раскопки В.Ф. Зайберта
Rope and comb ceramics of the Botai culture. Excavations V.F. Zaibert

керамики (Мерц, 2002, с. 97). В некоторых случаях в составе керамики визуально зафиксированы такие примеси: шерсть, дресва, тальк, слюда, супесь (Мерц, 2002, с. 95).

Второй тип составляют сосуды баночной формы, орнаментированные в верхней части чаще всего жемчужинами. Один сосуд второго типа орнаментирован гребенчатым штампом и жемчужинами, а поверхность его венчика имеет волнообразную форму и заканчивается шиповидным налепом. В.К. Мерц находит некоторые аналогии этой керамике в боборыкинской культуре (Мерц, 1992, с. 24–26). В отдельный тип отнесены сосуды с отпечатками волос на стенках. Эти сосуды имеют сильно отогнутые наружу венчики, покрытые насечками (Мерц, 2015, с. 269). Кроме того, на памятнике обнаружены тонкостенные сосуды с оттисками текстиля или тонкой веревочки по всей поверхности. Они характеризуются прямым венчиком и «копытцеобразными» вдавлениями по нему. Также на памятнике встречена керамика с отпечатками веревочки на внутренней поверхности шейки, снаружи украшенная горизонтальными зигзагами, накольчатым способом, как на керамике стоянок Пеньки 1, 2 и Железинского могильника (Мерц, 2002, с. 97).

Ближайшие аналогии для керамики энеолита стоянки Шидерты 3 В.К. Мерц находит в усть-нарымской культуре (Мерц, 2002, с. 14), а также на памятниках Павлодарского Прииртышского правобережья (керамика с гребенчатым орнаментом), накольчатая керамика с данного поселения находит аналогии, в Железинском могильнике и на стоянке Пеньки 1. Фрагменты с накольчатым орнаментом, оттисками текстиля и тальковая керамика находят аналогии также в Усть-Нарыме.

Огромное значение для изучения энеолита этого региона имеют раскопки многослойного поселенческого комплекса Борлы 4, обнаруженного В.К. Мерцем в 2011 г. (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, с. 235–239).

Керамика поселения представлена посудой горшечной формы с округлым и плоским дном. Для сосудов характерен волнистый край венчика, украшенный защипами пальцев, внешняя поверхность часто покрыта «ложнотекстильным» орнаментом, поверх которого палочкой, способом «накалывания» наносились ряды вертикального зигзага, «вдавлений», «жемчужин»; направленных вершинами вниз треугольников, прямоугольников, ромбическая сетка (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, с. 211). Ближайшие аналогии керамики с поселения Борлы 4 происходят со стоянки Павловка I. В небольшом количестве отмечено присутствие круглодонных горшков с «линейной» композицией орнамента, нанесенной способами «прокатывания» и «протаскивания», что позволило поставить вопрос об их инокультурном происхождении, некоторые из них находят аналогии с логиновской посудой. Отдельное место в керамическом комплексе поселения занимают квадратные плоскодонные сосуды. Орнамент нанесен способом накалывания палочкой и гребенчатым штампом. Композиция представлена шахматной сеткой, рядами вертикальных линий и зигзагов (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, с. 211). В Казахстане аналогии им отсутствуют. По способу нанесения основного орнамента и инструменту («наколы» мелкозубого гребенчатого штампа с нажимом на один край инструмента) эта керамика близка к материалам стоянки Ирбино 1. В Западной Сибири квадратные сосуды встречаются редко, принято считать, что они имели ритуальное значение и использовались в ритуальной практике (Мерц, 2018, с. 161–162).

Итак, в результате изучения орнаментальных традиций, выявлено, во-первых, в ходе сравнения керамических сосудов стоянки Пеньки 2 с соседними территориями зафиксировано, что они имеют высокую степень близости орнаментальных традиций с керамическими комплексами Кулундинской степи. Иные традиции наблюдаются на поселениях Ботай, Борлы 4 и памятниках терсекской культуры. Для ботайской и терсекской керамики характерен гребенчатый и веревочный элементы и разного вида узоры и мотивы из него. Наиболее часто встречаемыми среди них, являются узор и мотив из гребенчатых элементов (елочка, зигзаг, качалка, шестиугольники), который встречается на огромном числе памятников эпохи энеолита. По изученным керамическим материалам на поселении Борлы 4, наблюдается очень большое разнообразие орнаментальных традиций, среди которых преобладают традиции нанесения гладких элементов орнамента, которые разделяются еще на несколько групп, а также традиции создания гребенчатого орнамента.

В ходе анализа полученных технологических данных по керамике изучаемых памятников эпохи энеолита Северного Казахстана было зафиксировано использование трех видов глин, из которых наиболее массово использовалось среднепластичное и низкопластичное сырье. Практически все глины характеризуются средней ожелезненностью. В качестве исходного пластичного сырья использовались глины с различным составом естественных примесей: песок мелкий, средний, некалиброванный, в ряде случаев остроугольный, бурый железняк, известняк, слюда, тальк в различных концентрациях, что говорит о локальных особенностях мест, где они добывались.

По особенностям состава формовочных масс были также отмечены локальные особенности, характерные для отдельных поселений. Примесь пуха отмечена только в сосудах стоянки Пеньки 2. Примесь дресвы массово использовалась только в керамике ботайской и терсекских культур, примесь песка отмечена только в керамике ботайской культуры и поселения Борлы 4, Примесь шерсти среди изучаемых памятников, встречена только в формовочных массах сосудов ботайской культуры, но следует отметить, что ее использовали в рецепте в сочетании с шамотом и дресвой. Раковина встречается только на памятниках терсекской культуры, шамот среди всех изученных керамических материалов зафиксирован достаточно редко.

Вследствие проведенного исследования, стало известно, что население, обитавшее на памятниках этого региона в эпоху энеолита, не было однородным по своему составу.

Таким образом, в этом регионе, судя по полученным данным, развивались сложные этнокультурные процессы, которые нашли яркое отражение в разнообразии и сложности орнаментальных и технологических традиций. Наличие многочисленных групп населения со своими особенностями керамических традиций и интенсивные процессы смешения, шедшие между ними, указывают на то, что данный регион был некой контактной зоной для обитателей соседних территорий. Этот вывод

подтверждается результатами сопоставления данных с соседними керамическими комплексами.

Литература

Агеева Е.И., Максимова А.Г. Отчет Павлодарской экспедиции 1955 г. // Труды ИИАЭ АН КазССР. – 1955. – Т. 7. – С. 33–58.

Зайберт В.Ф. Раскопки поселения Ботай // Археологические открытия-1981. – Москва, 1983. – С. 438–439.

Зайберт В.Ф. Ботайская культура. − Алматы: Изд-во «КазАкпарат», 2009. – 566 с.

Зайберт В.Ф., Мартынюк О.И. Керамические комплексы энеолитического поселения Ботай // Краткие сообщения Института археологии. – Вып. 177. – 1984. – С. 81–90.

Качановская М.Г., Рахимжанова С.Ж. Технико-технологический анализ керамики энеолитического поселения Ботай в Казахстане (по материалам раскопок 2012 г.) // Российская археология. − 2014. – № 3. – С. 19–25.

Кирюшин К.Ю. Морфолого-орнаментальные группы керамики с поселения эпохи энеолита Новоильинка-III в Северной Кулунде // Археология, этнография и антропология Евразии. – №1 (61). – 2015. − С. 25–36.

Логвин В.Н. Неолит и энеолит степного Притоболья: Автореф. дис… канд. ист. наук. – Москва, 1986.

Логвин В.Н., Калиева С.С. Скотоводы Тургая в третьем тысячелетии до нашей эры. – Кустанай, 1997.

Мартынюк О.И. Керамика поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. − Челябинск: ЧелГУ, 1985. – С. 59–72.

Мерц В.К. Раскопки на стоянке Шидерты 3 // Маргулановские чтения: Сборник материалов конференции. − Петропавловск, 1992 – С. 24–26.

Мерц В.К. Некоторые итоги и перспективы изучения археологических памятников Павлодарского Прииртышья // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья: Сборник научных статей. − Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – С. 5–20.

Мерц В.К., Мерц И.В., Рахимжанова С.Ж. Разведочные работы на поселении Борлы 4 // Маргулановские чтения-2012: Материалы ежегодной научно-практической конференции / под ред. В.Ф. Зайберта, Д. Байтлеу. – Астана: Издательская группа филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2012. – С. 206–211.

Мерц В.К. О керамике боборыкинского типа из неолит-энеолитических комплексов Северного Казахстана // Древний Торгай и Великая степь: часть и целое: Сборник статей, посвященный 70-летнему юбилею В.Н. Логвина. – Костанай-Алматы, 2015.

Мерц И.В. Энеолитический комплекс поселения Борлы 4 / Человек и Север: Антропология, археология, экология: Материалы Всероссийской научной конференции. – Тюмень: ФИЦ Тюм НЦ СО РАН, 2018. – Вып. 4. – С. 161–162.

Мосин В.С. Энеолитическая керамика Урало-Иртышского междуречья. – Челябинск: ЮУрГУ, 2003. – 220 с.

Рахимжанова С.Ж. Керамические традиции в эпоху энеолита-ранней бронзы на территории степного Обь-Иртышского междуречья: автореф. дис.... канд. ист. наук. – Барнаул, 2018. – 26 с.

Рахимжанова С.Ж. Технологический анализ керамики поселения эпохи энеолита Новоильинка III // Самарский научный вестник. – 2015. – №4 (13). – С. 86–90.

Чалая Л.А. Озерные стоянки Павлодарской области // Поиски и раскопки в Казахстане. − Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1972. – С. 163–181.

POTTERY IN THE ERA OF ENEOLITHIC ON THE TERRITORY OF NORTHERN KAZAKHSTAN

S.Zh. Rakhimzhanova

Today, a large number of monuments of the Eneolithic era have been discovered in the territory of Northern Kazakhstan, where ceramic complexes play an important role in the reconstruction of historical and cultural processes in the region.

In the process of accumulation and development of knowledge about archaeological sites of the Eneolithic era of this region, two stages are distinguished.

The first stage covers the 1940s. - 1970s and is characterized by primary accumulation of material of the Eneolithic era. The concept of the Eneolithic era is being formed in the scientific community, the criteria for differentiating materials of this time from the total mass of finds are highlighted. This is also true in relation to ceramic collections, in the study of which ornament is the main criterion for differentiation. The search for monuments in this region was carried out by both local historians and archaeologists from leading scientific centers (A.Ya. Bryusov, A.A. Formozov, S.S. Chernikov, E.I. Ageeva, A.G. Maksimova, L. A. Chalaya and others).

The second stage includes the period from the early 1980s. and to date, characterized by large-scale studies of the regions of Northern Kazakhstan V.N. Logvin, V.F. Zaiibert, V.K. Merz. It differs from the first with a focused study of the Eneolithic monuments. The main works in this territory are carried out by the Torgai Archaeological Expedition, expeditions of the North Kazakhstan State University named after M. Kozybaev and Pavlodar State University named after S. Toraigyrov.

In the Kostanay region in the 1970s. V.N. Logvin revealed a number of Eneolithic monuments. The obtained materials allowed him to distinguish three stages of the Eneolithic of the region - early, middle, late, which are characterized by diverse culture.Early Eneolithic materials were obtained only within the North Turgai Plateau at the sites Alkau 2, Dachnaya, Duzbay 1, Sulukol 1, and the settlement of Bestamak. These monuments gave collections of different times, of which the early Eneolithic was distinguished by typological characteristics.

Early Eneolithic ceramics found on these monuments finds close analogies in the Boborykino culture. These are well-shaped vessels with a high neck bent outward. Only part of them is decorated with such traditional methods of drawing an ornament as the Boborykino culture such as drawing, dents, notches, on Bestamak half of the vessels are decorated with dents of a comb stamp, and 1/5 part is a combination of a comb stamp with notches or dents. Low blading and non-blading vessels are also known. Some vessels are decorated with a retreating wand and wavy lines. (Мерц, 2015, p. 269).

The Middle Eneolithic is typologically distinguished from the collections of sites Duzbay 2,3, Alkau 2, Svetly Dzharkul, Amangeldy and Bestamak. Fragments of ceramics of the Middle Eneolithic come from vessels with a nimbus not selected or slightly bent outward. By large fragments, the existence of the cup-shaped and cylindrical in the upper part of the form was reconstructed. The ceramics is decorated with a rope or comb ornament, which made the same patterns: horizontal rows of short inclined prints, inclined lines of short prints, multi-row zigzag, etc. (The second half of the 4th thousands of BC.) (Логвин, 1986, p. 16–17).

On the basis proposed by V.N. Logvin, highlighting an independent Eneolithic culture – Tersek, these materials were categorized to the late Eneolithic era. It was shown its similarity with neighboring Eneolithic cultural formations - Botay, Ayat, Surtandinskaya, and also signs are indicated that allowed it to be considered a separate culture (Логвин, 1986, p. 16–17).

Monuments of Tersek culture (the middle of the 3rd millennium BC - the beginning of the 2nd millennium BC) are concentrated in the Torgai valley, partially distributed in the north and northeast. Among the 30 monuments that became famous by the mid-1980s, the Salt Lake-1, Duzbay-2, Duzbay-3, Bestamak, Kumkesh-1, Kozhay-1, Kayyndy-3, Evgenievka-2, Tokanai-2 and Aksu treasure (Калиева, Логвин, 1997, p. 57–80).

Seven groups of ceramics are distinguished by the shape of whole vessels and large fragments of the upper parts. The main groups of ceramics are open-bottomed or semi-ovoid vessels of open or closed type (Калиева, Логвин,1997, p. 81). Sharp differences are recorded in the seventh group of ceramics - these are vessels of a flat-bottomed canned form of open type, a corolla flattened, wavy.

In the vast majority of cases, Tersek ceramics are decorated with a pattern made of imprints of a comb (Калиева, Логвин, 1997, p. 81) or a rope stamp (Калиева, Логвин, 1997, p.81). Other methods of applying the ornament are represented by impressions, impressions of the tube, carved ornaments, including here impressions of a smooth stamp, notches and drawn lines.

In the patterns covering the outer surface of the vessels, there is a great variety of the elements of the ornament that make them up: horizontal lines; horizontal herringbone, horizontal rows of short vertical or inclined line segments. As above, the described elements of the ornament were performed in various techniques; horizontal rows of z-shaped figures; horizontal rocking tape; horizontal zigzag; vertical zigzag; horizontal rows of triangles; triangles shaded parallel to the sides (in the form of a mesh); friezes from lying triangles; rhombic grid; horizontal rows of rhombuses; horizontal ribbons of honeycomb ornament; friezes with vertical division of the ornamental field; hatched biconical columns interconnected in the middle of a horizontal ladder; curvilinear elements of the ornament (most often circles); image of waterfowl (Калиева, Логвин,1997, p. 81).

The dishes of Tersek culture were made of ferruginous clay with a natural admixture of feldspars, quartz, and brown iron; mica, limestone and gypsum. Of the artificial mineral impurities, the potters added granite grub, shell, chamotte, talc, and from organic, manure of large animals. The vessels made with the addition of granite grus and manure of large animals, as well as with an admixture of shells, are the most noted vessels; recipes with granite grus, chamotte and manure of large animals are sometimes found. In some cases, a combination of artificial admixture of granite gress and shell was noted.

The formation of vessels was most often carried out using a patch pattern, a combination of patchwork and ring patch was rarely noted.

After the vessel has been molded, its outer and inner surfaces are usually smoothed out. Most often smoothing was done by hand, less often with some wooden tool, leather, cloth, some vessels were subjected to glossing.

Two types of firing were practiced: reducing (the predominant part of the vessels) and oxidizing. Part of the vessels was subjected to the secondary effect of fire.

According to the ornament, and the shape of the vessels, the North Turgay monuments are similar to the monuments of the eastern and northern neighbors (Botay, Kysykul, Lipchinsk, Ayat antiquities). The South Turgai monument Kozhai-1 shows significant similarities in the elements of ornamentation on vessels with the simultaneous and earlier monuments of the ancient agricultural regions of Central Asia (Namazga-Depe, Altyn-Depe, etc.). Some signs of the ceramic collection (an admixture of shells in the dough, wide participation of the gear rocking in the ornamentation) are possible, according to S.S. Kalieva and V.N. Logvin, indicate the western and south-western direction of contacts (Ural-Volga interfluve and the Caspian region) (Калиева, Логвин, 1997, p. 98).

Thus, the wide distribution of complex mixed recipes for molding materials, the diversity of ornamentation in this region, testifies to the cultural mixing of carriers of different population groups in this territory.

In the North Kazakhstan region in 1980, V.F. Zaibert discovered the settlement of Botai (Зайберт, 1983, 2009). In subsequent years, other settlements of this type were opened - Roshchinskoye, Krasny Yar, Vasilkovka, Sergeevka, Balandino. This allowed V.F. Seibert to raise the question of the allocation of a new Eneolithic culture - Botai - in the territory of Northern Kazakhstan (Зайберт, 1983).

Ceramics occupy a special place in the Botai collection. Initially, V.F. Zaibert and O.I. Martyniuk identified only two types of ceramics: decorated with a rope or comb ornament, the main ornamental motifs in the form of geometries were fixed. According to the authors,

Botay ceramics arose on the basis of Neolithic tableware of Atbasar culture. The question was also raised about the allocation of the Botay culture and its inclusion in the Eneolithic cultural community, which by that time had no name. (Зайберт, Мартынюк, 1984). Later, in 1985, O.I. Martynyuk, the origin of rope and textile ornamentation and the technical and technological process of making this ware, which he localizes within the steppe region of Northern Kazakhstan, were studied. He also proposed his scheme for changing ceramic ornamentation techniques in a settlement. Priority in their appearance was given to textile and comb ceramics, which are then replaced by comb and rope (Мартынюк, 1985).

At the same time, I.L. Chernai examined textile prints on Botai ceramics (Чернай, 1985). The author made a number of important observations, firstly, that the imprints on the ceramics were left by non-weaving textile, and these imprints are necessarily combined with combs on the inner surface of the vessels, which together may indicate their molding inside the tissue bag, and secondly, about the wide distribution of this ceramics in space and in time..

A great contribution to the study of Botay ceramics was made by V.S. Mosin, who analyzed it against a broad Eurasian background. He traced the analogies of rope, textile and geometrical comb ceramics in the Eneolithic and Late Neolithic complexes in the territory of the forest strip of Eastern Europe and the north of the European part of Russia. This allowed him to include Botay ceramics in the zone of distribution of comb and comb-hole cultures of the forest strip from the Trans-Urals to the Baltic (Мосин, 2003).

Recent studies of ceramics of the Botai settlement showed that two forms of vessels were common on the monument: closed, with a straight profile or slightly bent corolla and round-bottomed.

The dishes were made from medium iron clays of different plasticity. The most widely used clay of medium ductility. It was established that the inhabitants of the Botai settlement at different times were represented by carriers of approximately three pottery traditions: the most popular - “clay + sand + organic solution”, the less massive - “clay + organic solution” and “clay + chamotte + organic”. The recipe “clay + chamotte + sand + organic solution” probably indicates a mixture of pottery traditions that could take place within the framework of this settlement (Качановская, Рахимжанова, 2014).

The ornament was applied in several ways: pricking was used for pinhole, dimpled, comb elements; stepping and rolling for comb elements; drawing for smooth elements. The stick was used as ornaments - for applying pinhole dimple, smooth and dimpled elements, a comb stamp, a rope. A wide variety of patterns on the dishes of Botai culture, such as herringbone, zigzags, rhombuses, triangles, hexagons, mesh, was noted. Motives made up of elements or patterns are found both simple and complex. Simple - horizontal rows of comb, ringed, dimpled prints, complex - combining or intersecting motifs from comb or rope patterns (Зайберт, Мартынюк, 1984, p. 86). The inner surface of some vessels was smoothed with a comb stamp (Рахимжанова, 2018, p. 11).

The vessels were fired in a reducing environment, with a short-term exposure to a temperature of 650–700 ° C.

As a result of studying the ceramics of the Botay settlement, it became known that its inhabitants were represented by carriers of approximately three groups of pottery traditions. The most popular among them is the tradition of making vessels according to the recipe “clay + sand + organic solution”. The presence of mixed recipes probably indicates a mixture of pottery traditions.

In Pavlodar region, the first studies of ceramics of the Eneolithic era begin with the study of L.A. Chalaya materials parking Penka 1,2 (Чалая, 1972, p. 174).

The researcher recorded that in the molding material of most of the ceramic collection there is an admixture of sand, and also in some fragments ground grass was detected as an impurity. Among the ceramic complexes of the Penka 1 site, a predominance of comb-pit ornament is noted. In the molding material of the ceramics of the Penka 1 site, vegetation is often recorded as a “cleaner”. During the analyzing the ornamentation of the ceramics of Penka 1 and 2 sites, the researcher identifies the following differences: the complexity of the patterns consisting of triangles, often with the base up and the change in the ornamental composition in the direction of greater sparseness; finer comb ornament, rounded fossa with the same pressure; the appearance of more complex carved, pinholed ornaments (Чалая, 1972, p. 163–181). When studying the technology of manufacturing ceramics of the Penka 2 parking lot in 2018, S.Zh. Rakhimzhanova it was found that the potters, for the manufacture of vessels used medium-iron clays of different plasticity. Among the natural impurities, dusty sand and brown iron ore are noted. A study of the composition of artificial impurities showed that here only one recipe was used to compile the molding material “clay + fluff + organic solution”. This may indicate a high degree of homogeneity of carriers of pottery traditions (Рахимжанова, 2018, p. 18). In general, the ceramics of Penki 1, 2 sites find analogies on the monuments of the Kulundy plain (Кирюшин, 2015; Рахимжанова, 2015).

On the multi-layered parking of Shidert 3, discovered in 1989 by V.K. Merz, two types of ceramics of the Eneolithic era are distinguished.The first type is represented by pottery vessels, ornamented with prints of textiles or various dents and punctures, which make up the composition in the form of horizontal lines and dents along the neck and body of the vessels and notches along the corolla. Vessels without ornament are also included here. This group allowed the author of research V.K. Merz highlight the Sidertinsky type of ceramics (Мерц, 2002, p. 97). In some cases, the composition of ceramics visually recorded such impurities: wool, wood, talc, mica, sandy loam (Мерц, 2002, p. 95).

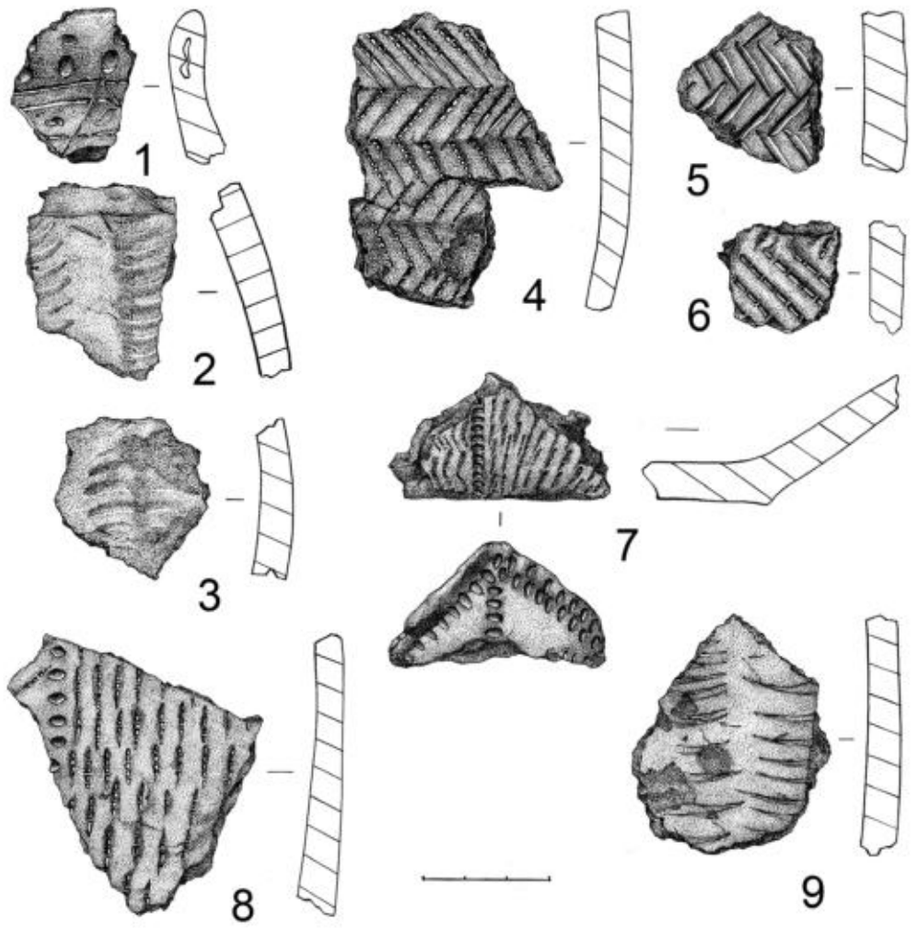
The second type consists of jar-shaped vessels, ornamented in the upper part most often with pearls. One vessel of the second type is ornamented with a comb stamp and pearls, and the surface of its rim has a wave-like shape and ends with a spike-like hardening. V. K. Merz finds some analogies to this pottery in the Boborykino culture (Мерц, 1992, p. 24–26). The vessels with the imprints of hair on the walls are classified as a separate type. These vessels have strongly bent outward corollas, covered with notches (Мерц, 2015, p. 269). In addition, thin-walled vessels with prints of textile or thin rope over the entire surface were found on the monument. They are characterized by a straight corolla and “hoof-shaped” dents along it. Also on the monument is found ceramics with imprints of a rope on the inner surface of the neck, decorated on the outside with horizontal zigzags, in a ring-like fashion, as on the ceramics of Penka 1, 2 and Zhelezinsky burial grounds (Мерц, 2002, p. 97).

Nearest analogies for the Eneolithic ceramics of the Shiderty site 3 V.K. Merz is found in the Ust-Narem culture (Мерц, 2002, p. 14), as well as on the monuments of the Pavlodar Irtysh right bank, on-site ceramics with the indicated settlements, in the Zheleznodorozhny burial ground and on the Penka parking lot 1. Fragments with nailed ornaments, prints of textiles and talc ceramics are in analogy in Ust-Narym.

Of great importance for studying the Eneolithic of this region are the excavations of the multilayer settlement complex Borla 4 discovered by V.K. Merz in 2011 (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, p. 235–239).

The pottery of the settlement is represented by pottery with round and flat bottoms. The vessels are characterized by a wavy edge of the corolla, decorated with fingertips, the outer surface is often covered with a “false-textile” ornament, on top of which rows of vertical zigzag, “impressions”, “pearls” were applied with a stick; downward directed triangles, rectangles, rhombic grid (Мерц,. Мерц, Рахимжанова, 2012, p. 211). The closest analogies of ceramics from the settlement of Borly 4 come from the Pavlovka I site. In a small amount, the presence of round-bottom pots with a “linear” composition of the ornament, applied by means of “rolling” and “dragging” was noted, which raised the question of their foreign cultural origin, some of them find analogies with Loginov's dishes. A separate place in the ceramic complex of the settlement is occupied by square flat-bottomed vessels. The ornament is applied by stick and comb-stamping. The composition is represented by a checkerboard, rows of vertical lines and zigzags (Мерц, Мерц, Рахимжанова, 2012, p. 211). There are no analogies in Kazakhstan. By the method of applying the main ornament and the instrument (“tipping” a fine-toothed comb stamp with pressure on one edge of the instrument), this ceramic is close to the materials of the Irbino 1 site. In Western Siberia, square vessels are rare, it is generally believed that they were of ritual significance and were used in ritual practice (Мерц, 2018, с. 161–162).

So, as a result of studying ornamental traditions, it was revealed, firstly, during a comparison of the ceramic vessels of the Penka 2 site with neighboring territories that they have a high degree of proximity of ornamental traditions to ceramic complexes of the Kulunda steppe. Other traditions are observed in the settlements of Botay, Borla 4 and monuments of Tersek culture. For Botay and Tersek ceramics, comb and rope elements and various types of patterns and motifs from it are characteristic. The most common among them are the pattern and motif of comb elements, which is found on a huge number of monuments of the Eneolithic era. According to the studied ceramic materials at Borla 4, there is a very wide variety of ornamental traditions. Among which predominate the traditions of applying smooth elements of the ornament, which are divided into several groups, as well as the traditions of creating comb ornaments. In the analysis of the obtained technological data on ceramics of the studied monuments of the Eneolithic period of Northern Kazakhstan, the

Борлы 4 қонысының қыш ыдыстары. В.К. Мерцтің қазбасы
Керамика поселения Борлы 4. Раскопки В.К. Мерца
Ceramics of the settlement of Borly 4. Excavations of V.K. Merz

use of three types of clays was recorded. The medium and low plastic raw materials were most widely used. Almost all clays are characterized by medium iron content. Clays with various composition of natural impurities were used as the initial plastic raw material: fine, medium, uncalibrated sand, in some cases acute-angled, brown iron ore, limestone, mica, talc in various concentrations, which indicates the local characteristics of the places where they were mined.

According to the characteristics of the composition of the molding mass, local features characteristic of individual settlements were also noted. An admixture of fluff was noted only in the vessels of the Penka 2 site. The admixture of wood was used only in ceramics of Botay and Tersek cultures, admixture of sand was noted only in ceramics of the Botay culture and Borla 4 settlement. Admixture of wool among the studied monuments was found only in molding masses of vessels of the Botay culture. However, it should be noted that it was used in the recipe in combination with chamotte and rubbish. The shell is found only on monuments of Tersek culture, chamotte among all studied ceramic materials is recorded quite rarely.

As a result of the study, it became known that the population that lived on the monuments of this region during the Eneolithic was not uniform in composition.

Thus, judging by the data obtained, complex ethno cultural processes developed in this region, which were clearly reflected in the diversity and complexity of ornamental and technological traditions.

The presence of numerous population groups with their own characteristics of ceramic traditions and the intensive mixing processes that went between them indicate that this region was a kind of contact zone for the inhabitants of neighboring territories. This conclusion is confirmed by the results of data comparison with neighboring ceramic complexes.

References

Агеева Е.И., Максимова А.Г. Отчет Павлодарской экспедиции 1955 г. // Труды ИИАЭ АН КазССР. – 1955. – Т. 7. – p. 33–58.

Зайберт В.Ф. Раскопки поселения Ботай // Археологические открытия-1981. – Москва, 1983. – p. 438–439.

Зайберт В.Ф. Ботайская культура. − Алматы: Изд-во «КазАкпарат», 2009. – 566 с.

Зайберт В.Ф., Мартынюк О.И. Керамические комплексы энеолитического поселения Ботай // Краткие сообщения Института археологии. – Вып. 177. – 1984. – p. 81–90.

Качановская М.Г., Рахимжанова С.Ж. Технико-технологический анализ керамики энеолитического поселения Ботай в Казахстане (по материалам раскопок 2012 г.) // Российская археология. − 2014. – № 3. – p. 19–25.

Кирюшин К.Ю. Морфолого-орнаментальные группы керамики с поселения эпохи энеолита Новоильинка-III в Северной Кулунде // Археология, этнография и антропология Евразии. – №1 (61). – 2015. − p. 25–36.

Логвин В.Н. Неолит и энеолит степного Притоболья: Автореф. дис… канд. ист. наук. – Москва, 1986.

Логвин В.Н., Калиева С.С. Скотоводы Тургая в третьем тысячелетии до нашей эры. – Кустанай, 1997.

Мартынюк О.И. Керамика поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. − Челябинск: ЧелГУ, 1985. – p. 59–72.

Мерц В.К. Раскопки на стоянке Шидерты 3 // Маргулановские чтения: Сборник материалов конференции. − Петропавловск, 1992 – p. 24–26.

Мерц В.К. Некоторые итоги и перспективы изучения археологических памятников Павлодарского Прииртышья // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья: Сборник научных статей. − Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – p. 5–20.

Мерц В.К., Мерц И.В., Рахимжанова С.Ж. Разведочные работы на поселении Борлы 4 // Маргулановские чтения-2012: Материалы ежегодной научно-практической конференции / под ред. В.Ф. Зайберта, Д. Байтлеу. – Астана: Издательская группа филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2012. – p. 206–211.

Мерц В.К. О керамике боборыкинского типа из неолит-энеолитических комплексов Северного Казахстана // Древний Торгай и Великая степь: часть и целое: Сборник статей, посвященный 70-летнему юбилею В.Н. Логвина. – Костанай-Алматы, 2015.

Мерц И.В. Энеолитический комплекс поселения Борлы 4 / Человек и Север: Антропология, археология, экология: Материалы Всероссийской научной конференции. –Тюмень: ФИЦ Тюм НЦ СО РАН, 2018. – Вып.4. – p. 161–162.

Мосин В.С. Энеолитическая керамика Урало-Иртышского междуречья. – Челябинск: ЮУрГУ, 2003. – 220 p.

Рахимжанова С.Ж. Керамические традиции в эпоху энеолита-ранней бронзы на территории степного Обь-Иртышского междуречья: автореф. дис.... канд. ист. наук. – Барнаул, 2018. – 26 p.

Рахимжанова С.Ж. Технологический анализ керамики поселения эпохи энеолита Новоильинка III // Самарский научный вестник. – 2015. – №4 (13). – p. 86–90.

Чалая Л.А. Озерные стоянки Павлодарской области // Поиски и раскопки в Казахстане. − Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1972. – p. 163–181.

АЛАТ МЕТАЛЛУРГИЯЛЫҚ КЕШЕНІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫНАН

С.У. Жауымбаев

Жайық өзенінен бастап Енисей өзеніне дейінгі дала мен орманды даланы қамтитын андроновтық мәдени-тарихи бірлестігі аумағындағы ең көп қорымдар мен ең бай қоныстар Орталық Қазақстанда орналасқан. Яғни, аймақ тұрғындарының сан жағынан көп, ал орналасу тығыздығы жоғарырақ болды. Бірақ, бұл өңір шектес аумақтарға қарағанда, орманды дала аймағы туралы айтпағанда, табиғи жағдайлар бойынша негізгі сала – мал шаруашылығын дамыту үшін қолайлы емес еді, ал егіншілікпен айналысудың тиімсіз немесе ірі түйіршікті және ұсақталған топырақтарда, сондай-ақ құрғақ дала, жартылай шөлейт және шөлейт аудандарда мүкін емес екендігі туралы тіпті сөз болмайды.

Ж.с.д. II мыңж. Орталық Қазақстанды мекендеген тайпалардың металлургтерімен толық көлемде іске қосылған бай мыс кенінің шикізат базасы олардың гүлденуі мен байлығының көзі болып табылады. Мыс пен қола өңір ішінде және одан да тыс жерлерде сұранысқа ие болды. Сұраныс ұсынысты туғызады – табиғи қасиеттері бар тауар алмасу көне заманда пайда болған айырбастың негізгі қағидасы. Ж.с.д. II мыңж. бастап аймақ тайпаларының мұндай бірінші дәрежелі тауары металл, бірінші кезекте мыс, қола, темір, күміс және олардан жасалған бұйымдар болды.

Қазақстан тау-кен металлургиялық облысы кіретін Еуразиялық металлургиялық аймақ ж.с.д. II мыңжылдықтың басында қалыптасты. Дәл сол кезде тұрғындардың ірі топтарының батыстан шығысқа және шығыстан батысқа қарай қоныс аударуы мен қозғалуы байқалды, дәл осы уақытта оның ішінде далалы Қазақстанда да бай кен орындары ашылды. Бұл кейінгі қола дәуіріне келген тау-кен металлургия белсенділігінің «жарылысы» болды.

Ежелгі кен ошақтары үш кен белдеулері аймағында анықталған: Жезқазған, Успенск-Спасск және Солтүстік-Балқаш маңы. Сонымен, Успенск-Спасск кен белдеуі ұзындығы 400 км-ден астам, ені 150-200 км-ге тең, онда бес басты орталық (Жезқазған, Кенқазған, Бозшакөл, Саяқ пен Коунрод, Успенск, Алтынтөбе) бөлінген және тек бір Қарағанды облысында ғана жүздеген мыс пен қалайы кендерінің басқа да ұсақ көне кен-әзірлемелерінің үлкен саны анықталды. Кен қазбаларының көлемі, мысалы, Кенқазған қаласында шамамен 800 мың тонна кенді құрады, бұл 30-50 мың тонна мыс балқытуды қамтамасыз етті. Жезқазған кеніштерінде кеннің қазба көлемі 1 млн. тонна болғандығы анықталды.

Кен денесінің орналасу жағдайы мен пішіні қазбаның түрін қамтамасыз етті – сонымен карьерлері – кішкентай 4×3 м, орташа 30×20 м, үлкен 300-700×100–150 м, тереңдігі 1–17 м – жалпы санның 90%-ын құрады, содан кейін ұңғымалар жүрді, дегенмен барлық жерде, бірақ жалғыздан шахталар кездеседі.

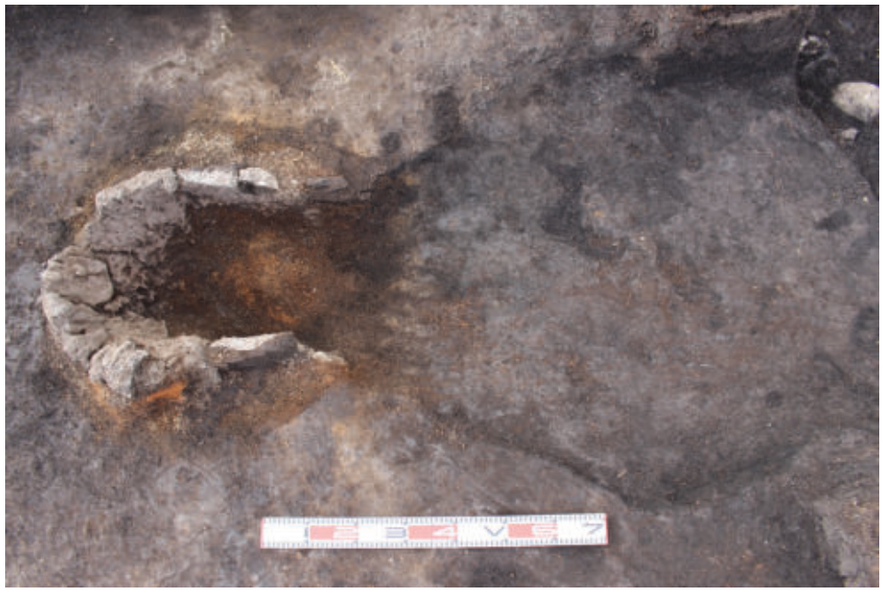
Кен, әдеттегідей күшті жынысқа азды-көпті септеленген және монолиттерді үгіту, олардан минералдармен байытылған мыс кесектерін тесу үшін үлкен күш-жігер қажет болды. Кен өндіру әсіресе, мыс кенді желісі терең жер қыртысына кетіп, қазба шахтаға айналған кезде өте қиын болды. Шахталардың тереңдігі 30 немесе одан да көп метрге жетуі мүмкін. Өкінішке орай, қазба жаппасының опырылуынан шахталарды соңына дейін зерттеу мүмкін емес. Шахталық пен көлбеу ұңғымалардағы өндіру шарттарын елестету үшін зерттеушілердің иелігіндегі мәліметтер де жеткілікті болып табылады – саңылау тәрізді тар жол, тар кенжар, онда кенші кішкентай шамның көмескі жарығымен еңбектеп және жанымен жүре отырып, септе рудасы бар қатты жыныстың кесектерін тас қайламен қопарды. Кейбір шахталар мен ұңғымалардағы жолдың тарлығы соншалықты онда тек жасөспірім ғана жұмыс істей алды. Мыс кенін шығару кезінде балалардың еңбегі пайдаланылғаны да жоққа шығарылмайды. Мұндай қайламен жұмыс істеу әдісі XX ғасырға дейін сақталғандығы белгілі – бір жұмысшы бір күн ішінде үш метрлік кенжардан 300 кг кен өндіре алды. Кенші сынған кесектерді былғары сөмкеге жинап (жанына тағылатын осындай сөмкелер үйіндінің астында табылған және Оралдағы Гумешев кеніші шахталарының біріндегі кенжарда 28 м тереңдіктен жаншылған екі кенші, ал Алтайдағы Змеев кенішіндегі үйіндінің астында бір кенші табылды), содан кейін салмағы 40 кг-ға жуық сөмкені бәлкім, дәл сол кенші жоғарыға күніне бірнеше рет жеткізген. Мұндай жағдайлардағы жұмыстар Германияда «қисық құрылыс» деп аталды.

Жоғарыға шығатын және үстіңгі шым қабатынан тазартылған ашық карьерлердегі желілерді отпен қыздырып, су құйды. Нәтижесінде, монолитті тастақ жынысы уатылды. Жарықшақтарға тас сыналар қағып, тас кәсектерді босаңсытып, оларды сындырып, құрамындағы бай мыс кенінің кесектерін іріктеп алды. Мұндай «кенді құрғақ өңдеу» кенді байытудың тәсілі болды. Кеннің ең көп құрамы бар кесектер ылғалды байытылды, яғни кесектер ұсақталып, ағаш астау тәріздес науаларға төгілді, науаларды сумен толтырып, әрі-бері қатты тербеген. Мыс минералы бар ауыр кесектер түбіне түсіп, бос жыныстар жоғарыға шығатын. Осылайша сұрыпталған таза кен балқытуға дайын болды және межелі пункттерге тасымалданды. Кеннің ондаған кейде жүздеген километрлерге қандай тәсілмен жеткізілгендігін тек қана болжауға болады.

Мыс кенін балқыту әртүрлі құрылымдағы пештерде жүргізілді. Ең қарапайымы – диаметрі 0,5 м-ге, тереңдігі 0,3-0,4 м-ге дейінгі дөңгелек шұңқырлар, оның түбіне қарай сәл тарыла түсетін тік қабырғалары мен саз күмбезі бар. Аса күрделісі – екі камералы, ұзындығы шамамен 1 м, ені 0,6 – 1 м – бір камера ауа үрлегіш үлбірін орнатуға арналған орын, екіншісі балқыту, оттық қуысы болды. Үлбірлері ортасына орнатылған үш камералылар да бар, ал соңғы камералар отты балқытуға арналды. Содан кейін, үлкен диаметрі метрден асатын, тереңдігі 0,5 м-ге дейінгі және кішкентай диаметрі метрден кем, ал тереңдігі метрден асқан сегізбөлік тәрізді пештер пайда болады, олар ауыз-үрлегіш рөлін орындаған. Шахталық типті пештердің типологиялық қатарын аяқтайды. Атасу қонысында осындай оннан астам пеш зерттелді. Пештің

Алат өндірістік-металлургиялық кешені. Квадрокоптердің түсірілімі
Производственно-металлургический комплекс Алат. Съемка с квадрокоптера
Production and metallurgical complex Alat. Quadcopter shooting

Алат кешені. Өндірістік алаң. Темір қорытатын пеш
Комплекс Алат. Производственная площадка. Железоплавильная печь
The Alat complex. Production site. Iron smelter

отты шұңқырлары диаметрі 3,5 м, тереңдігі 2 м-ге дейін жетеді. Қабырғалар 10-20 см қалың саз қабатымен сыланған, оған 1-3 ауа үрлегіш арна-фурма шиыршықты науа түрінде салынған. Пештердің тақталармен жабылған ұзын мұржалары бар. Тас кәсектерден жасалған шұңқырлардың шетіне отбақырда (ыдыстарда) балқытуға арналған құрылымдар салынды. Мұндай пештер тас және балшық құйма қалыптарында бұйымдарды балқыту және құюдың барлық операцияларын кешенді жүргізуге арналған.

Қола бұйымдарын балқыту және дайындау процесінде сүйек және қыш шүмектер, қыш және тас отбақырлар, ожаулар, құю қалыптары, тегістелген тақталар, қайрау тастары, жұмыртқа тәрізді тас зергерлік балғалар қолданылды.

Шүмек – балшық не жануардың жілігінен жасалған цилиндрлік немесе конустық түтікше, ол пештің қабырғасы арқылы ауа беру үшін ауа өткізгіш үлбірдің құбыршегін балқыту камерасымен жалғайды.

Қыш ожаулардың пішіні ұзартылған қасық тәрізді, тегіс түбі бар, балқытылған металды құйма қалпына құюға арналған.

Құю қалыптары тақтатастан, ұсақ түйіршікті құмнан және осы мақсаттарға сәйкес келетін тастан, кейде саздан жасалған. Қалыптар біржармалы және екіжармалы – негізгі жармада бұйымның негативі, кейде бірнеше негативтер, соның ішінде кері жағында да кесіп алынды. Екі жақты қалыптың төменгі негізгі бөлігінде жоғарғы жазық бөлікті қатты бекіту үшін шегелерге арналған шұңқырлар белгіленген. Қапталды бөлікте металл құю үшін науа түрінде құйма жасалды. Бір жақты қалыпта ожаумен

металл үстінен құйылады. Қажетті бұйымдар – жебенің ұштары, найзалар, пышақтар, шалғылар, қашаулар, кельттер, түйреуіштер, әшекейлер құйылды. Құйылған бұйымды алу үшін саз құйма қалыптар сындырылған, сондықтан да кейбір бөліктердің негативтері бар бөлшектер табылады, тас қалыптар бірнеше рет қолданылды. Құйылғаннан кейін бұйымдарда қалған қылаулар, металл қалдықтар, ақаулы даналар саналып, төспен соғу жолымен және тегістеу, жүздерін тас кесектермен және қажау шарықтарымен қайрау арқылы алынып тасталды. Бастапқыда мыс өнімдері қызыл, қола – алтын-сары түске ие болды. Уақыт өте келе бұйымдар бұзылудан сақтайтын, бірнеше микрон қалыңдықтағы қорғайтын табиғи зеңжармен жабылады, олар тұрақты тоттануға және тотығу кезінде бүлінуге ұшырайтын темірден сонысымен ерекшеленеді. Мыс және қола бұйымдар мыңжылдықпен, темір – жүзжылдықпен сақталатыны кездейсоқтық емес, сондықтан да мүсіндер темірден емес, қоладан құйылады.

Мыс өндіру үшін кеннің екі түрі – тотыққан (азурит, малахит, хризоколин, куприт, церуссит) және күкіртті (халькозин, ковеллин, халькопирит, беринит, брамантит) пайдаланылғанын атап өткен жөн. Бастапқыда тотыққан кендер қолданылды, олардан мыс алу технологиясы қарапайым және еңбек шығыны аз болды.

Ағаш көмірі мен ұсақталған кенді пешке қатарлап салып, ауаны мәжбүрлі үрлеуді қамтамасыз етті, флюстерді қосты, мысалы, жоса немесе әктас, кварц, олар балқытылған қара мыстан оңай бөлінетін тез балқитын және сұйық қоқысты алуға ықпал етеді, ол кеннен мысты қалпына келтірудің соңғы нәтижесі ретінде саналды. Кейіннен тазартылмаған мыстан мыс өнімдері шығарылды. Қоланы алу үшін тазартылмаған мысты қалың қабырғалы саз ыдыстарда – отбақырларда қоспаны яғни, қалайыны қоса отырып балқытып, (басқа облыстарда қоспа ретінде қорғасын, мышьяк, сүрме қолданылды) және алынған қоланы қажетті құралдардың, қарудың, зергерлік әшекейлердің негативтері бар құю қалыптарына ожаумен құйды. Тігіс жіптері (екіжармалы пішіндер) бар құйылған бұйымдар, ағын іздері, дөңестер мен шұңқырлы тереңдерді түпкілікті пішін мен тауарлық түр бере отырып төс тақталарында соғып, тас кесектермен және т.б. тегістеген.

Екі жүзді пышақтар, қанжарлар, жебелердің ұштары, сүңгілер мен найзалар, орақ-шалғылар, түйреуіш пен біз, балталар, қашаулар сияқты құймадағы металл, жартылай фабрикаттар, табиғи және балқытылған мыс пен қоладан жасалған дайын бұйымдар, мүмкін, әшекейлердің кейбір санаттары андронов қоғамдастығының ішінде және Батыс Сібір, Поволжье, Орта Азия тайпаларының арасында табиғи алмасу арқылы таралған. Кең мағынада андронов кеншілері мен металлургтері (алакөлдіктер, федоровтықтар, алексеевтіктер және тиісінше Орталық Қазақстанның атасулықтар, нұралықтар, беғазы-дәндібайлықтары) өмірлік қажетті табиғи тауарларды, ең алдымен, астық, мал және т.б. жетіспейтін өнімдерді, материалдар мен бұйымдарды толықтыра отырып алмасты. Үлкен сұранысқа ие қымбат металдың сауда алмасуы Сарыарқа тайпаларына жоғары өмір сүру деңгейін, халықтың өсуін қамтамасыз етті. Андроновтықтардың әйелдерде 33 және ерлер арасында 35 жасты құрайтын орташа өмір сүру ұзақтығының да көбейгені рас.

Қола құю саласындағы қол жеткен шеберлік деңгейінің көп ғасырлық тәжірибесі Орталық Қазақстан металлургтеріне жаңа металл – темір өндірісін игеруге мүмкіндік берді. Олар Еуразия даласында алғашқылардың бірі болып Қазақстанның тарихнамасында айтылғандай ж.с.д. VIII–VII ғғ. емес, ж.с.д. II–I мыңжылдықтағы кейінгі қола дәуірінде, қоқтемірді «балқытуды» бастады, бұл туралы Алат қонысындағы ҚарМУ археологиялық экспедициясының қазба жұмыстары дәлелдейді.

Үш мың жыл бұрын темір өндірісін игерген металлургтер тобының бірі Алат қонысында тұрған.

Қоныс Қарағанды қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 220 км Кент таулы-орманды алқабында, Қарқаралы ұлттық паркінің аумағында орналасқан. Қызылкеніш тау өзенінің сол жағалауындағы жайылма үсті террасасында тау жотасының етегінде орналасқан. Террасаның бойында ондаған тұрғын үй қазаншұңқыры тіркелді. Қоныстың шығыс шетінде өндірістік металлургиялық алаң (ӨМА) орналасқан, 2004–2007 жылдары оның 666 м2 ашылды. Стратиграфиялық, яғни қабаттардың кезектесуі және біреуінен басқа нысандарға (шаруашылық шұңқырларға) қатпарлануы бойынша екі құрылыс қабаты, іс жүзінде екі алаң бөлінді. Жоғарғы алаң темір мен жартылай қола (мәдени қабаты - 0,4–0,45 м деңгейіне дейін) және төменгі алаң – қола құю өндірісі үшін (мәдени қабаты - 0,45–1 м деңгейінде) арналған. Алаңдар жүйелі түрде қызмет етті – төменгісі-ерте және жоғарғысы – кейінгі, бірақ кейінгі қола дәуірінің хронологиялық шеңберінде ж.с.д. II–I мыңжылдықта, шамамен ж.с.д. XII–VIII ғғ.

Төменгі қабатта (алаңда) қола құйма пешінің қалдықтары, 2 ошақ, 12 шаруашылық, 13 бағаналық шұңқырлар, қазбаның батысында 5 арық және шығыс бөлігіндегі тұрғын үй-шеберхана анықталды.

Қола құйма пеші қатар орналасқан үш дөңгелек пішінді шұңқырмен ұсынылған – орта шұңқыр ауа үрлегіш үлбірін орнату үшін қызмет атқарды (?), шыңдалған іздері бар шеткілері, мыс кенін балқыту жүргізілген пеш, оттық түрінде болды.

Құрылыстар кешені мен жоғарғы құрылыс қабатындағы табылымдар Орталық Қазақстан тайпаларының темір металлургиясы тарихында болжанып отырған және көптен күткен археологиялық ашылулар болып табылады.

Темірден жасалған қару мен бұйымдардың алғашқы иегерлері сақтар деп есептелді, олар жерлеу орындарынан тіркелген аймақтың тасмола мәдениетін жасаушылары. Бірақ олардың болу фактісі темірдің шығу тегі, оның Қазақстанда пайда болу орны мен уақытын анықтау мәселелерін шешкен жоқ.

Қазақстанда алғаш рет төрт темір балқытатын көрік, темір кені, күшті темір қождар, үш пеш, екі құрылыс, алты шаруашылық шұңқырлар, арнайы тас құралдардың жиынтығы табылған Алат металл өндіру алаңы Орталық Қазақстандағы темір өндірісінің айқын дәлелі болып табылады. Алаңның жұмыс істеу уақыты білікшелі қыш кешенімен анықталады – ж.с.д. II–I мыңжылдықтың шегі. Бұл ерте темір дәуіріндегі сақ кезеңінің алдындағы кейінгі қола дәуірі. Үш мың жыл бұрын Алаттың металлург-қола құюшылары қоқтемірді алудың дымқыл ауа үрлеу үрдісін игерді, ол қазіргі күнімізге дейін сапалы өзгертілген күйде жетті.

Темірді қазіргідей, домна пештерінде балқытпады, 11000-тан жоғары температурада темір рудасынан химиялық реакция арқылы оны қалпына келтіре отырып қайнатты. Ежелгі металлургтер темірдің 15390-та балқуының шектік нүктесіне жете алмады. Кен мен отынның бірізді қабаттарымен тиелген отты камерада қалпына келтірілген көрік, кішкентай шар түріндегі қалыпта төмен қарай

Алат кешені. Темір кені
Комплекс Алат. Железная руда
The Alat complex. Iron ore

сырғып, кеуекті қожданған массаға, қожтемір кесегіне «бірікті». Бірнеше килограмм салмағы бар қожтемірді көріктен алып, ол үшін соңғысы ішінара бөлшектеуге тура келді және ауыр тас балғалармен механикалық соғу арқылы қожтемірлі, пісірілетін темірге айналдырды. Ежелгі ұсталар мұндай темірден қажетті бұйымдарды соға алды.

Осы күнге дейін археологиялық нысандар ретінде жеткен Алат көріктері диаметрі 1,5–2,4 м, тереңдігі 12-35 см болатын дөңгелек пеш табанды қазаншұңқырлар ретінде ұсынылған, шеттері гранит тақталармен мен 1-2 қабатты тастармен қапталған. Құрылымның міндетті элементі ретінде – тереңдігі 5 см-ге дейін, ұзындығы 1,5–3,9 м болатын тік-сопақ пішінді траншея түріндегі ауа өткізгіш болды, оның жиегінің бойымен бірқатар тақтатас пен тастар төселген, оларға көлденең жабын тақталары қойылғандығы ықтимал. Кейбір құрылымдық бөлшектер №1 көрікте анықталды: оттық шұңқырының ішкі жағына салынған сегіз тастан жасалған шеңберлі қатар; оттықтың түбіндегі диаметрі 35 см, тереңдігі 10 см болатын тереңделу; сусымалы ұсақ тасты қабатта-тығырық жастығында салынған көрік қабырғасы негізінің тірегі ретінде қызмет ететін, тегістелген ұсақ тастардан жасалған жолақ; ұзындығы 1,5 м, ені 15-30 см, тереңдігі 10 см болатын жартылай дөңгелек арықша; оттық шұңқыры жанындағы ауа өткізгіштің түбіндегі арықша. №1, 2 көріктер – 3–5 см қалыңдықта сыланған саз қабатында, негізінің қалыңдығы 0,3 – 0,4 м шағылдық платформаға бекітілген арнайы дайындалған алаңдарда салынған.

Көрік, пеш түрі ретінде цилиндрлік бөшкелер тәрізді қалпына келтіріледі, биіктігі кемінде метр болатын, тақтатастан қаланған, күмбезді-шатыры (?), негізіне жеткізілген үстінен салынған мұржасы мен ауа өткізгіші бар.

Ж.с.д. III–II мыңжылдыққа қарай дайын түрде енгізілген Орталық Қазақстан тайпаларының металлургиялық өндірісі ж.с.д. II мыңжылдықтың екінші жартысында өзінің толық гүлденуіне жетті. Ж.с.д. II-I мыңжылдықта темір өндірісі пайда болады, ол ж.с.д. III–II мыңж. қола дәуірі тасты ығыстырғаны секілді, ерте темір ғасыры дәуірінде қоланы ығыстырады. Техникалық базистің негізгі компонентін мыстан және қоладан жасалған қол еңбегі құралдары – бір және екі жүзді пышақтар, қанжарлар, жебелердің ұштары, сүңгілер, орақ тәрізді пластиналы пышақтар, орақ - шалғылар, шот, кельттер, балталар құрады, олар өндірістік-шаруашылық қызметтің негізгі бағыттары – мал шаруашылығы және егіншілікті анықтайды. Балға, түйгіш, сыналар, үккіш-тақтатастар, төс тақтатасы, қайлалар, кен ұсақтау және үгіту тастары, құйма қалыптар, саз отбақыр мен ожау сияқты ерекше тас еңбек құралдары өндірістік-шаруашылық қызметтің тағы бір бағытын – тау-кен металлургиясын көрсетеді.

Кезбе бесаспап-ұста, кенші-металлург, металлург-ұста, ұста-құюшы мамандануын деңгейін көрсетті, олар отты кәсіптегі адамдардың құпиялы қауымына жататын, оларды не құрметтеді, не ұнатпады. Олардың алдында қорқыныш сезілді, өйткені олар от пен жердің құпиялы рухымен араласып, тастарды (кенді) металға айналдыра білді, ұсталар өз кезегінде шеберлігінің құпияларын шамалары жеткенше сақтай білді. Қола дәуіріндегі отты кәсіптегі адамдардың арқасында қазақстандық (азиаттық) далалардың металл бұйымдармен жарақталуы Еуропаға қарағанда бірнеше есе жоғары болды. Мәселен, металдан жасалған олжалар 6 есе, ал қоныстардан алынған олжалар 19 есе көп. Еңбек құралдарының саны бойынша еуропа даласында бірінші орында орақтар, ал азиялықта – пышақтар, қанжарлар тұр.

Металға деген сұраныс еңбек құралдары мен қарудың тиімділігімен, олардың пайдалы әсер коэффициентімен болжанды – мыс балта тасқа қарағанда 3 есе, пышақ 6–7 есе, бұрғы – 22 есе тиімді болды. Қола бұйымдары туралы айтпағанда, мыс өнімдеріне деген сұраныс өседі, оларды жеткізу аумағы мыңдаған километрге ұлғаяды, айырбас саудасы жандандырылады, төлем құралы ретінде құнның баламалары, сауда керуен жолдарының желісі пайда болады. Металдар – мыс, қола, темір және олардан жасалған құралдар маңызды сауда эквиваленті, байлықтың тұрақты көздерінің бірі болып табылады. Тайпалық мамандану деңгейінің ықтималдығын ескере отырып, металлургтер тайпасы байыды, бұл металл бұйымдарын қолдану салдарынан еңбек өнімділігінің өсуімен өндіруші шаруашылықтың тиімділігін арттырды, неғұрлым жоғары өмір сүру деңгейін, өңір тұрғындары санының өсуін қамтамасыз етті.

Кейінгі қола дәуірінде аймақ тайпалары қала өркениетінің табалдырығына жақындай түсіп, көне қалалар - ірі этнопотестарлық бірлестіктер, қолөнершілер мен сауда орталықтары пайда бола бастайды. Бүгінде бұл ғылыми мәселе тек қазақстандық қана емес, шетелдік тарихшылар мен археологтарды да қызықтырады.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА АЛАТ

С.У. Жауымбаев

На территории андроновской культурно-исторической общности, охватывающей степи и лесостепь от р. Урала до р. Енисея, самые многочисленные могильники и самые богатые поселения находятся в Центральном Казахстане. Выходит, что народонаселение региона было количественно большим, а плотность расселения выше. Но ведь регион в отличие от сопредельных территорий, не говоря уже о лесостепной зоне, по природным условиям был менее благоприятным для развития даже основной отрасли – скотоводства, не говоря тем более о земледелии, которое было либо нерентабельным, либо невозможным на крупнозернистых и щебнистых почвах, а также в сухостепном, полупустынном и пустынном районах.

Богатейшая меднорудная сырьевая база, задействованная в полной мере металлургами племен, населявших во II тыс. до н.э. Центральный Казахстан, – вот источник их расцвета и богатства. Медь и бронза были востребованы, был спрос внутри региона и далеко за его пределами. Спрос рождает предложение – основной принцип обмена, зародившегося в глубокой древности, обмена товара с натуральными свойствами. Таким первостепенным товаром племен региона, начиная со II тыс. до н.э. являлся металл, и в первую очередь медь, бронза, железо, серебро и изделия из них.

Евразийская металлургическая провинция, в которую входила Казахстанская горно-металлургическая область, сформировалась в начале II тыс. до н.э. Именно тогда были отмечены миграции и передвижения крупных групп населения с запада на восток и с востока на запад, именно тогда были открыты богатейшие месторождения, в том числе и в степном Казахстане. Это был «взрыв» горно-металлургической активности, пришедшийся на эпоху поздней бронзы.

Древние рудники выявлены в зонах трех рудных поясов: Джезказганском, Успенско-Спасском и Северо-Прибалхашском. Так Успенско-Спасский рудный пояс имеет обширную протяженность свыше 400 км, ширину 150–200 км, где выделены пять главных центров (Джезказган, Кенказган, Бозшаколь, Коунрод с Саяком, Успенское и Алтынтобе) и выявлено громадное количество других, более мелких древних рудоразработок меди и олова, исчисляющихся, только в одной Карагандинской области, сотнями. Объем выработок, например, в Кенказгане составлял около 800 тыс. тонн руды, что обеспечило выплавку 30–50 тыс. тонн меди. На Джезказганских рудниках объем выработок определен в 1 млн. тонн руды.

Условия залегания и форма рудного тела обусловливали тип выработки – так карьеры – маленькие 4×3 м, средние 30×20 м, большие 300-700×100–150 м, глубиной 1–17 м – составляли 90% от общего количества, затем шли штольни и, хотя повсеместно, но единично встречаются шахты.

Руда, как правило, вкраплена в, более или менее, крепкую породу и требовались большие усилия, чтобы крошить монолиты, выкалывать из них обогащенные минералами меди куски. Особенно трудно было добывать руду, когда меднорудная жила уходила вглубь земли и выработка превращалась в шахту. Глубина шахт могла достигать 30 или более метров. К сожалению, исследовать шахты до конца не удается из-за обвалов кровли. Но и тех сведений, что имеются в распоряжении исследователей, достаточно, чтобы представить условия шахтной добычи и добычи в наклонных штольнях – узкий щелевидный лаз, узкий забой, куда рудокоп добирался ползком и, лежа на боку, при тусклом освещении коптилки, откалывал каменным кайлом куски твердой породы с вкраплениями руды. В некоторых шахтах и штольнях лаз был настолько узким, что пролезть в него и работать мог только подросток. Не исключено, что при разработках медных залежей использовался детский труд. Известно, что такой кайловый метод работы сохранился вплоть до XX в. – один

Алат кешені. Қожтемір
Комплекс Алат. Железные шлаки
The Alat complex. Iron slag

Алат кешені. Тастан жасалған бұйымдар
Комплекс Алат. Каменные изделия
The Alat complex. Stone products

рабочий за день в трехметровом забое мог добыть до 300 кг руды. Отколотые куски рудокоп складывал в кожаную сумку (такие сумки, носившиеся на боку, найдены под завалом и буквально расплющенных на глубине 28 м в забое двух рудокопов в одной из шахт Гумешевского рудника на Урале и Змеевском руднике на Алтае, где под завалом оказался один рудокоп), затем сумка весом около 40 кг, вероятнее всего тем же рудокопом, доставлялась наверх и так несколько раз за день. Работу в таких условиях в Германии именовали «кривошейная».

В открытых карьерах жилу, выходящую наверх и очищенную от верхнего дернового слоя, раскаляли кострами и поливали водой. В результате, монолитная скальная порода раскалывалась. В трещины вбивали каменные клинья, расшатывали каменные блоки, разбивали их и отбирали куски медной руды, с богатым содержанием. Такая «сухая обработка руд» по существу была способом обогащения руды. Куски с наибольшим содержанием руды подвергали мокрому обогащению, при котором куски дробились, засыпались в деревянные корытообразные лотки, заливали лотки водой и энергично качали лоток-корыто из стороны в сторону. Тяжелые куски с медным минералом опускались на дно, пустая порода «всплывала» наверх. Отсортированная таким образом чистая руда была готова к выплавке и транспортировалась в пункты назначения. Каким способом осуществлялась доставка руды, иногда на десятки, а то и сотни километров, можно лишь предполагать.

Плавка медной руды производилась в печах различной конструкции. Наиболее простые – округлые ямы диаметром до 0,5 м, глубиной 0,3–0,4 м с прямыми слегка, сужающимися ко дну стенками и глиняным сводом. Более сложные – двухкамерные, длиной около 1 м, шириной 0,6–1 м – одна камера была местом для установки воздуходувного меха, другая являлась плавильной, огневой полостью. Были и трехкамерные, в которых меха устанавливались в средней, а концевые камеры являлись огневыми плавильными. Затем появляются восьмеркообразные печи, состоящие из большой, диаметром более метра, глубиной до 0,5 м и маленькой диаметром менее метра, а глубиной более метра, которая выполняла роль устья-поддувала. Завершают типологический ряд печи шахтного типа. Более десяти таких печей исследовано на поселении Атасу. Огневые ямы печей достигают диаметра 3,5 м, глубина почти 2 м. Стены обмазаны толстым 10–20 см слоем глины, в который встраивались 1–3 воздуходувных канала-фурмы в виде спирального желобка. Печи имели длинные дымоходы, перекрытые плитами. На краю ям из каменных блоков пристраивали конструкции для тигельной (в сосудах) плавки. Такие печи были предназначены для комплексного ведения всех операций плавки и литья изделий в литейных каменных и глиняных формах.

В процессе плавки и изготовления бронзовых изделий использовались костяные и керамические сопла, керамические и каменные тигли, льячки, литейные формы, шлифованные плиты, точильные камни, яйцевидные каменные ювелирные молоточки.

Сопла – цилиндрическая или коническая трубка, изготовленная из глины или трубчатой кости животного, соединяла шланг воздуховодного меха с плавильной камерой для подачи воздуха через стенку печи.

Льячки глиняные, удлиненно-ложкообразной формы с плоским дном, использовались для заливки расплавленного металла в литейную форму.

Литейные формы изготовлялись из сланца, мелкозернистого песчаника и других пород, подходящих для этих целей камня, иногда из глины. Формы одностворчатые и двустворчатые – на основной створке вырезался негатив изделия, иногда несколько негативов, в том числе и на обратной стороне. На нижней основной половинке двусторонних форм отмечены ямки для штифтов для жесткой фиксации верхней плоской части. Для заливки металла в торцевой части делали т.н. литок в виде желобка. В односторонней форме металл льячкой заливается сверху. Отливали необходимые изделия – наконечники стрел, копий, ножи, косари, стамески, долота, кельты, проколки, украшения. Глиняные литейные формы разбивали, чтобы достать отлитое изделие, поэтому находят фрагменты с негативами отдельных частей, каменные использовались неоднократно. Заусеницы, корольки металла, остававшиеся после литья на изделиях, что фиксируется по бракованным экземплярам удалялись путем проковки на наковальнях, и шлифованием, заточкой лезвий каменными лощилами и абразивными брусками. Медные изделия первоначально имели красноватый оттенок, бронзовые – золотисто-желтый. С

течением времени изделия покрывались защитной естественной патиной, толщиной в несколько микрон, предохраняющей их от разрушения, в отличие от железа, подвергающегося постоянной коррозии и разрушению вследствие окисления. Не случайно медные и бронзовые изделия сохраняются тысячелетиями, железные – столетиями, поэтому скульптуры отливают из бронзы, а не из железа.

Следует отметить, что для производства меди использовались два вида руд – окисленные (азурит, малахит, хризоколин, куприт, церуссит) и сернистые (халькозин, ковеллин, халькопирит, беринит, брамантит). Первоначально использовались окисленные руды, технология получения меди из которых была более простой и с меньшими трудозатратами. Древесный уголь и мелкодробленую руду послойно закладывали в печь, обеспечивали принудительное дутье воздуха, добавляли т. н. флюсы, например, охру, или известняк, кварц, которые способствовали получению легкоплавкого и жидкого шлака, легко отделяющегося от выплавленной черновой меди, как конечного результата восстановления меди из руд. В последующем из черновой меди выковывали медные изделия. Для получения бронзы черновую медь плавили в глиняных толстостенных сосудах – тиглях, добавляя т. н. присадку, т.е. олово (в других областях присадкой служили свинец, мышьяк, сурьма…) и полученную бронзу разливали льячками в литейные формы с негативами необходимых орудий, оружия, ювелирных украшений. Отлитые изделия, имеющие шовные швы (двустворчатые формы), наплывы подтеки, бугорки и ямочные углубления проковывали, на плитах наковальнях, шлифовали каменными лощилами и т.д., придавая им окончательную форму и товарный вид.

Металл в слитках, полуфабрикаты, готовые изделия из самородной и выплавленной меди и бронзы, такие, как двулезвийные ножи, кинжалы, наконечники стрел, копий и дротиков, серпы-косари, проколки и шилья, вислообушные топоры, стамески, долота, возможно, некоторые категории украшений, посредством натурального обмена, распространялись внутри андроновской общности и среди племен Западной Сибири, Поволжья, Средней Азии. Андроновские рудокопы и металлурги в широком значении (алакульцы, федоровцы, алексеевцы и, соответственно атасусцы, нуринцы, бегазы-дандыбаевцы Центрального Казахстана) получали в обмен жизненно необходимые натуральные товары и, прежде всего, зерно, скот и пр., восполняя недостающие продукты, материалы и изделия. Торговый обмен дорогостоящего, имеющего большой спрос металла, обеспечил племенам Сарыарки высокий жизненный уровень, прирост населения. Не исключено, что увеличилась и средняя продолжительность жизни, составляющая у андроновцев 33 года у женщин и 35 лет у мужчин.

Многовековой опыт, уровень достигнутого мастерства в бронзолитейной отрасли позволили металлургам Центрального Казахстана освоить производство нового металла – железа. Они одними из первых в Евразийских степях на рубеже II–I тыс. до н.э., еще в эпоху поздней бронзы, а не в VIII–VII вв. до н.э., как считалось в историографии Казахстана, начали «варить» кричное железо, о чем свидетельствуют раскопки археологической экспедиции КарГУ на поселении Алат.

Алат кешені. Қола бұйымдар
Комплекс Алат. Изделия из бронзы
The Alat complex. Bronzeware

Алат кешені. Тұтқасы бар диск – «айна»
Комплекс Алат. Диск с ручкой – «зеркало»
The Alat complex. Disc with handle - "mirror"

Одна из групп металлургов, освоивших производство железа три тысячи лет тому назад, проживала на поселении Алат.

Поселение находится в 220 км к юго-востоку от г. Караганды в Кентском горно-лесном массиве на территории Каркаралинского национального парка. Расположено на левобережной надпойменной террасе горной речки Кызылкеныш у подножия горного хребта. Вдоль террасы зафиксировано полтора десятка котлованов жилищ. На восточной окраине поселения расположена производственная металлургическая площадка (ПМП), где за 2004–2007 гг. вскрыто 666 м^2. Стратиграфически, т.е. по чередованию слоев и наслаивающихся один на другой объектов (хозяйственных ям), выделено два строительных горизонта, по сути дела, две площадки. Верхняя площадка предназначалась для производства железа и частично бронзы (культурный слой до уровня - 0,4–0,45 м) и нижняя площадка – для бронзолитейного производства (культурный слой на уровне - 0,45–1 м) от поверхности. Площадки функционировали последовательно – нижняя- ранняя и верхняя – поздняя, но в хронологических рамках эпохи поздней бронзы на рубеже II–I тыс. до н.э., примерно в XII–VIII вв. до н.э.

В нижнем горизонте (площадке) зафиксированы остатки бронзолитейной печи, 2 очага, 12 хозяйственных ям, 13 столбовых ям, 5 канавок в западной и жилище-мастерская в восточной части раскопа.

Бронзолитейная печь представлена тремя ямами округлой формы, расположенными в ряд – средняя яма служила местом для установки воздуходувного меха (?), крайние, со следами прокаленности, были топочными, огневыми, в которых производилась плавка медной руды.

Комплекс сооружений и находок верхнего строительного горизонта, прогнозируемое и долгожданное археологическое открытие в истории металлургии железа племен Центрального Казахстана.

Первыми обладателями оружия и изделий из железа считались саки, создатели тасмолинской культуры региона, в погребениях которых они зафиксированы. Но факт их наличия не решал проблемы происхождения железа, определения места и времени его появления в Казахстане.

Производственная металлургическая площадка Алат, где впервые в Казахстане выявлены четыре железоварочных горна, железная руда, сильножелезистые шлаки, три печи, две постройки, шесть хозяйственных ям, набор каменных специализированных орудий является убедительным доказательством производства железа в Центральном Казахстане. Время функционирования площадки определяется комплексом валиковой керамики – рубеж II–I тыс. до н.э. Это период поздней бронзы, предшествующий сакскому периоду раннего железного века. Металлурги-бронзолитейщики Алата три тысячи лет тому назад освоили сыродутный процесс получения кричного железа, процесс, который в качественно измененном виде «дожил» до наших дней.

Железо не плавили, как сейчас, в доменных печах, а варили, восстанавливая его путем химической реакции из железной руды при температуре свыше 11000. Древние металлурги еще не могли достигать критической точки плавления железа в 15390. Восстановленное в огневой камере горна, загруженной последовательными слоями руды и топлива, в форме маленьких шариков, скатывалось вниз, «спекалось» в пористую ошлакованную массу, кусок т.н. крицу. Крицу, весом в несколько килограммов, доставали из горна, для чего последний приходилось частично разбирать, и путем механической проковки тяжелыми каменными молотами превращали в кричное, сварочное железо. Из такого железа кузнецы далекого прошлого могли отковать необходимые изделия.

Дошедшие до наших дней как археологические объекты, горны Алата представлены округлыми подовыми углублениями диаметром 1,5–2,4 м, глубиной 12–35 см, обложенными по краям гранитными плитами и камнями в 1–2 слоя. Обязательным элементом конструкции являлся воздуховод в виде траншейки усеченно-овальной формы глубиною до 5 см, длиной 1,5–3,9 м с уложенным вдоль краев рядом плитняка и камней на которые, вероятнее всего, поперек укладывались плиты перекрытия. Некоторые конструктивные детали выявлены у горна № 1: круговой ряд из восьми камней, уложенных по внутреннему краю подовой ямы; углубление на дне пода диаметром 35 см, глубиной 10 см; полоса из утрамбованных мелких камней, служивших крепидой основания стенки горна, построенного на сыпучем дресвяном слое – подушке; полукруглая в плане канавка длиной 1,5 м, шириной 15–30 см глубиной 10 см; канавка на дне воздуховода возле подовой

ямы. Горны № 1, 2 были построены на специально подготовленных площадках – слое глиняной обмазки толщиною 3–5 см, скреплявшей дресвяную платформу – основание толщиной 0,3–0,4 м.

Горн, как род печи, реконструируется в виде цилиндрической бочки, высотою не менее метра, сложенной из плитняка, с купольно-шатровым (?) сводом, со встроенным сверху дымоходом и воздуховодом, подведенным к основанию.

Металлургическое производство племен Центрального Казахстана, привнесенное в готовом виде на рубеже III–II тыс. до н.э., достигло своего расцвета во второй половине II тыс. до н.э. На рубеже II–I тыс. до н.э. зарождается производство железа, которое в эпоху раннего железного века оттесняет бронзу на второй план, как и на рубеже III–II тыс. до н.э. бронза оттесняет камень. Основной компонент технического базиса составили орудия ручного труда из меди и бронзы – одно- и двулезвийные ножи, кинжалы, наконечники стрел, копий, серповидные пластинчатые ножи, серпы-косари, тесла, кельты, топоры, определяющие основные направления производственно-хозяйственной деятельности – скотоводство и земледелие. Такие специфические каменные орудия труда, как молоты, песты, клинья, плиты-ступки, плиты наковальни, кайла, рудодробильные и терочные камни, литейные формы, глиняные тигли и льячки определяют еще одно направление производственно-хозяйственной деятельности – горно-металлургическое.

Бродячий кузнец-универсал, горняк-металлург, металлург-кузнец, кузнец-литейщик отражали уровень специализации, принадлежали к таинственному клану людей огненной профессии, которых либо почитали, либо презирали. Перед ними испытывали страх, ибо они общались с таинственными духами огня и земли, умели превращать камни (руду) в металл, в свою очередь, как могли оберегали секреты своего мастерства. Благодаря людям огненной профессии в эпоху бронзы оснащенность металлическими изделиями в казахстанских (азиатских) степях была в несколько раз выше, чем в европейских. Так, находок из металла в 6 раз, а находок с поселений в 19 раз больше. В европейских степях на первом месте по количеству среди орудий труда стоят серпы, в азиатских – ножи, кинжалы.

Спрос на металл был предопределен эффективностью орудий труда и оружия, коэффициентом их полезного действия – медный топор был эффективнее каменного в 3 раза, нож – в 6–7 раз, сверло – в 22 раза. Спрос на медные, не говоря уже о бронзовых изделиях, возрастает, на тысячи километров расширяется территория их поставок, активизируется меновая торговля, появляются эквиваленты стоимости как средство платежа, появляется сеть торговых караванных путей. Металл – медь, бронза, железо и орудия из них становятся одним из постоянных источников богатства, важнейшим торговым эквивалентом. С учетом вероятности уровня племенной специализации, племена металлургов обогащались, что с возросшей производительностью труда вследствие применения металлических изделий повысило эффективность производящего хозяйства, обеспечило более высокий жизненный уровень, рост численности народонаселения региона.

Племена региона в эпоху поздней бронзы приближались к порогу городской цивилизации, появляются протогорода – центры крупных этнопотестарных объединений, ремесла и торговли. Сегодня эта научная проблема заинтересовала не только казахстанских, а также зарубежных историков и археологов.

FROM THE HISTORY OF STUDYING THE ALAT METALLURGICAL COMPLEX

S.U. Zhauimbaev

The most numerous burial grounds and the richest settlements are located in Central Kazakhstan on the territory of the Andronovo cultural and historical community, covering the steppes and forest-steppe from the Urals river to the Yenisei river. It turns out that the population of the region was quantitatively large, and the population density was higher. But the region, in contrast to the neighboring territories, not to mention the forest-steppe zone, was less favorable for the development of even the main industry, cattle breeding, not to mention farming, which was either unprofitable or impossible on coarse and gravelly soils, as well as in the dry steppe, semi-desert and desert areas.

The richest copper ore resource base, fully utilized by the metallurgical tribes inhabiting the II millennium BC, Central Kazakhstan is the source of their prosperity and wealth. Copper and bronze were in demand, there was demand within the region and far beyond. Demand creates supply - the basic principle of exchange, which originated in ancient times, the exchange of goods with natural properties. Such a paramount commodity of the tribes of the region, starting from II millennium BC. It was metal, and primarily copper, bronze, iron, silver, and wares from them.

The Eurasian metallurgical province, which included the Kazakhstan mining and metallurgical region, was formed at the beginning of the II millennium BC. It was then that migrations and movements of large groups of people from west to east and from east to west were noted, it was then that the richest occurrences were discovered, including in the steppe of Kazakhstan. It was an “explosion” of mining and metallurgical activity that came in the late Bronze Age.

Алат кешені. Өрнектелген сүйек бұйым
Комплекс Алат. Костяное изделие с орнаментом
The Alat complex. A bone product with an ornament

Ancient mines have been identified in zones of three ore zones: Zhezkazgan, Uspensko-Spassky and North-Balkhash. Thus, the Uspensko-Spassky ore belt has an extended length of over 400 km, a width of 150-200 km, where five main centers (Zhezkazgan, Kenkazgan, Bozshakol, Kounrod with Sayak, Uspenskoe and Altyntobe) are identified a huge number of other, smaller ancient ores that the development of copper and tin, calculated, in only one Karaganda region, in hundreds. The output, for example, in Kenkazgan was about 800 thousand tons of ore, which provided the smelting of 30-50 thousand tons of copper. At the Zhezkazgan mines, the output is estimated at 1 million tons of ore.

The conditions of occurrence and the shape of the ore body determined the type of mine - for example, quarries — small 4 × 3 m, medium 30 × 20 m, large 300–700 × 100–150 m, depth 1–17 m — accounted for 90% of the total, then went adits and, although everywhere, but mines are found singly.

The ore, as a rule, is interspersed in a more or less strong rock and great efforts were required to crush the monoliths, to puncture the pieces enriched with minerals of copper from them. It was especially difficult to mine ore when the copper ore vein went deep into the earth and the output turned into a mine. The depth of the mines could reach 30 or more meters. Unfortunately, the mines cannot be fully explored due to collapses in the roof. However, the information that the researchers have at their disposal is enough to present the conditions of mine mining and production in inclined tunnels - a narrow slit-like hole, a narrow face, where the miner got crawling and lying on its side, under the dim lighting of the smokehouse, chopped pieces with a stone mining pick hard rock interspersed with ore. In some mines and adits, the hole was so narrow that only a teenager could climb into it and work. It is possible that child labor was used in the development of copper deposits. It is known that such a Kyle method of work was preserved until the 20th century - one worker per day in a three-meter face could mine up to 300 kg of ore. The miner piled the chipped pieces into a leather bag (such bags, worn on their sides, were found under the rubble and literally flattened at a depth of 28 m in the face of two miners in one of the mines of the Gumeshev mine in the Urals and the Zmeevsky mine in Altai, where one miner was under the rubble) , then a bag weighing about 40 kg, most likely the same miner, was delivered upstairs and so several times a day. Work in such conditions in Germany was called "crank".

In open pits, the vein going upstairs and cleared of the upper sod layer was burned with fires and watered with water. As a result, the monolithic rock split. Stone wedges were driven into the cracks, the stone blocks were loosened, they were broken and pieces of copper ore with a rich content were selected. Such a "dry ore treatment" was essentially a method of ore dressing. The pieces with the highest ore content were wet enriched, in which the pieces were crushed, poured into wooden trough-shaped trays, filled the trays with water and vigorously shook the trough-tray from side to side. Heavy pieces with copper mineral sank to the bottom, waste rock "floated" up. The pure ore sorted in this way was ready for smelting and transported to destinations. How the ore was delivered, sometimes to tens, or even hundreds of kilometers, can only be assumed.

Smelting of copper ore was carried out in furnaces of various designs. The simplest ones are rounded pits with a diameter of up to 0.5 m, a depth of 0.3–0.4 m with straight lines slightly tapering to the bottom of the walls and a clay arch. More complex - two-chamber, about 1 m long, 0.6–1 m wide - one chamber was a place for installing the blower fur, the other was a melting, fire cavity. There were three chambers, in which the furs were installed in the middle, and the end chambers were firing smelters. Then eight-shaped furnaces appear, consisting of a large one with a diameter of more than a meter, a depth of up to 0.5 m and a small diameter of less than a meter, and a depth of more than a meter, which served as a mouth-blower. The typological series of the shaft-type furnace is completed. More than ten of these furnaces were investigated at the Atasu settlement. The fire pits of the furnaces reach a diameter of 3.5 m, a depth of almost 2 m. The walls are coated with a thick 10–20 cm layer of clay, into which 1-3 blast blower channels are embedded in the form of a spiral groove. The stoves had long chimneys covered with stoves. At the edge of the pits of stone blocks, structures for crucible (in vessels) melting were attached. Such furnaces were designed for the integrated conduct of all operations of melting and casting products in foundry stone and clay forms.

In the process of smelting and manufacturing of bronze products were used bone and ceramic nozzles, ceramic and stone crucibles, slag molds, foundry molds, polished slabs, grindstones, egg-shaped stone jewelry mallets.

Nozzles - a cylindrical or conical tube made of clay or a tubular bone of an animal connected the hose of the air duct fur with a melting chamber to supply air through the wall of the furnace.

Clay bacilli, of an elongated spoon-shaped form with a flat bottom, were used to pour molten metal into a mold. Molds were made from slate, fine-grained sandstone and other rocks suitable for this purpose stone, sometimes from clay. Single-leaf and double-leaf forms - the negative of the product was cut out on the main leaf, sometimes several negatives, including on the reverse side. On the lower main half of the double-sided shapes, pit holes for rigid fixation of the upper flat part are marked. For pouring metal in the end part, the so-called a groove in the form of a groove. In a one-sided form, metal is poured from the top with a scoop. The necessary products were cast - arrowheads, spears, knives, mowers, chisels, celts, punctures, jewelry. Clay foundry molds were broken to get a molded product, therefore, fragments with negatives of individual parts are found, stone ones were used repeatedly. The barbs, the sweat balls of metal, which remained after casting on the products, which is fixed according to the defective specimens, were removed by forging on the anvil and grinding, sharpening of the blades with stone rags and abrasive bars. Copper products originally had a reddish hue, bronze - golden yellow. Over time, the products were coated with a protective natural patina, a few microns thick, protecting them from destruction, unlike iron, which undergoes constant corrosion and destruction due to oxidation. It is no coincidence that copper and bronze products have been preserved for thousands of years, and iron - for centuries, so the sculptures are cast from bronze, and not from iron.

It should be noted that two types of ores were used for copper production - oxidized (azurite, malachite, chrysocolla, cuprite, cerussite) and sulfur (chalcosine, covellite, chalcopyrite, berynite, bramantite). Initially, oxidized ores were used, the technology for producing copper from which was simpler and with less labor. Charcoal and finely crushed ore were layered in a layer by layer in a furnace, forced air was blown, and so-called fluxes, for example, ocher, or limestone, quartz, which contributed to the production of low-melting and liquid slag, easily separated from smelted blister copper, as the final result of the recovery of copper from ores. Subsequently, copper products were forged from blister copper. To obtain bronze, blister copper was melted in clay thick-walled vessels

Алат кешені. Құйма қалыптар
Комплекс Алат. Литейные формы
The Alat complex. Foundry molds

Алат кешені. Сүйек сұлық
Комплекс Алат. Костяной псалий
The Alat complex. Bone psalm

- crucibles, adding so-called. additive, i.e. tin (in other areas, the additives were lead, arsenic, antimony...) and the bronze obtained was poured into molds with negatives of the necessary tools, weapons, and jewelry. Cast products with suture seams (bivalve shapes), smudges, tubercles and dimples were forged on anvil plates, polished with stone rags, etc., giving them their final shape and presentation.

Metal bullion, semi-finished products, finished products of native and smelted copper and bronze, such as two-blade knives, daggers, arrowheads, spears and darts, sickle-mowers, punctures and awls, hanging-axes, chisels, perhaps some categories of jewelry, through exchange in kind, spread throughout the Andronovo community and among the tribes of Western Siberia, the Volga region, and Central Asia. The Andronovo miners and metallurgists in a wide sense (Alakulians, Fedorov's, Alekseyevs and, respectively Atasus, Nurins, Dandybaev's Begazes of Central Kazakhstan) received in exchange vital natural goods and, above all, grain, livestock, etc., replenishing the missing products and material. The trade exchange of expensive metal, which is in great demand, provided the Saryarka tribes with a high standard of living and population growth. It is possible that the average

Алат кешені. Орта Азиялық қыш ыдыс бөліктері
Комплекс Алат. Среднеазиатская станковая керамика
The Alat complex. Central Asian easel ceramic

life expectancy has also increased, which among the Andronovo's is 33 years for women and 35 years for men.

Centuries-old experience and the level of mastery achieved in the bronze foundry industry have allowed metallurgists in Central Kazakhstan to master the production of a new metal - iron. They are one of the first in the Eurasian steppes at the turn of the 2nd – 1st millennium BC, back in the Late Bronze Age, and not in the 8th – 7th centuries BC, as was believed in the historiography of Kazakhstan, they began to "cook" screaming iron, as evidenced by excavations of the archaeological expedition of KarSU in the settlement of Alat.

One of the groups of metallurgists who mastered the production of iron three thousand years ago lived in the settlement of Alat.

The settlement is located 220 km south-east of the city of Karaganda in the Kent mountain forest in the Karkaraly National Park. It is located on the left-bank floodplain terrace of the mountain river Kyzylkenysh at the foot of the mountain range. Along the terrace, a dozen pits of dwellings were recorded. On the eastern outskirts of the settlement, there is a production metallurgical site (PMS), wherein 2004-2007 uncovered 666 m2. Stratigraphically, i.e. by alternating layers and objects stacked on top of one another (utility pits), two construction horizons have been singled out, in fact, two sites. The upper platform was intended for the production of iron and partially bronze (the cultural layer to the level of 0.4–0.45 m) and the lower platform for a bronze foundry (the cultural layer at the level of 0.45–1 m) from the surface. The sites functioned sequentially - lower, early and upper - late, but in the chronological framework of the Late Bronze Age at the turn of the II – I millennium of BC, approximately in the XII – VIII centuries BC.

In the lower horizon (site), the remains of a bronze casting furnace, 2 outbreaks, 12 utility pits, 13 pillar pits, 5 grooves in the western and a workshop in the eastern part of the excavation have been recorded.

The bronze foundry furnace is represented by three round-shaped pits arranged in a row - the middle pit served as a place for installing blower fur (?), The last ones, with traces of calcination, were furnace, fire, in which copper ore was smelted.

The complex of structures and finds of the upper construction horizon, the predicted and long-awaited archaeological discovery in the history of iron metallurgy of the tribes of Central Kazakhstan.

The first owners of weapons and iron products were considered Saka, the creators of the Tasmola culture of the region, in the burials of which they are recorded. But the fact of their presence did not solve the problems of the origin of iron, determining the place and time of its appearance in Kazakhstan.

Alat production and metallurgical site, where for the first time in Kazakhstan four iron furnaces, iron ore, highly iron slag, three furnaces, two buildings, six utility pits were discovered, a set of specialized stone tools is convincing evidence of iron production in Central Kazakhstan. The site's functioning time is determined by the roll ceramics complex - the turn of the 2nd – 1st millennium BC. This is late of the Bronze Age, preceding the Saka period of the Early Iron Age. Three thousand years ago, metallurgical bronze casters of

Alat mastered the raw-cheese process for producing critical iron, a process that “survived” to this day in a qualitatively changed form.

Iron was not melted, as it is now, in blast furnaces, but was boiled, recovering it by a chemical reaction from iron ore at temperatures above 1100º. Ancient metallurgists could not reach the critical melting point of iron in 1539º. The furnace recovered in the fire chamber loaded with successive layers of ore and fuel, in the form of small balls, rolled down, "sintered" into a porous slagged mass, a piece of the so-called to iron ball. The iron ball, weighing several kilograms, was taken out of the hearth, for which the latter had to be partially disassembled, and by mechanical forging with heavy stone hammers they were turned into screaming, wrought iron. From such iron farmers of the distant past could forge the necessary products.

Having come down to our days as archaeological sites, the Alat mountains are represented by rounded hearth depressions with a diameter of 1.5–2.4 m, a depth of 12–35 cm, and granite slabs and stones covered in edges 1-2 layers. An obligatory structural element was an air duct in the form of a truncated oval trench up to 5 cm deep, 1.5–3.9 m long with a number of limestone and stones laid along the edges on which, most likely, floor slabs were laid across. Some structural details have been identified in hearth №1: a circular row of eight stones laid along the inner edge of the hearth pit; a recess at the bottom of the hearth with a diameter of 35 cm, a depth of 10 cm; a strip of compacted small stones, which served as a crepe of the base of the wall of the hearth, built on a loose wood layer - a pillow; a semicircular groove 1.5 m long, 15-30 cm wide, 10 cm deep; groove at the bottom of the duct near the hearth pit. The hearths №1, 2 were built on specially prepared sites - a layer of clay coating 3–5 cm thick that fastened the wood platform — a base 0.3–0.4 m thick.

The horn, as a kind of furnace, is reconstructed in the form of a cylindrical barrel, not less than a meter high, made of limestone, with a dome-tent (?) Vault, with a chimney built in from above and an air duct connected to the base.

The metallurgical production of the tribes of Central Kazakhstan brought in finished form at the turn of the 3rd – 2nd millennium BC, reached its peak in the second half of the 2nd millennium BC. At the turn of the II – I millennium BC, iron production is emerging, which in the early Iron Age erases bronze into the background, as at the turn of the 3rd – 2nd millennium BC, bronze pushes the stone. The main component of the technical basis was hand tools made of copper and bronze - single and double-blade knives, daggers, arrowheads, spears, sickle-shaped blade knives, sickle-mowers, adzes, Celts, axes, which determine the main areas of production and economic activity - cattle breeding and agriculture. Such specific stone tools as hammers, pestles, wedges, mortar plates, anvil plates, kayla, ore crushing and grater stones, casting molds, clay crucibles and bobbins determine another area of production and economic activity - mining and metallurgical.

A wandering universal blacksmith, a miner-metallurgist, a metallurgical-blacksmith, a blacksmith-foundry reflected the level of specialization, belonged to a mysterious clan of people of the fiery profession, who was either revered or despised. They were afraid of them, for they communicated with the mysterious spirits of fire and earth, knew how to turn stones (ore) into metal, in turn, as they could protect the secrets of their skill. Thanks to the people of the fiery profession, in the Bronze Age, equipment with metal products in the Kazakh (Asian) steppes was several times higher than in the European ones. So, finds from metal are 6 times, and finds from settlements are 19 times more. In the European steppes in the first place in terms of a number of tools are sickles, in the Asian - knives, daggers.

Demand for metal was predetermined by the efficiency of tools and weapons, their efficiency - the copper ax was 3 times more effective than the stone ax, the knife was 6-7 times, the drill was 22 times. Demand for copper, not to mention bronze items, is increasing, the territory of their supply is expanding for thousands of kilometers, exchange trade is intensifying, cost equivalents appear as a means of payment, and a network of caravan routes opens up. Metal - copper, bronze, iron and tools from them become one of the constant sources of wealth, the most important trade equivalent. Given the likelihood of the level of tribal specialization, the metallurgical tribes were enriched, which, with the increased productivity of labor due to the use of metal products, increased the efficiency of the producing economy, ensured a higher standard of living, and increased population of the region. Tribes of the region in the Late Bronze Age were approaching the threshold of urban civilization, proto-cities appeared - the centers of large ethnopaestral associations, crafts and trade. Today, this scientific problem has interested not only Kazakhstani, but also foreign historians and archaeologists.

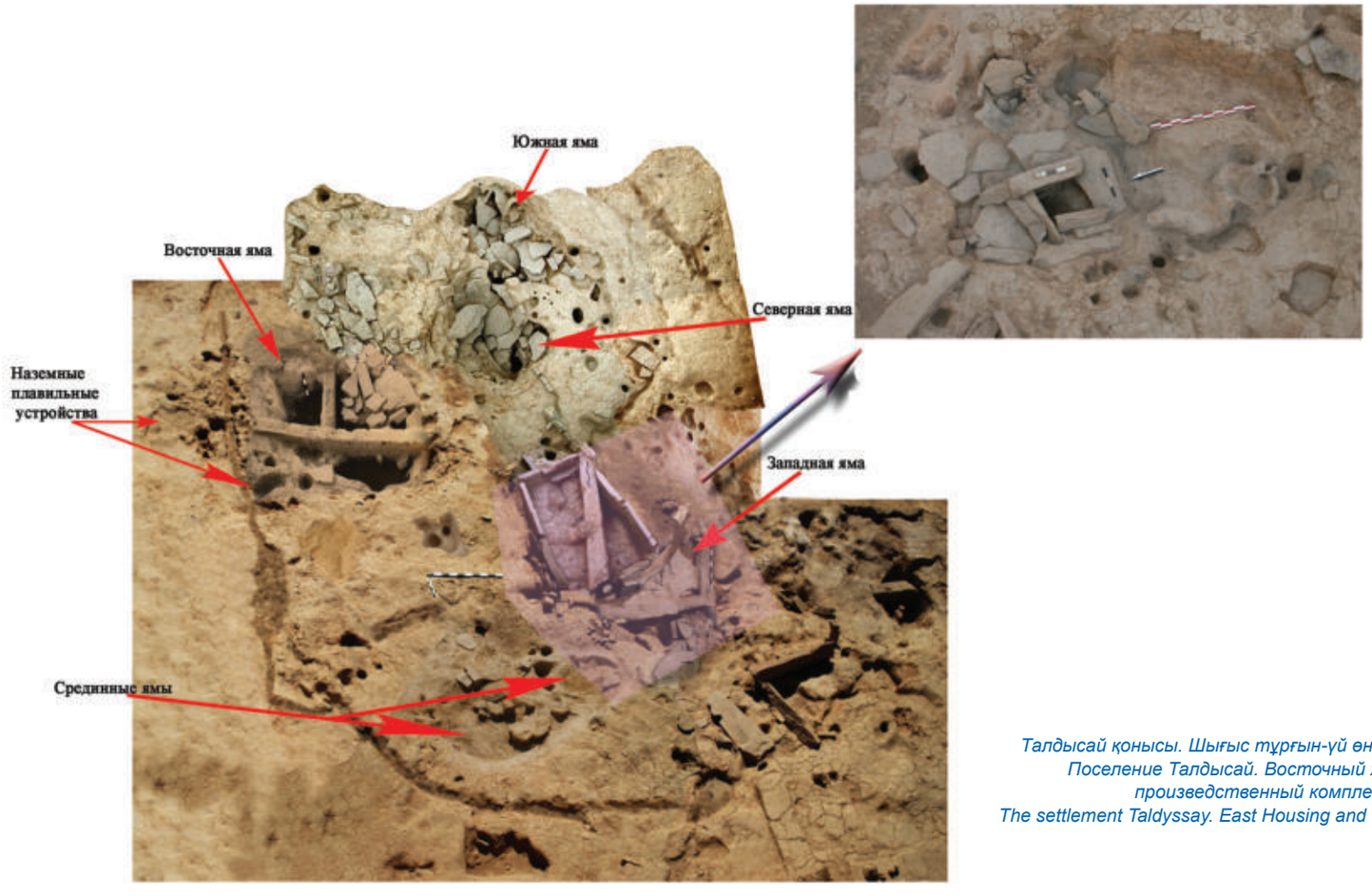
ҰЛЫТАУДЫҢ ЕЖЕЛГІ МЕТАЛЛУРГТАРЫ

А.С. Ермолаева

Кейінгі қола дәуірінде ежелгі әлемдегі ең ірі металлургиялық және металл өңдейтін ошақтар жүйесі – Батысазиаттық (Еуразиялық) металлургиялық провинциясы қалыптасып, табысты жұмыс істейді. Осы металлургиялық провинция жүйесінде мыс пен қоланың маңызды өндірушілері Қазақстанның тау-кен металлургиялық орталықтары (ТМО) болып табылады. Жезқазған кен орындарында мыс құмтастары кен қорлары мен сапасы бойынша ең зор құндылыққа ие, сонымен қатар мыстың үлкен қоры мыс-порфир кен орындарында да бар.

Жезқазған кен орны жезқазғандық мыс кен орындарының ішіндегі кенді қабаттарының саны бойынша және кеннің заттық құрамының көп компоненттілігі жағынан осындай кен орындарының арасында теңдессіз және бірегейі болып табылады.

Мыс кен орындары қола дәуірінен бастап өңделген, сондықтан Жезқазған-Ұлытау өңірі тайпаларының тарихы ж.с.д. II-мыңжылдықтағы тау-кен қазу және металлургия өндірістерімен тығыз байланысты. 1930–1950-жж. жүргізілген геологиялық-археологиялық іздестірулер нәтижесінде мұнда ежелгі мыс кендерін өндірудің көптеген іздері, мыс өндіру және балқытуға арналған нысандардың қалдықтары бар кеншілер мен металлургтердің қоныстары анықталды. Қазіргі таңда олардың

Талдысай қонысы. Шығыс тұрғын-үй өндірістік кешені
Поселение Талдысай. Восточный жилищно-производственный комплекс
The settlement Taldyssay. East Housing and Industrial Complex

Талдысай қонысы. Металлургиялық шұңқырлар
Поселение Талдысай. Металлургические ямы
The settlement Taldyssay. Metallurgical pits

Талдысай қонысы. Шахталық пештер
Поселение Талдысай. Шахтные печи
The settlement Taldyssay. Shaft furnaces

барлығы геологиялық және өнеркәсіптік игеруден қалған карьерлер мен ойлардың нәтижесінде қираған.

Өңірді индустриялық игеру аймағынан тыс тек бірлі-жарым ескерткіштер ғана қалған, олардың бірі Қарағанды облысының Ұлытау ауданындағы Үлкен Жезді және Бала Жезді өзендерінің бірігуі кезінде аттас шатқалында орналасқан Талдысай қонысы болып табылады. 1994 жылдан бастап бұл ескерткіште кешенді зерттеу жұмыстары, оның ішінде далалық және зертханалық зерттеулер, жаратылыстану ғылымдары мен эксперименталды үлгілеу әдістері қолданыла отырып жүргізіледі. Жалпы, бұл жұмыстар Қазақстанның ежелгі мыс металлургиясының пікірталастық мәселелерін шешуге ықпал етеді.

Қоныста бірнеше түрлі металлургиялық пештердің жақсы сақталған қалдықтары табылды, бұл ретте әртүрлі типті пештер көршілес немесе ежелгі металлургтердің үй-жайларында тікелей болған, ол қола дәуірінде металлургияға маманданған қоныстардың пайда болуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Ежелгі металургқа металлургиялық үрдісті жүргізу үшін кен, отын, көрік және балқытуға арналған агрегат қажет болды. Көп жағдайда тотыққан кендерден мыс балқыту жер үсті шағын көлемді пештерінде жүргізілді.

Шахталық типті металлургиялық пештер тотыққан және сульфидті кендерден мысты балқытуға және сульфидті кенді күйдіруге пайдаланылды. Талдысай қонысында барлық металлургиялық пештер негізінен сыртқы және ішкі құрылымдағы негізгі айырмашылықтар мен үстіңгі қабатқа қатысты өлшемдер бойынша екі түрге бөлінді.

1. Шахталық типтегі шұңқыр-пештер, олардың күкіртті улы газдарды тарту және бұру үшін көлденең ұзын мұржалары мен күрделі ауа өткізгіш жүйесі бар, екі және одан да көп метрге дейін жерге тереңдетілген. Олар мәжбүрлі үрлеусіз жұмыс істеді. Бір жағдайда бұл жылу техникалық құрылыстар күрделі үш секциялы құрылымға біріктірілді.

2. Жер бетіндегі пештер немесе түбі сәл ғана жерге тереңдетілген пеші бар шағын көлемдегі жылу-техникалық құрылыстар, көріктің көмегі арқылы мәжбүрлі үрлеумен жұмыс істеді. Құрылымдағы түрленгіштікпен сипатталады.

3. Өтпелі нұсқа ретінде бәлкім, жартылай шахталық типті, өз құрылғысы бойынша әртүрлі жылу техникалық құрылыстар болды; олардың құрылымының жекелеген элементтері пештердің екі үлгісімен де ұқсас, бірақ жер үсті пештерінен айырмашылығы көрікке қосылмай жұмыс істеді. Шахталық және жартылай шахталық типті пештер екі жағдайда да бір-бірімен бір үшсекциялы кешенге біріктірілді.

2012-2013 жылдары Челябинск қаласының ресей археометаллургы И.А. Русанов қазылған талдысай металлургиялық пештерінің негізгі параметрлерін қайталайтын үш типті шұңқыр-пештер құрастырды. Тәжірибе нәтижесінде тотыққан және сульфидті кендерден мысты балқыту мен сульфидті кендерді күйдіруге арналған мыс балқытатын пештері бар шахталық үлгідегі жылу техникалық құрылғыларды сәйкестендіру расталды.

Түрлі үлгідегі жылу техникалық құрылыстар Жезқазған-Ұлытау ТМО-да арнайы металлургтер қоныстарының қола дәуірінде пайда болғанын айғақтай отырып, өндірістік-тұрғын үй кешендерін құрды. Шахталық үлгідегі ұқсас құрылыстар Орталық Қазақстанда, сондай-ақ, Солтүстік-Бетпақдала ТМО шектерінде оқшауланатын Атасу, Мыржық, Ақмая, Ақмұстафа елді мекендерінде де анықталды. Жер бетіндегі құрылымдар анағұрлым кеңірек таралған – олар Еуразияның түрлі аймақтарында белгілі.

Қоныста кеннен мысты балқыту, бұйымдарды құю және ұсталық пысықтау жұмыстары жүзеге асырылды. Металл өндіру үрдісінде балқыту және құю өндірісінде қолданылған құралдардың тұтас кешені – үккіштер, түйгіштер, ысқылау тақтатастары, шүмектер, отбақырлар, ожаулар, құю қалыптары, құйылғаннан кейін құралдар мен қаруды жеткізуге арналған сүйек және тас саймандар тікелей іске қосылды. Металл өндеудің дәлелі ретінде табылған дайын мыс бұйымдар: жебе ұштары, пышақтар, тескіштер, қашаулар, біздер, инелер, біріктіргіштер, моншақтар және т.б. заттар болып табылады. Металл бұйымдардың химиялық құрамы мен дайындау технологиясын зерттеу кезінде, соғуға ерекше назар аудару металлургиялық «таза» мысты пайдаланумен байланысты екенін көрсетті.

Талдысай қонысындағы металл өндірісін зерттеу нәтижелері бойынша ертедегі тұрғын үй-шеберханаларының жұмыс істеу уақыты ж.с.д. II мыңж. басымен анықталды, бұл ретте мұндағы жұмыстар ж.с.д. II мыңжылдық бойы жүргізілді. Қазақстан аумағындағы металлургиялық өндірістің қалыптасуы ежелгі тарихтың пікірталастық мәселелерінің бірі болып табылатындықтан, қоныстағы зерттеулерді жалғастыру үлкен ғылыми маңыздылыққа ие.

ДРЕВНИЕ МЕТАЛЛУРГИ УЛЫТАУ

А.С. Ермолаева

В позднем бронзовом веке формируется и успешно функционирует Западноазиатская (Евразийская) металлургическая провинция – крупнейшая в древнем мире система металлургических и металлообрабатывающих очагов. В системе этой металлургической провинции важнейшими производителями меди и бронз являлись горно-металлургические центры (ГМЦ) Казахстана. Один из наиболее крупнейших – Жезказган-Улытауский ГМЦ – действовал на территории Центрального Казахстана и базировался на разработке богатых меднорудных месторождений. В жезказганских месторождениях наибольшую ценность по запасам и качеству руд имеют медистые песчаники, кроме того, большие запасы меди содержатся в медно-порфировых месторождениях.

Из жезказганских месторождений меди уникальным и не имеющих себе равных среди месторождений этого типа по количеству рудоносных горизонтов и по многокомпонентности вещественного состава руд является месторождение Жезказган. Медные месторождения разрабатывались с эпохи бронзы, поэтому история племен Жезказган-Улытауского региона неразрывно связана с горнодобывающим и металлургическим производствами во II тыс. до н.э. Геолого-археологическими разысканиями в 1930–1950-е гг. здесь выявлены многочисленные следы древней добычи медных руд, поселения горняков и металлургов с остатками объектов по добыче и выплавке меди. К настоящему времени все они разрушены в процессе разработки геологических и промышленных карьеров и разносов.

Вне зоны индустриального освоения региона оказались лишь единичные памятники, одним из которых является поселение Талдысай, расположенное в одноименном урочище при слиянии речек Улькен Жезды и Бала Жезды в Улытауском районе Карагандинской области. С 1994 г. здесь ведется комплексное изучение памятника, включая полевые и лабораторные исследования с привлечением методов естественных наук и экспериментального моделирования. Эти работы способствуют решению дискуссионных проблем древней металлургии меди Казахстана в целом.

На поселении найдены неплохо сохранившиеся остатки металлургических печей нескольких разновидностей, при этом, печи разных типов соседствовали или находились непосредственно в жилищах древних металлургов, что позволяет сделать вывод о появлении в эпоху бронзы специализирующихся на металлургии поселений.

Талдысай қонысы. Жартылай шахта түріндегі шұңқыр-пеш
Поселение Талдысай. Яма-печь полушахтного типа
The settlement Taldyssay. Semi-shaft type pit furnace

Талдысай қонысы. Шахталық түрдегі шұңқыр-пеш
Поселение Талдысай. Яма-печь шахтного типа
The settlement Taldyssay. Shaft type pit furnace

Талдысай қонысы. Қыш ыдыс
Поселение Талдысай. Глиняная посуда
The settlement Taldyssay. Clay dishes

Для проведения металлургического процесса древнему металлургу необходимо было иметь руду, топливо, мех и собственно агрегат для плавления. Выплавка меди из окисленных руд в огромном большинстве случаев производилась в наземных печах небольших размеров.

Металлургические печи шахтного типа использовались для выплавки меди из окисленных и сульфидных руд и обжига сульфидной руды. На поселении Талдысай все металлургические печи разделились в основном на два типа по критериям отношения к поверхности и принципиальным различиям во внутреннем и внешнем устройстве.

1. Ямы-печи шахтного типа, углубленные в землю до двух и более метров, имевшие длинные горизонтальные дымоходы для создания тяги и отвода сернистых ядовитых газов и сложную воздухопроводящую систему. Они работали без принудительного дутья. В одном случае эти теплотехнические сооружения были объединены в сложную трехсекционную конструкцию.

2. Наземные печи или теплотехнические сооружения небольших размеров с незначительной углубленностью пода печи в землю, работали на принудительном дутье с помощью меха. Характеризуются вариабельностью в конструкции.

3. Переходным вариантом, вероятно, были теплотехнические сооружения полушахтного типа, разнообразные по своему устройству; отдельные элементы их конструкции имели сходство с обоими типами печей, но, в отличие от наземных печей, работали без подключения к меху. В двух случаях печи шахтного и полушахтного типов были объединены друг с другом в один трехсекционный комплекс.

В 2012–2013 гг. российским археометаллургом из г. Челябинска И.А. Русановым были сконструированы ямы-печи трех типов, повторяющие основные параметры раскопанных талдысайских металлургических печей. В результате эксперимента

Талдысай қонысы. Терракотадан жасалған әйелдің басы – импорттық бұйым және тас қалыптың сынығы
Поселение Талдысай. Терракотовая женская головка – импортное изделие и фрагмент створки каменной литейной формы
The settlement Taldyssay. Terracotta female head - imported product and a fragment of a stone foundry casement

была подтверждена идентификация теплотехнических сооружений шахтного типа с медеплавильными печами для выплавки меди из окисленных и сульфидных руд и обига сульфидной руды.

Теплотехнические сооружения разных типов образовывали производственно-жилые комплексы, свидетельствуя о появлении в эпоху бронзы в Жезказган-Улытауском ГМЦ специализированных поселений металлургов. Аналогичные сооружения шахтного типа выявлены в Центральном Казахстане также на поселениях Атасу, Мыржик, Акмая, Акмустафа, локализуемых в пределах Северо-Бетпакдалинского ГМЦ. Сооружения же наземного типа распространены гораздо шире – они известны в разных регионах Евразии.

На поселении осуществлялись выплавка меди из руды, литье изделий и кузнечная доработка. Непосредственно в процессе металлопроизводства был задействован целый комплекс орудий, использовавшихся в плавильном и литейном производствах – ступки, песты, терочные плиты, сопла, тигли, льячки, литейные формы, костяные и каменные инструменты для доводки орудий и оружия после отливки. Свидетельством металлообработки являются находки готовых медных изделий: наконечники стрел, ножи, пробойники, долота, шилья, иглы, скрепы, бусины и др. Изучение химического состава и технологии изготовления металлических изделий показало, что особый упор на ковку был связан с использованием нелегированной металлургически «чистой» меди.

По результатам исследования металлопроизводства на поселении Талдысай определено время функционирования ранних жилищ-мастерских началом II тыс. до н.э., при этом, работы здесь велись на протяжении почти всего II тыс. до н.э. Продолжение исследований на поселении имеет большое научное значение, т. к. становление металлургического производства на территории Казахстана является одной из дискуссионных проблем древней истории.

ANCIENT METALLURGY OF ULITAU

A.S. Ermolaeva

In the Late Bronze Age, the West Asian (Eurasian) metallurgical province was formed and successfully operated - the largest system of metallurgical and metal-working centers in the ancient world. In the system of this metallurgical province, the most important producers of copper and bronze were the mining and metallurgical centers (MMC) of Kazakhstan. One of the largest - Zhezkazgan-Ulytau MMC - operated on the territory of Central Kazakhstan and was based on the development of rich copper ore deposits. In Zhezkazgan deposits, copper sandstones have the greatest value in ore reserves and quality; in addition, large reserves of copper are contained in porphyry copper deposits.

Of the Zhezkazgan copper deposits, the Zhezkazgan deposit is unique and unparalleled among deposits of this type in terms of the number of ore-bearing horizons and the multicomponent composition of the ores. Copper deposits have been developed since the Bronze Age, so the history of the Zhezkazgan-Ulytau region tribes is inextricably linked with mining and metallurgical industries in the 2nd millennium BC. Geological and archaeological explorations in the 1930-1950s. Here, numerous traces of the ancient extraction of copper ores, settlements of miners and metallurgists with the remains of copper mining and smelting facilities were revealed. To date, all of them have been destroyed in the process of developing geological and industrial quarries and spacers.

Outside the industrial development zone of the region, there were only a few monuments, one of which is the Taldyssay settlement, located in the tract of the same name at the confluence of the Ulken Zhezdy and Bala Zhezdy rivers in the Ulytau district of the Karaganda region. Since 1994, a comprehensive study of the monument has been conducted here, including field and laboratory studies using methods of natural sciences and experimental modeling. These works contribute to solving the debatable

Талдысай қонысы. Жыныстыүгітетін тас кетпен
Поселение Талдысай. Каменная мотыга для дробления породы
The settlement Taldyssay. Stone hoe for crushing rocks

Талдысай қонысы. Мыс пышақтар – қоныстағы мыс құю өндірісінің өнімі
Поселение Талдысай. Медные ножи – продукт литейного производства на поселении
The settlement Taldyssay. Copper knives - a product of foundry in the settlement

Талдысай қонысы. Сүйек өңдеу шеберінің бұйымдары
Поселение Талдысай. Изделия мастера-костореза
The settlement Taldyssay. Products of the master bone cutter

problems of the ancient copper metallurgy of Kazakhstan as a whole. Well-preserved remnants of several types of metallurgical furnaces were found in the settlement, while furnaces of various types were adjacent or located directly in the dwellings of ancient metallurgists, which allows us to conclude that settlements specializing in metallurgy appeared in the Bronze Age.

To carry out the metallurgical process, the ancient metallurgist needed to have ore, fuel, fur and the actual unit for melting. The smelting of copper from oxidized ores in the vast majority of cases was carried out in small-sized land furnaces.

Shaft-type metallurgical furnaces were used for the smelting of copper from oxidized and sulfide ores and the sintering of sulfide ore. In the Taldyssay settlement, all metallurgical furnaces were divided mainly into two types according to the criteria of attitude to the surface and fundamental differences in the internal and external structure.

1. Pit-kilns of mine type, deepened into the ground to two or more meters, having long horizontal flues for creating draft and removal of sulfurous toxic gases and a complex air-conducting system. They worked without forced blasting. In one case, these heat engineering facilities were combined into a complex three-section design.

2. Ground-based furnaces or thermal engineering structures of small sizes with a slight depth of the furnace hearth into the ground worked on forced blasting with the help of fur. Characterized by variability in design.

3. The transitional option was probably the semi-mine type heat engineering structures, various in their structure; individual elements of their design resembled both types of furnaces, but, unlike ground furnaces, they worked without being connected to the fur. In two cases, shaft and semi-shaft type furnaces were combined with each other in one three-section complex.

In 2012–2013 Russian archaeometallurgist from the city of Chelyabinsk I.A. Rusanov designed pits and furnaces of three types, repeating the basic parameters of the excavated Taldy-Sai metallurgical furnaces. As a result of the experiment, the identification of mine-type heat engineering facilities with copper smelters for smelting copper from oxidized and sulfide ores and sintering of sulfide ore was confirmed.

Thermotechnical constructions of various types formed industrial-residential complexes, testifying to the appearance of specialized settlements of metallurgists in the Bronze Age in Zhezkazgan-Ulytau MMC. Similar structures of a mine type were identified in Central Kazakhstan also in the settlements of Atasu, Myrzhik, Akmaya, Akmustafa, which are localized within the North Betpakdala MMC. Ground-based structures are much more widespread - they are known in different regions of Eurasia.

At the settlement, copper was smelted from ore, casting products and forging completion. Directly in the process of metal production, a whole complex of tools was used that was used in the smelting and foundry - mortars, pestles, grater plates, nozzles, crucibles, slag molds, casting molds, bone and stone tools for finishing tools and weapons after casting. Findings of metalwork are evidence of finished copper products: arrowheads, knives, punches, chisels, awls, needles, staples, beads, etc. A study of the chemical composition and manufacturing technology of metal products showed that special emphasis on forging was associated with the use of unalloyed metallurgically pure» copper.

According to the results of a study of metal production in the settlement of Taldyssay, the operating hours of the early dwelling workshops at the beginning of the 2nd millennium BC were determined, while work was carried out here for almost the entire 2nd millennium BC. The continuation of research in the settlement is of great scientific importance since the formation of metallurgical production in Kazakhstan is one of the debatable problems of ancient history.

ЖЕТІСУДЫҢ ҚОЛА ДӘУІРІНДЕГІ АНДРОНОВТЫҚ ҚОНЫСТАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МӘСЕЛЕСІНЕ

А.А. Горячев

Жетісу – Балқаш көлінің су бассейнін білдіретін және Қазақстанның оңтүстік-шығыс бөлігін алып жатқан әкімшілік-географиялық термин. Аймақтың ең ірі өзендері өз бастауларын Жетісу, Күнгей және Іле Алатауының мұздықтары мен қар шыңдары арасынан алады. Бұл әжептеуір қысқа қашықтықта (150–200 км шегінде) кездесетін бірнеше табиғи-климаттық аймақтары бар бірегей орталық-азиаттық аймақ: шөлейтті және жартылай шөлейт, дала мен тау бөктері, ортатаулық, биік таулы үстірт. Тау шыңдарындағы шүйгінді альпілік шабындықтар – жазғы уақытта жануарларға арналған таптырмас жайлау, ал осы таудың етегі – күзгі тамаша жайылым болып табылады. Сондай ақ осы аумақта мыңнан астам үлкен және шағын су қоймалары бар. Қалың ормандар мен тоғайлар өседі. Іле, Көксу, Қаратал, Бүйен, Ақсу өзендерінің жағалаулары жылы қыстақтарға пайдаланылды. Тау етегімен байланысқан жазықтарда суармалы егіншілікті дамыту үшін тау өзендерінің суы пайдаланылған жерлер орналасқан.

Қола дәуірінің археологиялық ескерткіштерінен өлкенің табиғи жағдайлары ертеден адамның өмір сүруіне ыңғайлы болғанын көруге болады. Ірі таулы өзендердің тау бөктеріндегі жазықтар мен алқаптар - Жетісу аумағындағы шаруашылыққа пайдаланудың ең тұрақты ауданы болып табылады, онда қола дәуіріндегі археологиялық ескерткіштердің көпшілігі анықталады.

XX ғасырдың 80-жылдарына дейін бұл өлкенің қоныстануы туралы мәліметтер қойманың кездейсоқ олжаларынан және қорым қоршауларының сирек қазбаларынан құралған. 80-90-шы жылдары Абай атындағы ҚазПИ мен Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институтының (жет. А.Н. Марьяшев) археологиялық экспедициясы жұмыстарының нәтижесінде осы кезеңдегі қорымдар мен қоныстардың едәуір саны ашылды. Өңірдің қола дәуіріндегі тайпалардың қоныстану аймағын, олардың өмір сүруінің хронологиялық кезеңдерін және мәдени тиістілігін анықтауға мүмкіндік туды. Зерттеулер дала аймағын, тау бөктерін, тау шатқалдарын және биік таулы үстірт аудандарын мекендеген Солтүстік Тяньшаньмаңы қола дәуірі тайпаларының мәдениеті туралы түсінікке ие болу үшін жүргізілді. Жекелеген тұрғын үйлерді қазу аймақтың кейінгі қола дәуіріндегі үй құрылысының сипаты туралы алғашқы түсінік жасауға мүмкіндік берді. XX ғ. 90-шы жылдары және XXI ғ. басында Жетісудың тау және тау бөктерінің әр түрлі бөліктерінен жекелеген қоныстар табылды, онда кең ауқымды зерттеулер жүргізілді, олар Жетісудың барлық табиғи-климаттық аймақтары қола дәуірінің тұрғындарымен игерілген деп айтуға мүмкіндік берді. Қазақстан тарихындағы осы дәуірдің түрлі кезеңдерінің тұрғын үйлері зерттелді.

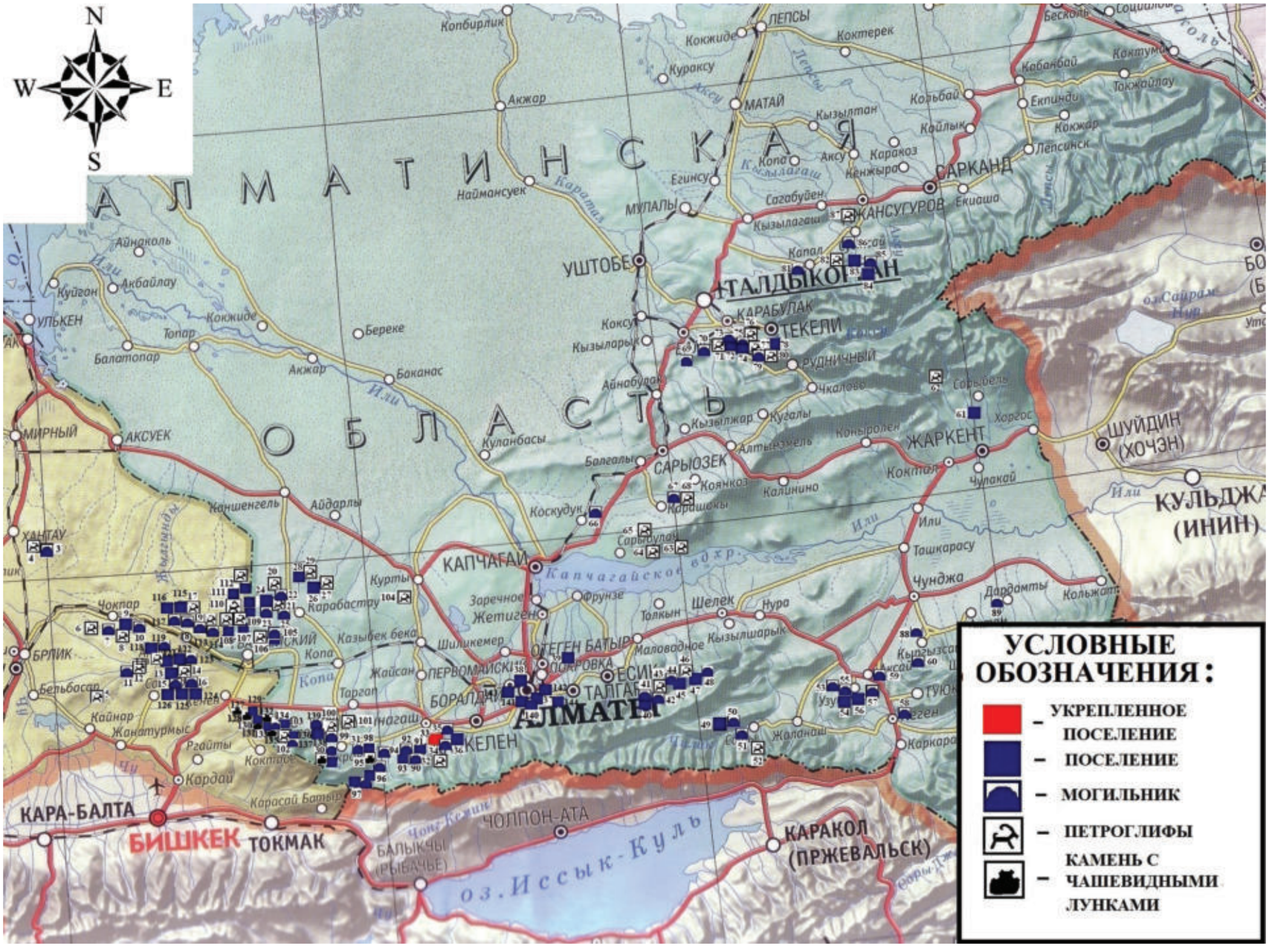
Өңірдің қола дәуіріндегі тұрғындарының ежелгі мәдениетін зерттеу халықаралық және республикалық жобалар сериясын іске асыру барысында жаңа серпін алды. Тек Іле, Жетісу Алатауының тау бөктері мен таулы аймағында және Шу-Іле тауларында қола дәуірінің 150-ге жуық қонысы табылды. Олар ежелгі қорымдар мен ғибадатханалар (храмдар, табақшалы тастар, үйтастар, петроглифтер) кіретін археологиялық кешендердің құрамдас бөлігі болып табылатыны анықталды.

Аймақтың қола дәуіріндегі ежелгі қоныстар мен қорымдардың табылуы делювиалды және аллювиалды шөгінділердің жоғары деңгейімен, сондай-ақ олардың көпшілігі әр түрлі кезеңдік және түрлі ескерткіштердің құрамына кіретіндігімен қиындатылған. Ежелгі нысандардың әлсіз көрінген тас құрылымдарының мерзімдемесін қола дәуірімен мерзімдеуге осы уақыттың технологиялық ерекшеліктері бойынша белгілі қоныстардан алынған материалдарға ұқсас қыш бөлшектері мен еңбек құралдарының табылымдары негіз болды. Соңғы жылдардағы Жетісу тау бөктері және таулы аудандарында жүргізілген жүйелі зерттеулер қола дәуіріндегі ежелгі тұрғын үйлерді қайта қалпына келтіру мен жаңа қоныстардың сериясын берді. Бұл деректер қола дәуіріндегі Жетісу аумағында үй құрылысы дәстүрінің дамуын болжауға мүмкіндік береді.

Жетісуда тіркелген осы уақыт қоныстарының көпшілігі мерзімделуі бойынша андронов кезеңіне және білікшелі қыш мәдениетінің қауымдастығына жатады. Соңғы жылдардағы тау бөктері мен таулы аудандарды зерттеу жұмыстары ерте қола дәуіріндегі қоныстардың, қорымдардың және петроглифтердің бұрын белгісіз кешендерін анықтауға мүмкіндік берді. Ежелгі қорымдар мен қоныстардың материалдарын пәнаралық зерттеу нәтижесінде аймақтың қола дәуірінің толық кезеңі жасалды (Гасс, Горячев, 2016, 113-б., 2-кесте). Жетісу аумағындағы Андроновтық хронологиялық шегінің ескерткіштері шамамен ж.с.д. XIX – XIV–XIII ғғ. аралығымен мерзімделеді.

Барлау нәтижелері Жетісу қола дәуірінің археологиялық кешендерінің мазмұны мен құрылымын анықтауға мүмкіндік берді. Аймақтың тау бөктері бойында орналасқан, тіпті шағын бұлақ көзі бар әрбір жеке шатқалдарда ежелгі қоныстардың іздері байқалады. Қола дәуірінің тұрғындарымен игерілген Іле және Жетісу Алатауы тауларының тау бөктеріндегі белдеудің ені, әдетте 5–6 км болатын тау шатқалдарының сағалары мен тау бөктеріндегі жазықтарды қоса алғанда, 20-30 км-ге жетеді. Шатқалдан шығатын жерде тұрақты қоныстардың едәуір бөлігі тау етегі табанының негізіне ығысады. Олар тау шатқалдарының орта бөлігінде бүйір сайлардан шығару конустарының ыңғайлы алаңдары бар және олардың жоғарғы жағында көптеген бұлақтар мен жылғаларға жақын орналасқан. Зерттеу барысында анықталғандай, әр шатқалдың әр түрлі экологиялық қуыстардағы тұрғындары бір-бірімен тығыз байланыста болды.

Тау бөктеріндегі қола дәуірінің қоныстары жоғары саздақ жағалауларда, кейде таулы өзендердің жұрнақтарында орналасқан немесе оңтүстік экспозициясы бар тау шатқалдарының сазды ернеулеріне соғылды. Олар шағын табиғи су қоймаларының айналасында шоғырланатын немесе ірі өзеннің жағасында бір сызыққа созылатын

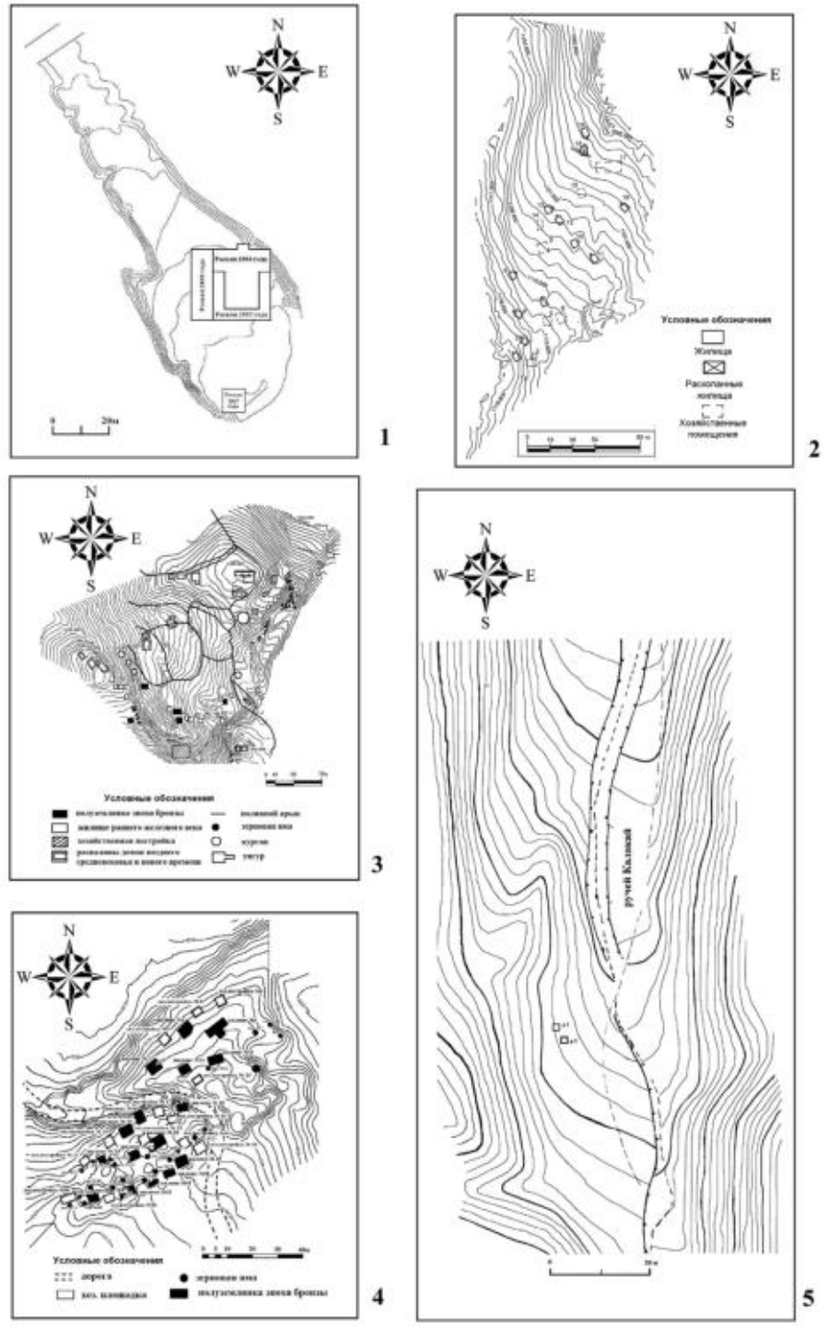
Жетісу аумағындағы қола дәуірі ескерткіштерінің алдын ала жасалған картасы
Предварительная карта памятников эпохи бронзы на территории Жетысу
Preliminary map of monuments of the Bronze Age on the territory of Zhetysu

бірнеше үй-жайлардан (10-12-ге дейін) тұрады. Тау шатқалдарының сағаларында және тау беткейі жазықтардың өзен бөктеріндегі қола дәуірінің көптеген тұрғын үйлері бүйірлердің баурайларына соғылған жартылай жеркепе түрінде болды. Аймақтың тау бөктеріндегі зерттелген андронов дәуірінің тұрғын үйлері, әдетте, шаршы немесе тікбұрышты пішінде болған, ал олардың өлшемдері 40-тан 120 м²-қа дейін өзгерген. Барлау материалдарының арқасында көлемі 30-дан 180 м²-қа дейінгі жеке құрылыстар белгіленді. Көлемі 4×3 м-ден 5×4 м-ге дейін жететін шаруашылық бөлмелер тұрғын үйлерге жапсарлас құрылыс түрінде тіркелді. Осы табиғи-климаттық аймақта ежелгі ауылдарды жайғастырудың мұндай дәстүрі кейінгі қола дәуірінде де жалғасады.

Аймақтың тау бөктеріндегі жазықта ежелгі қоныстар әдетте таудың етегінде немесе тау өзендері мен бұлақтардың алқабында орналасқан. Тұрғын үйдің орны оңтүстік экспозициясы бар тегіс алаңдарда таңдалды. Өзендердің жазықтық алқабында террасалар деңгейінен 2–3 м төменде шағын дөңестер болған, олар өзендердің және бұлақтардың арнасына ойылған тұрғын үйлер кезінде алаңшалар ретінде қолданылған. Әдетте мұндай құрылыстардың өлшемдері 60 м²-ден аспады. Үйлерге жақын маңдағы бұлақтардан ауыз су жүргізілді, ол үшінші жайылма үсті террасасының жоғарғы шетінен өтіп, қоныстың сыртындағы жыра арқылы төмен қарай өзенге төгілген. Мұндай тұрғын үйлер шағын отбасына арналған, ал қоныстар бір отбасылық-рулық топтың тұратын жерін көрсетті.

Биік таулы аймақ пен шатқалдың орта бөлігіндегі қола дәуірінің қоныстары бұлақтың жағасы мен ежелгі мореналардың тегіс алаңдарындағы шоқының баурайында орналасқан тұрғын үйлер қатарынан тұрады. Ыңғайлы аумақтардың болмауына байланысты тұрғын үйлер бір-біріне жақын (10-12 м-ден артық емес) орналасты, ал шаруашылық жапсарлас құрылыстар кішкене қашығырақ жерге шығарылды. Андроновтық тұрғын үйлер тікбұрышты және шаршы пішіндегі, тереңдігі 1 м-ге дейін және ауданы 100 м² дейінгі қаңқалы-бағаналы құрылымның топырақты жартылай жеркепе, ал олардың қасындағы тау баурайларына ойылған шаруашылық үй-жайлары – ауданы 12-24 м² болатын жартылай жеркепе-бастырма түрінде болды

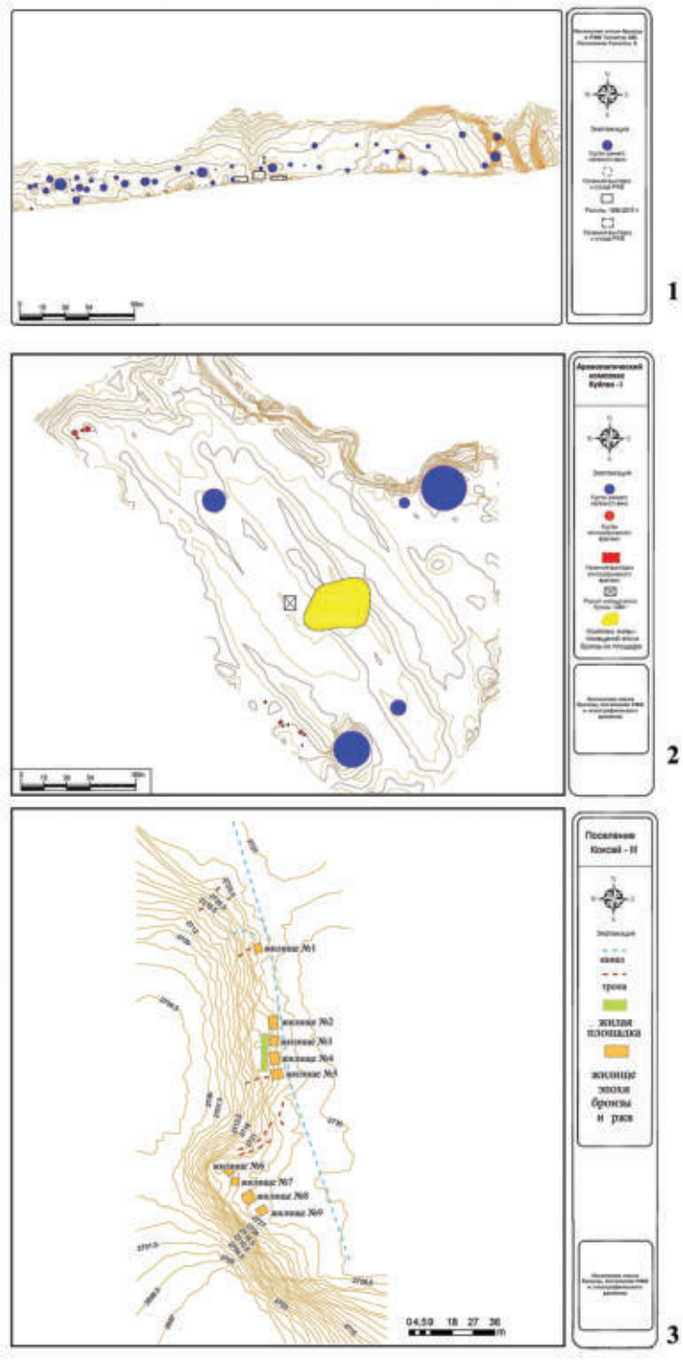
Қорымдар әдетте қоныстардан батысқа немесе солтүстікке қарай биік бөліктерде 1–2 км шегінде орналасқан. Қоныстар мен қорымның арасында, әдетте, өзен, бұлақ немесе биік емес тау шоқысы белгіленеді. Қорымдар тас қоршаулардың тізбектері немесе жеке тұрған қорған-қоршаулар болып табылады. Биік таулы аймақта қоныстан 300 м жерде орналасқан андроновтық және кейінгі қола дәуірінің храмы анықталды. Тау және тау бөктеріндегі қоныстардың маңында «тостаған» тастар – ірі

Жетісу тау бөктері мен шатқалдарының сағаларындағы андронов кезеңінің қабаттары бар қоныстардың топографиялық жоспарлары: 1 – Бұтақты-I; 2 – Қайнар-I; 3 – Қоғамшыл; 4 – Көлсай-I; 5 – Қалақай-I

Топографические планы поселений со слоями андроновского периода в предгорной зоне и устьях горных ущелий Жетысу: 1 – Бутакты-I; 2 – Кайнар-I; 3 – Когамшил; 4 – Кольсай-I; 5 – Калакай-I

Topographic plans of settlements with layers of the Andronovo period in the foothill zone and mouths of mountain gorges Zhetysu: 1 - Butakty-I; 2 - Kaynar-I; 3 - Kogamshil; 4 - Kolsai-I; 5 - Kalakay-I

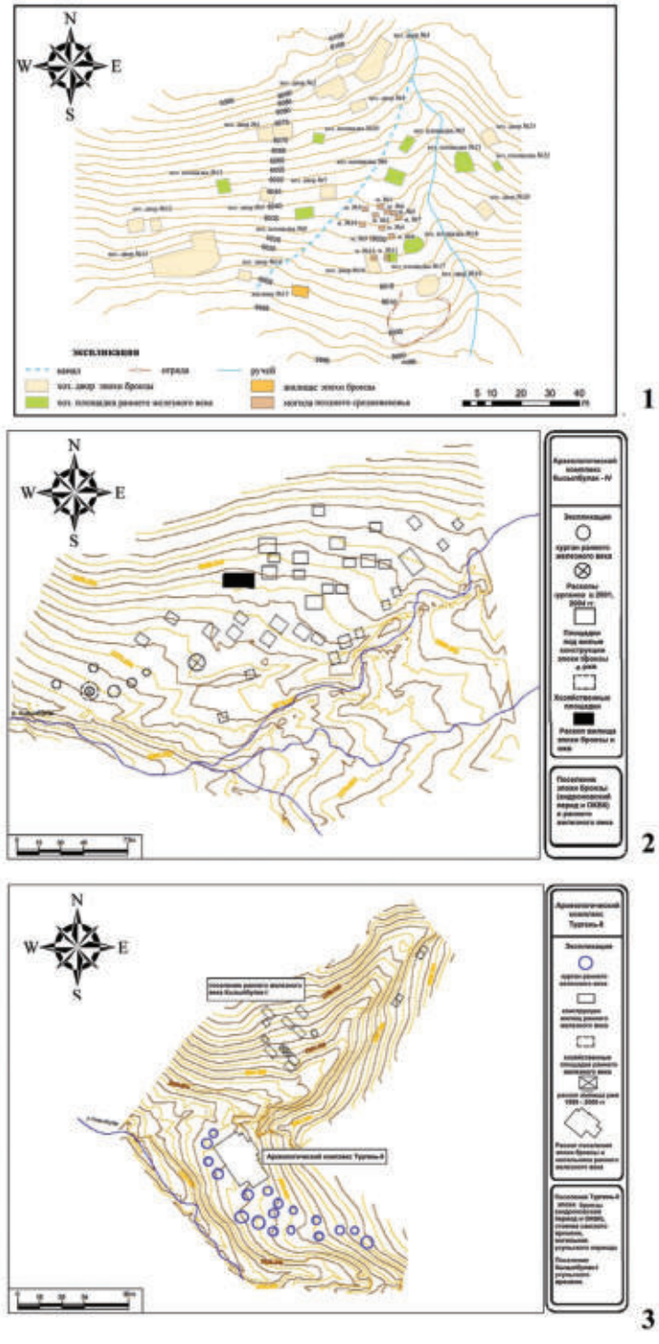
қойтастар кездеседі, оларды мамандар діни-ғұрыптық салттарды жасауға арналған орын ретінде түсіндіреді. Жекелеген жағдайларда тау бөктеріндегі жазықтарда өзен алқабында әсіресе, Іле Алатауының бөктерінде осындай тастардың тұтас алқаптары кездеседі. Кейбір жерлердегі су бөлу тарауларында осындай шұңқырлары, тіпті петроглифтері бар ірі қойтастар табылды, әдетте, оларды жергілікті тұрғындар «Үйтас» немесе «Үйгентас» деп атайды.

Шу-Іле тауларында қола дәуіріндегі археологиялық кешендердің мазмұны мен құрылымының белгілі бір ерекшелігі анықталды. Олардың барлығы дерлік меридиандық бағыттағы шатқалдың түбінде орналасқан. Иілген кескіндемелі жерлерде олардың кесінділері таңдап алынды. Бұл кескіндер бір беткеймен оңтүстік бағытқа қаратылған және жартас сілемінің шығаберісіне ие болды. Қоныстар, әдетте, бұлақтардың жанында және суы аз өзен арналарының бойында орналасқан екіден беске дейінгі шаруашылық ауладан тұрады. Тауға жақын жерде малға қаша соғып, ал жақын маңда өздері үшін тұрғын үй салды. Мұндай орын ызғарлы дала желдерінен қорғауды қамтамасыз етеді, ол қысқы уақытта өте маңызды. Осындай ауылдарға жақын маңдағы жартас тізбектерінде міндетті түрде қола дәуіріндегі жартас суреттерінің жинағы тіркеледі. Қорымдар тұрғын кешендерінен тысқары шығысқа қарай 1 км-ге дейінгі қашықтыққа шығарылған және олардың аумағы белгілі бір тұйық айналма кеңістік болып табылады.

Жетісудың қола дәуіріндегі ежелгі қоныстардың көпшілігі әр түрлі кезеңдік археологиялық кешендер құрамында орналасқан, бұл олардың зерттелуін қиындатады. Қазбалар көбінесе бақылау шурфтерімен шектелді, ол андронов дәуіріндегі тұрғын үйлердің құрылымдық ерекшеліктерін тек жартылай сипаттауға мүмкіндік берді. Мұндай зерттеулер Жетісу Алатауындағы Биғаш, Тасбас, Қалақай-I және Құйған-I қоныстарында; Іле Алатауы тау шатқалдарының сағаларында, тау бөктеріндегі Бұтақты-III, Қайнар-I, Ынтымақ-I, II қоныстарында, және Шу-Іле тауларындағы Ой-Жайлау, Тамғалы және Серектас шатқалдарында жүргізілді.

Қола дәуіріндегі үй құрылысының сипаты аймақтың табиғи-климаттық жағдайларына және шағын аудандарының табиғи ресурстарына байланысты болды. Қола дәуірі тұрғындарының мәдени дәстүрлерін тұрғын үйдің әдеттегі түрі ретінде қаңқалы-бағаналы құрылымды жартылай жеркепелер болды. Тянь-Шань шыршасының таралу аймағында тұрғын үйлердің қабырғалары бөренеден қаланған. Шу-Іле тауларының далалық аймағында және Іле Алатауының батыс сілемдерінде қабырғалар тас тақтайшалардан тұрғызылды. Шатыры ішкі жағынан ағаш бағана құрылымдарға тірелді. Жетісу Алатауында қабырға іргетастарының негіздері мен ішкі қалқалары жер бетінің деңгейіне дейін тастан тұрғызылған, ал тұрғын үй

Жетісу тау бөктерінің жазықтарындағы андронов кезеңінің қабаттары бар қоныстардың топографиялық жоспарлары: 1 – Талапты-I; 2 – Құйған-I; 3 – Көксай-III
Топографические планы поселений со слоями андроновского периода на предгорных равнинах Жетысу: 1 – Талапты-I; 2 – Куйган-I; 3 – Коксай-III
Topographic plans of settlements with layers of the Andronovo period on the foothill plains of Zhetysu: 1 - Talapty-I; 2 - Kuigan-I; 3 - Koksay-III

қабырғаларының жоғарғы бөлігі ағаш қаңқалар негізінде салынған құрамдастырылған нұсқалар таралды.

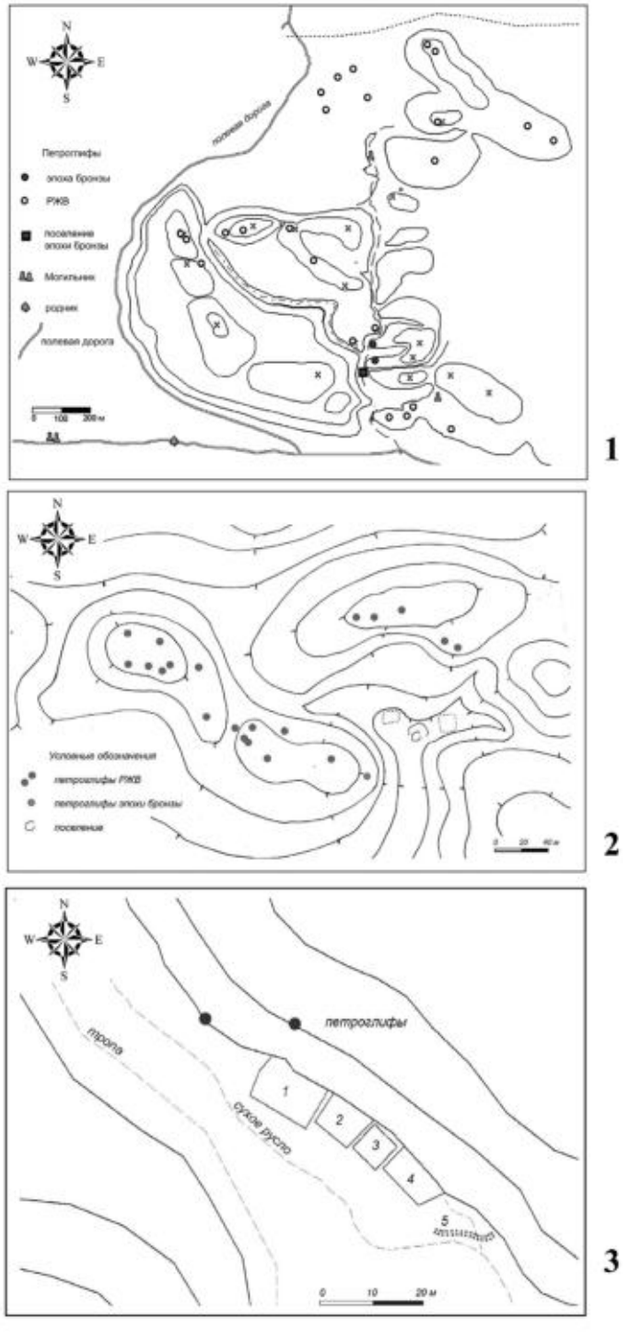
Жетісу андроновтық кезеңінің ең жақсы зерттелген ескерткіштері Іле Алатауы бөктері мен биік таулы аймағындағы – Бұтақты-I, Түрген-II және Ынтымақ-I қоныстары болып табылады. Радиокөміртекті талдаулардың нәтижелері олардың өмір сүру уақытын ж.с.д. XVI–XIII ғғ. шегі деп анықтауға мүмкіндік береді (Горячев, Мотов, 2018, 44-б.; Гасс, Горячев, 2016, 113-б., 2-кесте). Қазба жұмыстарының нәтижесінде андронов хронологиялық көкжиегіндегі үш тұрғын үй мен храм кешенінің құрылысы тазартылды. Олардың негізінде тек Іле Алатауының солтүстік баурайларының ғана емес, сонымен қатар жалпы аймақтың тұрғындарына да тән үй құрылысының жекелеген дәстүрлерін қайта қалпына келтіруге мүмкіндік туды.

Осы уақыттың тұрғын үй-жайларының негізгі түрі қаңқалы-бағаналы құрылымды жартылай жертөлелер болды. Оларды орнату үшін тереңдігі 1,2 м-ге дейін, өлшемдері шаршыға 11×11 м-ден 15×15 м-ге дейін және тікбұрыштыға 8×6 м-ден 12×18 м-ге дейін қазаншұңқырлар қазды. Шығарылған топырақ қабырғаларды майлау және еденді құю кезінде қолданылды. Өзен жағалауларындағы сарғыш топырақ шөгінділерінде және тау шатқалдарының сағаларында, сондай-ақ таулы аймақтың ежелгі мореналарындағы көне тұрғындар қазаншұңқырдың алаңын ұсақ қиыршықтасты құммен толтырды және әктас қосылған сұйық саз ерітіндісін құйды. Бұл бір жағынан, тұрғын үйдің еденін жер асты суларынан қорғауға мүмкіндік берді, ал екінші жағынан оның пішінінің өзгеруі мен шөгуіне кедергі жасады. Тірек бағаналы құрылымдарға арналған шұңқырдың түбіне дөңгелек пішінді ірі тас төселді, оған бағаналар орнатылған. Бұл бағананың құрлық топырағына біртіндеп шөгуін болдырмау үшін қажет болды.

Қазаншұңқырдың периметрі бойынша бір-бірінен 2-2,5 м қашықтықта биіктігі 2,5 м-ге дейінгі бағандар қатары орнатылды. Қабырғалар жонылған бөренеден жасалған, олар бағаналар арасында көлденең қаланып, бір-біріне тығыз жақындатылды. Сыртқы қабырғалардың және ішкі қалқалардың бұрыштық қосылыстары «табанмен» жүргізілді. Ынтымақ қонысында қалыңдығы 60-80 см болатын тұрғын үйдің қабырғалары өзара сазды ерітіндімен бекітілген ірі тас тақталардан қаланған. Қабырғалардың биіктігі 1,8–1,9 м құрады. Оларды сондай-ақ, органикалық және әктас немесе кірпіш түсті өсімдік тектес бояғыш зат қосылған сазды ерітіндімен сылаған.

Дәліз үлгісіндегі тік (немесе Г - тәрізді) кіреберіс (2×1 м) тұрғын үйдің оңтүстік-шығыс немесе оңтүстік-батыс жағынан орналасқан. Еден шыға беріске қарай бірсарынды көтерілді. Есік ойығы жануарлардың терісінен жасалған тығыз

Жетісудың биік таулы аймағындағы андронов кезеңінің қабаттары бар қоныстардың топографиялық жоспарлары: 1 – Көкшоқы; 2 – Қызылбұлақ-IV; 3-Түрген-II
Топографические планы поселений со слоями андроновского периода в высокогорной зоне Жетысу: 1 – Кокшокы; 2 – Кызылбулак-IV; 3 – Тургень-II
Topographic plans of settlements with layers of the Andronovo period in the highland zone of Zhetysu: 1 - Kokshoky; 2 - Kyzylbulak-IV; 3 - Turgen II

1

2

3

шымылдықпен немесе ағаш қалқанмен жабылған. Үй-жайдың орталық бөлігінде биіктігі 2,8 м-ге дейінгі шатырдың тіреуіш құрылымдарын құрайтын ағаш бөренелер қазып орнатылған. Пирамидальды-сатылы күмбезі бар төрт жағына сырғымалы шатыр ортадағы шаршы жақтауға тірелген, жақтау ошақтың периметрі бойынша тірек бағаналарымен сүйелген, оның үстіне түтін тарту үшін тесік орнатылған.

Тұрғын үйлердің едендері – әктас пен органикалық қоспалы балшықтың тығыз қабатынан жасалды. Олар тұрақты күрделі жөндеуден өтіп отырды, оның барысында қайтадан сазды ерітінді құйылды. Тау бөктеріндегі және таулы аймақтардағы барлық ағаш құрылымдар тянь-шань шыршасынан жасалған. Үй-жайлардың ішкі қалқа қабырғалары үшін шет тақтайлар немесе түрлі қалыңдықтағы ағаштардың өрілген бұтақтары қолданылды. Үй-жайлардағы едендер сабанмен жылытылды, кейбір жағдайларда жылы ауа беру үшін арнайы каналдар – кан пештер қазылды.

Ошақтар үй-жайдың ортасында қатаң түрде орналасқан, еден оған қарай бірқалыпты, бірақ айтарлықтай төмендетілген. Ошақтар ірі тастардан төселген таға секілді сазды бүйірлері бар сопақ немесе сопақша тәрізді пішінді болып келген. Әдетте, олардың өлшемдері 1,2×2,5 м-ге дейін жетеді. Ошақтың ішіндегі қыздыру қуаты 0,5-тен 0,8 м-ге дейін, бұл оның ұзақ уақыт пайдаланылғанын көрсетеді. Кейде орталық бөлменің едені Түрген-II елді мекеніндегі 4-ші тұрғын үйдегі сияқты ошақтың айналасында тас тақталармен (қызыл түсті ірі түйіршікті құрылымды гранит) көмкерілген. Мұндай ошақтар Орталық Қазақстанның андронов мәдени-тарихи қоғамдастығының және андроновтықтармен генетикалық байланысы бар Арал өңірінің тазабағъяб мәдениетінің ескерткіштерінде жиі кездеседі. Андроновтық тұрғын үйлер ошақтың көмегімен жылытылды және жарықтандырылды (Кузьмина, 1994, 80–81-бб.; Итина, 1977, 195–204-бб.).

Ошақтың жанында міндетті түрде диаметрі 1 м-ге және тереңдігі 70 см-ге дейін жететін 1-2 ірі шаруашылық шұңқырлар орналасқан. Шұңқырдың ішінде толтырылған шой тастың едәуір қабаты мен жануарлардың көптеген сүйектері болды. Оларды тамақ сақтауға арналған тоңазытқыштар ретінде пайдаланған деп анықталады. Бұтақты-I қонысындағы тұрғын үйде түнгі уақытта бөлмені қосымша жылытуға және көмір салатын ыдыстарды сақтауға арналған шұңқырлар табылды.

Тұрғын үйдің ішкі жайластырылуының негізін ошақтың айналасындағы өлшемі 5×4 м-ден 5×6 м-ге дейінгі шаршы немесе тікбұрышты пішінді орталық бөлме құрайды. Қабырғалардың бойында 3-4 тұрғын үй және 1-2 шаруашылық бөлік орналасқан, олардың әрқайсысының орталық бөлмеге қарай шығатын жеке шығаберістері болды. Шаруашылық аймақ ретіндегі (суық) бөлмелер тұрғын үйдің солтүстік немесе батыс

Шу-Іле таулары қоныстарындағы андронов кезеңінің қабаттары бар археологиялық кешендердің топографиялық жоспарлары: 1 – Қағалы-Бастау; 2 – Ащысу-II; 3 – Тырнақты
Топографические планы археологических комплексов со слоями андроновского периода на поселениях в Шу-Илейских горах: 1 – Кагалы-Бастау; 2 – Ащису-II; 3 – Тырнакты
Topographic plans of archaeological complexes with layers of the Andronovo period in settlements in the Shuili mountains: 1 - Kagaly-Bastau; 2 - Aschisu-II; 3 – Turnakty

Бұтақты-I қонысының қола дәуірі андроновтық кезеңіндегі 1-тұрғын үй құрылысының графикалық қайта жаңғыртпалары
Графические реконструкции устройства жилища 1 эпохи бронзы андроновского периода на поселении Бутакты-I
Graphic reconstructions of the housing structure of the 1st Bronze Age of the Andronovo period in the settlement of Butakty-I

бөлігіне қарай ыңғайландырылды. Мұндай үйде 10-12-ден 20-25 адамға дейін тұруға мүмкін болды.

Ынтымақ қонысындағы ғимаратты жоспарлау құрылыс дәстүрлерінде, сондай-ақ қызметтік мақсатына байланысты біршама өзгеше болды. Қоныстағы құрылыстың өлшемдері 30-дан 50 м²-қа дейін, атап айтқанда, 1 тұрғын үйдің көлемі 8×6 м болды. Шығыс жағынан орналасқан кіре берістен ошағы бар орталық бөлікке кіруге болатын. Үйдің батыс бөлігі шартты түрде екі тұрғын бөлмеге бөлінген болуы мүмкін. Мұндай құрылыстар бір шағын отбасылық топтың (5-тен 8 адамға дейін) тұруы үшін есептелген. Көлемі 4×3 м болатын шағын шаруашылық жай үйден солтүстік-шығысқа қарай 5 м қашықтықта орналасқан, оған 15×12 м қаша жапсарлас салынған. Дәл осы ұстанымдармен одан әрі Іле Алатауының биік таулы аймағындағы аталған Қызылбұлақ-IV, Асы-I және Асы-II қоныстарында үй құрылысының дәстүрлері дамитын болады.

Құрылымның мұндай түрі Қазақстанның ежелгі андронов тайпаларына тән (Кузьмина, 1994, 74–78-бб.). Олардың ең жақын ұқсастықтары Атасу қонысында орналасқан (Кузьмина, 1994, 405-б., 9, 3-сурет). Ынтымақ қонысының тұрғын үйлері құрылысының тұрпаты бойынша Орталық Қазақстанның қола дәуіріндегі Бұғылы II қонысымен ұқсас (Марғұлан, 1979, 110–114-сурет). Тұрғын үй құрылысындағы неғұрлым жақын типологиялық ұқсастықтар Орталық Қазақстан қоныстарының материалдарынан анықталады, онда олар ж.с.д. XV–XIII ғғ. шегінде бұрынғы мерзімдемеге сәйкес көрсетіледі (Қадырбаев, Құрманқұлов, 1992, 230–232-бб.).

Жетісудың осы уақыттағы ежелгі тұрғын үйлері мен ауылдарының құрылысында Қазақстанның далалы және орманды дала аудандары, Оңтүстік Орал мен Батыс Сібірдің андронов тайпалары мәдени-тарихи қауымдастығының мәдени-тұрмыстық дәстүрлерінің сипаты айқын байқалады (Марғұлан, Ақышев, Қадырбаев, Оразбаев, 1966, 126-б.; Зданович, 1988, 19–60-бб.). Жетісудың андроновтық кезеңдегі тұрғын үйлерінің Қазақстанның далалы аудандарынан айрықша ерекшелігі – таға тәріздес бүйірлері бар сопақ пішінді ошақтары болып табылады. Бұл дәстүр қола дәуірінің ортаазиялық кешендеріне көбірек тән (Итина, 1977, 83-б.).

Бұтақты-I қонысындағы 1-тұрғын үйдің батыс бұрышынан батысқа қарай 5 м жерде түбінде сынған ыдысы бар бағаналық шұңқыр тіркелген, ол бағаналық атқазыққа арналған болуы мүмкін. Түрген-II қонысындағы 4-тұрғын үйдің сыртындағы кіре берістің шығыс жағынан көлемі 70×40 см сопақша пішінді топырақты шұңқырдан бас сүйегі жоқ сәбидің қабірі табылды. Оңтүстік-шығыс қабырғаның бойымен оңтүстік бұрышынан шығысқа дейін дөңгелек пішінді алты топырақты шұңқыр анықталды, оның үшеуінен жиналған ұсақ мал сүйектері, біреуінен (оңтүстік бұрышында) – көмілген қозы табылды. Тағы екі шұңқырда сынған қыш ыдыстардың бөлшектері болды. Осы Түрген-II кешенінде біз бұрын храм кешенінің солтүстік-батыс қабырғасының бойында төрт құрбан шалынатын жерді анықтадық, бұл дәл сондай қызметтік бағыт пен тұрғын үй қабырғаларының бойындағы тұрғызды деп болжауға мүмкіндік береді.

Жетісу жеріндегі андронов дәуірі тұрғын үйлерінің заттық материалы аймақтың ежелгі тұрғындарының шаруашылығын ерекше айқын сипаттайды. Ол тас, сүйек пен қола құралдар сериясымен және қыш ыдыстардың бөлшектерімен ұсынылған. Тас құрал-саймандардың ең типтік жиынтығы – курантты дәнүккіштер, ұнтақтағыш,

келсаптар, соқалар, ысқылағыштар, қырғыштар болып табылады.

Тас құрал-саймандардың ең көп бөлігін курантты дәнүккіштер құрайды. Түрген-II қонысының 4-тұрғын үйінен табылған ғұрыптық бұйымның нысаны бойынша дәнүккішке ұқсастығы байқалады, оның ұзындығы 46 см, ені 16 см және қалыңдығы 4-тен 13 см-ге дейін. Оның жоғарғы бөлігінде ұзындығы 16 см, ені 6 см сопақша пішінді таяз кесе тәрізді қуыс бар. Осы тұрғын үйден 10 м батысқа қарай орналасқан ғибадатхананың орталық ошағынан табылған құрбантас та сол сияқты жасалған.

Құрал-саймандардың басқа санатын дөңгелек пішінді, әдетте қара-сұр немесе ірі түйіршікті құрылымдағы жасыл тастан жасалған тас үккіштер құрады. Ұсақ түйіршікті құрылымдағы қара-сұр түсті тастардан жасалған келсаптар қимасында дөңгелек пішінді, конус тәрізді нысанда болды. Бір келсап қимасында жалпақ сопақша тәрізді, фалликалық пішінге ие. Тағы бір келсаптың жоғарғы бөлігінде периметрі бойынша екі терең емес жырашықтар қырналған. Орталық Қазақстанның материалдарында олардың ұқсастықтары бойынша андронов кезеңінде осындай құралдар жасалған.

Қоныстағы еңбек құралдарының қызықты сериясын ұсақ түйіршікті құрылымдағы қара-сұр түсті тастан жасалған тас кетпендер құрайды. Ең көлемді бұйымның салмағы шамамен 3 кг. Тастың ортасында дөңгелек пішінді ағаш тұтқаға арналған конус тәрізді тесік бұрғыланған. Кетпеннің төменгі шеті ішкі жағынан бірнеше бұдырлы кетіктермен, кейіннен ұсақ өңдемемен ұшталған. В.В. Сараевтың мамандандырылған зерттеуінің нәтижесінде осындай еңбек құралдары топырақты қопсыту және суару арықтарының арналарын салу үшін де соқа тәрізді қолданылғаны анықталды.

Қайнар шатқалындағы андронов кезеңінің апатты қонысында тарихшы В.В. Сараев жыраның кесірінен қираған тұрғын үйлерден тас құрал-саймандардың қызықты топтамасын жинады. Келсап пен курантты дәнүккіштердің дәстүрлі пішіндерінен басқа, кесе тәріздес ойығы бар келі және жұмсақ минералдан жасалған ою-өрнекті тас тостағанның сынықтары кездесті. Тостағанның қабырғалары «торлы» өрнекпен, ал түбі – шиыршық тәрізді өрнектермен әшекейленген. Мұндай бұйымдар Жетісу жеріндегі қола дәуірінің материалдарында алғаш рет кездеседі және андронов қауымдастығының материалдарында да бізге белгісіз.

Сондай-ақ, Түрген-II қонысының 4-тұрғын үйінен табылған суреттермен безендірілген тас бұйымның бөлшектері де қызығушылық туғызады. Бұйым сыртқы жағынан мұқият сырланған, сызаттары сақталған. Тастың бір шетінен ұштары жоғары қаратылған, тарақ тәрізді қалыптау технологиясымен орындалған екі тең бүйірлі үшбұрыш белгіленген. Төменгі жағы өлшемі – 1,5 см, жоғарғы жағы – 1,8 см. Ірі үшбұрыштың жоғарғы бөлігі диаметрі 3 мм терең нүктелі ойықпен аяқталады. Жоғарғы үшбұрыштың оң жағында оның бүйір қырына параллель бір бойлық және үш көлденең сызықпен тең емес бөліктерге бөлінген тікбұрыш ойылған. Тастың басқа қырында аймақтың петроглифтеріндегі күн басты антропоморфты тіршілік иесінің басының бейнесін стилистикалық түрде елестететін суреттің бөлшегі бар.

Қола дәуіріндегі тұрғын үйлердің остеологиялық материалының құрамы негізінен ұсақ мал сүйектерінің бөлшектері (шамамен 50%), одан кейін ірі қара малдың сүйек қалдықтары (шамамен 37%), сондай-ақ жылқы сүйектерінен (8-9% дейін) тұрады. Қалған бөлігінде жыртқыш сүтқоректілер (ең алдымен, ит немесе қасқыр – (2%)), сондай-ақ жабайы шөпқоректілерге тиесілі бірнеше сүйектер (1%) бар. Ұсақ және ірі қара мал сүйектерінің басым болуы аймақтың андроновтық қоныстарына тән сипат болып табылады.

Сүйек құралдары түткіштер, сыналар, түйреуіштер, жапырақ пішінді сағақты жебелердің ұштарының бөлшектері, мүйізден жасалған бұйымдар, жануарлардың жілігінен жасалған көптеген саптар, құрал ретінде пайдаланылған немесе олардың бетін өңдеу іздері бар ірі және ұсақ қара малдың таспаларымен ұсынылған. Қола дәуіріндегі Сары-Арқа даласын мекендеген тайпалардың үй кәсіпшілігі (бірінші кезекте былғары қолөнері мен тоқымашылық) үшін сүйек құралдарының жиынтығы дәстүрлі болып келеді. (Қадырбаев, Құрманқұлов, 1992, 157–175-бб.). Бұтақты-I қонысының 1-тұрғын үйінде қышқа ою салуға арналған геометриялық сүйек мөртабан тіркелді. Ол жалпақ (ұсақ қара малдың қабырғасы), тікбұрыш пішінді, 10 ұсақ жарып шыққан тістері бар сүйектен жасалған. Осындай ұқсас мөртабандар Орталық (Қадырбаев, Құрманқұлов, 1992, 123-сурет) және Шығыс Қазақстанның (Черников, 1960, 13-сур. 1,2; XIV, 2–7-кесте) орта және кейінгі қола материалдарынан белгілі.

Жетісу ежелгі қоныстарының материалдарындағы қола бұйымдарына ине, біз, оқсауыт, шиыршықты ұштары бар сақина, найзаларға арналған жапырақ пішінді ұштықтар және түйреуіштер сериясы жатады. Сондай-ақ ғибадатхана кешенінің және жақын орналасқан андронов дәуіріндегі тұрғын үйдің материалдарынан найза ұштары, инелер, спираль тәрізді ұштары бар білезіктер, ұңғылы оқсауыттар және қола тігілмелі әшекейлер табылды. Типологиясы бойынша орталық-азиялық аймақтағы осындай бұйымдар андронов қауымдастығының федоров мәдени дәстүрінің құралдары мен әшекейлеріне жатады (Аванесова, 1991, 47, 48, 52 сур.; Зданович, 1988, 10Б-кесте). Ежелгі қоныстардың қоладан жасалған бұйымдары олардың мәдени-хронологиялық бағдарларын айтарлықтай толықтырады. Егер қола түйреуіштер мен инелер Орта және Орталық Азия қола дәуірі мәдениетінің арасында кең таралған болса, онда оқсауыт мен жүзік қола құю өндірісінің ерекше бұйымдары болып табылады. Бұл әшекейлер өз ұқсастықтарын Оңтүстік Орал, Солтүстік және Орталық Қазақстан материалдарынан табады, мұнда бұрынғы мерзімдеме бойынша ж.с.д. XIV–XIII ғғ. аралығында белгіленген ескерткіштерде таралды (Кузьмина, 1994, 432-б., 33-сур.).

Тұрмыстық саз ыдыстарын дайындау стандартталып, сақиналы жапсыру әдісімен жасалды. Қыштың барлық түрлерінің ішінде денесі томпайған құмыра тәрізді және құтылы ыдыстардың сынықтары басым болып табылады. Барлық қыштың шамамен 15%-ы өрнектелген ыдыстарға жатады. Өрнек ыдыс денесінің жоғарғы бөлігінде орналасқан: ернеуі бойынша, ернеудің астында, ұштары төмен қаратылған тік үшбұрыш түрінде мойын айналасында, қиғаш және тік кертулер, каннелюрлер, шұңқырлар, тырнақпен жаншылулар, қиғаш кертуден жасалған ирек тәрізді сызықтар, «тағалар», «шыршалар» және «крестер». Өрнектің бір бөлігі ұсақ тарақ тәрізді геометриялық қалыппен орындалған. Отпен күйдірілген, қыш әдетте қою сұр, сирек кірпіш түсті болып келеді. Жалпы алғанда, Жетісу андронов қоныстарының қышы өңірдің қола дәуіріндегі аралас алакөл-федоровтық қыш жерлеу кешендеріне жақын. Осындай белгілері бар қыштар Орталық және Шығыс Қазақстан қорымдарының материалдарында жеткілікті түрде таралған (Марғұлан, Ақышев, Қадырбаев, Оразбаев 1966, 111, 115-бб.; Черников, 1960, 270-б.).

Түрген-II қонысының қола дәуірі андроновтық кезеңіндегі 4-тұрғын үй құрылысының графикалық қайта жаңғыртпалары
Графические реконструкции устройства жилища 4 эпохи бронзы андроновского периода на поселении Тургень-II
Graphic reconstructions of the dwelling structure of the 4th epoch of the Bronze Age of the Andronovo period at the settlement of Turgen II

Материалдың едәуір бөлігін белгілі бір пішіндер жиынтығымен ерекшеленетін өрнектелмеген қыш ыдыстар құрайды. Бұлар құтылар, құмыралар мен табақтар. Мұндай ыдыстардың кейбір бөлігін қатты қампиған дене мен мойыннан тікелей денеге немесе бірден тәжден ауысу сипаттайды. Ыдысты қалыптаудың мұндай тәсілдері кейінгі андроновтық уақытқа параллельді ортаазиялық кешендерге тән болып табылады. Оларды Е.Е. Кузьмина ж.с.д. XV–XIII ғғ. мерзімдейді (Кузьмина, 1994, 407-б., 11-сур.), бұл Жетісудың қола дәуіріндегі ескерткіштердің мерзімдемесі бойынша алынған жаңа мәліметтерді ескере отырып, ж.с.д. XVII–XVI–XIV ғғ. шегі деп анықталуы мүмкін.

Үй қолөнері тоқыма, киім тігумен және саз бұйымдары мен қыш ыдыс-аяқтармен ұсынылған. Өз кезегінде саз және қыш бұйымдардың бір бөлігі де еңбек құралдары ретінде, атап айтқанда, жүн өндірісінде қолданылды. Осы санаттағы ең көп материал – сынған ыдыстардың қабырғаларындағы қыш ұршықтардың бөлшектері мен дайындамалары болып табылады. Шаруашылық шұңқырынан табылған шұқырлары бар саз шар аса қызығушылық тудырады. Олардың әртүрлі нұсқалары ойын аспаптары немесе желілерге арналған батырғы, ал алыс ұқсастықтарда өрнектелген саз шарлар қыш мөртабандар ретінде түсіндіріледі.

Тастан, металдан, сүйектен және саздан жасалған түрлі құралдар жиынтығы Жетісудың қола дәуіріндегі андронов тайпаларының қолөнері мен үй кәсіпшілігінің дамуы туралы алғашқы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ұсталық және қыш қолөнерінен басқа ағаш өңдеу, сүйек, тас, тоқыма және тері қолөнері дамыған. Тері өңдей білу шеберлігі туралы тас қырғыштар, сүйек сыналары, қола біздер, түйреуіштер куәландырады. Андроновтықтарда былғары бұйымдарды сіңірлі жіппен тігу дәстүрі белгілі. Теріні сыртқы киімдерді, бас киімдер мен аяқ киімдерді дайындау үшін қолданған болуы мүмкін. Тоқыманың ең жиі кездесетін белгілері ретінде саз ұршықтар және қыштың матадан жасалған қалыпта дайындалу кезінде қалған ішкі жағындағы жүн жіптерінің іздері болып табылады. Жіптердің қалыңдығы 1 мм астам болып шықты, ал мата, бәлкім, сүйек тоқыма біздер мен бастырғыны (сопақ пішінді өзен жұмыр тастары (?)) қолдана отырып, қарапайым тігінен тоқу станогында жасалған болуы мүмкін.

Жетісу қола дәуірі тұрғындарының шаруашылық бағыттылығының дамуы климаттың аридизацияға (даланың құрғақтануына) қарай циклдық өзгеруімен алдын ала айқындалды (Аубекеров, Сала, Нигматова, Деом, 2009, 48–58-бб.). Бұл өзгерістер Орталық және Шығыс Қазақстан далаларының сусыздануымен және тұрғындардың тіршілігін қамтамасыз етуге тұрақты жағдай жасалған көрші өңірлерге кетуімен қатар жүрді. Мекендеу аймақтарын ауыстыру шаруашылық жүргізудің жаңа нысандарын іздестіруге алып келді. Бұл, атап айтқанда, қола дәуірі тайпаларының орта таулы аудандар мен биік таулы үстірттерді игеруіне әкелді.

Біздің мәліметіміз бойынша, биік таулы аймақты игеруге байланысты шаруашылық жүйесін қосу Жетісу жерінде жергілікті тұрғындар салған дәстүрлер негізінде андронов шеңберінің пайда болуына дейін басталады (Шыбынды тауларындағы Биғаш кешені). Андронов кезеңінде өңір аумағын егіншілік пен мал шаруашылығын басым дамыту аймақтарына бөлу орын алады. Қазба және барлау жиындарының материалдары бойынша заттай құрал-саймандар жиынтығы мен ескерткіштердің топографиясы

диқаншылардың қоныстары негізінен тау шатқалдарының шыға берісінде және ірі өзендердің аңғарларында шоғырланатынын, ал ежелгі мал өсірушілер дала таулары мен жартылай шөлейттерді, сондай-ақ тау шатқалдары мен биік таулы үстірттерді игергенін болжауға мүмкіндік береді.

Қола дәуірінің андронов кезеңіндегі аймақтың тау бөктеріндегі тұрғындары ирригациялық егіншілікпен айналысты, ол үшін суды өзеннен су бөлу жоталарының беткейіне немесе алқаптар өсірілген су тоғанынан төмен орналасқан шатқалдардың кең түбіне бұрды (Сараев, 2010, 252–264-бб.). Ауылдарды сумен қамтамасыз ету жылғалардың немесе бұлақтардан су бұру арналары мен арықтардың көмегімен жүргізілді. Жетісу Алатауының бөктеріндегі және таулы аймағында, құрылымы біршама өзгеше, Көксу, Қаратал, Ақсу, Биен өзендерінің ірі алқаптарында суармалы егіншіліктің дамуы қола дәуірінің өзінде айтарлықтай болды. Барлық жерлерде алқаптарды суаратын олардың жағалауларында орналасқан ежелгі арықтар мен арналар жүйесі байқалады. Шу-Іле тауларында бұлақтан пайда болған кішкене жылғалардан шыққан арықтармен суарылған шағын алқаптар жүйесі анықталды. Мұндай алқаптар Кіндіктас (Ұзынсу, Қызылқора және Шоқпар бұлақтары ауданында), Аңырақай тауларында (Ащысу бұлағының алқабы) белгіленген. Осы шатқалдың шығаберісінде құрғақшылық кезінде алқаптарды суаруға мүмкіндік беретін шағын су жинағыштар орнатылған. Іле Алатауының солтүстік баурайларындағы жазықтық бөлігіндегі шаруашылық-тұрғын үй кешендерін зерттеу, осы кезеңдегі суландыру жүйелерінің су тартқыштары, әдетте, тау шатқалдарының сағаларында орналасқанын көрсетті.

Мал өсіруге маманданған тұрғындар тобы тау шатқалында және биік таулы үстіртте өмір сүрді. Қола дәуірінің табиғи-климаттық жағдайлары осында тұрақты тұруға мүмкіндік берді. Алайда, осы ықшам аудан тұрғындарының шаруашылық-мәдени түрі ландшафт пен климат ерекшеліктері шектелген жағдайда қалыптасты. Қола дәуірінің биік таулы аймағы тұрғындарында шаруашылық жүргізудің жетекші нысаны тік көшу тәсілімен жартылай көшпелі мал шаруашылығы қалыптасады. Шу-Іле тауларының дала аймағында барлығы дерлік тіпті уақытша бұлақтары бар шатқалдар да ежелгі малшылардың тұрағы болып табылады. Бәлкім, олар жазғы уақытта оңтүстікке қарай орналасқан биік тауларға көшуі мүмкін. Аңырақай тауы мен Іле Алатауының солтүстік баурайларындағы ежелгі тұрғындардың өзара тығыз байланысы қола дәуірі археологиялық ескерткіштерінің материалдарынан анықталады. Олардың ұқсастықтары жерлеу дәстүрлерінде де, заттық материалдарында да көрсетілген.

Табиғи-географиялық ахуал, климаттық және экологиялық жағдайлар Іле Алатауының солтүстік баурайларында, Жетісу Алатауының батыс сілемдерінде және Шу-Іле тауларының далалық микроазистеріндегі қола дәуірі тұрғындарының тіршілігін қамтамасыз етудің өзіндік құрылымының пайда болуына және ұзақ уақыт жұмыс істеуіне ықпал етті. Зерттеулерге сәйкес, диқаншылар жеке шаруашылық аулалары мен тау бөктері жазығындағы шағын ауылдарда тұрды. Тау шатқалының шыға берісіндегі ірі қоныстар қолөнер-егіншілік орталықтары болып табылады, онда тау өзені алқабының барлық қоныстары олардың аймағын құрады. Мал шаруашылығын дамытудың басым аймағы ретінде тау шатқалдарынан альпілік шалғындар ауданындағы биік таулы үстіртке дейінгі аумақ, сондай-ақ Шу-Іле тауларының далалық аудандары болып табылады. Шаруашылық құрылым мен табиғи ресурстар қолөнерді (металлургия, қыш өндірісі және тоқымашылық) және үй кәсіпшілігін (тері өңдеу, сүйек кесу ісі және т.б.) табысты дамытуға мүмкіндік берді.

Жетісудың ежелгі тұрғындарының ортасындағы әлеуметтік-мәдени динамика қола дәуіріндегі өңірдің шаруашылық-мәдени дамуына айтарлықтай әсерін тигізді. Тау бөктеріндегі егіншілер мен қолөнершілердің және тау аймағындағы малшылардың қарқынды әлеуметтік-экономикалық байланыстары жекелеген өңірлер шеңберінде бірыңғай экономикалық жүйе құруға ықпал етті. Нәтижесінде, бұл тұрғындардың әл-ауқаты мен санының өсуіне ықпал етті, ол тау бөктеріндегі жазықта да, өңірдің таулы аймағындағы да ежелгі қоныстардың саны мен құрылымынан көрініс тапты. Жетісудың ежелгі тұрғындарының шаруашылық-мәдени дамуын жалпы қарастыра келе, біз оның табиғи ресурстарды жеткілікті тиімді пайдалана отырып және өңірдің антропогендік аймағын тау бөктерінен тұрақты кеңейтіп, экологиялық тұрғыдан өмір сүруге жарамды барлық қуыстарды игеру үрдісі бар толыққанды экономикалық үлгінің қалыптасуына дейінгі генезисін болжай аламыз.

Әдебиет

Аванесова Н.А. Культура пастушеских племен эпохи бронзы азиатской части СССР (по металлическим изделиям). – Ташкент, 1991. – 200 б.

Аубекеров Б., Сала Р., Нигматова С., Деом Ж.М. Климат, ландшафты и исторические события эпохи номадов на территории Казахстана (зарождение, расцвет и затухание номадизма) //Научные чтения памяти Н.Э. Масанова: Сборник материалов научно-практической конференции, 25– 26 апреля 2008 г. – Алматы, 2009. – 48–58-бб.

Гасс А., Горячев А.А. К вопросу о типологии и хронологии могильников эпохи бронзы в высокогорной зоне Заилийского Алатау // Вестник НГУ: Серия история, филология. 2016. Т. 15. №5. Археология и этнография. – 85–123-бб.

Горячев А.А., Мотов Ю.А. Археологический комплекс Бутакты-I. – Алматы, 2018.

Зданович Г.Б. Бронзовый век Урало-Казахстанских степей. – Свердловск, 1988. – 184 б.

Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья. – Москва, 1977. – 246 б.

Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж.К. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-Арки (по материалам Северной Бетпак-Далы). – Алма-Ата, 1992. – 247 б.

Кузьмина Е.Е. Откуда пришли индоарии. – Москва, 1994. – 464 б.

Маргулан А.Х., Акишев А.К., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 436 б.

Маргулан А.Х. Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1979. – 360 б.

Сараев В.В. Перспектива выявления фактов развитого оросительного земледелия в предгорьях Семиречья // Роль номадов в формировании культурного наследия Казахстана. Алматы, 2010. – 252–264-бб.

Черников С.С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, Ленинград, 1960. – № 88.

К ВОПРОСУ ОБ УСТРОЙСТВЕ АНДРОНОВСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ ЭПОХИ БРОНЗЫ ЖЕТЫСУ

А.А. Горячев

Жетысу – административно-географический термин, который обозначает водный бассейн озера Балхаш и занимает юго-восточную часть Казахстана. Самые крупные реки региона берут свое начало среди ледников и снежных вершин Жетысу, Кунгей и Илейского Алатау. Это уникальный центрально-азиатский регион, где на достаточно коротком расстоянии (в пределах 150–200 км) встречаются несколько природно-климатических зон: пустынная и полупустынная, степная и предгорная, среднегорья и высокогорные плато. Сочные альпийские луга на горных вершинах – незаменимые пастбища для животных в летнее время, подножья этих же гор – прекрасные осенние пастбища. На этой территории также находятся более тысячи больших и малых водоемов. Произрастают густые леса и тугайники. Берега таких рек, как Или, Коксу, Каратал, Буйен, Аксу использовались под теплые зимовья. На равнинах, сообщающихся с подножьями гор, располагались земли, на которых использовались воды горных речушек для развития поливного земледелия.

По археологическим памятникам бронзового века, можно увидеть, что природные условия края издревле были удобны для проживания человека. Наиболее стабильным районом хозяйственного использования на территории Жетысу являются предгорные равнины и долины крупных горных рек, где и обнаруживается большинство археологических памятников эпохи бронзы.

До 80-х гг. XX в. сведения о заселении этого края строились на случайных находках кладов и редких раскопках могильных оград. В 80-90-е гг. в результате работ археологической экспедиции КазПИ им. Абая и Института археологии им. А.Х. Маргулана (рук. А.Н. Марьяшев) было открыто значительное количество могильников и поселений этого времени. Удалось определить зоны заселения племенами эпохи бронзы региона, хронологические этапы их существования и культурную принадлежность. Исследования проводились таким образом, чтобы иметь представление о культуре племен эпохи бронзы Северного Притяньшанья, населявших степную зону, предгорья, горные урочища и районы высокогорных плато. Раскопки отдельных жилищ на них позволили составить первичные представления о характере домостроительства у древнего населения поздней бронзы региона. В 90-е гг. XX в. и начале XXI в. в разных частях горной и предгорной зоны Жетысу были обнаружены отдельные поселения, где проводились более широкомасштабные исследования, которые позволили утверждать, что практически все природно-климатические зоны Жетысу были освоены населением бронзового века. Исследовались жилища различных этапов этого периода истории Казахстана.

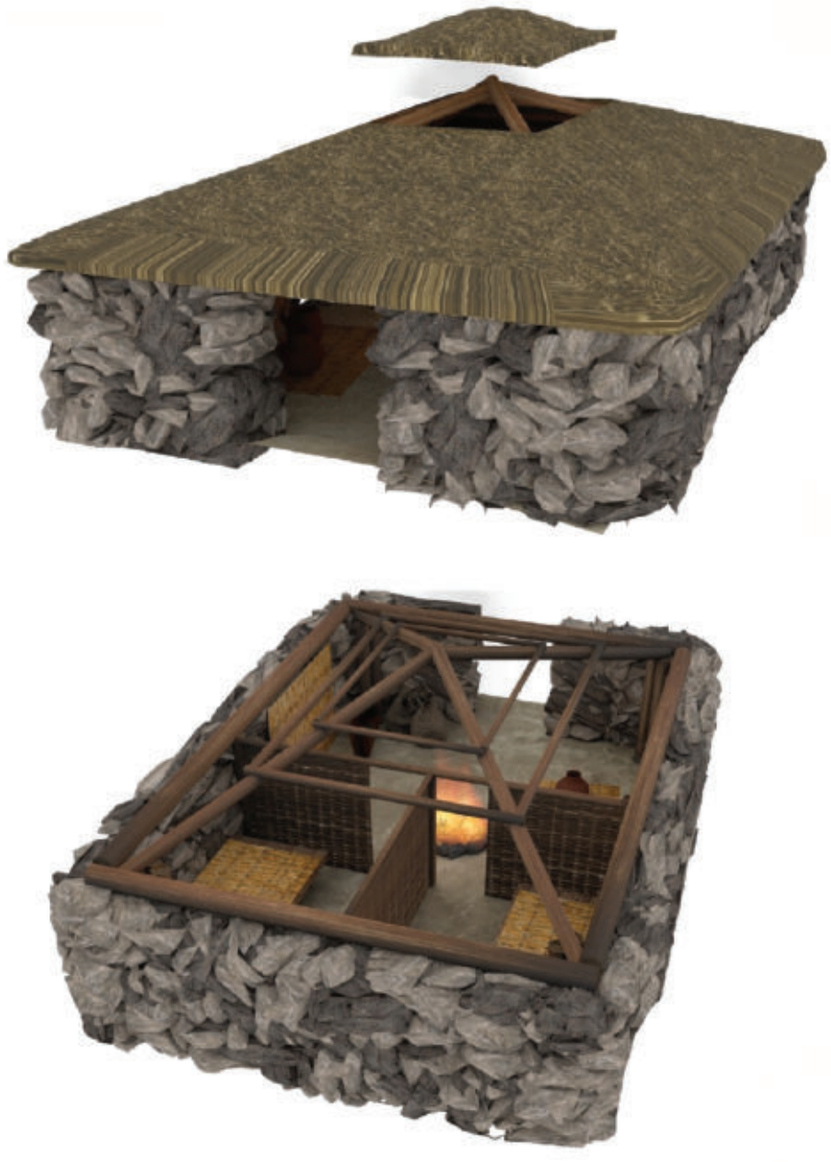
Новый импульс изучение древней культуры населения эпохи бронзы региона получило при реализации серии международных и республиканских проектов. Только в предгорной и горной зоне Илийского и Жетысу Алатау и в Шу-Илейских горах выявлено около 150 поселений эпохи бронзы. Выяснено, что они являются составной частью археологических комплексов, куда входили еще и древние могильники, и святилища (храмы, чашечные камни, уйтасы, петроглифы).

Обнаружение древних поселений и могильников эпохи бронзы в регионе затруднено как высоким уровнем делювиальных и аллювиальных отложений, так и тем фактом, что большинство из них входит в состав разновременных и разнотипных памятников. Основанием для датировки слабовыраженных каменных конструкций древних объектов эпохой бронзы послужили находки фрагментов керамики и каменных орудий труда, аналогичных по технологическим особенностям материалам этого времени из уже известных поселений. Систематизированные исследования предгорных и горных районов Жетысу в последние годы дали серию новых поселений и реконструкций древних жилищ эпохи бронзы. Эти данные позволяют представить развитие традиций домостроительства на территории Жетысу в эпоху бронзы.

Хронологически большинство зафиксированных поселений этого времени в Жетысу относятся к андроновскому периоду и общности культур валиковой керамики. Исследования предгорных и горных районов в последние годы позволили выявить ранее не известные комплексы из поселений, могильников и петроглифов ранней бронзы. В итоге междисциплинарных исследований материалов древних могильников и поселений была разработана полная периодизация эпохи бронзы региона (Гасс, Горячев, 2016, с. 113, табл. 2). Памятники андроновского хронологического горизонта на территории Жетысу преимущественно датируются в пределах XIX – рубежа XIV–XIII вв. до н.э.

Результаты разведок позволили определить содержание и структуру археологических комплексов эпохи бронзы Жетысу. На протяжении предгорной полосы региона в каждом отдельном ущелье, имеющем даже небольшой родничок, обнаруживаются следы древних поселений. Ширина предгорной полосы в горах Илейского и Жетысу Алатау, освоенная населением бронзового века, обычно достигает 20–30 км, включая 5–6 км устьев горных ущелий и предгорную равнину. На выходе из ущелий значительная часть стационарных поселений смещается к основанию предгорных подошв. В срединной части горных ущелий они расположены там, где имеются удобные площадки конусов выноса из боковых саев и в их верховьях близ многочисленных родников и ручьев. Население разных экологических ниш каждого ущелья, как выяснилось в ходе исследований, имело тесные взаимосвязи друг с другом.

Поселения эпохи бронзы в предгорной зоне располагались на высоких лессовидных берегах, иногда останцах горных рек, или врезались в глинистые борта склонов горных ущелий с южной экспозицией. Они состоят из нескольких

Ынтымақ-I қонысының қола дәуірі андроновтық кезеңіндегі 1-тұрғын үй құрылысының графикалық қайта жаңғыртпалары
Графические реконструкции устройства жилища 1 эпохи бронзы андроновского периода на поселении Ынтымак-I
Graphic reconstructions of the housing structure of the 1st Bronze Age of the Andronovo period in the settlement of Yntymak-I

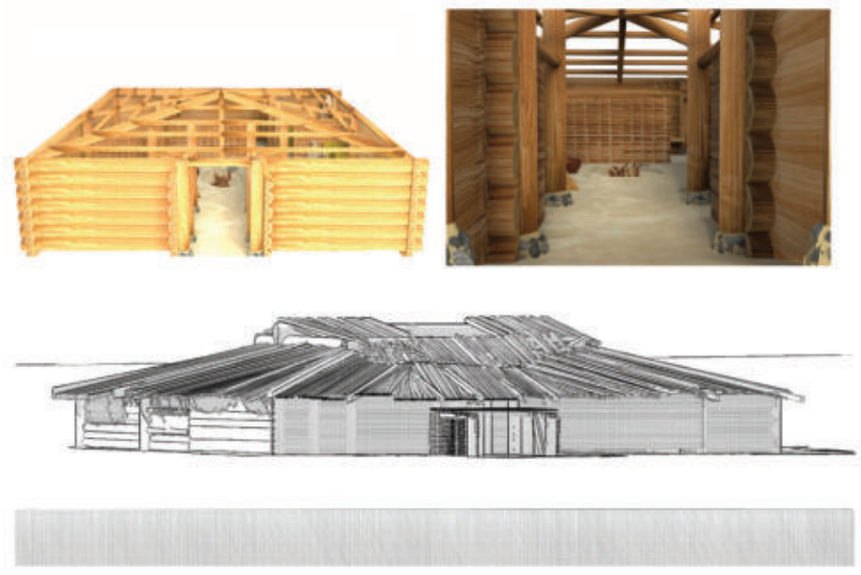
(до 10–12) усадеб, которые концентрируются вокруг небольших естественных водоемов, либо вытянуты в линию по берегу крупной речки. Большинство жилищ эпохи бронзы в устьях горных ущелий и на речных прилавках предгорных равнин представляли собой полуземлянки, врезанные в склоны бортов. Исследованные жилища андроновского времени в предгорной полосе региона, как правило, имели квадратную или прямоугольную форму, а их параметры варьировали от 40 до 120 м². Материалами разведок отмечены отдельные строения площадью от 30 до 180 м². Хозяйственные помещения фиксируются в виде примыкающих к жилищам строений, размерами от 4×3 м до 5×4 м. Такая традиция обустройства древних поселков в этой природно-климатической зоне продолжается и в позднюю бронзу.

На предгорной равнине региона древние поселения устраивались обычно у подножия подошв, либо в долинах горных рек и ручьев. Место жилья выбиралось на ровных площадках с южной экспозицией. В равнинных поймах рек ниже уровня террас на 2–3 м имелись небольшие выступы, которые использовались как дворики при жилищах, врезанных в борта русел речек и ручьев. Размеры таких строений не превышали обычно 60м². К домам из близлежащих родников подводилась питьевая вода, которая проходила по верхнему краю третьей надпойменной террасы и за поселением сбрасывалась через овраги вниз к реке. Подобные жилища были предназначены для малой семьи, а поселения представляли собой место проживания одной семейно-родовой группы.

В высокогорной зоне и в средней части ущелий поселения эпохи бронзы состоят из рядов жилищ, которые расположены вдоль берега ручья и склона сопки на ровных площадках древних морен. В связи с отсутствием удобных территорий жилища располагались близ друг друга (не более в 10–12 м), а хозяйственные пристройки выносились чуть поодаль. Андроновские жилища представляли собой грунтовые полуземлянки каркасно-столбовой конструкции прямоугольной и квадратной форм, глубиной до 1 м и площадью до 100 м², а их хозяйственные помещения, врезанные в горные склоны рядом с жилищами – полуземлянки-навесы площадью 12–24 м².

Могильники расположены от поселений обычно к западу или к северу в пределах 1–2 км на возвышенных участках. Между поселением и могильником, как правило, фиксируется речка, ручей или невысокая горная сопка. Могильники представляют собой цепочки каменных оград или отдельно стоящие курганы-ограды. В высокогорной зоне отмечен храм андроновского и позднебронзового времени, устроенный в 300 м от поселения. При поселениях горной и предгорной зон обычно фиксируются так называемые «чашечные» камни – крупные валуны, которые интерпретируются специалистами как места для совершения религиозно-ритуальных обрядов. В отдельных случаях на предгорных равнинах в долинах рек встречаются целые поля подобных камней, особенно в предгорьях Илейского Алатау. В некоторых местах на гребнях водоразделов обнаружены очень крупные валуны с подобными лунками и даже петроглифами, которые обычно именуются местным населением «Уйтас» или «Уйгентас».

В Шу-Илейских горах выявлено определенное своеобразие содержания и структуры археологических комплексов эпохи бронзы. Практически все они

Бұтақты-I қонысының тұрғын үйдің кіре берісі мен жабындысының графикалық қайта жаңғыртпалары
Графические реконструкции устройства входа и кровельного перекрытия жилища 1 поселения Бутакты-I
Graphic reconstructions of the entrance device and roofing of dwelling 1 of Butakty-I settlement

расположены на донных участках ущелий меридианного направления. В местах извилистой конфигурации, выбраны те их отрезки, которые одним склоном обращены в южном направлении и имели выход скального массива. Поселения представляют собой от двух до пяти хозяйственных дворов, расположенных, как правило, у родников и вдоль русел маловодных речек. Вблизи скалы складывали загон для скота, а неподалеку строили жилище для себя. Подобное место обеспечивает защиту от пронизывающих степных ветров, что особенно важно в зимнее время. При таких поселках на ближайших скальных грядах обязательно фиксируются скопления наскальных рисунков эпохи бронзы. Могильники вынесены за пределы жилых комплексов на расстояние до 1 км к востоку, и их территория представляет собой некое замкнутое вкруговую пространство.

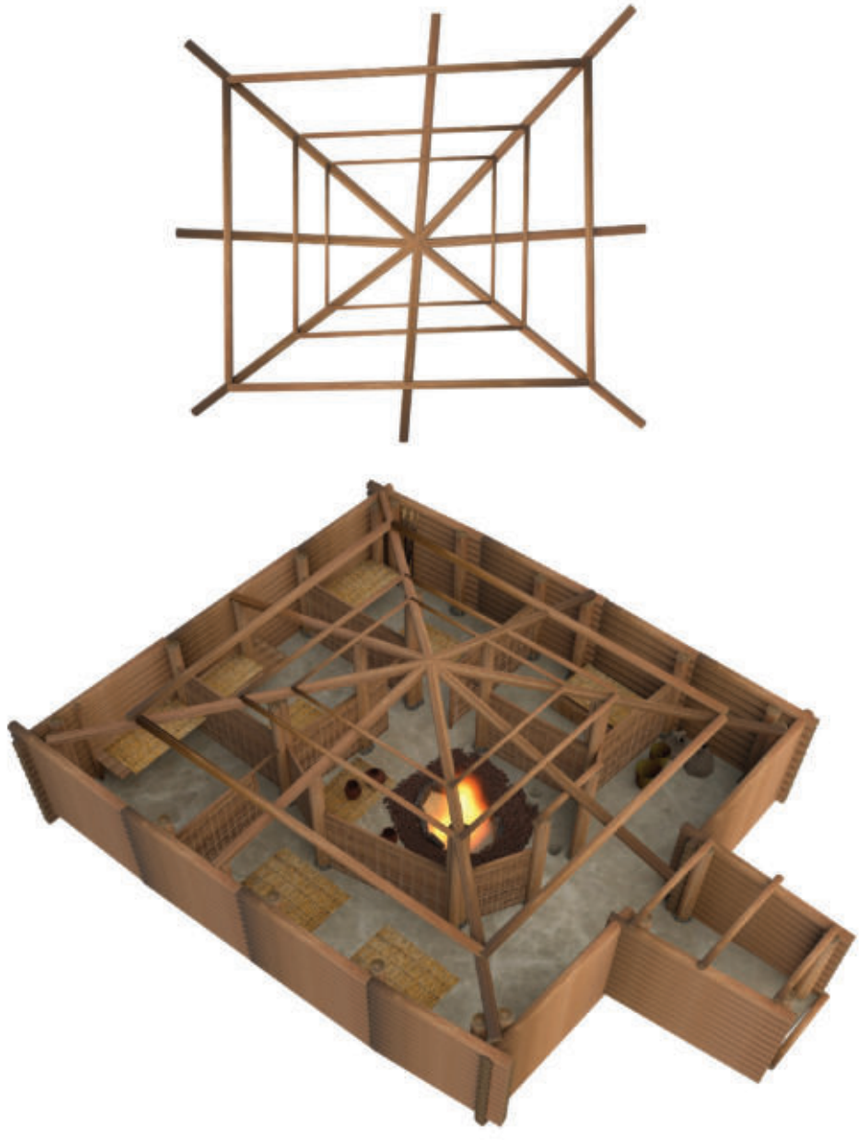
Большинство древних поселений бронзового века Жетысу находятся в составе разновременных археологических комплексов, что затрудняет их изучение. Раскопки чаще всего ограничивались контрольными шурфами, лишь частично позволявшими характеризовать конструктивные особенности жилищ андроновского периода. Такие исследования проведены на поселениях Бигаш, Тасбас, Калакай-I и Куйган-I в горах Жетысу Алатау; Бутакты-III, Кайнар-I, Ынтымак-I, II в предгорной зоне, в устьях горных ущелий Илейского Алатау и в урочищах Ой-Джайляу, Тамгалы и Серектас в Шу-Илейских горах.

Характер домостроительства в эпоху бронзы зависел от природно-климатических условий проживания и природных ресурсов микрорайонов региона. Культурные традиции населения бронзового века в качестве наиболее привычного вида жилья представляли полуземлянки каркасно-столбовой конструкции. В зоне распространения тянь-шаньской ели стены жилищ складывались из бревен. В степной зоне Шу-Илейских гор и на западных отрогах Илейского Алатау стены строились из каменных плит. Крыша изнутри опиралась на деревянные столбовые конструкции. В горах Жетысу Алатау были распространены комбинированные варианты, при которых основания фундаментов стен и внутренних перегородок сооружали из камня до уровня земной поверхности, а верхняя часть стен жилищ возводилась на основе деревянных каркасов.

Наиболее исследованными памятниками андроновского периода Жетысу являются поселения предгорной и высокогорной зоны Илейского Алатау – Бутакты-I, Тургень-II и Ынтымак-I. Результаты радиоуглеродных анализов позволяют определить время их существования поселений в пределах XVI–XIII вв. до н.э. (Горячев, Мотов, 2018, с. 44; Гасс, Горячев, 2016, с. 113, табл. 2). В результате раскопок, были расчищены конструкции трех жилищ и храмового комплекса андроновского хронологического горизонта. На их основе удалось реконструировать отдельные традиции домостроительства, характерные не только для жителей северных склонов Заилийского Алатау, но и всего региона в целом.

Основным видом жилищ этого времени были полуземлянки каркасно-столбовой конструкции. Для их устройства рыли котлован, глубиной до 1,2 м размерами от 11×11 м до 15×15 м для квадратных и от 8×6 м до 12×18 м для прямоугольных. Вынутый грунт использовался при обмазке стен и заливке полов. На лессовых отложениях по берегам рек и в устьях горных ущелий, а также на древних моренах в горной зоне древние жители забутовывали площадку котлована мелким щебнем с песком и заливали раствором жидкой глины с добавлением известковых пород. Это давало возможность, с одной стороны, защитить пол жилища от грунтовых вод, а, с другой – препятствовало его деформации и оседанию. На дно ям для опорных столбовых конструкций укладывался крупный камень округлой формы, на который уже устанавливали столб. Это было необходимо, чтобы избежать постепенного оседания столба в материковый грунт.

По периметру котлована на расстоянии 2–2,5 м друг от друга были установлены ряды столбов, высотой до 2,5 м. Стены изготавливали из отесанных бревен, которые укладывались горизонтально между столбами и плотно подгонялись друг к другу. Угловые соединения внешних стен и внутренних перегородок производились «в лапу». На поселении Ынтымак стены жилища, толщиной 60–80 см, были сложены из крупных каменных плит, скрепленных между собой глинистым раствором. Высота стен составляла 1,8–1,9 м. Их штукатурили также глинистым раствором с добавлением органики и известняка или красящего вещества растительного происхождения кирпичного цвета.

Түрген-II қонысындағы 4-тұрғын үйдің кіре берісі мен жабындысының графикалық қайта жаңғыртпалары
Графические реконструкции устройства входа и кровельного перекрытия жилища 4 поселения Тургень-II
Graphic reconstructions of the entrance device and roofing of the dwelling of 4 settlements of Turgen-II

Прямой (или Г- образный) вход (2×1 м) коридорного типа устраивался с юго-восточной или юго-западной стороны жилища. Пол плавно повышался к выходу. Дверной проем закрывался плотным пологом из шкур животных или деревянным щитом. В центральной части помещения были врыты массивные деревянные бревна, составлявшие опорные конструкции крыши высотой до 2,8 м. Четырехскатная кровля с пирамидально-ступенчатым сводом опиралась на квадратную раму в центре, поддерживаемую опорными столбами по периметру очага, над которым устраивалось отверстие для тяги дыма.

Полы жилищ – плотный слой глины с примесью известняка и органики. Они подвергались регулярному капитальному ремонту, в ходе которого снова заливались глинистым раствором. Все деревянные конструкции в предгорной и горной зоне изготавливались из тянь-шаньской ели. Для внутренних перегородок помещений использовали горбыли или плетеные ветви деревьев различной толщины. Полы в помещениях утепляли циновками, в некоторых случаях прорывали специальные каналы для подачи теплого воздуха – каны.

Очаги располагались строго по центру помещения, к которому пол плавно, но заметно понижался. Очаги отмечены овальной формы с подковообразным глинобитным бортом или подовальной формы, выложенные из крупных камней. Размеры их обычно до 1,2×2,5 м. Мощность прокала внутри очага составляет от 0,5 до 0,8 м, что говорит об очень длительном его использовании. Иногда, как в жилище 4 на поселении Тургень-II, пол центрального помещения вокруг очага обкладывался каменными плитками (гранит крупнозернистой структуры красноватого оттенка). Подобные очаги часто встречаются на памятниках андроновской культурно-исторической общности Центрального Казахстана и тазабагъябской культуры Приаралья, генетически связанной с андроновской. Андроновские жилища отапливались и освещались при помощи очагов (Кузьмина, 1994, с. 80–81; Итина, 1977, с. 195–204).

Возле очага обязательно располагались 1–2 крупные хозяйственные ямы диаметром до 1 м и глубиной до 70 см. Ямы содержали значительный слой каменной забутовки и большое количество костей животных. Их определяют, как ямы-холодильники для хранения пищи. В жилище на поселении Бутакты-I обнаружены ямы для дополнительного обогрева помещения в ночное время и хранения сосудов с углями.

Основу внутреннего обустройства жилища составляло центральное помещение подквадратной или прямоугольной формы вокруг очага, размерами от 5×4 м до 5×6 м. Вдоль стенок устраивались 3–4 жилых и 1–2 хозяйственных отсека с отдельным выходом в центральное помещение. Под хозяйственную зону приспосабливалась (холодные) помещения либо северной, либо западной части жилища. В таком доме могли проживать от 10–12 до 20–25 человек.

На поселении Ынтымак планировка помещения была несколько иной, как в силу строительных традиций, так и функционального назначения. Параметры строений на поселении составляли от 30 до 50 м², в частности, жилище 1 имело размеры 8×6 м. От входа, расположенного с восточной стороны, можно было попасть в центральное помещение с очагом. Западная часть жилища, вероятно, была условно разделена

Ынтымақ-I қонысындағы 1-тұрғын үйдің кіре берісі мен жабындысының графикалық қайта жаңғыртпалары
Графические реконструкции устройства входа и кровельного перекрытия жилища 1 поселения Ынтымак-I
Graphic reconstructions of the entrance device and roofing of the dwelling of the 1st settlement of Yntymak-I

на две жилые комнаты. Подобные строения были рассчитаны для проживания одной малосемейной группы (от 5 до 8 человек). Хозяйственное подворье находилось в 5 м к северо-востоку от дома и представляло собой небольшое помещение 4×3 м, к которому был пристроен загон 15×12 м. На этих же принципах будут в дальнейшем развиваться традиции домостроений в высокогорной зоне Заилийского Алатау на отмеченных ранее поселениях Кызылбулак-IV, Асы-I и Асы-II.

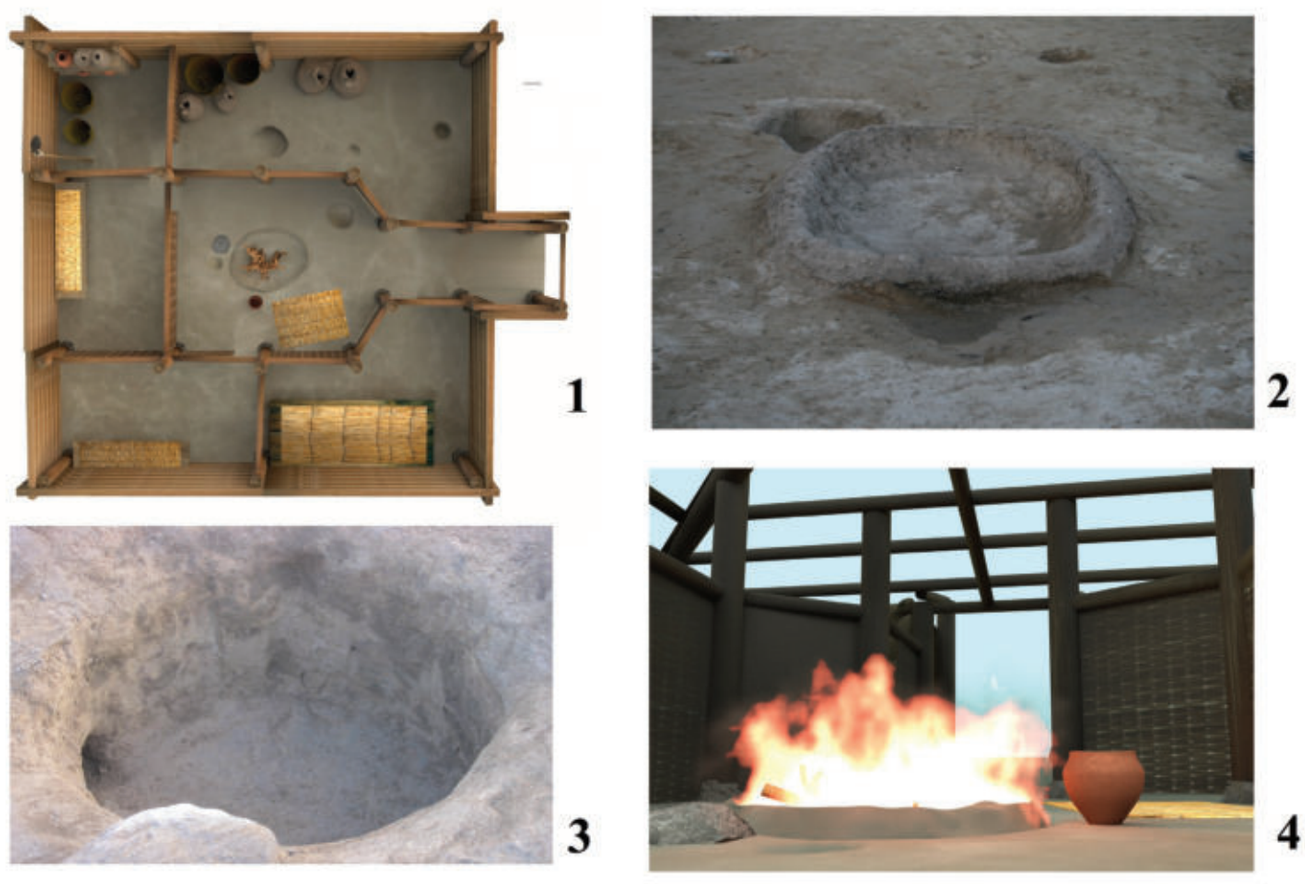
Подобный тип конструкции характерен для древних андроновских племен Казахстана (Кузьмина, 1994, с. 74–78). Их ближайшие аналогии находятся на поселении Атасу (Кузьмина, 1994, с. 405, рис. 9, 3). Жилища поселения Ынтымак по типу устройства аналогичны строениям поселения Бугулы II эпохи бронзы Центрального Казахстана (Маргулан, 1979, рис. 110–114). Наиболее близкие типологические параллели в устройстве жилищ обнаруживаются в материалах поселений Центрального Казахстана, где они датируются согласно прежней хронологии в пределах XV–XIII вв. до н.э. (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, с. 230–232).

В устройстве древних жилищ и поселков этого времени в Жетысу отчетливо прослеживаются характерные черты культурно-бытовых традиций племен андроновской культурно-исторической общности степных и лесостепных районов Казахстана, Южного Зауралья и Западной Сибири (Маргулан, Акишев, Кадырбаев, Оразбаев, 1966, с. 126; Зданович, 1988, с. 19–60). Отличительной чертой жилищ андроновского времени Жетысу от степных районов Казахстана следует считать наличие очагов овальной формы с подковообразными бортами. Данные традиции характерны больше для среднеазиатских комплексов эпохи бронзы (Итина, 1977, с. 83).

На поселении Бутакты-I в 5 м к западу от западного угла жилища 1 зафиксирована столбовая яма с разбитым сосудом на дне, предположительно, предназначенная для столба-коновязи. За пределами жилища 4 на поселении Тургень-II с восточной стороны от входа найдено захоронение младенца без черепа в грунтовой яме овальной формы размерами 70×40 см. Вдоль юго-восточной стенки от южного угла до восточного обнаружены шесть грунтовых ям округлой формы, в трех из которых найдены скопления костей мелкого рогатого скота, в одной (у южного угла) – захоронение ягненка. Еще две ямы содержали фрагменты разбитой керамической посуды. Здесь же на комплексе Тургень-II нами раннее были обнаружены четыре жертвенника вдоль северо-западной стенки храмового комплекса, что позволяет предполагать такое же функциональное назначение и для закладов вдоль стенок жилища.

Вещевой материал жилищ андроновского периода в Жетысу необычайно ярко характеризует хозяйственное древнего населения региона. Он представлен серией каменных, костяных и бронзовых инструментов и фрагментами керамической посуды. Наиболее типичным набором каменного инвентаря являются зернотерки с курантами, ступки, песты, бороздильники, терочники, скребла.

Большую часть каменного инвентаря составляют зернотерки с курантами. Выделяется ритуальное изделие по форме схожее с зернотеркой из жилища 4

Бұтақты-I қонысындағы қола дәуіріндегі андронов кезеңінің 1-тұрғын үй ішкі құрылысының графикалық қайта жаңғыртпалары: 1 – жоғарыдан қарағандағы көрініс (қайта жаңғыртпа); 2 – тұрғын үйдің орталық ошағы; 3 – ошақтан солтүстік-батысқа қарай шұңқыр-тоңазытқыш; 4 – орталық үй-жайдағы ошақ (қайта жаңғыртпа)
Графические реконструкции внутреннего устройства жилища 1 эпохи бронзы андроновского периода на поселении Бутакты-I: 1 – вид сверху (реконструкция); 2 – центральный очаг жилища; 3 – яма-холодильник к северо-западу от очага; 4 – очаг в центральном помещении (реконструкция)
raphic reconstructions of the internal structure of the home of the 1st Bronze Age of the Andronovo period in the settlement of Butakty-I: 1 - top view (reconstruction); 2 - the central focus of the home; 3 - a refrigerator pit to the northwest of the outbreak; 4 - the center in the central room (reconstruction)

поселения Тургень-II, размерами 46 см в длину, 16 см в ширину и от 4 до 13 см толщиной. В его верхней части имеется неглубокая чашевидная лунка овальной формы 16 см в длину, 6 см в ширину. Аналогичным образом был изготовлен каменный жертвенник, найденный у центрального очага храма, находящегося в 10 м к западу от данного жилища.

Другую категорию инструментов составляли каменные ступки округлой формы, обычно изготовленные из темно-серого или зеленоватого оттенка камня крупнозернистой структуры. Песты-молотки, выполненные из камней темно-серого цвета мелкозернистой структуры, имеют конусовидную форму, в сечении округлой формы. Один из пестов имеет фаллическую форму, в сечении формы уплощенного овала. Еще у одного песта в верхней части выточены по периметру две неглубокие бороздки. Подобные инструменты по их параллелям в материалах Центрального Казахстана изготавливали в андроновское время.

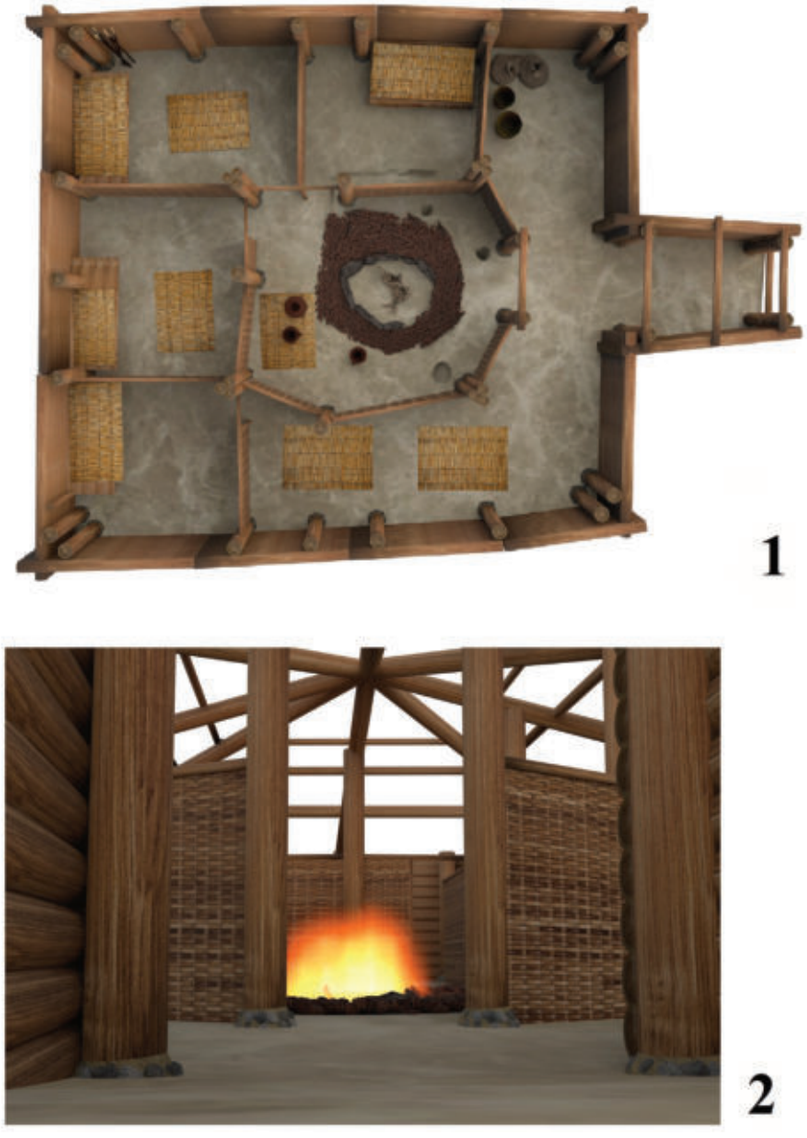
Интересную серию орудий труда на поселении составляют каменные мотыги, изготовленные из камня темно-серого цвета мелкозернистой структуры. Наиболее массивным является изделие весом около 3 кг. В центре камня высверлено конусовидное отверстие для деревянной ручки округлой формы. Нижний край мотыги заострен с внутренней стороны несколькими грубыми сколами с последующей мелкой ретушью. В результате специализированного исследования В.В. Сараева выяснилось, что подобные орудия труда применялись как бороздильники, которые использовали и для вспушивания почвы и для прокладки русел поливных арыков.

В ущелье Кайнар на аварийном поселении андроновского времени историком В.В. Сараевым была собрана интересная коллекция каменного инвентаря из жилищ, разрушенных из-за оврага. Помимо традиционных форм пестов и зернотерок с курантами встречена ступка с чашевидным углублением и фрагмент каменной чаши с резным орнаментом из мягкого минерала. Стенки чаши украшены «сеточным» орнаментом, а дно – спиралевидным. Подобные изделия встречаются впервые в материалах эпохи бронзы Жетысу и в материалах андроновской общности нам не известны.

Интерес представляет также фрагмент каменного изделия, украшенного рисунками, из жилища 4 поселения Тургень-II. Изделие тщательно заполировано с внешней стороны, сохранились царапины. С одного края камня обозначены два равнобедренных треугольника вершинами вверх, выполненные по технологии гребенчатого штампа. Размеры сторон нижнего – 1,5 см, верхнего – 1,8 см. Верхняя часть крупного треугольника завершается глубокой точечной выемкой, диаметром 3 мм. Справа от верхнего треугольника параллельно его боковой грани вырезан прямоугольник, разделенный на неравные части одной продольной и тремя поперечными линиями. На другой грани камня есть фрагмент рисунка, стилистически напоминающий изображение головы солнцеголового антропоморфного существа в петроглифах региона.

Состав остеологического материала жилищ бронзового века представлен в основном фрагментами костей мелкого рогатого скота (около 50%), затем следуют костные останки крупного рогатого скота (около 37%), а также останки лошадей (до 8–9%). В оставшейся части представлены хищные млекопитающие (вероятнее всего, собака или волк – (2%)), а также несколько костей принадлежавших диким травоядным (1%). Преобладание костей мелкого и крупного рогатого скота является характерной чертой для андроновских поселений региона.

Костяные инструменты представлены фрагментами трепал, тупиков, проколок, черешковых наконечников стрел листовидной формы, изделием из рога, многочисленными ручками из трубчатых костей животных, астрагалами крупного и мелкого рогатого скота со следами использования как инструмента или обработки их поверхности. Набор костяных инструментов достаточно традиционен для домашних (в первую очередь кожевенного ремесла и ткачества) промыслов племен, проживавших в эпоху бронзы в степной Сары-Арке (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, с. 157–175). В жилище 1 поселения Бутакты-I зафиксирован костяной геометрический штамп для нанесения орнамента на керамику. Он сделан из плоской кости (ребра

Түрген-II қонысындағы 4-тұрғын үйдің ішкі жабдықтарының графикалық қайта жаңғыртпасы: 1 – жоғарыдан қарағандағы көрінісі; 2 – орталық үй-жайдағы ошақ
Графические реконструкции внутреннего устройства жилища 4 поселения Тургень-II: 1 – вид сверху; 2 – очаг в центральном помещении
Graphic reconstructions of the internal structure of the dwelling 4 of the Turgen-II settlement: 1 - top view; 2 - the center in the central room

1

2

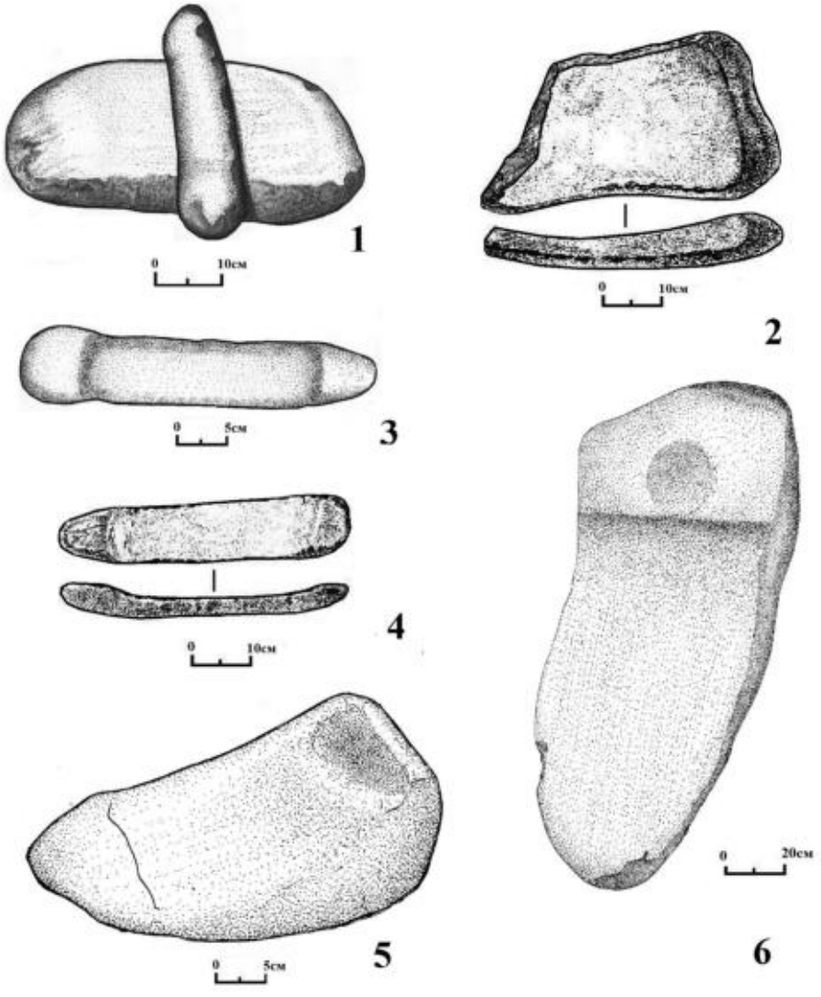
Ынтымақ-I қонысындағы 1-тұрғын үйдің ішкі жабдықтарының графикалық қайта жаңғыртпасы: 1 – жоғарыдан қарағандағы көрінісі; 2 – орталық үй-жайдағы ошақ
Графические реконструкции внутреннего устройства жилища 1 поселения Ынтымак-I: 1 – вид сверху; 2 – очаг в центральном помещении
Graphic reconstructions of the internal structure of dwelling 1 of the Yntymak-I settlement: 1 - top view; 2 - the center in the central room

мелкого рогатого скота), прямоугольной формы, с прорезыванием 10 мелких зубчиков. Похожие штампы известны в материалах поселений средней и поздней бронзы Центрального (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, рис. 123) и Восточного Казахстана (Черников, 1960, рис. 13, 1,2; табл. XIV, 2–7).

К бронзовым изделиям в материалах древних поселений Жетысу относятся иглы, шила, обойма, кольцо со спиралевидными окончаниями, наконечники для дротиков листовидной формы и серия проколок. В материалах храмового комплекса и близ расположенного жилища андроновского времени также обнаружены наконечники дротиков, иглы, браслет со спиралевидными окончаниями, втульчатая обойма и нашивные бронзовые бляшки. По типологии подобных изделий центрально-азиатского региона они относятся к инструментам и украшениям федоровской культурной традиции андроновской общности (Аванесова, 1991, рис. 47, 48, 52; Зданович, 1988, табл. 10Б). Изделия из бронзы древних поселений существенно дополняют их культурно-хронологические позиции. Если бронзовые проколки и иглы широко распространены в кругу культур бронзового века Средней и Центральной Азии, то обойма и перстень являются более специфическими изделиями бронзолитейного производства. Эти украшения находят свои аналогии в материалах Южного Зауралья, Северного и Центрального Казахстана, где получили распространение в памятниках, датируемых по прежней хронологии в пределах XIV–XIII вв. до н.э. (Кузьмина, 1994, с. 432, рис. 33).

Изготовление бытовой глиняной посуды было стандартизировано и производилось методом кольцевого налепа. Среди всех форм керамики преобладающими являются фрагменты горшковидных с раздутым туловом и баночных сосудов. Около 15% всей керамики принадлежит орнаментированной посуде. Орнамент размещался в верхней части тулова: по венчику, под венчиком, по шейке в виде прямых треугольников вершиной вниз, косых и вертикальных насечек, каннелюров, ямок, ногтевых вдавлений, зигзагообразных линий из косых насечек, «подковок», «елочек» и «крестов». Часть орнамента выполнена мелкогребенчатым геометрическим штампом. Обжиг костровой, керамика обычно темно-серого, реже кирпичного цвета. В целом, керамика андроновских поселений Жетысу близка смешанным алакульско-федоровским погребальным керамическим комплексам эпохи бронзы региона. Керамика с подобными признаками достаточно широко распространена в материалах могильников Центрального и Восточного Казахстана (Маргулан, Акишев, Кадырбаев, Оразбаев 1966, с. 111, 115; Черников, 1960, с. 270).

Значительную часть материала составляет неорнаментированная керамическая посуда, которая отличается определенным набором форм. Это банки, горшки и миски. Некоторую часть таких сосудов характеризует сильно раздутое тулово и переход к тулову от прямой шейки, либо сразу от венчика. Подобные способы формовки посуды представляются более характерными для среднеазиатских комплексов параллельных позднеандроновскому времени. Е.Е. Кузьмина датирует их XV–XIII вв. до н.э. (Кузьмина, 1994, с. 407, рис 11), что с учетом новых данных по хронологии памятников эпохи бронзы Жетысу может быть определено в пределах рубежа XVII–XVI – XIV вв. до н.э.

Жетісу аумағындағы андронов дәуіріндегі тұрғын үйлерден табылған дәнүккіштер мен олардың куранттары: 1–4–Бұтақты-I қонысы; 5,6–Түрген-II археологиялық кешені
Каменные зернотерки и их куранты из жилищ андроновского периода на территории Жетысу: 1–4 – поселение Бутакты-I; 5, 6 – археологический комплекс Тургень-II
Stone grain mills and their chimes from the dwellings of the Andronovo period on the territory of Zhetysu: 1–4 - Butakty-I settlement; 5, 6 - archaeological complex Turgen-II

Домашние ремесла представлены ткачеством, шитьем одежды и изготовлением глиняных изделий и керамической посуды. Часть глиняных и керамических изделий в свою очередь также являлись орудиями труда, в частности в производстве шерсти. Самым многочисленным материалом данной категории являются фрагменты и заготовки керамических пряслиц из стенок битых сосудов. Наибольший интерес вызывает находка в хозяйственной яме глиняного шара с углублениями. Различные их вариации интерпретируются как приспособления для игр или грузила для сетей, а в более отдаленных аналогиях орнаментированные глиняные шары интерпретируются как керамические штампы.

Наборы инструментов разных видов из камня, металла, кости и глины позволяют сделать первичные выводы о развитии ремесел и домашних промыслов у племен андроновского периода эпохи бронзы Жетысу. Помимо кузнечного и гончарного ремесел у них были развиты обработка дерева, кости, камня, ткачество и кожевенное ремесло. Об умении обрабатывать кожу свидетельствуют каменные скребки, костяные тупики, бронзовые шила, проколки. Известна традиция у андроновцев сшивать кожаные изделия сухожильными нитями. Кожу могли применять для изготовления верхней одежды, головных уборов и обуви. Наиболее частыми признаками ткачества являются глиняные пряслица и отпечатки шерстяных нитей на внутренней стороне керамики при ее изготовлении на матерчатом шаблоне. Нити получались толщиной свыше 1 мм, а ткань изготавливалась, вероятно, на примитивном вертикальном ткацком станке с применением костяных спиц и грузил (речная галька овальной формы (?)).

Направленность хозяйственного развития населения эпохи бронзы Жетысу была предопределена циклическим изменением климата в сторону аридизации (Аубекеров, Сала, Нигматова, Деом, 2009, с. 48–58). Эти изменения сопровождались обезвоживанием степей Центрального и Восточного Казахстана и оттоком населения в представлявшие более стабильные условия жизнеобеспечения соседние регионы. Смена зон обитания вела к поиску новых форм хозяйствования. Это, в частности, привело к освоению племенами эпохи бронзы районов среднегорья и высокогорных плато.

Сложение хозяйственной системы, связанной с освоением высокогорной зоны, по нашим данным, начинается в Жетысу до появления племен андроновского круга на основе традиций, заложенных местным населением (комплекс Бигаш в горах Шыбынды). В андроновский период происходит разделение территории региона на зоны преимущественного развития земледелия и скотоводства. Набор вещевого инвентаря и топография памятников по материалам раскопок и разведочных сборов позволяет предполагать, что поселения земледельцев сосредотачиваются преимущественно на выходе из горных ущелий и в долинах крупных рек, а древние скотоводы осваивают степные горы и полупустыни, а также горные ущелья и высокогорные плато.

Жители предгорной полосы региона в андроновский период бронзового века занимались ирригационным земледелием, для чего отводили воду от реки на пологие хребты водоразделов либо широкое дно ущелий, расположенные ниже

водозабора, где возделывались поля (Сараев, 2010, с. 252–264). Водоснабжение поселков производилось из ручьев или родников при помощи водоотводных каналов и арыков. В предгорной и горной зоне Жетысу Алатау, где структура несколько иная, в долинах крупных рек Коксу, Каратал, Аксу, Биен развитие ирригационного земледелия было значительным уже в эпоху бронзы. Повсеместно прослеживаются системы древних арыков и каналов, орошавших поля, расположенные по их берегам. В Шу-Илейских горах отмечена система небольших полей, которые также орошались арыками, выведенными из небольших ручьев родникового происхождения. Такие поля отмечены в горах Киндыктас (в районе ручьев Узынсу, Кызылкора и Шокпар), в горах Анрахай (долина ручья Ащису). Здесь же на выходе из ущелий устраивались небольшие водонакопители, которые позволяли орошать поля в засушливое время. Исследования хозяйственно-жилых комплексов у северных склонов Илейского Алатау в равнинной части показали, что водозаборы оросительных систем в этот период располагались, как правило, в устьях горных ущелий.

Группа населения, специализировавшаяся на разведении скота, проживала в горных ущельях и высокогорных плато. Природно-климатические условия эпохи бронзы позволяли проживать здесь постоянно. Однако хозяйственно-культурный тип жителей этого микрорегиона формировался в условиях, ограниченных особенностями ландшафта и климата. Ведущей формой хозяйствования у жителей высокогорной зоны эпохи бронзы становится яйлажное скотоводство при вертикальном способе кочевания. В степной зоне Шу-Илейских гор практически все ущелья даже с временными родниками являются стоянками древних скотоводов. В летнее время они, вероятно, перекочевывали к высоким горам, расположенным южнее. Тесные взаимосвязи древнего населения гор Анрахай и северных склонов Илейского Алатау установлены на материалах археологических памятников эпохи бронзы. Они выражены как в схожих погребальных традициях, так и вещевом материале.

Природно-географическая ситуация, климатические и экологические условия способствовали возникновению и долговременному функционированию своеобразной структуры жизнеобеспечения населения эпохи бронзы у северных склонов Илейского Алатау, западных отрогах Жетысу Алатау и в степных микрооазисах Шу-Илейских гор. Согласно исследованиям, земледельцы проживали отдельными хозяйственными дворами и небольшими поселками на предгорных равнинах. Крупные поселения на выходе из горных ущелий представляли собой ремесленно-земледельческие центры, где все поселения долины горной реки составляли их округу. Зоной преимущественного развития скотоводства становится территория от устьев горных ущелий до высокогорных плато в районе альпийских лугов, а также степные районы Шу-Илейских гор. Хозяйственная структура и природные ресурсы позволяли достаточно успешно развивать ремесла (металлургию, гончарство и ткачество) и домашние промыслы (обработка кож, косторезное дело и т.д.).

Социокультурная динамика в среде древнего населения Жетысу значительным образом влияла на хозяйственно-культурное развитие региона в эпоху бронзы. Интенсивные социально-экономические связи земледельцев и ремесленников предгорной и скотоводов горной зоны способствовали созданию единой экономической системы в рамках отдельных регионов. Как следствие, это способствовало росту благосостояния и численности населения, что нашло отражение в количестве и структуре древних поселений как на предгорной равнине, так и в горной зоне региона. Рассматривая хозяйственно-культурное развитие древнего населения Жетысу в целом, мы отчетливо можем предположить его генезис к становлению самодостаточной экономической модели с достаточно эффективным использованием природных ресурсов и постоянным расширением антропогенной зоны региона от предгорной полосы с тенденцией освоения всех экологически пригодных для проживания ниш.

Литература

Аванесова Н.А. Культура пастушеских племен эпохи бронзы азиатской части СССР (по металлическим изделиям). – Ташкент, 1991. – 200 с.

Аубекеров Б., Сала Р., Нигматова С., Деом Ж.М. Климат, ландшафты и исторические события эпохи номадов на территории Казахстана (зарождение, расцвет и затухание номадизма) // Научные чтения памяти Н.Э. Масанова: Сборник материалов научно-практической конференции, 25– 26 апреля 2008 г. – Алматы, 2009. – С. 48–58.

Гасс А., Горячев А.А. К вопросу о типологии и хронологии могильников эпохи бронзы в высокогорной зоне Заилийского Алатау // Вестник НГУ: Серия история, филология. 2016. Т. 15. №5. Археология и этнография. – С. 85–123.

Горячев А.А., Мотов Ю.А. Археологический комплекс Бутакты-I. – Алматы, 2018.

Зданович Г.Б. Бронзовый век Урало-Казахстанских степей. – Свердловск, 1988. – 184 с.

Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья. – Москва, 1977. – 246 с.

Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж.К. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-Арки (по материалам Северной Бетпак-Далы). – Алма-Ата, 1992. – 247 с.

Кузьмина Е.Е. Откуда пришли индоарии. – Москва, 1994. – 464 с.

Маргулан А.Х., Акишев А.К., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 436 с.

Маргулан А.Х. Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1979. – 360 с.

Сараев В.В. Перспектива выявления фактов развитого оросительного земледелия в предгорьях Семиречья // Роль номадов в формировании культурного наследия Казахстана. Алматы, 2010. – С. 252–264.

Черников С.С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, Ленинград, 1960. – № 88.

TO THE QUESTION OF THE DEVICE OF ANDRONIAN SETTLEMENTS THE ERA OF BRONZE ZHETYSU

A.A. Goryachev

Zhetysu is an administrative-geographical term that refers to the water basin of Lake Balkhash and occupies the southeastern part of Kazakhstan. The largest rivers of the region originate among the glaciers and snow peaks of Zhetysu, Kungei and Ileysky Alatau. This is a unique Central Asian region, where at a short distance (approximatly 150–200 km) there are several natural and climatic zones: desert and semi-desert, steppe and foothill, mid mountains and high plateaus. Juicy alpine meadows on the mountain peaks are indispensable pastures for animals in the summer; the foothills of these mountains are beautiful autumn pastures. On this territory, there are also more than a thousand large and small reservoirs. Dense forests and flood-plain forests grow. The banks of such rivers as Ili, Koksu, Karatal, Buyen, Aksu were used for warm in winter. On the plains, communicating with the foothills of the mountains, there were lands on which the waters of mountain streams were used for the development of irrigated agriculture.

According to the archaeological sites of the Bronze Age, one can see that the natural conditions of the region since ancient times were convenient for human habitation. The most stable area of economic use on the territory of Zhetysu are the foothill plains and valleys of large mountain rivers, where most of the archaeological sites of the Bronze Age are found.

Until the 80s of 20th-century information about the settlement of this region was based on random finds of treasures and rare excavations of grave fences. In the 80-90s. as a result of the archaeological expedition, KazPI after named Abay and the Institute of Archeology after named A.H. Margulan (headed by A.N. Maryashev), a significant number of burial grounds and settlements of this time were discovered. It was possible to determine the zones of settlement by tribes of the Bronze Age of the region, the chronological stages of their existence and cultural affiliation. The studies were carried out in such a way as to have an idea of the culture of the tribes of the Bronze Age of the Northern Tien Shan, inhabiting the steppe zone, foothills, mountain tracts and areas of high plateaus. Excavations of individual dwellings on them made it possible to draw up primary ideas about the nature of house building in the ancient population of the Late Bronze Age of the region. In the 90s. XX century and the beginning of the XXI century. in different parts of the mountain and foothill zones of Zhetysu, separate settlements were discovered where more extensive studies were carried out, which made it possible to argue that almost all the climatic zones of Zhetysu were developed by the Bronze Age population. The dwellings of various stages of this period of the history of Kazakhstan were investigated.

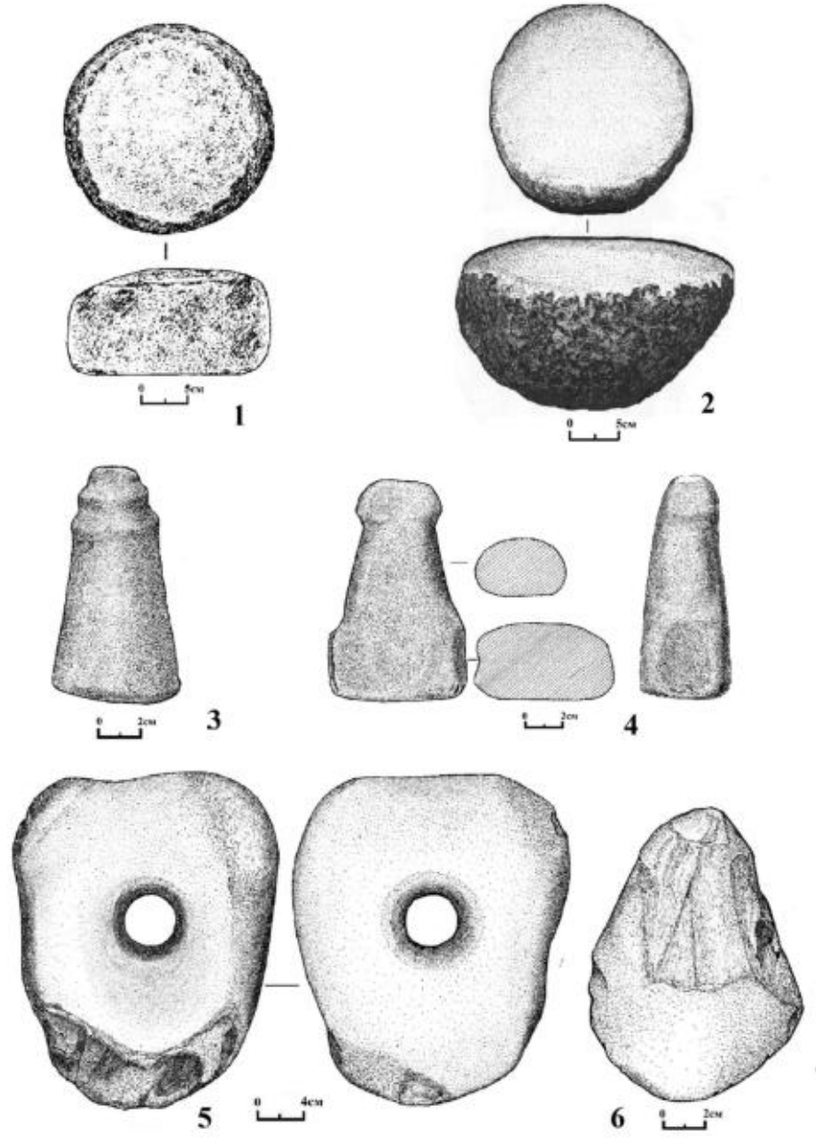
A new impetus to the study of the ancient culture of the population of the Bronze Age of the region received during the implementation of a series of international and national projects. Only in the foothill and mountainous zones of Ili and Zhetysu Alatau and in the Shu-Ile mountains, about 150 settlements of the Bronze Age were identified. It turned out that they are an integral part of archaeological complexes, which also included ancient burial grounds, and sanctuaries (temples, cup stones, uytasy, petroglyphs).

The discovery of ancient settlements and burial grounds of the Bronze Age in the region is hindered by both the high level of deluvial and alluvial deposits, and the fact that most of them are part of diverse and heterogeneous monuments. The basis for dating the mild stone structures of ancient objects by the Bronze Age were the finds of fragments of ceramics and stone tools, similar in technological features to the materials of this time from already known settlements. Systematic studies of foothill and mountainous areas of Zhetysu in recent years have given a series of new settlements and reconstructions of ancient dwellings of the Bronze Age. These data allow us to present the development of the traditions of housebuilding in Zhetysu during the Bronze Age.

Chronologically, most of the recorded settlements of this time in Zhetysu belong to the Andronovo period and the common culture of roll ceramics. Studies of foothill and mountainous areas in recent years have revealed previously unknown complexes from settlements, burial grounds, and petroglyphs of early bronze. As a result of interdisciplinary research of materials from ancient burial grounds and settlements, a complete periodization of the Bronze Age of the region was developed (Гасс, Горячев, 2016, p. 113, tabl. 2). Monuments of the Andronov chronological horizon on the territory of Zhetysu mainly date from the 19th - the late 14th – 13th centuries BC.

The results of reconnaissance made it possible to determine the content and structure of the archaeological complexes of the Bronze Age Zhetysu. Throughout the foothill zone of the region, in each individual gorge, which has even a small fontanel, traces of ancient settlements are found. The width of the foothill strip in the Ile and Zhetysu Alatau mountains, developed by the Bronze Age population, usually reaches 20–30 km, including 5–6 km of the mouths of the mountain gorges and the foothill plain. At the exit of the gorges, a significant part of the stationary settlements is shifted to the base of the foothill soles. In the middle part of the mountain gorges, they are located where there are convenient sites for the removal of cones from the side sais and in their upper reaches near numerous springs and streams. The population of different ecological niches of each gorge, as it turned out in the course of research, had close relationships with each other.

Settlements of the Bronze Age in the foothill zone were located on high loess-like banks, sometimes remnants of mountain rivers, or crashed into the clay sides of the slopes of mountain gorges with a southern exposure. They consist of several (to 10–12) estates, which are concentrated around small natural reservoirs, or are extended in line along the banks of a large river. Most of the dwellings of the Bronze Age at the mouths of mountain gorges and on the river shelves of the foothill plains were half dugouts cut into the slopes of the sides. The investigated dwellings of Andronovo time in the foothill zone of the region, as a rule, had a square or rectangular shape, and their parameters varied from 40 to 120 m². Intelligence materials indicate individual buildings ranging in size from 30 to 180 m².

Андронов кезеңіне жататын Бұтақты-I қонысының 1-тұрғын үйінен табылған тас үккіштер, келсаптар, және «кетпендер»
Каменные ступки, песты и «мотыги» из жилища 1 андроновского периода поселения Бутакты-I
Stone mortars, pestles and "hoes" from the dwelling of the 1st Andronovo period of Butakty-I settlement

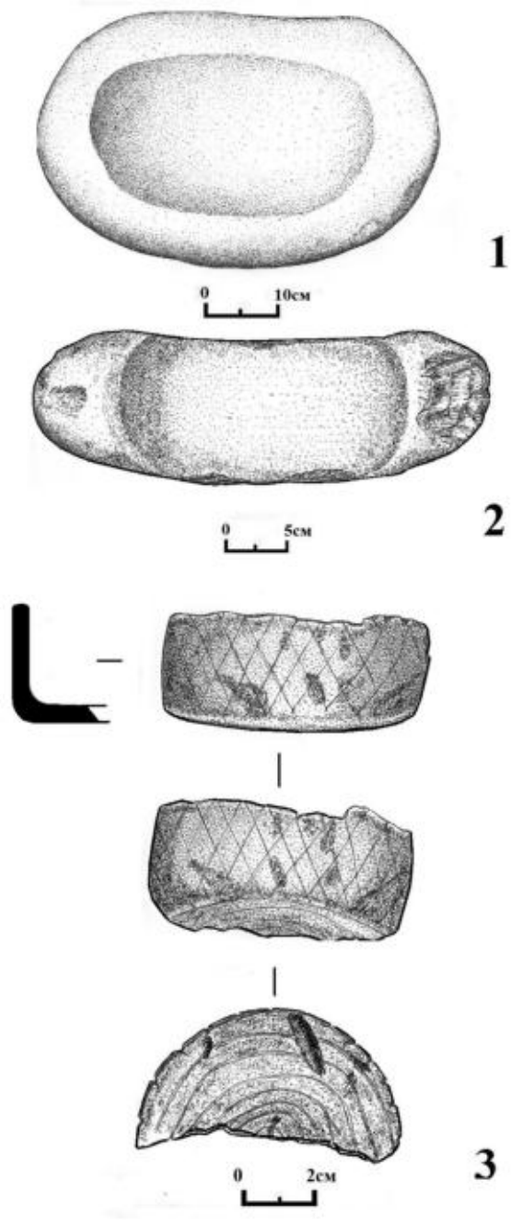
Utility rooms are fixed in the form of buildings adjacent to the dwellings, ranging in size from 4 × 3 m to 5 × 4 m. This tradition of arranging ancient villages in this climatic zone continues into the Late Bronze Age.

On the foothill plain of the region, ancient settlements were usually settled at the foot of the soles, or in the valleys of mountain rivers and streams. The place of housing was chosen on flat areas with a southern exposure. In the lowland floodplains of rivers below the level of terraces, 2–3 m there were small ledges that were used as courtyards for dwellings, cut into the sides of riverbeds and streams. The size of such buildings did not usually exceed 60 m². Drinking water was supplied to houses from nearby springs, which passed along the upper edge of the third floodplain terrace and was discharged through the ravines down to the river behind the settlement. Such dwellings were intended for a small family, and the settlements represented the place of residence of one family-clan group.

In the alpine zone and in the middle of the gorges, the Bronze Age settlements consist of rows of dwellings that are located along the banks of the stream and the slope of the hill on flat areas of ancient moraines. Due to the lack of convenient territories, the dwellings were located close to each other (no more than 10–12 m), and the outbuildings were taken out a little further. Andronov's dwellings were ground half-dugouts of a frame-and-pillar construction of rectangular and square shapes, depths of up to 1 m and an area of up to 100 m², and their utility rooms cut into the mountain slopes next to the dwellings were half-dug-out sheds of 12–24 m².

The burial grounds are located from settlements usually to the west or north within 1–2 km in elevated areas. Between the settlement and the burial ground, as a rule, a river, stream or a low mountain hill is fixed. The burial grounds are chains of stone fences or free-standing barrows-fences. In the highland zone, a temple of Andronovo and Late Bronze Age, located 300 m from the settlement, is noted. In settlements of the mountain and piedmont zones, the so-called "cup" stones are usually fixed - large boulders, which are interpreted by experts as places for religious ritual ceremonies. In some cases, on the foothills of the plains in the river valleys, there are whole fields of similar stones, especially in the foothills of the Ile Alatau. In some places on the crests of the watersheds, very large boulders with similar holes and even petroglyphs were found, which are usually referred to by the local population as "Uytas" or "Uygentas".

In the Shu-Ile mountains, a certain originality of the content and structure of archaeological complexes of the Bronze Age was revealed. Almost all of them are located on the bottom sections of the meridian gorges. In places with a twisting configuration, those segments are selected that face one slope facing south and had a rock mass outlet. Settlements are from two to five household yards, located, as a rule, near springs and along channels of shallow rivers. A livestock shelter was piled near the cliff, and a dwelling was built nearby for itself. Such a place provides protection from piercing steppe winds, which is especially important in winter. With such villages, clusters of rock paintings of the Bronze Age are necessarily recorded on the nearest rocky ridges. The burial grounds have been moved outside the residential complexes to a distance of 1 km to the east, and their territory is a kind of enclosed circular space..

Қайнар-I қонысынан табылған тас еңбек құралдары
Каменные орудия труда из поселения Кайнар-I
Stone tools from the settlement of Kainar-I

Most of the ancient Bronze Age settlements of Zhetysu are part of archaeological complexes of different times, which complicates their study. Excavations were most often limited to control pits, which only partially allowed to characterize the design features of the dwellings of the Andronovo period. Such studies were conducted in the settlements of Bigash, Tasbas, Kalakai-I and Kuigan-I in the Zhetysu Alatau mountains; Butakty-III, Kainar-I, Yntymak-I, II in the foothill zone, at the mouths of the mountain gorges of the Ile Alatau and in the tracts of Oi-Dzhailau, Tamgaly and Serektas in the Shu-Ilei mountains.

The nature of homebuilding in the Bronze Age depended on the natural and climatic living conditions and natural resources of the region's microdistricts. The cultural traditions of the Bronze Age population represented the semi-dugouts of a frame-pillar construction as the most familiar type of housing. In the zone of distribution of the Tien Shan spruce, the walls of the houses were made of logs. In the steppe zone of the Shu-Ile mountains and on the western spurs of the Ile Alatau, the walls were built of stone slabs. The roof from the inside rested on wooden pillar structures. In the Zhetysu Alatau mountains, combined variants were common, in which the foundations of the walls and internal partitions were built of stone to the level of the earth's surface. The upper part of the walls of the dwellings was built on the basis of wooden frames.

The most studied monuments of the Andronovo period Zhetysu are the settlements of the foothill and highland zones of the Ileisky Alatau - Butakty-I, Turgen-II and Yntymak-I. The results of radiocarbon analyses make it possible to determine the time of their existence of settlements within the XVI – XIII centuries BC. (Горячев, Мотов, 2018, p. 44; Гасс, Горячев, 2016, p. 113, table. 2). As a result of excavations, the structures of three dwellings and the temple complex of the Andronovo chronological horizon were cleared. On their basis, it was possible to reconstruct individual traditions of housebuilding, characteristic not only for residents of the northern slopes of Zailiysky Alatau, but also for the entire region as a whole.

The main type of dwellings of this time were half-dugouts of frame-pillar construction. For their construction, they dug a pit with a depth of up to 1.2 m in sizes from 11 × 11 m to 15 × 15 m for square and from 8 × 6 m to 12 × 18 m for rectangular. The excavated soil was used for coating walls and pouring floors. On loess deposits along river banks and at the mouths of mountain gorges, as well as on ancient moraines in the mountain zone, ancient residents clogged the pit area with fine crushed stone with sand and poured a solution of liquid clay with the addition of calcareous rocks. This made it possible, on the one hand, to protect the floor of the house from groundwater, and, on the other, prevented its deformation and subsidence. A large round-shaped stone was laid on the bottom of the pits for supporting pillar structures, on which a pillar was already installed. This was necessary to avoid the gradual subsidence of the column into the mainland soil.

Along the perimeter of the pit, at a distance of 2ру2.5 m from each other, rows of poles up to 2.5 m high were installed. The walls were made of hewn logs, which were laid horizontally between the posts and fit tightly to each other. Corner joints of external walls and internal partitions were made “in the paw”. At the Yntymak settlement, the walls of the dwelling, 60–80 cm thick, were made of large stone slabs fastened together by clay mortar. The height of the walls was 1.8–1.9 m. They were also plastered with a clay mortar

with the addition of organic matter and limestone or a coloring material of plant origin of a brick color.

A direct (or L-shaped) entrance (2 × 1 m) of the corridor type was arranged from the southeast or southwest side of the dwelling. The floor rose smoothly towards the exit. The doorway was closed with a dense canopy of animal skins or a wooden shield. Massive wooden logs were dug in the central part of the building, which made up the roof supporting structures up to 2.8 m high.

The four-pitched roof with a pyramidal step arch rested on a square frame in the center, supported by supporting posts around the center of the hearth, above which a hole was made for smoke traction.

The floors of the dwellings are a dense layer of clay mixed with limestone and organic matter. They underwent regular overhaul, during which they were again poured with clay mortar. All wooden structures in the foothill and mountain zones were made from the Tien Shan spruce. For the internal partitions of the premises, slabs or wicker branches of trees of various thicknesses were used. The floors in the rooms were insulated with mats, in some cases special channels for supplying warm air - canals were broken.

Түрген-II қонысындағы 4-тұрғын үйдің шаруашылық шұңқырынан табылған тас бұйымның бөлшегі
Фрагмент каменного изделия из хозяйственной ямы жилища 4 поселения Тургень-II
A fragment of a stone product from an economic pit of a dwelling in 4 settlements of Turgen-II

The fireplace were located strictly in the center of the room, to which the floor gradually, but noticeably decreased. The fireplace are marked oval with a horseshoe-shaped adobe or basement, laid out of large stones. Their sizes are usually up to 1.2 × 2.5 m. The power of the pierce inside the hearth is from 0.5 to 0.8 m, which indicates its very long use. Sometimes, as in dwelling 4 in the Turgen-II settlement, the floor of the central room around the hearth was covered with stone tiles (granite of a coarse-grained structure with a reddish hue). Such fireplace are often found on the monuments of the Andronovo cultural and historical community of Central Kazakhstan and the Tazabagyab culture of the Aral Sea region, genetically related to Andronovo. Andronovo dwellings were heated and illuminated by fireplace (Кузьмина, 1994, p. 80–81; Итина, 1977, p. 195–204).

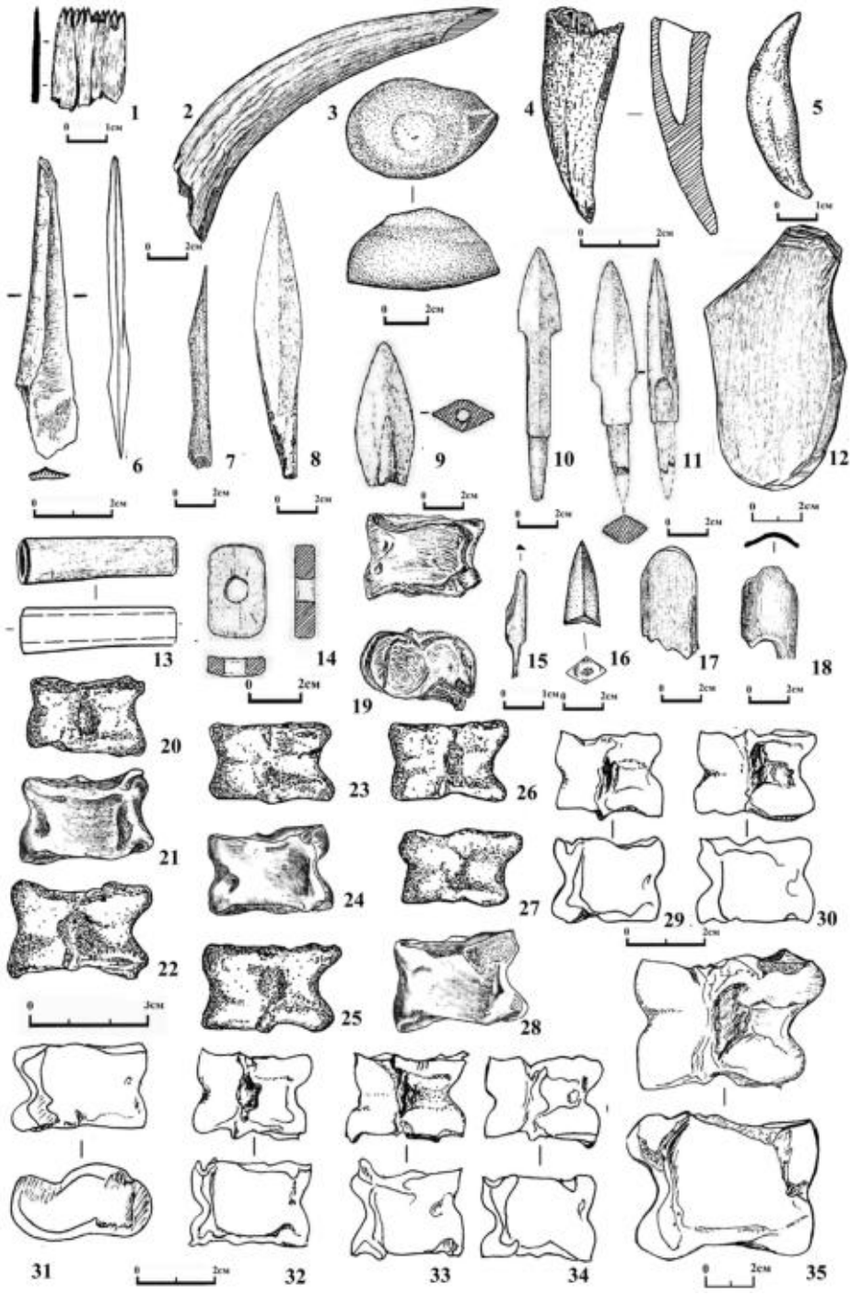
Near the fireplace, 1–2 large economic pits with a diameter of up to 1 m and a depth of up to 70 cm were necessarily located. The pits contained a significant layer of stone backing and a large number of animal bones. They are defined as pits-refrigerators for storing food. Pits were found in the dwelling in the settlement of Butakty-I for additional heating of the room at night and storage of vessels with coal.

The basis of the internal arrangement of the dwelling was the central room of a sub-square or rectangular shape around the hearth, ranging in size from 5 × 4 m to 5 × 6 m. 3–4 residential and 1–2 utility compartments with a separate exit to the central room were arranged along the walls. The (cold) premises of either the northern or western part of the dwelling adapted to the economic zone. In such a house could live from 10-12 to 20-25 people.

At the Yntymak settlement, the layout of the room was somewhat different, both due to building traditions and functional purposes. The parameters of the buildings in the settlement ranged from 30 to 50 m², in particular, dwelling 1 had dimensions of 8 × 6 m. From the entrance, located on the east side, one could get into the central room with a hearth. The western part of the dwelling was probably conditionally divided into two living rooms. Similar buildings were designed for one small family group (from 5 to 8 people). The farmstead was located 5 m to the northeast of the house and was a small room 4 × 3 m, to which a corral 15 × 12 m was attached. Based on the same principles, the traditions of house building in the high-mountain zone of Zailiysky Alatau will be further developed in the previously noted settlements of Kyzylbulak-IV, Asy-I and Asy-II.

A similar type of construction is characteristic of the ancient Andronovo tribes of Kazakhstan (Кузьмина, 1994, p. 74–78). Their closest analogies are in the Atasu settlement (Кузьмина, 1994, p. 405, fig. 9, 3). The dwellings of the Yntymak settlement are similar in type of structure to the buildings of the Buguly settlement of the II Bronze Age of Central Kazakhstan (Маргулан, 1979, fig. 110–114). The closest typological parallels in the arrangement of dwellings are found in the materials of the settlements of Central Kazakhstan, where they are dated according to the previous chronology within the XV-XIII centuries BC. (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, p. 230–232).

In the arrangement of ancient dwellings and villages of this time in Zhetysu, the characteristic features of cultural and everyday traditions of the tribes of the Andronovo cultural and historical community of the steppe and forest-steppe regions of Kazakhstan, Southern Trans-Urals and Western Siberia are clearly traced (Маргулан, Акишев,

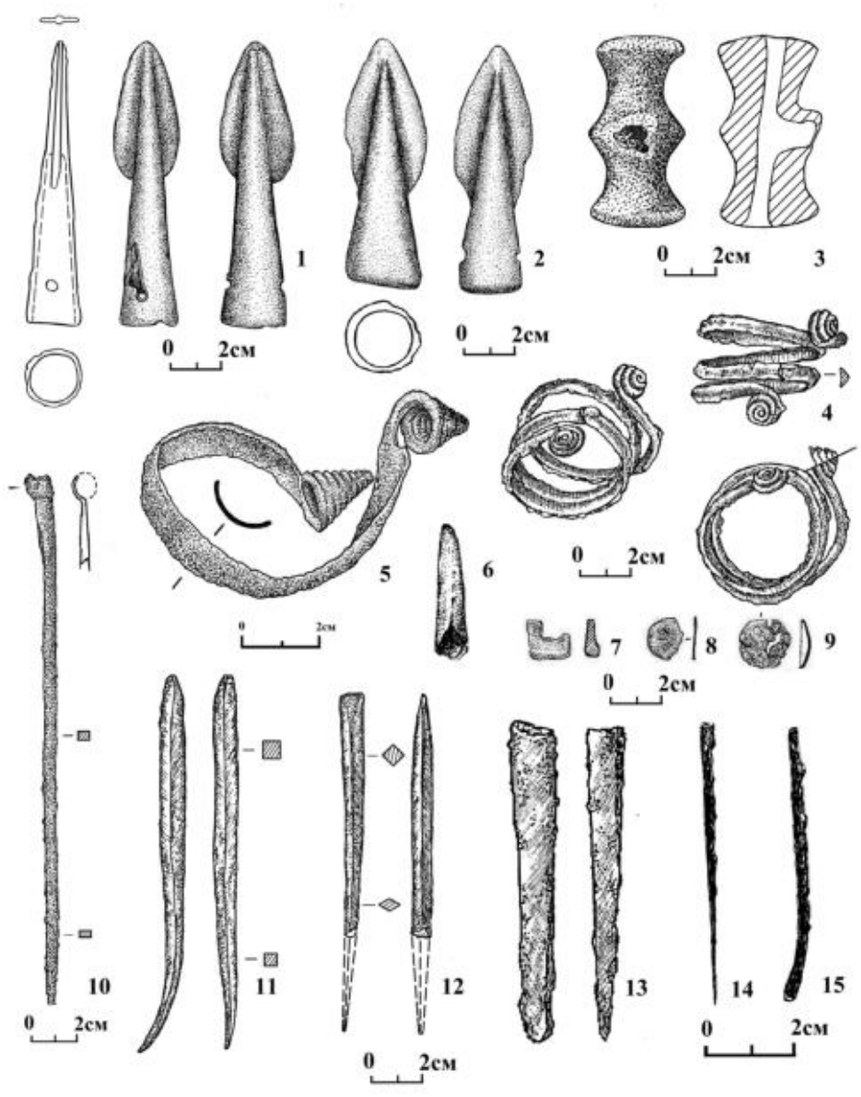
Кадырбаев, Оразбаев, 1966, с. 126; Зданович, 1988, p. 19–60). A distinctive feature of the dwellings of the Andronovo time Zhetysu from the steppe regions of Kazakhstan should be considered the presence of oval foci with horseshoe-shaped sides. These traditions are more characteristic of the Central Asian complexes of the Bronze Age (Итина, 1977, p. 83).

In the settlement of Butakty-I, situated on the 5 m west of the western corner of dwelling 1, a pillar pit was discovered with a broken vessel at the bottom, presumably intended for a post-hitch post. Outside of dwelling 4 in the settlement of Turgen II, on the east side of the entrance, a burial of a baby without a skull was found in an oval-shaped soil pit measuring 70 × 40 cm. Six round-shaped earth pits were found along the southeastern wall from the southern corner to the eastern, in three of of which accumulations of bones of small cattle were found, in one (at the southern corner) is the burial of lamb. Two more pits contained fragments of broken ceramic dishes. Here, at the Turgen-II complex, we earlier discovered four altars along the northwestern wall of the temple complex, which suggests the same functional purpose for mortgages along the walls of the dwelling.

The material of the dwellings of the Andronovo period in Zhetysu unusually vividly characterizes the economics of the ancient population of the region. It is represented by a series of stone, bone and bronze tools and fragments of ceramic dishes. The most typical set of stone tools are grain chimes with grindstones, mortars, pestles, grooves, steamers, and scrapers. Most of the stone inventory is made up of grain mills with chimes. A ritual product in shape similar to a grain grater from the dwelling of 4 settlements of Turgen-II is allocated, measuring 46 cm in length, 16 cm in width and from 4 to 13 cm thick. In its upper part there is a shallow cup-shaped hole of an oval shape 16 cm long, 6 cm wide. Similarly, a stone altar was made, found at the central hearth of the temple, located 10 m west of this dwelling. Another category of tools was made of round-shaped stone mortars, usually made of a dark gray or greenish shade of a coarse-grained stone. Hammer pestles made of dark gray stones with a fine-grained structure have a cone-shaped shape, in a rounded section. One of the pestles has a phallic shape, in cross section the shape of a flattened oval. Another pestle in the upper part has two shallow grooves carved along the perimeter. Similar tools by their parallels in the materials of Central Kazakhstan were made in Andronovo time.

An interesting series of tools on the settlement are stone hoes made of dark gray stone with a fine-grained structure. The most massive one is a product weighing about 3 kg. In the center of the stone, a cone-shaped hole was drilled for a round wooden handle. The lower edge of the hoe is pointed on the inside by several coarse chips, followed by shallow

Жетісу аумағының андронов дәуіріндегі тұрғын үйлері мен үй-жайлардан табылған сүйек бұйымдары мен құралдары: 1, 4-6, 20-28 – Бұтақты-I қонысы; 2, 3, 12, 13, 15-18 – Түрген-II қонысының 4-тұрғын үйі; 7-11, 14, 19 – Түрген-II кешенінің ғибадат ету ғимараты
Костяные изделия и инструменты из жилищ и помещений андроновского периода на территории Жетысу: 1, 4–6, 20–28 – поселение Бутакты-I; 2, 3, 12, 13, 15–18 – жилище 4 поселения Тургень-II; 7–11, 14, 19 – культовое сооружение комплекса Тургень-II.
Bone products and tools from dwellings and premises of the Andronovo period on the territory of Zhetysu: 1, 4–6, 20–28 - Butakty-I settlement; 2, 3, 12, 13, 15–18 - the dwelling of 4 settlements of Turgen-II; 7–11, 14, 19 - a religious building of the Turgen-II complex.

Жетісу аумағының андронов кезеңіндегі тұрғын үйлер мен үй-жайлардан табылған қола бұйымдар мен құралдар: 1, 2, 14, 15-Тұрген– II қонысының 4-тұрғын үйі; 3, 4, 10-13 – Бұтақты-I қонысының 1-тұрғын үйі; 5-9 – Тұрген-II кешенінің ғибадат ету ғимараты
Бронзовые изделия и инструменты из жилищ и помещений андроновского периода на территории Жетысу: 1, 2, 14, 15 – жилище 4 поселения Тургень-II; 3, 4, 10– 13 – жилище 1 поселения Бутакты-I; 5–9 – культовое сооружение комплекса Тургень-II
Bronze articles and tools from the dwellings and premises of the Andronovo period on the territory of Zhetysu: 1, 2, 14, 15 - dwelling 4 of the Turgen II settlement; 3, 4, 10–13 - dwelling 1 of Butakty-I settlement; 5–9 - the religious building of the Turgen-II complex

retouching. As a result of a specialized study by V.V. Saraev, it turned out that such tools were used as furrows, which were used both for soil cultivation and for laying irrigation canal beds.

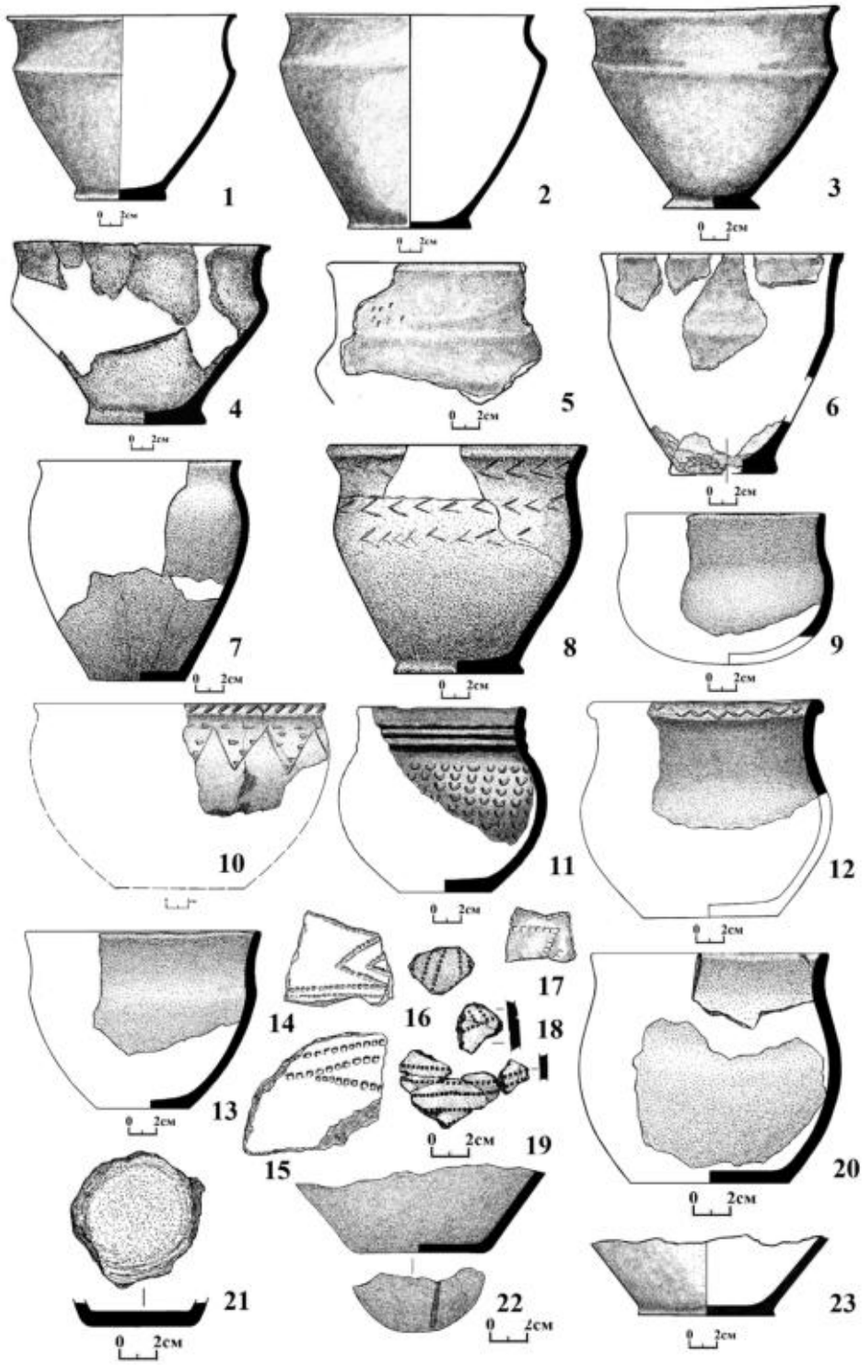
By the historian V.V. Saraev was collected an interesting collection of stone tools from dwellings destroyed due to a ravine in the Kaynar gorge on the emergency settlement of Andronovo time. In addition to the traditional forms of pestles and grain graters with grindstones, a mortar with a cup-shaped recess and a fragment of a stone bowl with carved ornaments made of soft mineral are found. The walls of the bowl are decorated with a "mesh" ornament, and the bottom is spiral-shaped. Such products are found for the first time in materials of the Bronze Age Zhetysu and in materials of the Andronovo community we are not aware of.

Interest is also a fragment of a stone product, decorated with drawings, from dwelling 4 of the settlement of Turgen II. The product is carefully polished from the outside, scratches are preserved. Two isosceles triangles with their tops up, made using the comb stamp technology, are marked on one edge of the stone. The sizes of the sides of the lower one are 1.5 cm, and the upper ones are 1.8 cm. The upper part of the large triangle ends with a deep point recess, 3 mm in diameter. To the right of the upper triangle, a rectangle is cut parallel to its lateral face, divided into unequal parts by one longitudinal and three transverse lines. On the other side of the stone, there is a fragment of the drawing, stylistically resembling the image of the head of a sun-headed anthropomorphic creature in the region's petroglyphs.

The composition of the osteological material of the Bronze Age dwellings is represented mainly by fragments of bones of small cattle (about 50%), followed by the bony remains of cattle (about 37%), as well as the remains of horses (up to 8–9%). The remaining part contains predatory mammals (most likely, a dog or a wolf - (2%)), as well as several bones belonging to wild herbivores (1%). The predominance of bones of small and cattle is a characteristic feature of the Andronovo settlements of the region.

Bone tools are represented by fragments of ruffles, puffins, punctures, petiolate arrowheads of a leaf-shaped shape, a product from a horn, numerous handles from animal tubular bones, astragals of cattle and small cattle with traces of use as a tool or processing of their surface. The set of bone tools is quite traditional for home crafts (primarily leather crafts and weaving) of the crafts of the tribes living in the Sary-Arka steppe during the Bronze Age (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, p. 157–175). In the dwelling of 1 settlement of Butakty-I, a bone geometric stamp is fixed for applying an ornament to ceramics. It is made of flat bone (ribs of small cattle), rectangular in shape, with the teething of 10 small cloves. Similar stamps are known in the materials of settlements of the middle and late bronze of Central (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, fig. 123) and East Kazakhstan (Черников, 1960, fig. 13, 1,2; table. XIV, 2–7).

The bronze items in the materials of the ancient Zhetysu settlements include needles, an awl, a clip, a ring with spiral ends, tips for leaf-shaped darts and a series of punctures. In the materials of the temple complex and near the dwelling of Andronovo time, dart tips, needles, a bracelet with spiral endings, a sleeve clip and sewn bronze plaques were also found. According to the typology of such products of the Central Asian region, they belong

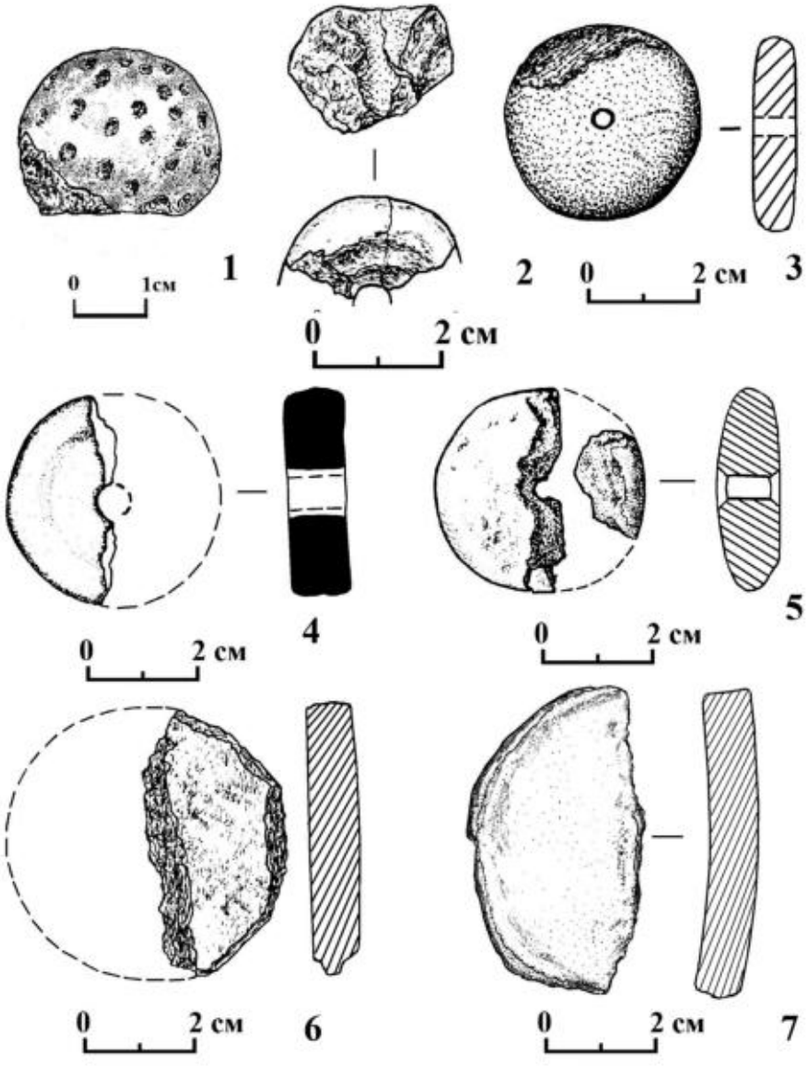
to the tools and jewelry of the Fedorov cultural tradition of the Andronovo community (Аванесова, 1991, fig. 47, 48, 52; Зданович, 1988, table. 10Б). Products from bronze of ancient settlements significantly complement their cultural and chronological positions. If bronze punctures and needles are widespread in the circle of cultures of the Bronze Age of Central and Central Asia, then the clip and ring are more specific products of bronze foundry. These decorations find their analogies in the materials of the South Trans-Urals, Northern and Central Kazakhstan, where they became widespread in monuments dating from the previous chronology within the XIV – XIII centuries BC. (Кузьмина, 1994, p. 432, fig. 33).

The manufacture of household pottery was standardized and carried out by the ring adherence method. Among all forms of ceramics, fragments of pot-like with bloated body and can vessels are predominant. About 15% of all ceramics belongs to ornamented dishes. The ornament was located in the upper part of the body: along the corolla, under the corolla, along the neck in the form of straight triangles with the top down, oblique and vertical notches, flutes, pits, nail dents, zigzag lines from oblique notches, “horseshoes”, “fir-trees” and “crosses”. Part of the ornament is made by a finely combed geometric stamp. Bonfire firing, ceramics are usually dark gray, less often brick color. In general, the ceramics of the Andronovo settlements of Zhetysu is close to the mixed Alakul-Fedorov funeral ceramic complexes of the Bronze Age of the region. (Маргулан, Акишев, Кадырбаев, Оразбаев 1966, p. 111, 115; Черников, 1960, p. 270).

A significant part of the material is unordered ceramic dishes, which differ in a certain set of forms. These are tins, pots and bowls. Some of these vessels are characterized by a strongly swollen body and transition to the body from the straight neck, or immediately from the corolla. Similar methods of forming dishes seem more typical for Central Asian complexes parallel to the Late Andronov time. E.E. Kuzmina dates back to their XV – XIII centuries BC. (Кузьмина, 1994, p. 407, fig 11), which, taking into account new data on the chronology of monuments of the Bronze Age, Zhetysu can be determined within the boundary of the XVII - XVI - XIV centuries BC.

Home crafts are represented by weaving, sewing clothes and making clay products and ceramic dishes. Some clay and ceramic products, in turn, were also tools, in particular in the production of wool. The most numerous material in this category are fragments and preforms of ceramic spindles from the walls of broken vessels. Of greatest interest is the find in the household pit of a clay ball with indentations. Their variations are interpreted as

Жетісу аумағының андронов кезеңіндегі тұрғын үйлерден табылған қыш ыдыс:
1–6, 14–19, 23 2 – Бұтақты-I қонысының 1-тұрғын үйі;
7-13, 20-22-Түрген-II қонысының 4-тұрғын үйі
Керамическая посуда из жилищ андроновского периода на территории Жетысу:
1–6, 14–19, 23 2 – жилище 1 поселения Бутакты-I;
7–13, 20–22 – жилище 4 поселения Тургень-II
Ceramic dishes from the dwellings of the Andronovo period on the territory of Zhetysu:
1–6, 14–19, 23 2 - the dwelling of 1 settlement of Butakty-I;
7–13, 20–22 - dwelling 4 of Turgen II settlement

Жетісу аумағының андронов дәуіріндегі тұрғын үйлерден табылған саз және қыштан жасалған бұйымдар: 1, 3 – Түрген-II қонысының 4-тұрғын үйі; 2, 4-7-Бұтақты-I қонысының 1-тұрғын үйі
Изделия из глины и керамики из жилищ андроновского периода на территории Жетысу: 1, 3 – жилище 4 поселения Тургень-II; 2, 4–7 – жилище 1 поселения Бутакты-I
Products from clay and ceramics from the dwellings of the Andronovo period on the territory of Zhetysu: 1, 3 - dwelling 4 of the settlement Turgen-II; 2, 4–7 - dwelling 1 of Butakty-I settlement

devices for games or sinkers for nets, and in more distant analogies ornamented clay balls are interpreted as ceramic stamps.

Different types of tool kits made of stone, metal, bone and clay make it possible to draw primary conclusions about the development of crafts and home crafts among the tribes of the Andronovo period of the Zhetysu Bronze Age. In addition to blacksmithing and pottery, they also developed the processing of wood, bone, stone, weaving and leather craft. Stone scrapers, bone deadlocks, bronze awls, and punctures testify to the ability to process leather. The Androvnov tradition is to sew leather products with tendon threads. Leather could be used to make outerwear, hats and shoes. The most common signs of weaving are clay spindles and prints of woolen threads on the inside of the ceramic when it is fabricated on a fabric pattern. Threads were obtained with a thickness exceeding 1 mm, and the fabric was probably made on a primitive vertical loom using bone spokes and weights (речная галька овальной формы (?)).

The direction of household development of the population of the Bronze Age Zhetysu was predetermined by a cyclical climate change towards aridization (increased aridity of the ecosystem) (Аубекеров, Сала, Нигматова, Деом, 2009, p. 48–58).

These changes were accompanied by dehydration of the steppes of Central and Eastern Kazakhstan and the outflow of the population to neighboring regions that represented more stable living conditions. The change in habitat led to the search for new forms of household management. This, in particular, led to the development by the tribes of the Bronze Age of the midlands and high plateaus.

The addition of the household system associated with the development of the high mountain zone, according to our data, begins in Zhetysu before the advent of the Andronovo tribes based on the traditions laid down by the local population (complex Bigash in the mountain Shybyndy). In the Andronovo period, the region's territory is divided into zones of predominant development of agriculture and cattle breeding. A set of clothing inventory and the topography of the monuments based on excavation and exploration data suggests that the farmers' settlements mainly focus on exiting mountain gorges and in the valleys of large rivers, and ancient herders master the steppe mountains and semi-deserts, as well as mountain gorges and high plateaus.

In the Andronovo period of the Bronze Age, the inhabitants of the foothill zone of the region were engaged in irrigation farming, for which they diverted water from the river to the gentle ridges of the watersheds or the wide bottom of the gorges located below the water intake where the fields were cultivated (Сараев, 2010, p. 252–264). Water supply of villages was carried out from streams or springs using drainage channels and irrigation ditches. In the foothill and mountain zones of Zhetysu Alatau, where the structure is somewhat different, in the valleys of the large rivers Koksu, Karatal, Aksu, Bien, the development of irrigation agriculture was significant already in the Bronze Age. Everywhere traced systems of ancient canals and canals that irrigated the fields located along their shores. In the Shu-Ile mountains a system of small fields was noted, which were also irrigated by irrigation ditches, taken from small streams of spring origin.. Such fields are noted in the Kindyktas mountains (in the area of the Uzinsu, Kyzylkora and Shokpar streams), in the Anrahai mountains (the valley of the Aschisu stream). Here, at

the exit of the gorges, small water reservoirs were arranged, which made it possible to irrigate the fields in dry times. Studies of household complexes at the northern slopes of the Ileyskiy Alatau in the lowland showed that water intakes of irrigation systems during this period were located, as a rule, in the mouths of mountain gorges.A livestock breeding group lived in mountain gorges and high plateaus.

The climatic conditions of the Bronze Age made it possible to live here permanently. However, the economic and cultural type of inhabitants of this micro districts was formed in conditions limited by the features of the landscape and climate. The leading form of housekeeping among residents of the high mountain zone of the Bronze Age was yielding cattle breeding with a vertical roaming method. In the steppe zone of the Shu-Ile mountains, almost all gorges, even with temporary springs, are the sites of ancient cattle breeders. In the summer, they probably migrated to the high mountains located to the south. The close relationships of the ancient population of the Anrakhai mountains and the northern slopes of the Ile Alatau are established on the materials of archaeological sites of the Bronze Age. They are expressed both in similar funerary traditions and in clothing material..

The natural-geographical situation, climatic and environmental conditions contributed to the emergence and long-term functioning of a peculiar structure of life support for the population of the Bronze Age at the northern slopes of the Ile Alatau, the western spurs of Zhetysu Alatau and in the steppe micro oases of the Shu-Ile mountains. According to studies, farmers lived in separate household yards and small villages on the foothill plains. Large settlements at the exit from the mountain gorges were handicraft and agricultural centers, where all the settlements of the mountain river valley constituted their district. The area from the predominant development of cattle breeding becomes the territory from the mouths of mountain gorges to high plateaus in the area of alpine meadows, as well as the steppe regions of the Shu-Ile mountains.. The economic structure and natural resources made it possible to successfully develop crafts (metallurgy, pottery and weaving) and home crafts (leather processing, bone carving, etc.).

The sociocultural dynamics among the ancient population of Zhetysu significantly influenced the economic and cultural development of the region in the Bronze Age. Intensive socio-economic ties between farmers and artisans of the foothill and pastoralists of the mountain zone contributed to the creation of a single economic system within individual regions. As a result, this contributed to the growth of well-being and population, which was reflected in the number and structure of ancient settlements both on the foothill plain and in the mountain zone of the region. Considering the economic and cultural development of the ancient Zhetysu population as a whole, we can clearly suggest its genesis for the formation of a self-sufficient economic model with a fairly efficient use of natural resources and the constant expansion of the region's anthropogenic zone from the foothill zone with a tendency to develop all niches ecologically suitable for living.

References

Аванесова Н.А. Культура пастушеских племен эпохи бронзы азиатской части СССР (по металлическим изделиям). – Ташкент, 1991. – 200 р.

Аубекеров Б., Сала Р., Нигматова С., Деом Ж.М. Климат, ландшафты и исторические события эпохи номадов на территории Казахстана (зарождение, расцвет и затухание номадизма) //Научные чтения памяти Н.Э. Масанова: Сборник материалов научно-практической конференции, 25– 26 апреля 2008 г. – Алматы, 2009. – р. 48–58.

Гасс А., Горячев А.А. К вопросу о типологии и хронологии могильников эпохи бронзы в высокогорной зоне Заилийского Алатау // Вестник НГУ: Серия история, филология. 2016. Т. 15. №5. Археология и этнография. – р. 85–123.

Горячев А.А., Мотов Ю.А. Археологический комплекс Бутакты-I. – Алматы, 2018.

Зданович Г.Б. Бронзовый век Урало-Казахстанских степей. – Свердловск, 1988. – 184 р.

Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья. – Москва, 1977. – 246 р.

Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж.К. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-Арки (по материалам Северной Бетпак-Далы). – Алма-Ата, 1992. – 247 р.

Кузьмина Е.Е. Откуда пришли индоарии. – Москва, 1994. – 464 р.

Маргулан А.Х., Акишев А.К., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 436 р.

Маргулан А.Х. Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1979. – 360 р.

Сараев В.В. Перспектива выявления фактов развитого оросительного земледелия в предгорьях Семиречья // Роль номадов в формировании культурного наследия Казахстана. Алматы, 2010. – р. 252–264.

Черников С.С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, Ленинград, 1960. – № 88.

САҚ КЕЗЕҢІ ЖАУЫНГЕРІНІҢ ЖЕРЛЕУ КОСТЮМІН ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУ МӘСЕЛЕСІНЕ (ЕЛЕКЕ САЗЫ ҚОРЫМЫНЫҢ ЖАҢА МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША)

З. Самашев, Қ. Ахметжан, Р. Ахметжанова, Д. Поздняков, Р. Ашимов, Т. Алибай, А. Оңғар, С. Аман

2018 жылы Елеке сазы қорымында З. Самашевтің жетекшілігімен №4-оба зерттелді, зерттеу нәтижесінде ғалымдар ерте сақ дәуіріне жататын атақты жауынгердің бірегей заттық кешенін тапты (Самашев, 2018а, 2018б; Самашев және т.б., 2018). Қорым Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай ауданында орналасқан (Ақсуат және Көкжыра ауылдарынан оңтүстікке қарай 90 км). Обада екі тұлғаның – әйел мен ер адамның қабірі анықталды.

Көне көкжиек деңгейіндегі жерлеу камерасының түбіне жерленген әйел адамның (13-14 жастағы) қабірі ежелгі тонаушылармен толығымен талқандалған. Бальзамдау үшін ежелгі заманда бұрғыланған иық сүйектері, бас сүйегінің кішкентай бөлігі және тоғыз шағын тесіктері бар шаршы пішінді мүйізден жасалған бұйымдар ғана сақталған. Өкінішке орай, мұнда қандай да бір заттық қалпына келтіру мүмкіндігі толығымен жойылған.

Әйел адам қабірінің жанына, одан солтүстікке қарай жерленген ер адамның қабірі (17-18 жастағы) ежелгі кезде үйілген тастардың арқасында тоналмаған күйде сақталған.

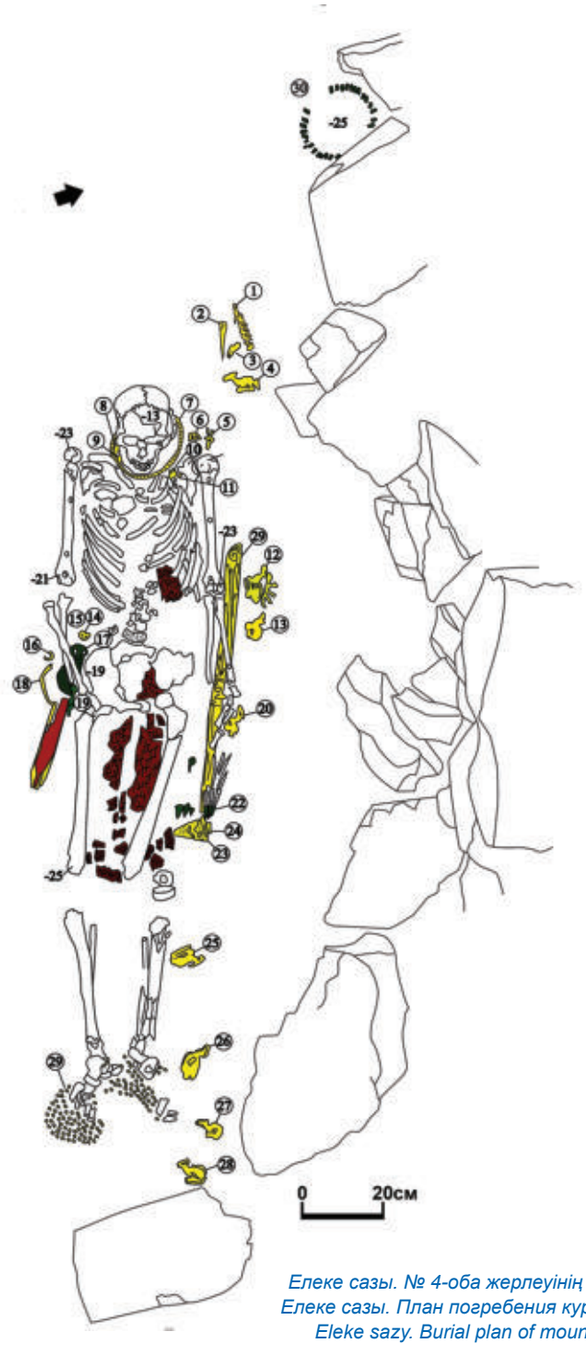
Жер бетіндегі құрылыстың құрылымдық ерекшеліктерін, жерлеу-ғұрыптық рәсімін зерттеу, сондай-ақ Елеке сазындағы №4-обаның заттай кешеніне салыстырмалы талдау жасау мен ұқсастықтарын іздеу негізінде ж.с.д. VIII ғ., яғни ерте сақ дәуірімен мерзімделді.

In situ ер адамының сүйегімен бірге көп мөлшерде костюм әшекейлері мен қару-жарақ заттары табылды, бұлар атақты адамның салтанаттық-ғұрыптық киімінің ғылыми қайта жаңғыртпасын жасауға негіз болды.

Біз қысқа мерзімде, ашылғаннан кейін дәл бір жыл өткен соң – 2019 жылы жасаған заттай қайта жаңғыртпаның негізі болған осы табылымдарды қысқаша атап өтейік.

Елеке сазы. № 4-оба. Ерте сақ қоғамы элита өкілінің жерлеуі
Елеке сазы. Курган № 4. Погребение представителя элиты раннесакского общества
Eleke sazy. Mound № 4. Burial of the elites of early Saka society

Елеке сазы. № 4-оба жерлеуінің жоспары
Елеке сазы. План погребения кургана № 4
Eleke sazy. Burial plan of mound № 4

Жерленген адамның бас сүйегінің сол жағында бас киімнің алтын әшекейлері – жұқалтыр алтыннан кесілген бұғының басы, жұқалтыр және төңкерілген күйде мүйізсіз маралдың пішіні жатты. Ежелгі ойғыш жануардың басы, құлақ, көз және мұрын сұлбасын ықшамды және нақты көрсете білген. Бір сызықта артқа қаратып жасалған мүйіз үлкен қызығушылық тудырады. Алдыңғы өскіндері дәстүрлі S-тәрізді пішінде, бірақ барлық даналарда сақталмаған.

Сол жақ иық пен бас арасындағы кеңістікте, сондай-ақ жерленген адамның сол жақ жауырыны мен бұғанасының үстінде тағы алтын табақтан кесілген екі бұғының қалдықтары табылды.

Мойын омыртқасында шиыршық тәрізді безендірілген өзегі және ұзын-тікбұрышты ұштары бар көлемді алтын мойын алқасы жатты. Бұл мәйітпен бірге салынған ең көлемді зат. Аталған әшекей үшін алдымен көлемді пластина дайындалып, содан кейін оны белгілі тәсілмен бұраған болуы мүмкін. Бұйымның кей жерлерінде пластинаны бұрау процесінде пайда болған аздаған сызаттар көрінеді.

Бас сүйектің оң жағында, самай сүйегінің айналасында алтын түтікше орналасқан, бұл антропологтардың алдын ала жасаған қорытындысы бойынша марқұмның денесін бальзамдау кезінде пайдаланылғандығы ықтимал. Сонымен қатар, ол бас киім бауының ұшын безендіруі мүмкін екендігі жоққа шығырылмайды.

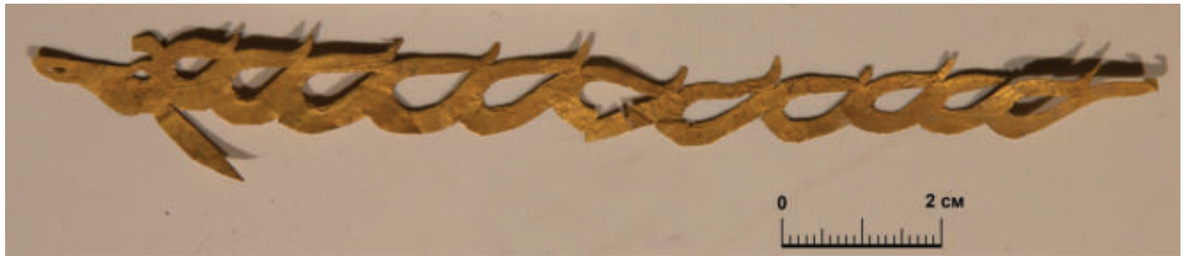
Адамның мойын омыртқаларының жанында диаметрі сәл үлкен, бірақ қысқарақ, алтын табақтан жасалған, бұралған шиыршық түріндегі бедерлі ою-өрнегі бар екінші түтік орналасқан. Бір жағынан жұмырлау да бар.

Жерленген адамның сол жақ бұғанасында классикалық ерте сақ стилінде орындалған, сақинаға бүктелген мысықтұқымдас жыртқыштың пішіні тәрізді кішкентай әшекей болды: басы, құлағы, жауырыны және аңның тұмсығы сияқты барлық аяқталулар тереңдеу дөңгелек түрінде берілген.

Қаңқаның оң жағында, жамбас сүйегінен жоғары орналасқан осыған ұқсас екінші әшекей, шамасы, белдік гарнитурасы немесе портупеялық белбеуді таңбалайды, өйткені жерленген адамның оң санының жанында, төмен қарай бүршіктеу техникасымен орындалған бұғы мен жыртқыштардың символикалық белгілері мен пішіндері әшекейленген алтын жалатылған сәнді қынаптағы қола қанжар қойылған.

Қынаптың негізін алтын табақпен қапталған жұқа ағаш тақтайшалар құрайды. Қола қанжар қынабының қаптауы бет жағы мен бетінде ағаш тақтайшалардың қалдықтары бар кері бос жағы болды. Әртүрлі мөлшердегі төрт алтын пластиналардан тұрады, олар бір-бірімен біріге отырып, үш тік аймақтан құрастырылған бір семантикалық өрісті қалыптастырады. Бұйымның барлық беті түрлі аңдардың сәнді пішіндері немесе олардың басмүсіндерімен, сондай-ақ бүршіктеу техникасында орындалған символикалық белгілермен және жартылай бедерленген түрлі-түсті тастармен безендірілген. Қынаптың төменгі жағы «қатайту қабырғасы» сызығында түйісетін, жоғары мен ортасынан айырмасы бар, екі әртүрлі мәнді екі өлшемді элементтен тұрады.

Қанжардың балдағы және портупея топсасы ілмегінің бүркеншігін өткізуге арналған саңылау орналасқан алтын қынаптардың жоғарғы бөлінуі қалған бөліктерге қарағанда кең және тиісінше біраз күрделенген үш бірегей құрылымы бар. Бұл бедерлі

Елеке сазы. № 4-оба. Мүйізді бұғының басы
Елеке сазы. Курган № 4. Голова оленя с рогами
Eleke sazy. Mound № 4. The head of a deer with horns

көрсетілген көбелек тәрізді, ортасында белгіленген «қатайту қабырғасы» бар, жоғарысында айқасу пішінін қайталайды. Оған оң жағынан жоғарысында сопақша тесігі (1,16×0,98 см), сәл шығыңқы бөлігі бар бірнеше ұқсас азу тіс тәрізді салпыншақ жапсырылады. Бұл тесікке екі сатылы ауыздық тәрізді топсаның батырма-тойтармасы түймеленді, ол басқа ұшымен жауынгерлік (атқыш) белдікке бекітілген. Жоғарғы бөлігінің үшінші элементі – қару жүзінің еніне сәйкес келетін қысқа пластина түрінде, ол балдаққа арналған көбелек тәрізді шығыңқыдан төмен орналасқан.

Қынаптың ортасы ұзын қабырғалы, ұзындығы 11,29 см, ені 4,6 және 3,95 см болатын, төменге қарай тарыла түсетін пластинадан тұрады, ол жоғары пластинаға сабақталады.

Аталып өткендей, төменгі бөліну екі бірдей элементтен тұрады, олардың қанат тәрізді жұмырланған бүйір бөліктері өзара жалғаса отырып, қынаптың негізгі тегістігіне қатысты перпендикуляр орналасқан бутерольді құрайды.

Қынап қаптамасының бетін безендіру жануарлардың бейнелері және символдық белгілермен нақты бөлінген үш аймақ бойынша жасалған және ол мифологиялық кеңістіктің үш құрылымы туралы ерте сақ дәуіріндегі адамдардың түсініктеріне сәйкес келуі мүмкін.

Қынап қаптамасының жоғарғы аймағы – сәндік элементтермен ең бай безендірілген, онда үш мүйізсіз шөпқоректі жануарлар – елік (?) және сұлбасы бойынша бүршіктеу техникасымен орындалған бір жыртқыш бейнеленген. Басы артқа бұрылған және аяқтары қарын астына бүгілген тұяқты жануарлардың екі пішіні бұл жерде қынаптың «көбелектің қанаттары» түріндегі бедерлі шығыңқы кеңістігіне айналы симметриялы сәтті орналастырылған. Әсіресе, жануарлардың арық денесі мен күшті иілген мойындары және мұрнына қарай тарылатын тұмсықтары ерекше көрсетілген. Жануарлардың түрлі-түсті тастармен безендірілген айқын, ұзын және өткір құлақтары көзге түседі. Олардың көздері, құйрықтары, алдыңғы және артқы аяқтарының тұяқтарында да ұқсас қондырмалар бар екенін атап өту керек. Жануарлардың жауырыны мен жармалары дәстүрлі шиыршықты символдармен таңбаланған. Жоғарыда аталған көбелекке ұқсас шығыңқының астында денесі төмен көрсетілген мысықтектес жыртқыштың фигурасының сұлбалық бейнесі орналасқан, ал оның көлемді және қысқа басы жоғарыға бұрылған. Ұшы шиыршықталып бұралған аңның құйрығы арқасына параллель орналасады. Жыртқыштың тік аяқтары кенеттен тоқтаған күйде көрсетілген, бірақ секіру буындары бүгілмеген, табандары ірі қондырмалармен анықталған. Аңның аузы, мұрны, көзі және құлақтары алдыңғы үлгілермен, түрлі-түсті тастармен салыстырғанда әлдеқайда ірі. Дене де шиыршықты бұйралармен таңбаланған. Ілуге арналған тесігі бар бүйірлі тырнақ тәрізді дөңес басы төмен қаратылған шөпқоректі жануардың пішінімен сәнделген. Ол стилистикалық сипаттамалары және қалпы бойынша жоғарыда сипатталғандарға ұқсас, бірақ көлемі сәл үлкен. Тесіктің айналасында әртүрлі таңбалар бар, олардың бірі S-тәрізді, бұралған қосымшасы бар.

Орталық аймақ қаттылық қабырғасының жақтарында орналасқан гипертрофирленген мүйіздері бар, бастары жоғарыдан төмен бағытталған екі бұғының бейнесімен жабылған. Бұғылардың басы тұмсықтарымен сыртқы бұрыштарға бағытталған, құлақтары ұзын, көздері үлкен және көгілдір қондырмалары бар. Жануарлардың мүйіздерінің алдыңғы S-тәрізді өскіні маңдайының үстінде дәстүрлі түрде көрсетілген, ал қалған алты өскін ырғақты түрде артқа қарай бағытталған Бұғылардың басы арасында, төменгі бөлігінде S-тәрізді нышан көлденең жағдайда орналасқан, ол орталық аймақтың шегін шектейді. Мұнда қаттылық қабырғасына барлық бейнелердің сұлбалары салынған дәл осындай бүршік шарлар дәнекерленген.

Төменгі екі бөлікті аймақ бұғының басына ұқсас бейнелермен безендірілген, олар төменнен жоғарыға бағытталған және орталық аймақтағы жануарлардың тұмсықтарымен жанасады. Ұштары кеңейе түсетін (бутероль) екі тар, тік орналасқан бүйір қанаттарында төрт және тиісінше бес S-тәрізді белгілер мен қисық сызықтар бейнеленген.

Әшекейленген алтын пластиналармен қынаптың тек беткі бөлігін ғана қаптайды, ал ағаш тақтайшаның сыртқы жағы терімен қапталған болуы мүмкін.

Алтын қаптаманың ішінде қола қанжардың сұқпасының параметрлеріне дәл сәйкес келетін қынаптың жұқа ағаш тақтайшаларының үлкен бөлшектері сақталған.

Құйма қола қанжардың пішінді сабы, қимасында тікбұрышты, қырлары сәл дөңгелектелген, екі жағынан муфлонның (?) стильденген төрт мүйіздерімен әшекейленген (?), олар бір қатарға бірінің үстіне бірі орналастырылған және тұтқаның шетінен аздап шығып тұрады. Бұл пішіндердің ені – 2,7 см, биіктігі – 1,3 см. Олардың арасындағы қашықтық әртүрлі. Сонымен жоғарғы пішін мен екіншінің арасындағы қашықтық – 0,4 см, екінші және үшінші – 0,8 см, үшінші және төртінші-0,7 см. Жоғарғы шетінен 6,9 см қашықтықта, сабы ежелгі уақытта жартысына сынған.

Сабының ұшы қырынан сомдалған екі мысықтұқымдас жыртқыштың басы түрінде орындалған, олардың тұмсықтары қарама-қарсы тараптарға бағытталған. Пішіндер көлемді, көздері

дөңгелек шұңқырлармен, құлақтары – жеткілікті түрде терең сопақ ойықтармен көрсетілген, бұларға түрлі-түсті минералдар қойылды деп болжауға мүмкіндік береді. Жыртқыштың беті дөңес айқындалған. Басы дөңгелек және морфологиялық белгілері бойынша қар барысының басына көбірек сәйкес келеді.

Тығырығы екі тікбұрышты жапырақшалар түрінде орындалған, сәл төмен түсірілген. Сұқпасы жіңішке үшбұрышты, ортасында жүзі бар, сабынан және оның ұзындығының үштен бір бөлігінен бастап тік бұрышты нервюра (ұзындығы 15 см, барлық ұзындығы бойынша ені 6 мм және биіктігі 1,5 мм) өтеді, ол екі жағынан терең емес қалақпен шектелген. Қалақтардың ені сабынан ұшына қарай біртіндеп азаяды. Тікбұрышты нервюра баяу аяқталады және жүздің соңында жіңішке нервюра түрінде сұқпаның аяғына дейін, қимасында үшбұрыш тәрізді жалғау (оның ұзындығы – 5,4 см, ені – 0,2 см) жасалған. Жүзінің ұшы қимасында линза тәрізді.

қанжардың ұзындығы – 29,4 см;

сабының тығырыққа дейінгі ұзындығы – 9 см, сабының ені – 2,37;

жүзінің ұзындығы – 19,1 см, жүзінің ең үлкен ені – 2,7 см;

тығырықтың ұзындығы (балдағы) – 5,08 см, ені – 2,16 см

Шағын диаметрлі (6-7 см) қола айна, қанжар қынабының алтын қаптамасының кесіндісінде, ағаш тақтайшаның жоғарғы жағында, жіңішке темір тұтқасы төменге қарап жатты. Темір сап айнаның дискісіне кері жағынан бекітілетін үш тойтарманың көмегімен бекітілген. Тұтқаның сақталуы өте нашар. Айнаның дискісі тұтқаға қарама-қарсы жағынан шамалы үшкірленген.

Қосқұрамды жылжымалы қола құралдар – портупеяның топсалы-тұрақтандырғыштары ерекше қызығушылық тудырады, олардың көмегімен ұрыс белдігіне қанжар және садақтың ағаш қабы ілінген. Олардың пішіні екі сатылы сулық тәрізді. Олар жерленген адамның оң жағында, алтын қаптамалы қынаптағы қола қанжардың және сол жағында, қола жебе ұштары бар қорамсақтың жанында, түбіне жақын жерде жатты. Топсаның екі буыны да бір-бірімен тұтас құйылған сақиналардың көмегімен жалғанған, ал бұйымдар мен ұрыс белдігін жалғайтын қарсы ұштарының саңырауқұлақ және тегіс бүркеншікті ілмек тәріздес түрлері бар, олар ортасында жіңішке және қысқа (0,5 см) өзекшелермен жалғанады. Кигізуге арналған бүркеншіктердің арасындағы саңылау – шамамен 0,5 см жуық, бұл тері белдіктің ойығына және қанжар қынабының сопақша саңылауына тығыз бекіту үшін жеткілікті. Садақтың ағаш қабының былғары қаптамасында қола топсаның ұшын бекіту үшін тесігі немесе ойығы бар арнайы белдік болған секілді. Бұл жерде алтын қаптамасы бар жіңішке белдік ұшының бөліктері тіркелді.

Қайтыс болған адамның сол қолының астына қорамсақ емес, садақтың ағаш қабы және садаққа арналған қап жеке-жеке қойылған болуы ықтимал. Садаққаптың пішінін ерте сақ кезеңі мен скиф-сақ торевтикасындағы бұғытастардың беттеріндегі бейнелер бойынша қайта жаңғыртуға болады. Жебелерге арналған қаптың жиегіндегі ағаш тақтайшаның беткі жағын безендірген және бір мезгілде қаттылық қыры қызметін атқарған алтыннан жасалған жіңішке, ұзын пластина, тас пен топырақ қысымының нәтижесінде аздап жылжыған болып шықты.

Сондай-ақ, жебелерге арналған қаптың ағаш түбі бүршіктеу техникасында орындалған, қарсы тұрған бұғылардың әсерлі пішіндерімен әшекейленген алтын табақтан жасалған қаптамада болды. Зат алтын табақтан жасалған, төменгі бөлігінде дөңгелек (диаметрі шамамен 9 см), ал жоғарғы жағында – сопақша-созылған пішінді және қырынан аздап алмұртты кескіндейтін немесе көшпелі былғары ыдыс – бөрдектің сұлбасына ұқсайтын бірнеше түрі бар. Жалпы ұзындығы, шамамен 12,5 см. Бұйым сырт жағынан қалыптау нәтижесінде пайда болған бедерлі шығыңқы доғамен жиектелген. Бұл терең емес (3-4 мм-ге жуық) саңылау теріден жасалған қаптаманың төменгі жағына салынған, оның бөліктері сақталған. Доғаның ұштары бұйымның артқы жағынан қалыптау жолымен жасалған және төменгі бөлігінде тарылатын тік бедерлі жолаққа жанасады, ол қаптаманың ортасына қарай үштен екі бөлігіне жуық енеді. Бұл қуысқа қаптың ішкі кеңістігін екі бөлікке бөліп, сыртқы жағына шығатын, бір мезгілде қаттылық қабырғасының рөлін ойнап, сыртқы жағына қарай кеңейетін жұқа ағаштың төменгі бөлігі бекітілген. Оған ұрыс белдігіне жабдықтарды ілу үшін ілгек тігілуі мүмкін. Қаптамада бір уақытта түрлі ұштықтары бар көп мақсатты жебелердің екі тобы болуы мүмкін деп болжауға болады. Алайда, қорамсақтың түбінен табылған 40 қола жебе ұштары екі қалақты сағақты болып шыққанын атап өту керек.

Қорамсақтың алтын қаптамасы түбінің беткі жағы геральдикалық орналасқан (немесе айналы симметрия принципі бойынша) екі бұғының пішінімен әшекейленген. Демек, бұл пішіндер, садақтың ағаш қабының маңызды сәндік элементі болып табылады, оларды көрермен бұйымның беткі жағының көркемдік безендірілуінің өзіндік ерекшелігін, сонымен қатар ерте сақ әлеуметінің мобильді жағдайын кодтайтын қасиетті аңдардың бейнелері арқылы, зат иесінің дүниетанымдық бағдарлары кешенінің құрылымын түсініп, «оқи» алатындай етіп ұрыс белдігінің белгілі бір бұрышына

Елеке сазы. № 4-оба. Алтын мойын әшекей
Елеке сазы. Курган № 4. Золотая гривна
Eleke sazy. Mound № 4. The golden hryvnia

Елеке сазы. № 4-оба. Жиырыла жатқан кейіптегі мысық тұқымдас жыртқыштың алтын бейнесі
Елеке сазы. Курган № 4. Золотая фигурка свернувшегося в кольцо кошачьего хищника
Eleke sazy. Mound № 4. The golden figure of a feline predator curled into a ring

іліп жүрген. Композицияның жалпы архитектоникасы мынадай - екі аңның денесі бұрыш астына, бір-біріне арқасымен, артқа бұрылған басымен (тік отырғызылған мүйіздері бар) жоғары, ал аяқтарымен, тиісінше, сыртқы жағына қарай орналастырылған.

Жануарлардың құйрығынан төмен, шамамен тең қашықтықта S-тәрізді белгі-символ көлденең қалыпта орналастырылған. Осыған ұқсас белгі басқа жерде, сол жақтағы бұғының құлағы мен мойнының иілу деңгейінде қойылған. Алтын пластинаның шектеулі бетіне жазылған композиция көрерменнің санасында кеңістіктің динамикалық қабылданатын бинарлы құрылымын жасайды.

Бұғылардың бейнелері бүршіктеу техникасында жасалған, яғни диаметрі 1 мм болатын алтын шарлар пластинаның тегіс бетіне дәнекерленген. Шарлар жануарлар бейнелерін қабылдауды күшейтеді, олар белгілі бір жағдайларда көлеңке мен жарық ойынының есебінен көлемдік пен қозғалыстың қосымша әсерін береді. Құлақ, көз, аяқ-қол түстері гаммасының инкрустациясы бұғы пішінін көгілдір ақықпен, лазуритпен, азуритпен, халцедонмен және басқа да тастармен одан әрі жас жігіттің дәріптелген бейнесін эмоциялық-психологиялық қабылдауға әсер етеді.

Пластинада түсірілген жануарлардың бейнелері кеңістіктегі ұйымдастыру тәсілі бойынша геральдикалыққа жақын, бірақ сонымен бірге олардың «сәнінің» кейбір элементтері симметриялы емес. Сонымен, жануарлардың жауырын деңгейінде екі шиыршықты бұрама, әдетте мифтік тіршілік иелеренің қанаттарының нышандары ретінде қабылданады, бір жоғары, екінші төмен бағытталған, бұл екілік оппозициясының позициясынан оларды түсіндіру мүмкіндігін жоққа шығармайды: оң – сол, жоғарғы – төменгі, ер – әйел және т.б. Сондай-ақ мойнын ию, мүйіз өскіндерінің және кейбір элементтердің берілуінде айырмашылықтар бар, алайда олар барлық композицияның геральдикалық қабылдауын бұрмаламайды.

Дәстүрлі ертесақ стилінде үш иректелген сызықпен көрсетілген жануарлардың мүйізі көз деңгейінен қатаң түрде жоғары бағытталған және жұқа тақтайшаның сыртқы жағына (жоғарыда аталған) бекітуге арналған тік жолақтың бетіне шығыңқы орналасқан, ол Әлемдік ағашты, мифологиялық осьті және бұғы пішіндерімен бірге кеңістіктің екілік құрылымын бейнелейді. Алдыңғы, дәстүрлі S-тәрізді екі бұғы мүйіздерінің өскіндері композицияның маңызды элементін құрайды, жануарлардың басы бір-біріне қаратылғандықтан дерлік жанасады. Мүйіздерде және жануарлар пішіндерінің сұлба сызығының кейбір жерлерінде бүршік шарлардың жоқтығы назар аудартады: немесе олар түсіп қалған, не бастапқыда дәнекерленбеген, оған жанама түрде пластина бетінде дәнекерлеу іздерінің болмауы нұсқайды.

Бұғылардың құлақтары ұзын, жіңішке және қатты үшкір; шағын бұрышпен жоғары бағытталған. Оң жақтағы жануардың құлағы лазуритпен, сол жақтағы – көгілдір ақықпен безендірілген, олар бұйым мен композицияға жалпы ерекше бояу береді.

Қысқа мойынға отырғызылған бастары, үйлесімді емес ұзын және тарылған, артқа қарай бұрылып, тұмсықтың ұштарымен жанасатындай бір-біріне қаратылған. Басқа ерекше мәнерлілікті жануарлардың төменгі жақ сүйектерінің әсем үйлескен бүгілуі береді, олар бір мезгілде шоқтықтарды да көрсете алады.

Оң жақтағы бұғының танауы көгілдір ақық қондырмасымен, сол жағындағысы – аса нәзік орындалған лазуритпен безендірілген, бұлар да жануарлар бейнесіне ерекше асыл қасиет береді. Бұғылардың танауының қондырмасы табақша тәрізді пішінде және өткір ұштары жоғарыға бағытталған.

Оң жақтағы бұғының төменгі ерні немесе ауыз саңылауы лазуритті қондырмамен, сол жақтағысы – көгілдір ақықпен безендірілген. Екі жағдайда да түрлі-түсті қондырмалар жіңішке, үйеңкі жапырағының пішіні сияқты ресімделген. Ұқсас қондырмалармен құлақтары әшекейленген, бірақ бұл жағдайда олар ұштарымен төмен қарай бағытталған.

Бұғылардың мойындары қысқа және қатты иілген, бұл олардың пішіндерінің бейнелеріне ерекше экспрессия сезімін береді.

Екі бұғы пішінінің де көздері мен бөлек қарашықтары дөңгелек көгілдір жапсырмалармен әшекейленген.

Екі жануардың да құйрықтары үшкір ұштары төмен қарай бағытталған, тамшы түрінде кесілген көгілдір қондырмалармен көмкерілген.

Бұғылардың аяқтары бүгіліп, іштің астына қарай қысылған. Тұяқтың үшкір ұштары және ең қызықтысы, олардың үстіндегі миниатюралық дән тәріздес сүйектер де түрлі-түсті тастармен көмкерілген.

Бұғы денесін бейнелеудегі сәннің ең мәнерлі элементтерінің бірі – артқа бұралған жармадағы волют тәрізді белгі болып табылады. Ол жауырындағы осындай элементпен бірге, бұғы бейнесіне ерекше мәдени-хронологиялық реңк береді және ерте сақ әлеуметінің семантикалық кодын қалыптастыруы мүмкін.

Қола жебелердің ұштары (40 дана) екі жақты сағақты түріне жатады. Жебенің ұшы өткір, қимасында ромб тәрізді, дөңгелек өзектің айналасында ойығы бар екі қалақшаға ауысады. Қалақшалардың ұштары төменге қарай түседі және үшкірленген. Сағағы дөңгелек, тегістікке ауысып және біртіндеп қалыңдықта азаяды.

Ұштарының өлшемдері әртүрлі, өйткені сағақтың

Елеке сазы. № 4-оба. Қола қанжар
Елеке сазы. Курган № 4. Бронзовый кинжал
Eleke sazy. Mound № 4. The bronze dagger

Елеке сазы. № 4-оба. Қанжар қынының алтын аптамасы
Елеке сазы. Курган № 4. Золотая обкладка ножен кинжала
Eleke sazy. Mound № 4. The golden dagger sheath

Елеке сазы. № 4-оба. Қанжар мен қорамсақты белдікке тағатын шарнир
Елеке сазы. Курган № 4. Шарнир для подвешивания кинжала и горита к поясу
Eleke sazy. Mound № 4. Hinge for hanging a dagger and a gorita to a belt

бөлігі ежелгі кезде сынған. Жалпы ұзындығы 8,1–7,2 см, басы – 3,1–3,2 см, ені – 0,54–0,9 см. Ағаштарын жаңқалап, пайда болған ойыққа жебенің ұшын қойып және жылқының қылымен мықтап оралған. Көптеген даналарда мұндай әрекеттердің іздері жақсы сақталған.

Қола ұштықтары бар садақтың ағаш қабы қалдықтарының жанында және мәйіттің сол қолы мен аяқтарының бойымен бұғы пішіндері түрінде бірнеше алтын таналар жатты – жеті мүйізсіз және бір көлемді мүйіздісі бар. Олар иықтан сол аяқтың табанына дейін сызықпен шашылған, бірақ садақтың ағаш қабының бетін безендірген секілді.

Мүйіздері бар жалғыз бұғы пішіні жатқан (немесе ұшатын) қалыпта бейнеленген, аяқтары буындары бүгілген және іштің астына қысылған, бұл ретте артқы аяқтары алдыңғы жақтан төмен орналасқан. Тұяқтары үшкір, түрлі-түсті тастармен көмкерілген жануардың басы бұлшықеттері айқындалған, мықты жинақталған, көлемді мойынға қондырылған. Жануардың мүйіздері S-тәрізді өскіндерімен артқа қарай жылжыған, ал алдыңғы өскіндер дәстүрлі түрде алға бағытталған. Құлақтары ұзын, жапырақ тәрізді, сондай-ақ үшбұрышты айдаршық пен құйрығы көрсетілген. Тырнақ тәрізді ұяшықтың ішіндегі, көгілдір ақықтың кесіктерінен жасалған және ортасында нүктелі шеңбері бар бұғы жармасындағы үшбұрышты бедерлеу ең үлкен қызығушылық туғызады. Өз кезегінде, үшбұрыш құрамдас фигура, лазуритті қондырмалармен қойылған. Бәлкім, ұқсас қондырма, бұғы жауырынында болды, онда тек қана тырнақ тәрізді (тамшы түрінде) ұяшық сақталған. Бұғы денесінде секіретін буындар, мойында және жақ сүйегінде бұлшықеттер ерекше көрсетілген, бұл аң фигурасына ерекше динамика мен шиеленісті күй береді.

Қалған жеті мүйізсіз жануарлардың пішіндері, шамасы, марал тұқымдас (ұрғашылары?), олар садаққа арналған ағаш қаптың бетін безендірді. Олардың барлығы бейнелеу мәнеріне жақын орындалған – буындарда бүгілген аяқтары денеге тығыз қысылып, мойындары қатты көтерілген. Дегенмен, әрбір бұғы пішінінде жануар денесінің жекелеген бөліктерін түсіндіруде аздаған айырмашылық бар. Бейнеленген бұғылардың көзі, құлағы және барлық соңдары түрлі-түсті тастармен көмкерілген, бірақ бәрі сақталмаған. Бәлкім, ежелгі шебер патшалық жігіттің өзге әлемге ілесіп жүруге арналған жауынгерлік жарақтың бетін сәндеуге бұғы фигураларының символдық санын және «бір еркек + жеті ұрғашы» принципін таңдаған, бұл тек сандық сипаттамалармен ғана емес, қоршаған әлем, бала табу және т.б. қандай да бір басқа ұғымдармен байланысты болуы мүмкін. Қасиетті деп саналған заттардың бетіндегі бұғылардың бейнесі, әрине, ежелгі көшпелілердің қоғамында осы жануарға табынуының кең таралуымен байланысты.

Безендірілген мүйізді бұғы фигурасының жақын параллельдері Шілікті обаларынан алынған материалдарда белгілі. Оларды бейненің жалпы түсіндіруі, ұшып бара жатқан қалып (немесе жатқан), мүйіздердің бірдей нысандары, безендіру тәсілі біріктіреді.

Тері қалдықтары негізінен жебелерге арналған қаптың түбінде сақталған, сондықтан олардың іздері анық көрінеді.

Жерленген адамның екі аяғының да бақай сүйектерінде алтыннан жасалған түтікті моншақтардың көп саны болған, олар Тывадағы Аржан-2 обасындағы бұйымдарға ұқсас.

Осылайша, жерленген адамның киім әшекейлерінің қол тимеген күйде сақталуы бізге бірінші кезекте ерте сақ дәуіріндегі өңір халқының әлеуметтік-мәдени келбетін зерттеу үшін оның салтанаттық киімінің нақты ғылыми қайта жаңғыртпасын жасауға, әр түрлі материалды өңдеу технологиясы және тұрмыстық заттарды, қару-жарақ пен табынушылық мақсаттағы заттарды дайындау, жерлеу-ғұрыптық рәсімдері мен дүниетаным жүйесі, аймақтағы және шектес аумақтардағы ертесақ мәдени кешенінің қалыптасу кезеңіндегі кеңістіктегі ежелгі тұрғындардың байланыстары және этномәдени құбылыстары арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Дереккөздерге қарағанда, көрсетілген тарихи кезеңдегі сақ тұрғындары киізден жасалған түрлі нұсқалары бар биік бас киімдерді, әдіптеліп ерекше пішілген кафтандар, былғары етік пен туфли (биік өкшесі жоқ) және мата шалбар киген, олар түрлі жапсырмалар мен алтын тігілмелі әшекейлермен бай безендірілген. Тік, төменгі ұштарымен қиылысқан, балдағы құстың қанатын еске түсіретін, қырлы әшекейлері және мысықтектес жыртқыштың бас мүсінімен безендірілген сабы бар қола қанжар Еуразиялық дала кеңістігінде өте сирек кездеседі және олар ж.с.д. IX ғ. соңы –VIII ғ. басы/ортасымен мерзімделеді.

Елеке сазынан табылған адамның садаққа арналған қабы ерекше қызығушылық туғызады, оның тікелей ұқсастықтары Орталық Азияның соңғы қола және ерте сақ дәуірінің бұғытастарындағы бейнелердің арасында бар, бірақ Шығыс Еуропа, Солтүстік Қара теңіздегі ежелгі скифтерде емес. Жебелерді асып жүруге арналған қаптың негізгі компонентінің нысаны – оның түбіндегі алтын қаптаманың сопақша конфигурациясы бойынша қайта жаңартылады, ол геральдикалық түрде орналасқан бұғылардың өте динамикалық пішіндерімен безендірілген, басы артқа бұрылған, ұсақ бүршік шарлардан жасалған.

Әскери жарақтың түбіндегі әшекейлер басқалармен қатар көзбен шолып қарау кезінде қабылдаудың ерекше әсерін жасауға арналған.

Елеке сазынан табылған сағақты қола жебе ұштары да (40 дана) ерте сақ дәуіріне тән.

Мұнда органикалық материалдар сақталмаған, сондықтан алтын адамның костюмін қайта жаңғыртудың ең сенімді нұсқасын жасау үшін далалық Еуразияның түрлі аймақтарынан синхронды археологиялық материалдарды зерттеу, типологиялық жақын жәдігерлерді, көркем шығармаларды, иконографиялық және этнографиялық деректерге салыстырмалы талдау жүргізілді.

Барлық металл заттардың тоналмаған күйде сақталғаны қалпына келтіру кезінде ерекше жауапкершілік жүктейді, өйткені нақты материалдар, ойдан және қиялдан ауытқуға жол берілмейді.

Біз ғылыми қайта жаңғырту кезінде басқа ескерткіштерден, әсіресе басқа хронологиялық кезеңдерден жәдігерлердің көшірмелерін пайдалануға жол берілмейтінін негізге алдық.

Міндеттерді жүзеге асыру үшін суретші, зергер, қару-жарақшы, костюм бойынша мамандар, ғалым-этнограф, антрополог және т.б. құралған орындаушылар ұжымы құрылды, олардың әр түрлі материалдармен жұмыс істеу, археологиялық олжалардың көшірмелерін дайындау, қару-жарақтың нақты заттарын дайындау және т.б. түрлі қайта қалпына келтірулер бойынша тәжірибелері мол.

Айта кету керек, ғылыми қайта жаңғырту нақты құжаттылықты, бейнені немесе затты көркем боямасыз, болжаусыз, тіпті қазіргі заманауи жұмыстарда қолданылатын басқа да синхронды ескерткіштердің толықтыруларынсыз орындауды бағамдайды, сондықтан ол, әсіресе, жетекші емес адамдарға қызықсыз немесе жұпыны көрінуі мүмкін. Олай болмаған жағдайда қайта жаңғыртпа, кейбір жылтыр мен сыртқы тартымдылыққа ие бола отырып, құжаттылықтан айырылып, тарихи шындықты бұрмалау фактісіне айналады.

Алдымен костюмді қайта қалпына келтірудің эскиздік үлгісі жасалды.

Бас киім мен кафтанды қайта жаңғырту бойынша мерзімі және материалдардың сәйкестігі жағынан ең жақыны ахеменид патшасы I Дарийдің Персеполистегі сарайындағы ападанның бедерлерінен анықталды, ол ж.с.д. VI ғ. салынған, онда тигрохауда-сақтарының елшілері салтанатты киіммен, шошақ бас киім, ұзын кафтан, етікке салынбаған ұзын шалбар киген және белдеріне садаққа арналған ағаш қап пен қанжар ілген, бұл жерде олардың ұрыс белдігіне бекіту тәсілдері мен портупеялық белдіктерінің орналасу жүйесі анық көрсетілген.

Елеке сазынан табылған адамның бас киімнің пішіні, кафтаны және салтанатты қаруды ұрыс белдігіне бекіту тәсілін қайта жаңғыртуда негізінен осы параллельдер қолданылды.

Сонымен қатар, Оралдағы (А. Таировтың Кичигинодағы қазбасы), Ресей Алтайы аумағындағы және Тывадағы (К. Чугуновтың қазбасы) әскери жарақтар мен қару-жарақ заттарын белдікке бекітудің ұқсас жүйелері бар белбеулердің, қару-жарақ заттарының жаңа археологиялық олжалары ескерілді (Таиров, Боталов, 2010; Чугунов, 2016).

Бас киімнің гипертрофирленген мүйіздері бар бұғы басы түріндегі әшекейлері, Елеке сазынан табылған үлгінің пішінін дәл қайталайды, олар Аржан-2 және ерте сақ дәуіріндегі Сарыарқадан шыққан кейбір ескерткіштерден белгілі (А. Бейсеновтың қазба жұмыстары).

Елеке сазынан табылған ер адамның шалбары Шыңжаңдағы үлгі бойынша жасалған, бұл жерде шөл далада ерте сақ заманындағы тоқыма шалбар табылған. Елеке сазы адамының шалбарын дайындау кезінде біз олардың құрылымын уақыт жағынан да, этномәдени жағынан да жақынырақ екенін ескердік. Сонымен қатар, Тывадағы Аржан-2 обаларынан табылған олжалар да ескерілді, онда ұсақ жапсырмалармен әшекейленген Елекесазымен дәлме-дәл ұқсас шалбар табылды.

Елеке сазынан табылған адамның аяқ киімі Персеполис бедерлерінде көрсетілген сақтардағы сияқты қонышсыз, бірақ ол in situ сақталған алтын түтікше түріндегі әшекейлермен көмкерілген.

Елеке сазынан табылған тарамыстан жасалған адырнасы және қола ұштары бар 40 жебеден тұратын жиынтықты садақ нақты жауынгерлік нұсқада жасалған, олар ұрысқа қолдануға жарамды.

Алтын қаптамадағы қола қанжардың дәл көшірмесі де жауынгерлік қару болып табылады.

Қорытынды. Осылайша, Тарбағатай ауданындағы Елеке сазы қорымының

Елеке сазы. № 4-оба. Жебе қынабының алтын тілімшесі
Елеке сазы. Курган № 4. Золотая пластина от футляра для стрел
Eleke sazy. Mound № 4. The golden plate from the case for arrows

№4 тоналмаған обасының материалдары негізінде, алтын жапсырмалармен әшекейленген, сақ елшілерінің Персеполис бедерлеріндегі сияқты тұла бойымен тік тұрған, басына үшкір, алтын жапсырмалармен әшекейленген ақ бас киім және ұзын күдері кафтан және етікке салынбаған ұзын шалбар киген атақты адамның келбеті қалпына келтірілді. Атыс белдігінің оң жағында топсаның көмегімен түрлі жануарлардың бейнелері және түсті тастардан жасалған қондырмалармен әшекейленген, алтын қынапты салтанатты қанжар, сондай-ақ сол жағында - 40 жебесі бар қорамсақтан, ертесақ үлгісіндегі садақ қабы және жауынгерлік садақтан тұратын әмбебап әскери жарақтар салатын ағаш қап ілінген.

Біз жасаған қайта жаңғыртпа сақ тайпаларының мәдениетін, өмір салтын, әскери ісін, діни көзқарастарын әрі қарай ғылыми зерттеу үшін базалық материал болып табылады және ж.с.д. VIII ғасырда осы аумақта тұрған ата-бабаларымыздың бейнесі туралы көрнекі түсінік береді.

Осы қайта жаңғыртпа, обадан шыққан жәдігерлердің жиынтығымен бірге музей экспозициясында лайықты орын алатындығы сөзсіз және біздің тікелей ата-бабаларымыздың көркем, эстетикалық, технологиялық пен басқа да жетістіктерін бейнелейді, сондай-ақ түрлі халықаралық көрмелер мен т.б. шараларға қатыса отырып, біздің мемлекетіміздің имиджіне жұмыс жасайтын болады.

Әдебиет

Самашев З. Курганы Елеке сазы на Тарбагатае // Материалы XV Международного научного форума «Актуальные вопросы изучения историко-культурного наследия народов Евразии». –Астана, 2018а. – 5–11-бб.

Самашев З. К изучению культуры ранних саков Восточного Казахстана // Древние и средневековые общества Евразии: перекресток культур. Международный научный симпозиум, посвященный памяти видного ученого-археолога, профессора, академика Академии наук Республики Башкортостан, доктора исторических наук Н.А. Мажитова. г. Уфа, 6–7 декабря 2018 г. Сборник материалов / Под общ. ред. А.И. Уразовой. – Уфа: «Мир печати», 2018б. – 109–117-бб.

Самашев З., Онгар А., Чотбаев А., Нускабай А., Каирмагамбетов А., Киясбек Г., Кызырханов М. Культура ранних саков Тарбагатая (начало комплексных исследований погребально-поминальных памятников на Елеке сазы в верховьях р. Каргыба) // Алтай – түрк әлемнің алтын бесігі. – Өскемен, 2018. – 8–14-бб.

Таиров А.Д., Боталов С.Г. Погребение сакского времени могильника Кичигино I в Южном Зауралье // Археология и палеоантропология евразийских степей и прилегающих территорий: Сб. статей в честь 60-летия Л. Т. Яблонского. – Москва: «Таус», 2010. – 393–334-бб.

Чугунов К.В. Парадные пояса кочевников Азии в раннескифское время // Алтай в кругу евразийских древностей. – Новосибирск: Изд-во ИАЭт СО РАН, 2016. – 336–356-бб.

К РЕКОНСТРУКЦИИ ПОГРЕБАЛЬНОГО КОСТЮМА ВОИНА САКСКОГО ВРЕМЕНИ (ПО НОВЫМ МАТЕРИАЛАМ ИЗ МОГИЛЬНИКА ЕЛЕКЕ САЗЫ)

З. Самашев, К. Ахметжан, Р. Ахметжанова, Д. Поздняков, Р. Ашимов, Т. Алибай, А. Онгар, С. Аман

В 2018 г. под руководством З. Самашева на могильнике Елеке сазы был исследован курган № 4, в результате изучения которого ученые получили уникальный предметный комплекс знатного воина раннесакского времени (Самашев, 2018а, 2018б; Самашев и др., 2018). Могильник расположен в Тарбагатайском районе Восточно-Казахстанской области (в 90 км к югу от с. Аксуат и Кокжыра). В кургане обнаружены погребения двух индивидов – женщины и мужчины.

Погребение женщины (13–14 лет), совершенное на дне погребальной камеры, на уровне древнего горизонта, было полностью уничтожено древними грабителями. Сохранились лишь плечевая кость, просверленная в древности для бальзамирования, маленький фрагмент черепной коробки и роговая поделка квадратной формы с девятью маленькими отверстиями. К сожалению, здесь полностью исключена возможность какой-либо предметной реконструкции.

Погребение мужчины (17–18 лет), совершенное рядом с женщиной, с северной стороны от нее, сохранилось в нетронутом состоянии, благодаря завалу камней, который произошел еще в древности.

На основании изучения конструктивных особенностей наземного сооружения, погребально-поминального обряда, а также поиска аналогий и сравнительного анализа вещевого комплекса курган № 4 из Елеке сазы датируется VIII в. до н.э., т.е. раннесакским временем.

Елеке сазы. Жебе қынабы түбінің алтын қаптамасы
Елеке сазы. Золотая обкладка дна футляра для стрел
Eleke sazy. The golden lining for the bottom of the arrow case

Вместе с останками мужчины in situ найдены большое количество украшений костюма и предметы вооружения, которые легли в основу научной реконструкции парадно-поминального облачения знатного человека, осуществленной авторским коллективом под руководством З. Самашева.

Коротко укажем на эти находки, которые легли в основу предметной реконструкции, осуществленной нами в кратчайший срок, ровно через год после открытия – в 2019 г.

Слева от черепной коробки погребенного лежали золотые украшения от головного убора – вырезанная из листового золота голова оленя, фольга и фигура марала без рога в перевернутом положении. Древним резчиком очень лаконично и точно переданы контуры головы животного, ухо, глаз и ноздри. Наибольший интерес представляют рога, выполненные назад в одну линию. Передние отростки традиционно S-видной формы, но сохранились не у всех экземпляров.

В пространстве между левым плечом и головой, а также поверх левой лопатки и ключицы погребенного лежали фрагментированные остатки еще двух вырезанных из золотого листа голов оленей.

На шейных позвонках лежала массивная золотая гривна со спиралевидно оформленным стержнем и удлиненно-прямоугольными концами. Это самый массивный предмет, положенный вместе с покойным. Для этого украшения сначала, видимо, была изготовлена массивная пластина, затем ее перекручивали известным им способом. На предмете местами фиксируются набольшие трещины, образовавшиеся в процессе перекручивания пластины.

С правой стороны черепа, в области височной кости находится золотая трубочка, которая, по предварительному заключением антропологов, могла быть использована при бальзамировании тела покойного. В то же время не исключено, что она могла украшать окончание ремня головного убора.

Возле шейных позвонков человека находилась вторая трубочка, диаметром чуть побольше, но более короткая, выполненная из листового золота, с рельефным орнаментом в виде закрученной спирали. С одной стороны также имеется закругление.

На левой ключице погребенного находилась маленькая бляшка в виде фигуры свернувшегося в кольцо кошачьего хищника, выполненного в классическом раннесакском стиле: все конечности, голова, уши, лопатка и морда зверя переданы в виде круглого углубления.

Вторая подобная бляшка находится с правой стороны скелета, выше тазовой кости и, по-видимому, маркирует гарнитуру пояса или портупейных ремней, поскольку ниже, возле правого бедра человека, помещен бронзовый кинжал в роскошных ножнах с золотой обкладкой, украшенной символическими знаками и фигурами оленей и хищников, выполненных в технике зерни.

Основу ножен составляют тонкие деревянные планки, обшитые листовым золотом. Обкладка ножен бронзового кинжала имеет лицевую сторону и обратную пустотелую с остатками деревянных планок на лицевой стороне. Состоит из четырех разновеликих золотых пластин, которые, соединяясь между собой, как бы формируют одно семантическое поле из трех вертикально организованных зон.

Елеке сазы. № 4-оба. Бұғы мен тоқал маралдардың алтын бейнелері
Елеке сазы. Курган № 4. Золотые фигуры оленя и безрогих маралов
Eleke sazy. Mound № 4. The golden figures of deer and hornless deer

Вся поверхность изделия декорирована роскошными фигурами различных зверей или их протомами, а также символическими знаками, выполненными в технике зерни и частично инкрустированными цветными камнями. Низ ножен состоит, в отличие от верха и середины, из двух равнозначных двумерных элементов, которые стыкуются на линии «ребра жесткости».

Верхнее деление золотых ножен, где размещаются перекрестье кинжала и отверстие для продевания шляпки запонки-фиксатора от шарнира портупеи шире, чем остальные части и, соответственно, имеет несколько усложненную триединую структуру. Это рельефно выделенный бабочковидный, практически повторяющий форму перекрестья кинжала верх с намеченным «ребром жесткости» посередине. Справа к нему примыкает несколько напоминающий клыковидную подвеску элемент с овальным отверстием (1,16×0,98 см) в верхней, слегка выступающей части. В это отверстие застегивалась кнопка-заклепка двухзвенчатого удиловидного шарнира, который крепился, к боевому (стрелковому) поясу другим концом. Третий элемент верха – короткая пластина, соответствующая ширине клинка оружия, расположена ниже указанного бабочковидного выступа для перекрестья.

Середина ножен состоит из длинной ребристой, слегка сужающейся книзу пластины длиной 11,29 см, шириной 4,6 и 3,95 см, которая вдевалась в верхнюю пластину.

Нижнее деление состоит, как отмечено, из двух одинаковых элементов, у которых крыловидно закругленные боковые части, соединяясь между собой, образуют бутероль расположенную перпендикулярно по отношению к основной плоскости ножен.

Декорирование поверхности обкладки ножен изображениями животных и символических знаков выполнено по четко выделяющимся трем зонам и, вероятно, соответствует представлениям людей раннесакской эпохи о троичной структуре мифологического пространства.

Верхняя зона обкладки ножен – самая насыщенная декоративными элементами, в ней помещены изображения трех безрогих травоядных животных – косуль (?) и одного хищника, выполненных в технике зерни по контуру. Две фигуры копытных животных с повернутыми назад головами и подогнутыми под брюхо ногами здесь удачно вписаны в рельефно выступающее в виде «крыльев бабочки» пространство ножен с зеркальной симметрией. Особо подчеркнуты поджарый корпус и мощно изогнутые шеи и сужающиеся к носу морды животных. Бросаются в глаза выразительные, длинные и заостренные уши животных, инкрустированные цветными камнями. Отметим, что глаза, хвосты, копыта передних и задних ног животных также имеют аналогичные вставки. Лопатки и крупы животных маркированы традиционными спиральными символами. Под отмеченным выше бабочковидным выступом находится контурное изображение фигуры кошачьего хищника, показанное корпусом вниз, а его массивная и короткая голова повернута вверх. Хвост зверя со спирально закрученным кончиком располагается параллельно спине. Прямые ноги хищника показаны в позе внезапной остановки, но без изгибов скакательных суставов, лапы обозначены крупными вставками. Пасть зверя, ноздри, глаза и уши инкрустированы гораздо более крупными, по сравнению с предыдущими образцами, цветными камнями. Тело также маркировано спиральными завитками. Боковой когтевидный выступ с отверстием для подвешивания декорирован фигурой травоядного животного, ориентированного головой вниз. По стилистическим характеристикам и позе она аналогична вышеописанным, но размером немного крупнее. Вокруг отверстия расположены различные символы, один из них S-видный, с закрученной приставкой.

Средняя зона покрыта двумя, направленными сверху вниз головами оленей с гипертрофированными рогами, расположенными по сторонам ребра жесткости. Головы оленей ориентированы мордами к внешним углам, уши длинные, глаза крупные и с бирюзовыми вставками. Передний S-видный отросток рогов животных традиционно показан над лбом, а шесть остальных отростков направлены ритмично назад. Между головами оленей, в нижней части помещен в горизонтальном положении S-видный символ, который

Елеке сазы. № 4-оба. Екі жауырынды қола жебелер
Елеке сазы. Курган № 4. Двухлопастной бронзовый наконечник стрелы
Eleke sazy. Mound № 4. Two-blade bronze arrowhead

как бы ограничивает предел средней зоны. Здесь на ребро жесткости напаяны такие же шарики зерни, из которых выполнены контуры всех изображений.

Нижняя двухчастная зона декорирована аналогичными изображениями голов оленей, направленных снизу вверх и почти соприкасающихся с мордами животных средней зоны. На двух узких, вертикально расположенных боковых крыльях с расширяющимся кончиком (бутероль) изображены четыре и, соответственно, пять S-видных знаков и косые линии.

Золотые декорированные пластины облицовывают лишь лицевую часть ножен, а деревянная планка на оборотной стороне, возможно, была обтянута кожей.

Внутри золотой обкладки сохранились большие фрагменты тонких деревянных планок от ножен, которые точно соответствуют параметрам клинка бронзового кинжала.

Елеке сазы. № 4-оба. Алтын бисерлер
Елеке сазы. Курган № 4. Золотой бисер
Eleke sazy. Mound № 4. The golden beads

Фигурная рукоять литого бронзового кинжала, прямоугольная в сечении, со слегка скругленными гранями, украшена с двух сторон четырьмя стилизованными рогами муфлона (?), которые расположены в ряд один над другим и слегка выступают за край ручки. Ширина этих фигур – 2,7 см, высота – 1,3 см. Расстояние между ними разное. Так между верхней фигурой и второй расстояние – 0,4 см, между второй и третьей – 0,8 см, между третьей и четвертой – 0,7 см. На расстоянии 6,9 см от верхнего края, ручка еще в древности была сломана пополам.

Навершие рукояти выполнено в виде двух головок кошачьих хищников в профиль, морды которых направленны в противоположенные стороны. Фигуры объемные, круглыми ямками показаны глаза, овальными углублениями – уши, причем достаточно глубокими, что позволяет предполагать, что в них могли вставлять цветные минералы. Щеки хищника подчеркнуто выпуклые. Голова круглая и по морфологическим признакам наиболее соответствует голове снежного барса.

Гарда исполнена в виде двух прямоугольных лепестков, слегка опущенных книзу. Клинок узкий треугольный, посередине лезвия, начиная от ручки и на три четверти его длины проходит прямоугольная нервюра (15 см длиной, шириной 6 мм по всей длине и высотой 1,5 мм), ограниченная с двух сторон неглубокими ложками. Ширина ложков постепенно уменьшается от рукояти к острию. Прямоугольная нервюра плавно заканчивается и на конце лезвия сделано продолжение в виде узкой нервюры до конца клинка, подтреугольной в сечении формы (длина ее – 5,4 см, ширина – 0,2 см). Окончание лезвия имеет линзовидное сечение.

Длина кинжала – 29,4 см;

длина ручки до гарды – 9 см, ширина ручки – 2,37;

длина клинка – 19,1 см, наибольшая ширина клинка – 2,7 см;

длина гарды (перекрестия) – 5,08 см, ширина – 2,16 см

Бронзовое зеркало, имеющее небольшой диаметр (6–7 см), лежало на вырезе золотой обкладки ножен кинжала, поверх деревянной планки, узкой железной ручкой вниз. Железная ручка была прикреплена к диску зеркала с помощью трех заклепок, крепящихся с обратной стороны. Сохранность ручки очень плохая. Диск зеркала имеет незначительное заострение с противоположной от ручки стороны.

Особый интерес представляют бронзовое двухсоставные подвижные приспособления – шарниры-стабилизаторы от портупеи, с помощью которых кинжал и горит подвешивались к боевому поясу. Они имеют форму двухзвенчатых удил. Лежали справа от погребенного, возле бронзового кинжала в ножнах с золотыми обкладками и слева, возле горита с бронзовыми наконечниками стрел, ближе к донной части. Оба звена шарнира соединены между собой с помощью цельнолитых колец, а противоположные концы, которые соединяются с предметами и боевым поясом имеют вид запонок с грибовидными и плоскими шляпками, которые соединяются посередине узкими и короткими (0,5см) стержнями. Зазор между шляпками для продевания – около 0,5 см, что вполне достаточно для того, чтобы плотно закрепить к прорези на кожаном поясе и к овальному отверстию на ножнах

Елеке сазы. № 4-оба. Ер адам аяқ-киімінің алтын әшекейлері
Елеке сазы. Курган № 4. Золотые украшения обуви мужчины
Eleke sazy. Mound № 4. The golden jewelry of men's shoes

кинжала. У кожаного футляра горита, по-видимому, был специальный ремешок с отверстием или прорезью для крепления конца бронзового шарнира. Здесь был зафиксирован фрагмент окончания узкого ремешка с золотой обкладкой.

Под левую руку умершего был положен, по-видимому, горит, а не колчан и чехол для лука – налучье, по отдельности. Форму налучья можно реконструировать по изображениям на оленных камнях раннесакского времени и скифо-сакской торевтике. Узкая и длинная пластина из золота, украшавшая лицевую поверхность деревянной планки на краю футляра для стрел и служившая одновременно ребром жесткости, в результате давления камней и грунта, оказалась несколько сдвинутой.

Деревянное дно футляра для стрел также имело обкладку из листового золота, украшенную впечатляющими фигурами противостоящих оленей, выполненных в технике зерни. Предмет изготовлен из листового золота, в нижней части имеет, округлую (диаметр около 9 см), а в верхней – овально-вытянутую форму и несколько напоминающую профиль груши или силуэт кочевнического кожаного сосуда – бурдюка. Общая длина, примерно, 12,5 см. Изделие оконтурено рельефно выступающей дугой, образованной в результате штамповки с тыльной стороны. В этот неглубокий (около 3–4 мм) паз вставлялся низ кожаного футляра, фрагменты которого сохранились. Концы дуги примыкают к прямой (вертикальной) рельефной полоске, созданной также путем штамповки с тыльной стороны изделия и сужающейся в нижней части, которая как бы проникает к середине обкладки почти на две трети. К этому пазу прикреплялась нижняя часть тонкой деревянной, расширяющейся во внешнюю сторону планки-перегородки, которая разделяла внутреннее пространство футляра на две части, и выступая на внешнюю сторону, одновременно играла роль ребра жесткости. К ней могла пришиваться петля для подвешивания снаряжения к стрелковому поясу. Можно было бы предположить, что в футляре могли одновременно находиться две группы многоцелевых стрел с разными типами наконечников. Однако, следует отметить, что все 40 бронзовых наконечников, которые были обнаружены нами на дне колчана, оказались двухлопастными черешковыми.

Лицевая сторона золотой обкладки дна колчана украшена двумя геральдически расположенными (или по принципу зеркальной симметрии) фигурами оленей. Эти фигуры, следовательно, являются важнейшим декоративным элементом горита, который носился на стрелковом поясе под определенным углом, так, чтобы зритель спереди мог видеть своеобразие художественного оформления поверхности изделия и в тоже время через образы священных зверей, кодирующих мобильное состояние раннесакского социума, понять и «прочитать» структуру комплекса мировоззренческих ориентиров владельца предмета. Общая архитектоника композиции такова – корпус двух зверей помещен под углом, спинами друг к другу, с повернутыми назад головами (с вертикально посаженными рогами) вверх, а ногами,

соответственно, во внешние стороны.

Ниже хвостов животных, примерно на равном расстоянии, помещен S-видный знак-символ в горизонтальном положении. Аналогичный знак находится в другом месте, на уровне изображения уха и изгиба шеи левого оленя. Композиция, вписанная в ограниченную поверхность золотой пластины, создает в сознании зрителя динамично воспринимаемую бинарную структуру пространства.

Изображения оленей, выполнены в технике зерни, т.е. пайкой на гладкую поверхность пластины золотых шариков диаметром 1 мм. Шарики усиливают восприятие образов животных тем, что, они при определенных условиях за счет игры теней и света создают дополнительный эффект объемности и движения. Гамма цветов инкрустации ушей, глаз, конечностей фигур оленей бирюзой, лазуритом, азуритом, халцедоном и другими камнями еще ярче способствует эмоционально-психологическому восприятию обожествленного образа самого юноши.

Образы животных, запечатленные на пластине, по способу организации в пространстве близки к геральдичности, но, в то же время некоторые элементы их «декора» трактованы не вполне симметрично. Так, два спиралевидных завитка на уровне лопаток животных, которые обычно воспринимаются как символы крыльев мифических существ, направлены одно вверх, другое вниз, что не исключает возможности интерпретировать их с позиции бинарных оппозиции: правое – левое, верх – низ, мужское – женское и т.д. Есть также различия в передаче изгибов шеи, отростков рогов и некоторых еще элементов, однако, они не искажают геральдическое восприятие всей композиции.

Рога животных, показанные в традиционном раннесакском стиле тремя извилистыми линиями, направлены от уровня глаз строго вверх и помещены по сторонам выступающей на поверхности вертикальной полоски для крепления с оборотной стороны планка (упомянутой выше), которая, по-видимому, олицетворяет Мировое древо, мифологическую ось и вместе с фигурами оленей символизирует бинарную структуру пространства. Передние, традиционно S-видные отростки рогов обоих оленей, которые составляют важнейший элемент композиции, почти соприкасаются, поскольку головы животных обращены друг к другу. Обращает на себя внимание, что у рогов и линии контура фигур животных местами отсутствуют шарики зерни: либо они выпали, либо изначально не были напаяны, на что косвенно указывает и видимое отсутствие на поверхности пластины следов пайки.

Уши оленей длинные, узкие и сильно заостренные; под небольшим углом направлены вверх. У правого животного ухо инкрустировано лазуритом, у левого – бирюзой, что придают изделию и композиции в целом особый колорит.

Головы животных, посаженные на короткие шеи, непропорционально длинные и сужающиеся, повернуты назад к спине и обращены друг к другу так, что почти соприкасаются кончиками морды. Особую выразительность голове придают изящно смоделированные изгибы нижних челюстей животных, которые одновременно как бы могут обозначат и холки.

Ноздря у правого оленя украшена бирюзовой вставкой, у левого – лазуритом тончайшей работы, что также придает образу животных особое благородство. Вставки ноздрей оленей листовидной формы и острыми концами направлены в

Елеке сазы. № 4-оба. Ер адамның бассүйегі бойынша Е.В. Веселовская жасаған антропологиялық қайта жаңғыртпа
Елеке сазы. Курган № 4. Антропологическая реконструкция по черепу мужчины, выполненная Е.В. Веселовской
Eleke sazy. Mound № 4. Anthropological reconstruction of the skull of a man, performed by E.V. Veselovskaya

верхнюю часть.

Нижняя губа или ротовая щель правого оленя инкрустирована лазуритовой вставкой, левого – бирюзой. В обоих случаях цветные вставки оформлены в виде узкой, наподобие ивового листка фигуры. Аналогичными вставками украшены уши, но в данном случае они направлены острием вниз.

Шеи оленей короткие и сильно изогнутые, что придает ощущение особой экспрессии изображениям их фигур.

Глаза и отдельно зрачки у обеих фигур оленей украшены круглыми бирюзовыми вставками.

Хвосты у обоих животных инкрустированы бирюзовыми вставками, вырезанными в виде капли, острые концы которых направлены вниз.

Ноги оленей согнуты и показаны поджатыми под живот. Острые кончики копыт и, что интересно, миниатюрные сезамовидные кости над ними, также инкрустированы цветными камнями.

Один из самых выразительных элементов декора на изображении корпуса оленя является волютообразный знак на крупе, который закручен назад. Вместе с подобным элементом на лопатке, он придает образу оленя особый культурно-хронологический оттенок и, возможно, формирует некий семантический код раннесакского социума.

Бронзовые наконечники стрел (40 шт.) относятся к типу двухлопастных черешковых. Головка наконечника острая, ромбическая в сечении, переходящая в две лопасти с выемками вокруг круглого стержня. Концы лопастей спускаются книзу и заострены. Черешок круглый, переходящий в плоский и постепенно уменьшается в толщине.

Размеры наконечников различаются, так как часть черешков обломана в древности. Общая длина 8,1–7,2 см, головка – 3,1–3,2 см, ширина – 0,54–0,9 см. Древки расщепляли, в образовавшуюся прорезь вставлялся наконечник стрелы и крепко обматывался конским волосом. На многих экземплярах достаточно хорошо сохранились следы таких действий.

Возле остатков горита с бронзовыми наконечниками и вдоль левой руки и ноги погребенного лежали несколько золотых бляшек в виде фигур оленей – семь безрогих и одна, крупная по размеру, с рогами. Они как бы разбросаны по линии от плеча до ступни левой ноги, но украшали, по-видимому, поверхность горита.

Единственная фигура оленя с рогами изображена в лежащей (или летящей) позе, ноги согнуты в суставах и подобраны под живот, при этом задние находятся ниже передних. Копыта острые, инкрустированы цветными камнями. Голова животного посажена на круто поднятую массивную шею с подчеркнутыми бороздкой мышцами. Рога животного с S-видными отростками откинуты назад, а передний отросток традиционно направлен вперед. Ухо длинное, листовидное, также намечены треугольная холка и хвост. Наибольший интерес вызывает треугольная инкрустация на крупе оленя, внутри когтевидного гнезда, из кусков бирюзы и с кругом с точкой в середине. Треугольная составная фигура, в свою очередь, обставлена лазуритовыми вставками. Аналогичная вставка была, по-видимому, на лопатке оленя, где сохранилось только когтевидное (каплевидное) гнездо. У оленя особо подчеркнуты скакательные суставы, мышцы на теле, шее и на скуле, что придает фигуре зверя особую динамику и напряженное состояние.

Фигуры остальных семи безрогих животных, по-видимому, из семейства маральих (самки?), украшали поверхность горита. Все они выполнены в близкой изобразительной манере – согнутые в суставах ноги плотно поджаты к телу, шеи круто подняты. Тем не менее, у каждой фигуры оленя есть небольшие отличия в трактовке отдельных частей тела животного. Глаза, уши и все конечности изображенных оленей были инкрустированы цветными камнями, но сохранились не все. Возможно, что древний мастер для декорирования поверхности боевого снаряжения, предназначенного для сопровождения в иной мир царственного юношу, выбрал символическое число фигур оленей и принцип «один самец + семь самок», что может быть связано не только с числовыми характеристиками, но с какими-то другими представлениями об окружающем мире, культом плодородия и т.д. Изображения оленей на поверхностях сакрализованных предметов связаны, безусловно, с существованием в обществе древних кочевников развитого культа этого животного.

Близкие параллели фигуре рогатого оленя с инкрустацией известны в материалах из Шиликтинских курганов. Их объединяет общая трактовка образа, летящая (или лежащая) поза, одинаковые формы рогов, способ инкрустации.

Остатки кожи сохранились, в основном, на дне футляра для стрел, поэтому на них четко просматриваются их отпечатки.

На фалангах обеих ног погребенного находилось большое количество трубчатого бисера из золота, аналогичные изделиям из кургана Аржан-2 в Тыве.

Таким образом, сохранность украшений костюма погребенного в нетронутом состоянии, дает нам возможность осуществить, в первую очередь, научно достоверную реконструкцию его парадного облачения для изучения социокультурного облика населения региона в раннесакское время, технологию обработки различных видов материала и изготовления предметов быта, вооружения и предметов культового назначения, погребально-поминальную обрядность и систему мировоззрения, связи древнего населения в пространстве и этнокультурных явлений в период становления раннесакского культурного комплекса в регионе и на сопредельных территориях.

Дарий I қабылдауына бара жатқан сақ елшісі көрсетілген Персеполис рельефі
Рельеф Персеполиса, где показаны сакские дипломаты, которых ведут к Дарию I
The relief of Persepolis, which shows the Saka diplomats who lead to Darius I

В указанный исторический период сакские народы носили, судя по источникам, островерхие головные уборы из войлока с некоторыми вариациями, длинные замшевые кафтаны особого покроя с оторочкой, кожаные сапоги и туфли (без высоких каблуков) и замшевые или матерчатые брюки, богато украшенные различными аппликациями и золотыми нашивками.

Бронзовый кинжал с прямым, опущенными нижними концами перекрестьем, несколько напоминающим крылья птицы, ребристыми украшениями рукояти и протомами кошачьего хищника, встречается в Евразийском степном пространстве довольно редко и датируется концом IX в. – началом/серединой VIII в. до н.э.

Исключительный интерес представляет горит человека из Елеке сазы, который имеет прямые аналогии среди изображений на оленных камнях Центральной Азии эпохи поздней бронзы и раннесакского времени, но не в скифских древностях Восточной Европы, Северного Причерноморья. Форма основного компонента горита – футляра для ношения стрел, реконструируется по овальной конфигурации золотой обкладки его дна, которая украшена чрезвычайно динамичными фигурками геральдически расположенных оленей с повернутыми назад головами, сделанными из мельчайших шариков зерни.

Украшения на дне воинского снаряжения, наряду с другими, предназначены для создания особого эффекта восприятия при визуальном осмотре.

Бронзовые черешковые наконечники стрел из Елеке сазы (40 шт.) также характерны для раннесакского времени.

Здесь не сохранились материалы из органики, поэтому, для того, чтобы создать наиболее достоверный вариант реконструкции костюма золотого человека проводилось изучение синхронных археологических материалов из разных регионов степной Евразии, осуществить сравнительный анализ типологически близких артефактов, художественных произведений, иконографических и этнографических данных.

Тот факт, что все металлические вещи сохранились в нетронутом состоянии накладывает особую ответственность при реконструкции, поскольку недопустимы какие-либо отклонения от фактического материала, домыслы и фантазии при их воспроизведении.

Мы исходили из того, что при научной реконструкции недопустимо использование копий артефактов из других памятников, особенно других хронологических периодов.

Для реализации задач был создан коллектив исполнителей, который состоял из художника, ювелира, оружейника, специалистов по костюмам, ученого-этнографа, антрополога и др., которые имели опыт работы с различными материалами, изготовления копии археологических находок, изготовления реальных предметов вооружения и различных реконструкций и т.д.

Персеполис рельефіндегі сақ баскиімінің бейнесі
Изображение головного убора сак на рельефе Персеполиса
Image of a headdress of Saka on the relief of Persepolis

Персеполис рельефіндегі қынды қанжардың бейнесі
Рельеф Персеполиса с изображением кинжала в ножнах
Persepolis relief with a dagger in a scabbard

Следует отметить, что научная реконструкция предполагает точное следование документальности, воспроизведение образа или предмета без художественных прикрас, домыслов и дополнений из других, даже синхронных памятников, как это практикуется в некоторых современных работах, поэтому она может показаться, особенно, для несведущих людей, скучной, неинтересной или бедной. В противном случае реконструкция, обретая некий блеск и внешнюю привлекательность, теряет документальность и превращается в факт фальсификации исторической действительности.

Сначала был создан эскизный образец реконструкции костюма.

Наиболее близким по времени и соответствующей к действительности материалом по восстановлению головного убора и кафтана оказались рельефы ападана дворца ахеменидского царя Дария I в Персеполисе, который был построен в VI в. до н.э., где изображены послы саков-тигрохауда в парадном облачении в островерхих головных уборах, в длинных кафтанах, в не заправленных в сапоги длинных брюках и с кинжалами и горитами на поясах, с четко показанными способами крепления их к стрелковому поясу и системой расположения портупейных ремней.

За основу реконструкции формы головного убора человека из Елеке сазы, его кафтана и способа крепления парадного оружия к боевому поясу, во многом, легли эти параллели.

Кроме того, были учтены новые археологические находки поясов, предметов вооружения на Урале (раскопки А. Таирова в Кичигино), на территории Российского Алтая, и в Тыве (раскопки К. Чугунова) с аналогичными системами крепления воинского снаряжения и предметов вооружения к поясу (Таиров, Боталов, 2010; Чугунов, 2016).

Украшения головного убора в виде головы оленя с гипертрофированными рогами, которые точно повторяют формы образца из Елеке сазы, известны в Аржане-2 и в некоторых памятниках раннесакского времени из Сарыарки (раскопки А. Бейсенова).

Брюки мужчины из Елеке сазы были воспроизведены по образцу из Синьцзяня, где в пустынных условиях были найдены брюки из текстиля раннесакского времени. При изготовлении брюк елекесазинского человека мы учитывали их конструкцию как наиболее близкую, как по времени, так и по этнокультурному облику. Кроме того, учтены находки из кургана Аржан-2 в Тыве, где были найдены брюки, украшенные мелкими нашивками, идентичными с елекесазинскими.

Обувь человека из Елеке сазы показана без голенища, как у саков на рельефах Персеполиса, но она покрыта украшениями в виде золотых трубочек, сохранившихся in situ.

Лук с тетивой из сухожилия, и с комплектом из 40 стрел с бронзовыми наконечниками из Елеке сазы изготовлены в реальном боевом варианте, они пригодны для боевого применения.

Точная копия бронзового кинжала также представляет собой боевое оружие в золотых ножнах.

Заключение. Таким образом, на основе материалов неразграбленного кургана № 4 могильника Елеке сазы на Тарбагатае, воссоздан образ знатного человека, стоящего в полный рост, в белом остроконечном войлочном головном уборе, украшенном золотыми нашивками, в длинном замшевом кафтане, как у сакских послов на рельефе Персеполиса и в длинных, не заправленных в сапоги брюках. Справа к стрелковому поясу подвешен с помощью шарнира-стабилизатора парадный кинжал в ножнах с золотой обкладкой, украшенными изображениями различных животных и инкрустацией из цветных камней, а также подвешенным к стрелковому поясу с левой стороны универсальным воинским снаряжением – горитом, состоящим из колчана с 40 стрелами, налучья раннесакского образца и боевым луком.

Реконструкция, выполненная нами, является базовым материалом для дальнейшего научного изучения культуры, образа жизни, военного дела, религиозных воззрений сакских племен и также дает наглядное представление об облике наших предков, которые жили на этой территории в VIII в. до н.э.

Несомненно, что данная реконструкция, в совокупности с артефактами, которые происходят из этого кургана, займет достойное место в экспозиции музея и будет олицетворять художественные, эстетические, технологические и другие достижения наших непосредственных предков и будет работать на имидж нашего государства, участвуя в различных международных выставках и т.д.

Литература

Самашев З. Курганы Елеке сазы на Тарбагатае // Материалы XV Международного научного форума «Актуальные вопросы изучения историко-культурного наследия народов Евразии». –Астана, 2018а. – С. 5–11.

Самашев З. К изучению культуры ранних саков Восточного Казахстана // Древние и средневековые общества Евразии: перекресток культур. Международный научный симпозиум, посвященный памяти видного ученого-археолога, профессора, академика Академии наук Республики Башкортостан, доктора исторических наук Н.А. Мажитова. г. Уфа, 6–7 декабря 2018 г. Сборник материалов / Под общ. ред. А.И. Уразовой. – Уфа: «Мир печати», 2018б. – С. 109–117.

Самашев З., Онгар А., Чотбаев А., Нускабай А., Каирмагамбетов А., Киясбек Г., Кызырханов М. Культура ранних саков Тарбагатая (начало комплексных исследований погребально-поминальных памятников на Елеке сазы в верховьях р. Каргыба) // Алтай – түрк әлемнің алтын бесігі. – Өскемен, 2018. – 8–14 б.

Таиров А.Д., Боталов С.Г. Погребение сакского времени могильника Кичигино I в Южном Зауралье // Археология и палеоантропология евразийских степей и прилегающих территорий: Сб. статей в честь 60-летия Л. Т. Яблонского. – Москва: «Таус», 2010. – С. 393–334.

Чугунов К.В. Парадные пояса кочевников Азии в раннескифское время // Алтай в кругу евразийских древностей. – Новосибирск: Изд-во ИАЭт СО РАН, 2016. – С. 336–356.

TO THE RECONSTRUCTION OF THE SAKA TIME WARRIOR'S FUNERAL COSTUME (ON NEW MATERIALS FROM THE ELEKE SAZY BURIAL GROUND)

Z. Samashev, K. Akhmetzhan, R. Akhmetzhanova, D. Pozdnyakov, R. Ashimov, T. Alibay, A. Onggar, S. Aman

In 2018, under the leadership of Z. Samashev, burial mound № 4 was investigated at the Eleke Sazy burial ground, as a result of the study which scientists received a unique subject complex of a noble warrior of the early Saka era (Самашев, 2018а, 2018б; Самашев и др., 2018). The burial ground is located in the Tarbagatai district of the East Kazakhstan region (90 km south of the villages of Aksuat and Kokzhyra). In the mound, burials of two individuals were discovered - women and men.

The burial of a woman (13-14 years old), committed at the bottom of the burial chamber, at the level of the ancient horizon, was completely destroyed by ancient robbers. Only the humerus, drilled in ancient times for embalming, a small fragment of the skull box and a square-shaped horn piece with nine small holes has survived. Unfortunately, the possibility of any substantive reconstruction is completely excluded here.

The burial of a man (17–18 years old), committed next to the woman, on the north side of her, remained intact, thanks to the blockage of stones that occurred in ancient times.

Based on the study of the structural features of the ground structure, the funeral-memorial rite, as well as the search for analogies and a comparative analysis of the clothing complex, barrow № 4 from Eleke sazy that dates to the 8th century BC, i.e. of the Early Saka time.

Together with the remains of a man in situ, a large number of costume jewelry and weapons were found that formed the basis for the scientific reconstruction of the ceremonial and memorial vestments of a nobleman.

Let us briefly point out these findings, which formed on the basis of the subject reconstruction carried out by us as soon as possible, exactly one year after the discovery - in 2019.

To the left of the skull box of the buried laid golden ornaments from a headdress - a deer head cut out of golden sheet, a foil and a figure of a deer without a horn in an inverted position. The ancient carver very succinctly and accurately transmitted the contours of the animal's head, ear, eyes and nostrils. The most interest are the horns that made back in one line. The anterior processes are traditionally S-shaped, but not all specimens survived.

In the space between the left shoulder and head, as well as over the left shoulder blade and collarbone of the deceased, lay the fragmented remains of two more deer heads cut from the gold leaf.

On the cervical vertebrae lay a massive golden hryvnia with a spiral-shaped rod and elongated rectangular ends. This is the most massive item laid with the deceased. For this decoration, first, apparently, a massive plate was made, then it was twisted in a manner known to them. On the subject, in places, small cracks are fixed that formed during the process of twisting the plate.

In the space between the left shoulder and head, as well as over the left shoulder blade and collarbone of the buried man, there were fragmented remains of two more deer heads cut from the golden leaf.

On the cervical vertebrae lay a massive golden hryvnia with a spiral-shaped rod and elongated-rectangular ends. This is the most massive item laid with the deceased. For this decoration, first, apparently, a massive plate was made, then it was twisted in a manner known to them. On the subject, in places, small cracks are fixed that formed during the process of twisting the plate.

On the right side of the skull, in the area of the temporal bone, there is a golden tube, that according to preliminary anthropologists, could be used to embalm the body of the deceased. At the same time, it is possible that she could decorate the end of the headgear belt.

Near the human cervical vertebrae there was a second tube, a little larger in diameter, but shorter, made of sheet gold, with a relief ornament in the form of a twisted spiral. On the one hand, there is also a rounding.

On the left collarbone of the buried, there was a small plaque in the form of a cat-like predator curled into a ring, made in the classic Early Saka style: all the limbs, head, ears, shoulder blade and face of the beast were transferred in the form of a round recess.

The second similar plaque is located on the right side of the skeleton, above the pelvic bone and, apparently, marks the headset of a belt or harness, because below, near the right thigh of a person, a bronze dagger is placed in luxurious sheath with a golden lining, decorated with symbolic signs and figures of deer and predators made in the technique of grains.

The base of the scabbard is made of thin wooden planks trimmed with golden leaf. The sheath of the bronze dagger has a front side and a hollow back with the remains of wooden planks on the front side. It consists of four different-sized gold plates, which, connecting together, form a single semantic field of three vertically organized zones. The entire surface of the product is decorated with luxurious figures of various animals or their protoms, as well as symbolic signs made using the technique of grains and partially inlaid with colored stones. The bottom of the sheath consists, in contrast to the top and middle, of two equivalent two-dimensional elements that are joined on the line of the "webbing".

The upper division of the golden scabbard, where the crosshairs of the dagger and the hole for threading the caps of the cufflink-lock from the hinge of the sword belt are wider than the other parts and, accordingly, has a somewhat complicated triune structure. This is a strikingly marked butterfly-shaped, almost repeating the shape of the crosshairs of

Тарбағатайдағы Елеке сазы қорымы, № 4-обасы материалдары бойынша ертесақ қоғамы элита өкілі киімін қайта жаңғырту варианты
Вариант реконструкции костюма представителя элиты раннесакского общества по материалам кургана № 4 могильника Елеке сазы на Тарбагатае
A variant of the reconstruction of the costume of a representative of the elite of the early Saka society based on materials from mound № 4 of the Eleke Sazy burial ground in Tarbagatai

a dagger top with a designated "stiffener" in the middle. To the right adjoins it a somewhat fang-like suspension element with an oval hole (1.16 × 0.98 cm) in the upper, slightly protruding part. A rivet button of a two-stage rod-shaped hinge that fastened to the combat (rifle) belt with the other end was fastened into this hole. The third element of the top is a short plate, corresponding to the width of the blade of the weapon, located below the specified butterfly protrusion for the crosshairs.The middle of the scabbard consists of a long ribbed, slightly tapering downward plate with a length of 11.29 cm, a width of 4.6 and 3.95 cm, which is threaded into the upper plate.

The upper-division of the golden scabbard, where the crosshairs of the dagger and the hole for threading the caps of the cufflink-lock from the sword hinge are wider than the other parts and, accordingly, has a somewhat complicated triune structure. This is a strikingly marked butterfly-shaped, almost repeating the shape of the crosshairs of a dagger top with a designated "stiffener" in the middle. To the right adjoins it a somewhat fang-like suspension element with an oval hole (1.16 × 0.98 cm) in the upper, slightly protruding part. A rivet button of a two-stage rod-shaped hinge that fastened to the combat (rifle) belt with the other end was fastened into this hole. The third element of the top is a short plate, corresponding to the width of the blade of the weapon, located below the specified butterfly protrusion for the crosshairs.

The middle of the scabbard consists of a long ribbed, slightly tapering downward plate with a length of 11.29 cm, a width of 4.6 and 3.95 cm, which is threaded into the upper plate.

The lower division consists, as noted, of two identical elements, in which the pterygoid rounded side parts, connecting with each other, form a buterol located perpendicular to the main plane of the scabbard.

The surface of the sheath lining was decorated with images of animals and symbolic signs in clearly distinguished three zones and probably corresponds to the ideas of people of the Early Saka era about the threefold structure of mythological space.

The upper zone of the sheath lining is the most saturated with decorative elements, it contains images of three hornless herbivores - roe deer (?) And one predator made using the grain technique along the contour. Two figures of hoofed animals with their heads turned back and their legs bent under the belly here are successfully inscribed in a sheath space with mirror symmetry that protrudes in a relief form in the form of “butterfly wings”. The lean body and powerfully curved necks and animal muzzle tapering to the nose are especially emphasized. Expressive, long and pointed ears of animals inlaid with colored stones are striking. Note that the eyes, tails, hooves of the front and rear legs of animals also have similar inserts. The shoulder blades and cereals of animals are marked with traditional spiral symbols. Under the butterfly-shaped protrusion noted above is a contour image of a cat predator figure, shown with its body down, and its massive and short head turned up. The tail of the beast with a spirally twisted tip is parallel to the back. The straight legs of the predator are shown in a pose of a sudden stop, but without bending of the hock joints, the legs are indicated by large inserts. The mouth of the beast, nostrils, eyes and ears are inlaid with much larger colored stones compared to previous samples. The body is also marked with spiral curls. The lateral claw-shaped protrusion with a hole for hanging is decorated with the figure of a herbivore, oriented head down. In terms of stylistic characteristics and posture, it is similar to the above, but the size is slightly larger. Around the hole, there are various symbols, one of them is S-visible, with a twisted prefix.

The middle zone is covered with two deer heads with hypertrophic horns located from top to bottom, located on the sides of the stiffener. Deer heads are oriented with their muzzles towards the outer corners, their ears are long, their eyes are large and with turquoise inlays. The anterior S-shaped process of animal horns is traditionally shown above the forehead, and the remaining six processes are directed rhythmically back. Between the heads of deer, in

the lower part is placed in a horizontal position an S-shaped symbol, which, as it were, limits the limit of the middle zone. Here, the same balls of grain are soldered to the stiffener, from which the contours of all the images are made.

The lower two-part zone is decorated with similar images of deer heads directed from the bottom up and almost touching the muzzles of animals in the middle zone. On two narrow, vertically arranged side wings with an expanding tip (buterol), four and, accordingly, five S-prominent signs and oblique lines are depicted.

Gold decorated plates cover only the front of the scabbard, and the wooden plank on the back may have been covered with leather.

Inside the gold lining, large fragments of thin wooden planks from the scabbard are preserved, which exactly correspond to the parameters of the blade of a bronze dagger.

The figured hilt of a cast bronze dagger, rectangular in cross-section, with slightly rounded edges, is decorated on both sides with four stylized mouflon horns (?), which are located in a row one above the other and slightly protrude beyond the edge of the handle. The width of these figures is 2.7 cm, the height is 1.3 cm. The distance between them is different. So between the upper figure and the second distance - 0.4 cm, between the second and third - 0.8 cm, between the third and fourth - 0.7 cm. At a distance of 6.9 cm from the upper edge, the handle was broken in half in ancient times in half.

The top of the handle is made in the form of two heads of feline predators in profile, whose faces are directed in opposite directions. The figures are voluminous, round fossae show the eyes, oval indentations show the ears, and are deep enough, which suggests that colored minerals could be inserted into them. The cheeks of the predator are accentuated. The head is round and morphologically most closely matches the head of a snow leopard.

The guard is made in the form of two rectangular petals, slightly lowered down. The blade is narrow triangular, in the middle of the blade, starting from the handle and three-quarters of its length passes a rectangular rib (15 cm long, 6 mm wide over the entire length and height 1.5 mm), bounded on both sides by shallow spoons. The width of the spoons gradually decreases from the hilt to the tip. The rectangular rib smoothly ends and at the end of the blade, a continuation is made in the form of a narrow rib to the end of the blade, sub-triangular in cross-section of the shape (its length is 5.4 cm, width is 0.2 cm). The end of the blade has a lenticular section.

The length of the dagger is 29.4 cm;

the length of the handle to the guard is 9 cm, the width of the handle is 2.37;

blade length - 19.1 cm, the greatest width of the blade - 2.7 cm;

the length of the guard (crosshair) - 5.08 cm, width - 2.16 cm

A bronze mirror, having a small diameter (6–7 cm), lay on the neckline of the gold lining of the dagger's scabbard, over a wooden plank, with a narrow iron handle down.

Шошақ баскиімнің қайта жаңғыртпасы
Реконструкция остроконечного головного убора
Reconstruction of the pointed headgear

Шошақ баскиімнің қайта жаңғыртпасы.
Қырынан қарағанда
Реконструкция остроконечного головного убора.
Вид сбоку
Reconstruction of the pointed headgear. Side view

Беделді ер адам баскиімінің қайта жаңғыртпасы.
Қырынан қарағанда
Реконструкция головного убора знатного мужчины.
Вид сбоку
Reconstruction of the headdress of a nobleman. Side view

Беделді адам баскиімінің қайта жаңғыртпасы.
Артынан қарағанда
Реконструкция головного убора знатного человека.
Вид сзади
Reconstruction of the headdress of a nobleman. Back view

Беделді ер адам киімінің қайта жаңғыртпасы
Реконструкция кафтана знатного мужчины
Reconstruction of the caftan of a nobleman

The iron handle was attached to the mirror disk with three rivets mounted on the backside. The safety of the handle is very poor. The mirror disk has a slight sharpening on the opposite side of the handle.

Of particular interest are the bronze two-piece movable devices - stabilizer hinges from the sword belt, with the help of which the dagger and light were suspended from the combat belt. They are in the form of two-stage fishing rods. They lay to the right of the buried, near the bronze dagger in a sheath with gold plates and to the left, near the mountain with bronze arrowheads, closer to the bottom. Both links of the hinge are interconnected using solid cast rings, and the opposite ends, which are connected to objects and the combat belt, have the form of cufflinks with mushroom and flat hats, which are connected in the middle by narrow and short (0.5 cm) rods. The gap between the hats for threading is about 0.5 cm, which is enough to tightly fasten to the slot on the leather belt and to the oval hole on the sheath of the dagger. The gorite leather case apparently had a special strap with a hole or slot for attaching the end of the bronze hinge. A fragment of the end of a narrow strap with a gold lining was fixed here.

Apparently, under the left hand of the deceased was put on fire, and not a quiver and a cover for the bow -

Елеке сазы қорымы, № 4-обасынан табылған ер адам шалбарының қайта жаңғыртпасы
Реконструкция брюк мужчины из кургана № 4 могильника Елеке сазы
Reconstruction of the trousers of a man from mound № 4 of the Eleke sazy burial ground

Қорамсақтың қайта жаңғыртылған түрі
Вариант реконструкции горита
Reconstruction variant of the gorita

on the case, separately. The shape of the case can be reconstructed from images on deer stones of the Early Saka time and Scythian-Sakian toreutics. The narrow and long plate of gold, which adorned the front surface of the wooden plank at the edge of the arrow case and served simultaneously as a stiffener, was somewhat shifted as a result of the pressure of stones and soil.

The wooden bottom of the arrow case also had a sheet of gold trim decorated with impressive figures of opposing deer made using the grain technique. The item is made of sheet gold, in the lower part it is rounded (diameter about 9 cm), and in the upper part, it is oval-elongated and somewhat resembles the profile of a pear or the silhouette of a nomadic leather vessel - a wineskin. The total length is approximately 12.5 cm. The product is contoured with a prominent protruding arc formed as a result of stamping

from the back. The bottom of the leather case was inserted into this shallow (about 3-4 mm) groove, fragments of which were preserved. The ends of the arc are adjacent to a straight (vertical) embossed strip, also created by stamping from the back of the product and tapering in the lower part, which, as it were, penetrates almost two-thirds to the middle of the lining. To this groove was attached the lower part of a thin wooden wall, expanding to the outside of the partition plate, which divided the interior of the case into two parts, and acting on the outside, at the same time playing the role of a stiffener. A loop could be sewn to it to hang the equipment from the rifle belt. It could be assumed that in the case there could simultaneously be two groups of multi-purpose arrows with different types of tips. However, it should be noted that all 40 bronze tips that we discovered at the bottom of the quiver turned out to be two-bladed petiolate.

Әскери белдікке қорамсақты ілу тәсілінің қайта жаңғыртпасы
Реконструкция способа подвешивания горита к боевому поясу
Reconstruction of the method of suspending gorita to the combat belt

The front side of the golden lining of the bottom of the quiver is decorated with two figures of deer located heraldically (or by the principle of mirror symmetry). These figures, therefore, are the most important decorative element of the gorite, which was worn on the shooting belt at a certain angle, so that the viewer in front could see the peculiarity of the decoration of the surface of the product and at the same time, through the images of sacred animals encoding the mobile state of the Early Saka society, understand and “ read »the structure of the complex of worldview guidelines for the owner of the subject. The general architectonics of the composition is as follows - the body of two animals is placed at an angle, with their backs to each other, with their heads turned back (with horns vertically planted) up, and their legs, respectively, on the outside.

Below the tails of animals, at approximately equal distance, is placed an S-shaped sign-symbol in a horizontal position. A similar sign is located in another place, at the level of the image of the ear and the bend of the neck of the left deer. The composition, inscribed in the limited surface of the gold plate, creates in the viewer's mind a dynamically perceived binary structure of space.

Images of deer made in the technique of grains, i.e. soldering on a smooth surface of a plate of golden balls with a diameter of 1 mm. Balls enhance the perception of animal images by the fact that, under certain conditions, due to the play of shadows and light, they create an additional effect of volume and movement. The gamut of colors inlaid the ears, eyes, limbs of the figures of deer with turquoise, lapis lazuli, azurite, chalcedony and other stones even more clearly contributes to the emotional and psychological perception of the deified image of the young man himself.

The images of animals imprinted on the plate are close to heraldry by the way they are organized in space, but at the same time, some elements of their “decor” are interpreted not quite symmetrically. So, two spiral curls at the level of animal blades, which are usually perceived as symbols of the wings of mythical creatures, are directed one up and the other down, which does not exclude the possibility of interpreting them from the position of binary opposition: right - left, top - bottom, male - female, etc. There are also differences in the transmission of the bends of the neck, processes of the horns and some other elements, however, they do not distort the heraldic perception of the whole composition.

Алтын қаптамалы қынды қанжар және оның әскери белдікке тағылу тәсілі
Кинжал в ножнах с золотой обкладкой и способ подвешивание к боевому поясу
A dagger in a sheath with a golden lining and the method of suspension from the combat belt

The horns of animals, shown in the traditional Early Saka style with three winding lines, are directed straight from the eye level and placed on the sides of a vertical strip protruding on the surface for fastening on the backside of the strap (mentioned above), which, apparently, represents the World Tree, the mythological axis and together with the figures of deer it symbolizes the binary structure of space. The front, traditionally S-shaped processes of the horns of both deer, which form the most important element of the composition, are almost touching since the heads of the animals are facing each other. It is noteworthy that in the horns and line of the contour of the figures of animals in

places there are no balls of grain: either they fell out or were not initially soldered, which is indirectly indicated by the apparent absence of soldering traces on the plate surface.

The deer ears are long, narrow and very pointed; angled upward. In the right animal, the ear is inlaid with lapis lazuli, in the left - in turquoise, which gives the product and composition as a whole a special flavor.

The animal heads, set on short necks, are disproportionately long and tapering, turned back to the back and facing each other so that they almost touch the tips of the muzzle. Gracefully modeled bends of the lower jaws of animals give special expressiveness to the head, which at the same time can also indicate the withers.

The nostril on the right deer is decorated with a turquoise insert, on the left - lapis lazuli of the finest work, which also gives the image of animals a special nobility. The insertion of the nostrils of deer is leaf-shaped and with sharp ends directed to the upper part.

The lower lip or mouth gap of the right deer is inlaid with a lapis lazuli insert, the left - in turquoise. In both cases, the color inserts are designed in the form of a narrow, like a willow leaf figure. Ears are decorated with similar inserts, but in this case, they are directed with the tip pointed down.

The deer's necks are short and strongly curved, which gives a feeling of special expression to the images of their figures.

The eyes and separately the pupils of both figures of deer are decorated with round turquoise inserts.

The tails of both animals are inlaid with turquoise inserts cut in the form of a drop, the sharp ends of which are directed downward.

The legs of the deer are bent and shown tucked under the stomach. The sharp tips of the hooves and, interestingly, the miniature sesame-shaped bones above them are also inlaid with colored stones.

One of the most expressive elements of the decor on the image of the deer's body is a volute-like sign on the croup, which is rolled back. Together with a similar element on the shoulder blade, it gives the image of a deer a special cultural-chronological connotation and, possibly, forms a certain semantic code for the early Saka society.

Bronze arrowheads (40 pcs.) Belong to the type of two-bladed petiolate. The tip head is sharp, rhombic in cross section, turning into two blades with recesses around a round rod. The ends of the blades go down and are pointed. Petiole is round, turning into flat and gradually decreases in thickness.

The sizes of the tips vary, since part of the petioles was broken off in antiquity. The total length is 8.1–7.2 cm, the head is 3.1–3.2 cm, the width is 0.54–0.9 cm. The poles were split, the arrowhead was inserted into the formed slot and tightly wrapped with horsehair. In many instances, traces of such actions are well preserved.

Near the remains of the gorite with bronze tips and along the left hand and foot of the deceased lay several gold plaques in the form of deer figures - seven hornless and one, large in size, with horns. They are, as it were, scattered along the line from the shoulder to the foot of the left foot, but, apparently, adorned the surface of the mountain.

The only figure of a deer with horns is depicted in a lying (or flying) pose, the legs are bent at the joints and matched to the stomach, while the hind legs are lower than the front ones. The hooves are sharp, inlaid with colored stones. The head of the animal is planted on a steeply raised massive neck with muscles underlined by the groove. The horns of the animal with S-visible processes are folded back, and the anterior process is traditionally directed forward. The ear is long, leaf-shaped, a triangular withers and tail are also marked. Of greatest interest is the triangular inlay on the croup of a deer, inside the claw-shaped nest, from pieces of turquoise and with a circle with a dot in the middle. The triangular composite figure, in turn, is furnished with lapis lazuli inserts. A similar insert was apparently on the deer's scapula, where only the claw-shaped (tear-shaped) nest was preserved. The deer joints, muscles on the body, neck and cheekbone are especially emphasized in the deer, which gives the figure of the beast special dynamics and stress.

The figures of the remaining seven hornless animals, apparently from the maral family (females?), Adorned the surface of the gorite. All of them are executed in a close pictorial manner - legs bent at the joints are tightly pressed to the body, necks are steeply raised. Nevertheless, each figure of a deer has slight differences in the interpretation of individual parts of the animal's body. The eyes, ears and all limbs of the deer depicted were inlaid with colored stones, but not all were preserved. It is possible that the ancient master, for decorating the surface of military equipment intended to accompany a royal young man to another world, chose a symbolic number of deer figures and the principle of "one male + seven females", which may be associated not only with numerical characteristics, but with some other ideas about the world, the cult of fertility, etc. Images of deer on the surfaces of sacred objects are, of course, associated with the existence in society of the ancient nomads of a developed cult of this animal.

Close parallels to the figure of a horned deer with inlay are known in materials from the Shilikti mounds. They are united by a common interpretation of the image, a flying (or lying) pose, the same shape of the horns, the way of inlay.

The remains of the skin were preserved mainly at the bottom of the case for arrows, so their prints are clearly visible on them.

On the phalanges of both legs of the buried, there was a large number of tubular beads made of gold, similar to products from the Arzhan-2 mound in Tyva.

Thus, the preservation of the jewelry of the costume of a person buried in an untouched state enables us, first of all, to carry out scientifically reliable reconstruction of his ceremonial vestments to study the socio-cultural appearance of the region's population in the early Saka time, the technology of processing various types of material and manufacturing household items, weapons and religious objects destination, funeral and memorial rituals and worldview systems, communication of the ancient population in space and ethnocultural phenomena in the period of becoming Ia early Saka cultural complex in the region and adjacent territories.

According to the sources, in the indicated historical period, Saka peoples wore pointed hats made of felt with some variations, long suede caftans of a special cut with a hem, leather boots and shoes (without high heels), and suede or cloth trousers richly decorated with various appliques and gold stripes.

A bronze dagger with a straight, lowered lower ends crosshair, somewhat reminiscent of bird wings, ribbed hilt ornaments and protomers of a cat predator, is quite rare in the Eurasian steppe and dates from the end of the 9th century. - beginning/middle of the VIII century BC. Of special interest is the burning man from Eleke Sazy, who has direct analogies among the images on the deer stones of Central Asia of the Late Bronze Age and Early Saka time, but not in the Scythian antiquities of Eastern Europe and the Northern

Black Sea region. The shape of the main component of the gorite - a case for carrying arrows, is reconstructed according to the oval configuration of the gold lining of its bottom, which is decorated with extremely dynamic figures of heraldically located deer with their heads turned back, made of tiny balls of grain.

Jewelry at the bottom of military equipment, along with others, is intended to create a special perception effect during visual inspection.

The bronze petiole arrowheads from the Eleke Sazy (40 pcs.) Are also characteristic of the Early Saka time.

Materials from organics have not been preserved here, therefore, in order to create the most reliable version of the reconstruction of a golden man's costume, synchronous archaeological materials from different regions of steppe Eurasia were studied, a comparative analysis of typologically close artifacts, artworks, iconographic and ethnographic data was carried out.

The fact that all metal things have been preserved intact imposes a special responsibility during the reconstruction, since any deviations from the actual material, speculation and fantasies when reproducing them are unacceptable.

We proceeded from the fact that during scientific reconstruction it is unacceptable to use copies of artifacts from other monuments, especially other chronological periods.

To accomplish the tasks, a team of performers was created, which consisted of an artist, jeweler, gunsmith, costume specialists, ethnographer, anthropologist, etc. who had experience working with various materials, making copies of archaeological finds, making real weapons and various reconstructions etc.

It should be noted that scientific reconstruction involves the exact following of documentaries, reproduction of an image or an object without artistic embellishments, conjectures and additions from other, even synchronous, monuments, as is practiced in some modern works, so it may seem, especially for ignorant people, boring. uninteresting or poor. Otherwise, the reconstruction, gaining a certain brilliance and external attractiveness, loses its documentary and turns into a fact of falsification of historical reality.

First, a preliminary model of the reconstruction of the costume was created.

The closest in time and corresponding to reality material for the restoration of the headdress and caftan turned out to be the reliefs of the apadan of the palace of the Achaemenid king Darius I in Persepolis, which was built in the VI century. BC, which depicts the ambassadors of the Tiger-Hood Saks in full dress in pointed headdresses, in long caftans, in long trousers not tucked into boots and with daggers and gorites on their belts, with clearly shown ways of attaching them to the rifle belt and the system the location of the harness belts.

The basis for the reconstruction of the shape of the headgear of a man from Elekaz Sazy, his caftan and the method of attaching ceremonial weapons to the combat belt, largely these parallels laid.

In addition, new archaeological finds of belts and weapons in the Urals (excavations of A. Tairov in Kichigino), in the territory of the Russian Altai, and in Tuva (excavations of K. Chugunov) with similar systems for attaching military equipment and weapons to the belt (Tairov) were taken into account , Botalov, 2010; Chugunov, 2016).

Ornaments of the headdress in the form of a deer head with hypertrophic horns, which exactly repeat the shape of the sample from the Elek Sazy, are known in Arzhan-2 and in some monuments of the early Saka time from Saryarka (excavations of A. Beisenov).

The trousers of a man from Eleké sazy were reproduced on the model from Xinjiang, wherein desert conditions trousers from textiles of the early Saka time were found. In the manufacture of trousers of the Elekessazin person, we took into account their design as the closest, both in time and in ethnocultural appearance. In addition, finds from the Arzhan-2 mound in Tuva were taken into account, where trousers were found that were decorated with small stripes identical to those of Elekessazin.

The man's shoes from Eleké sazy are shown without a shaft, like the Sakas on Persepolis reliefs, but they are covered with jewelry in the form of golden tubes preserved in situ.

The bow with a bowstring from a tendon, and with a set of 40 arrows with bronze tips from Eleke sazy are made in a real combat version, they are suitable for combat use.

An exact replica of a bronze dagger is also a military weapon in a gold scabbard.

Conclusion. Thus, on the basis of the materials of the unplanned barrow No. 4 of the Eleke Sazy burial ground in Tarbagatai, the image of a nobleman standing in full growth was recreated in a white pointed felt headdress decorated with gold stripes, in a long suede caftan, like Saka ambassadors on the Persepolis and in long trousers not tucked into boots. To the right of the shooting belt, a parade dagger in a sheath with a gold lining, decorated with images of various animals and inlaid with colored stones, and universal military equipment suspended from the shooting belt on the left side is hung with a stabilizer hinge, consisting of a quiver with 40 arrows, heirs of the early Saka type and martial bow.

The reconstruction performed by us is the basic material for the further scientific study of culture, lifestyle, military affairs, religious views of Saka tribes and also gives a visual representation of the appearance of our ancestors who lived on this territory in the VIII century. BC. Undoubtedly, this reconstruction, together with artifacts that come from this mound, will occupy a worthy place in the museum's exposition and will embody the artistic, aesthetic, technological and other achievements of our immediate ancestors and will work on the image of our state, participating in various international exhibitions etc.

References

Самашев З. Курганы Елеке сазы на Тарбагатае // Материалы XV Международного научного форума «Актуальные вопросы изучения историко-культурного наследия народов Евразии». – Астана, 2018а. – р. 5–11.

Самашев З. К изучению культуры ранних саков Восточного Казахстана // Древние и средневековые общества Евразии: перекресток культур. Международный научный симпозиум, посвященный памяти видного ученого-археолога, профессора, академика Академии наук Республики Башкортостан, доктора исторических наук Н.А. Мажитова. г. Уфа, 6–7 декабря 2018 г. Сборник материалов / Под общ. ред. А.И. Уразовой. – Уфа: «Мир печати», 2018б. – р. 109–117.

Самашев З., Онгар А., Чотбаев А., Нускабай А., Каирмагамбетов А., Киясбек Г., Кызырханов М. Культура ранних саков Тарбагатая (начало комплексных исследований погребально-поминальных памятников на Елеке сазы в верховьях р. Каргыба) // Алтай – түрк әлемнің алтын бесігі. – Өскемен, 2018. – 8–14 р.

Таиров А.Д., Боталов С.Г. Погребение сакского времени могильника Кичигино I в Южном Зауралье // Археология и палеоантропология евразийских степей и прилегающих территорий: Сб. статей в честь 60-летия Л. Т. Яблонского. – Москва: «Таус», 2010. – р. 393–334.

Чугунов К.В. Парадные пояса кочевников Азии в раннескифское время // Алтай в кругу евразийских древностей. – Новосибирск: Изд-во ИАЭт СО РАН, 2016. – р. 336–356.

XIX–XX ҒҒ. ҚАЗАҚТАРДЫҢ АҒАШТЫ КӨРКЕМДЕУІ

Ш.Ж. Тоқтабаева

Қазақтың сәндік-қолданбалы өнерінің маңызды түрі ағаш өңдеу ісі болды. Қазақстан аумағындағы шығармашылық қызметтің бұл түрінің бастаулары археологиялық зерттеулерге сәйкес мезолиттік, кейінгі палеолиттік, энеолиттік кезеңдерден шығады (Қазақстан тарихы…, 1977, 76, 80, 83-бб; Зайберт, 2011, 23, 261-б.). Көшпелі өмір салтының басым болуы және қазақтардың дәстүрлі тұрғын үйінің сипаты ағашты тұрмыстық-құрылыс материалы ретінде пайдалануды анықтады, сонымен қатар, ағаш экологиялыққа және жеңіл салмаққа ие. Одан қазақтар өзінің заттық дүниесінің едәуір бөлігін тұрғын үйден, жиһаздан, ыдыстан, музыкалық аспаптардан бастап, XX ғ. екінші жартысына дейін қару-жарақ пен көлік құралдарының бөлшектерін жасаумен аяқтады.

Ағаш ұсталар шеберханасында (дүкен, ұсталық, ұстаханада) шұғылданды, оның астында отырықшы аудандарда аулалық құрылысты бейімдеді, ал көшпелі жағдайда шеберлер ескі киіз үйді жиі пайдаланды немесе ауладағы қалқаның астында жұмыс істеді. Қолөнерші ауылмен бірге көшті немесе тапсырыстарды қабылдап, басқа жерлерге кетіп отырды.. Бай адамдар әдетте қызына жасау дайындау кезінде алыс жерлерден ең дарынды деген шеберлерді алдыртты.

Шеберлер аралайтын, шабатын, кесетін, бұрғылайтын, ажарлайтын құралдарды пайдаланды. XIX ғасырдың екінші жартысында капиталистік қатынастардың дамуымен, қалалық базардың қарқындауымен байланысты көптеген ауыл шеберлері бәсекелестікті сезіп, ресейлік құралдарды: сүргілерді, қысқыштарды, егеулерді, бұрғыларды (Масанов, 1961, 150-б.), сондай-ақ қайрау және тегістеу станоктарын (Марғұлан, 1986, 165-б.) сатып ала бастады.

Техникалық тәсілдерден шеберлер дәстүрлі түрде аралауды, нақыштауды, оймалауды (сұлбалық оймыш, жайпақ бедерлі оймыш, екі немесе үш қырлы шұңқырлы оймыш, сондай ақ көлемді және өтпелі селдір өрнекті оймыш) меңгерді. Сондай-ақ ағашты әшекейлеуді пайдаланды. Жиһазға балқарағай, ыдыс-аяққа – терек, қайың және оның тамыры мен қабығын қоса, ал киіз үйдің сүйегі үшін – берік қарағай қолданылды.

Шеберлер арасында біліктілік өрбу болды. Таңдаулы заттарды жасаушы шеберлер – қасшебер, қарапайым заттарды дайындаушы ағаш өңдеушілер – балташебер деп аталды. Таңдаулы нәзік оймыштауды жасайтын дарынды шеберлер «ағаштан түйін түю» деген теңеу сөзге лайық болды. Егер бір ауылдарда жалғыз ағаш өңдеуші шеберлер барлық санаттағы заттарды дайындаумен айналысса, онда мұндай шеберлер көп болған басқа жерлерде қолөнер өндірісінің бұйымдары санаты бойынша бөлінді.

Ағаш өңдеу ісін дамытуға Қазақстанның табиғи жағдайлары – орманның болуы ықпал етті. Ағаштың түрлері әртүрлі: қылқан жапырақты (шырша, майқарағай, қарағай, самырсын), жұмсақтүкті (аққайың, көктерек, терек, емен, тал), сондай ақ терек, тобылғы, ал Қазақстанның оңтүстігінде тұт ағашы және жаңғақ бар.

Ағаш өңдеушілер өнімдерінің сұрыптамасы әртүрлі болды: қысқы стационарлық, күзгі-көктемгі тұрғын үйлер, киіз үй сүйектері, қоршаулар-мал қоралары, шаруашылық жұмыстарына арналған құралдар (күректер, кетпендер, соқалар, шалғылар), аушы құстары бар аңшы үшін арнайы құралдар. Одан бөлек ағаш ұста көлік құралдарын, (күйме, арба, шана, ер), ұрыс қаруларын (найза, садақ, сойыл), музыкалық аспаптарды домбыра, қобыз, үй керек-жарақтары (жиһаз, ыдыс), сонымен қатар таяқтар және жеке қажетті заттар мен тоғыз құмалақ ойынына бұйымдар жасады.

XIX ғ. – XX ғ. басында бөренелерден стационарлық қысқы және күзгі-көктемгі киіз үй тәріздес шошал немесе шаршы, тікбұрышты пішіндегі айыл ағаш, дүкен, сондай-ақ, жылжымалы ақ киіз үйлер тұрғызылды. Үй қолөнерінің аталған өнімдері негізінен жеке пайдалануға арналған. Алайда орманға бай аудандарда жасалатын көптеген заттар, соның ішінде киіз үйдің ағаш сүйегі, жиһаз малға айырбасталған базарларға жеткізілді. Осылайша, ағаш өңдеушілердің өнімдері шөлейт және далалық жерлерге жетіп отырды.

Көшпелі мәдениеттің көркем-құрылымдық феномені киіз үй болды. Тұрғын үйдің бұл түрі киіз үй оңай және тез орнатылады, бөлшектенеді, сондай-ақ ыңғайлы тасымалданады; оның қаңқасы әр түрлі ағаш элементтерден құралған, тұрғын үйдің

Киіз үйдің сүйегі. Ағаш. XX ғ.
Остов юрты. Дерево. XX в.
The skeleton of a yurt. Wood. XX century

мөлшері олардың санына тәуелді болып табылды. Киіз үйдің жоғарғы бөлігі – күмбезі, радиалды орналасқан иілген сырықтардан құралады. Осы сырықтардың жоғарғы ұшы ағаш шеңбер шаңыраққа, ал төменгі – торлы қабырғасы керегеге тіреледі. Қазақтардың дәстүрлі санасында киіз үйдің белгілі бір бөліктері: есік, табалдырық, алмалы-салмалы күмбез бөлігі «шекаралық» нысандар ретінде белгілі бір белгімен берілген. Киіз үйдің құрамдас бөліктерінің қазақша атаулары (керегенің басы, көзі, мандайша, кіндік, қабырға, сүйегі) адам денесінің бөлшектеріне сәйкес келетінін атап өткен қызықты, бұған өз уақытында профессор Ә.Т. Төлеубаев та мән берген (Төлеубаев, 1991, 39-б.).

Қазақтардың көшпелі өмір сүруі тұрғын үйде ағаш жиһаздарды барынша азайтуды анықтады, бұл былғары бұйымдармен, сондай-ақ тоқымадан жасалған әртүрлі ыдыстар мен сөмкелермен алмастырылды. Көбінесе жиһаз тасымалдауға ыңғайлы болу үшін жиналмалы етіп жасалынды. Жиһаздың тек бет жағы ғана безендірілді, өйткені ол киіз үйдің периметрі бойынша орнатылды.

Бай киіз үйде аяқтары аласа, дөңгелек пішінді үстелдер болса, ал егіншілік аудандарда, XX ғ. ішінде асхана құралдарына арналған жылжымалы жәшікпен жабдықталған тікбұрышты үстелдер басым болды, бұл әлі күнге дейін қолданылады. Аласа үстелдер Шығыстың көшпелі халықтары үшін тән, өйткені олар кілем төселген еденде отырды. Жиһаздың мынадай: төсекағаш, үлкен сандықтар және тәттілерге арналған сандықша, өнімдерін сақтауға арналған кебеже, ыдыс-аяқ үшін асадал, бесік, киімге арналған ілгіштер адалбақан сияқты түрлері фабрикалық жиһаздың қымбат және аз болғандығынан 1970 жылдарға дейін танымал болды. Сол кездегі дәстүрлі тұрмыста орыс мәдениетінің әсері нәтижесінде пайда болған этажеркалар да кездеседі.

Жиһаз адамның назарына түсе отырып, әдетте молшылық пен әл-ауқат идеяларымен байланысты болды. Бұл заттардың болуы тұрғын үйдің сәніне эмоциялық жылудың, үй жайлылығының екпінін енгізді, яғни бұл бұйымдар көркем тоқыма сияқты игерілген мәдени кеңістікті көрсетті, сол арқылы қорғалу ахуалын көрсетеді. Халық санасында жаңа заттарды тиісті «сиқырлы» өрнектермен, ізгі тілектермен қуаттандыру қажет деген сенім бар, сонда олар тек жақсы қызмет етіп қана қоймай, сонымен қатар барлық оң қасиеттерге де ықпал етеді. Дәстүр бойынша, қазақтар пайдаланылған жиһазды ешқашан басқаға бермеді, себебі бұл заттармен үйден береке кетеді деп есептелді. Оларды тек қана үйленген ұлдарға беруге болады, ал қыздарға жаңа бұйымдар сыйланды.

Әдетте сандықтан басқа барлық жиһаздардың аяғы болды, олар еденге және ағаш тұғыр аяқтың үстіне орнатылды. Біріншіден, бұл жиһазды ылғалдан сақтады, ал екінші жағынан мұндай тәсіл ішкі көріністің әдемілігін күшейте отырып, олардың маңыздылығына баса назар аударды. Мұндай аяқ тұғырлар мықты ағаштан, көбінесе қарағайдан жасалған. Бұл бұйымның пішіні шаршы, дөңгелек, тікбұрышты болды. Тұғырықтың өлшемі ұзындығы 50 см-ден 150 см-ге дейін өзгерген, ол толыққанды жиһаздың болмауын алмастыра алды. Практикалық мақсатына байланысты заттың атауы өзгерді. Егер ұзын тұғырға тақталарды салса, онда төсек аяққа айналады немесе түсті матадан төбешік жасаса, ол жүк аяқ деп аталады. Егер аяққа бір

Аяқ – жиһазға, жүкке арналған тіреуіш. XX ғ. басы. Ағаш, бояу, металмен қаптау. ҚР Ұлттық музейі
Аяк – подставка под мебель, поклажу. Начало XX в. Дерево, покраска, облицовка металлом. Национальный музей РК
Ayah - stand for furniture, luggage. The beginning of the twentieth century. Wood, painting, metal cladding. National Museum of the Republic of Kazakhstan

немесе бірнеше сандықты, чемодандарды (кеңестік кезеңде пайда болған) орнатқан жағдайда, тіреуіш сандық аяқ, шамодан аяқ деген лексемасымен белгіленеді. Дөңгелек немесе шаршы тұғыр саба аяққа қымызы бар былғары ыдыс сабаны қойды. Негізінде, бұл тұғырықтар көрінетін жағынан сәнделген қолданбалы өнердің өзіндік туындысы болып табылады.

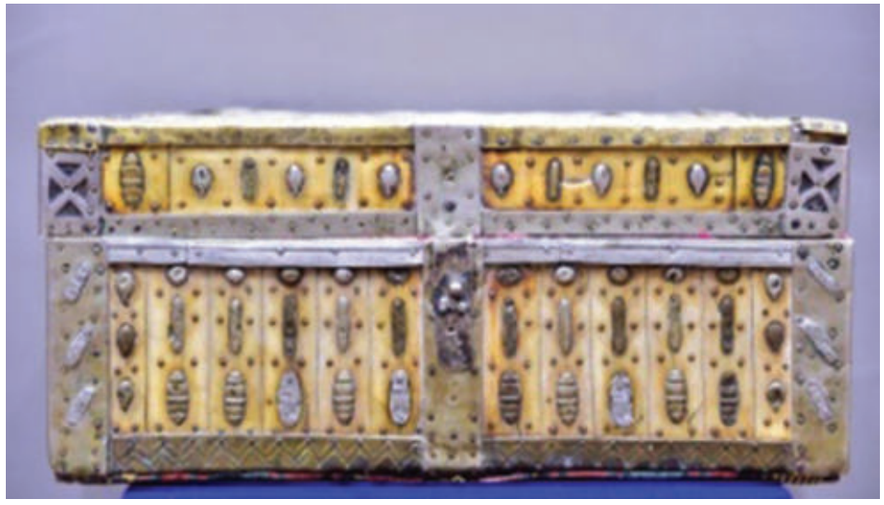
Көптеген халықтардың дәстүрінде барлық ыдыстар, оның ішінде әр түрлі жәшіктер, шкафтар мен сандықтар әйелдер ипостасиіне жататын қуыс ретінде сезілді. Қазақтардың тұрғын үйінде дәл осы әр түрлі көлемдегі сандықтар ең құрметті орын төрде тұрды. Әдетте сандыққа көркем маталардан жасалған жүк жиналған. Мұндай дизайнерлік шешім, әлбетте, бір жағынан құрсақ көтеру, көптілік идеяларымен, ал екінші жағынан – тұрақтылық, жеткіліктілік нышанымен сипатталды, өйткені сандық дәстүрлі санада асыл тастар, құйма түріндегі күміс, салтанатты киім, мата кесінділері, қазақ эпосында (Алпамыс батыр, 1958, 219, 228-бб.) көрініс тапқандай отбасылық «қазына» болып есептелген. Бай адамдардың киіз үйінде бірнеше сандықтар болды. Әдетте, ауқатты қалыңдықтың жасауын бірнеше сандықпен апарды.

Көлемі шағын, тәттілерге немесе түрлі ұсақ-түйектерге, сондай-ақ зергерлік әшекейлерге арналған сандықша әдетте сәнді безендіріледі. Олар ойылған оймалы күміс металмен, бедерлеу тәсілімен жасалған оюлы сүйекпен немесе күміс пен седеп бірге үйлескен тұтас қаптамамен безендіріледі. Өтпелі сүйекті жапсырмалардың

астына қызыл, қара немесе көк түсті барқыт салынған. Мұндай түрдегі сандықшаларды жақсы көрінуі үшін жүктің, сандықтың үстіне қойды. Жиһаздың ұқсас санаттары (сандықтар, сандықшалар, шағын қобдишалар) Оңтүстік Сібірдің, Орта Азияның, Таяу, Орта Шығыстың және Еуропаның көптеген халықтарында болды (Tokhtabayeva, 2018).

Қазақтар киіз және мата кілем қабатталып төселген еденде ұйықтаған, бірақ жас жұбайларға, әсіресе Солтүстік, Орталық және Шығыс Қазақстанда ағаш жиналмалы төсек төсекағаш берілді. Бұл ретте XIX ғ. мерзімделетін кереуеттерде үй иесінің мүліктік жағдайына байланысты құрылымдық өрбу орнатылады. Кереует төсек аяқ тұғырынан тұрды, оған көлденең тақта төсегі орнатылды. Содан кейін төсекке бойлық (бет және артқы) жағы (жоғары бұрыштары қатты созылған) бекітілген. Осындай тектониканың арқасында бұйымда түйе жүнінен жасалған жаңа көрпелерді жинауға болатын сыйымдылық пайда болды. Жиналған төсек ұзындығы бойынша өте кең болды, ал ені қажет болған жағдайда ұлғайтылды. Бай кереуеттер пішіні мен қымбат талғамды сән ауқымымен ерекшеленді.

Қазақтардың дәстүрінде кереует неке төсегін, отбасының және ерлі-

Сандықша. XIX ғ. Ағаш, сүйек, металл, мата. Батыс Қазақстан, ҚР Ұлттық музейі
Сандықша – сундучок. XIX в. Дерево, кость, металл, ткань. Западный Казахстан, Национальный музей РК
Sandyksha - the chest. XIX century. Wood, bone, metal, fabric. Western Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan

Сандық аяқ - сандыққа арналған тіреуіш. XX ғ. басы. Ағаш, оймалау, сурет
Сандық аяқ – подставка под сундук. Начало XX в. Дерево, резьба, роспись
Sandyk ayak - stand under the chest. The beginning of the twentieth century. Wood, carving, painting

зайыптылардың бақытының мызғымастығын бейнелейді, сондықтан оны молынан сәндеуге тырысқан, бұл ерлі-зайыптылық бақытын және тиісінше отбасы мен байлықтың ұлғаюын сиқырлы түрде ынталандыруға тиіс еді. Батыс Қазақстанда, негізінен, оюмен және суретпен безендірілген ағаш бас тіреуіш қолданылған.

Киімге арналған илгіштер – адалбақанның белгілік рөлі маңызды болды, оның сәніне ерекше мән берілді. Илгіштің төменгі ұшы үш немесе төрт аяқты металл тұғырыққа ілінді немесе жерге қазып орнатылды. Бұл заттың нышаны осы бұйымның сиқырлы қасиетінің арқасында үйде жинақылық пен әл-ауқаттылық орнағандығы туралы дәстүрлі көзқарасты анықтады. Пайдаланылған илгішті беруге тыйым салынған, оны аттап өтуге, сынып қалмас үшін оны құлатуға болмайтын, бұл жаман белгі болып табылды және байлыққа кедергі келтіруі, сондай-ақ өмірдің мәңгілік қанағатсыздығына әкеп соқтыруы мүмкін деп есептелді (Уәлиханов, 1961, 114-б.).

Қазақтың тұрмысында ыдыс-аяқ шкафы асадал да бағаланған. Бұл заттар Орталық, Шығыс Қазақстанда кең тараған. Олар екі жақты есікпен, жоғарғы бөлігінде жылжымалы жәшікпен жасалған, ал төменгі бөлігіне сөрелер орналастырылған. Асадалдың бірнеше түрі бар: аласа және өте биік аяқты. Шкафтардың соңғы түрінің төменгі ойығына чемодандар қойылды.

Солтүстік, Орталық және Шығыс Қазақстанда орыс мәдениетінің ықпалымен XX ғ. 2-жартысында қазақ шеберлері этажеркалар жасай бастады. Бұл бұйымдарды қазақтар ыдыс-аяққа арналған сөрелер ретінде, ал кеңес дәуірінде кітаптар үшін жиі

қолданған.

Тағамдарды сақтауға арналған кебеже жиі қайыңнан дайындалған, бұл азықтың бұзылуына кедергі жасады. Бұйымдары аяқтары және ашылатын қақпағы болды. Бұл жәшік төменнен және артынан, әдетте, тоңазытқыштың қасиеттерін беретін желдету үшін шағын тесіктермен жабдықталған. Мұндай заттар бай адамдарда кем дегенде екеуден болды. Олардың бірінде кептірілген ет, жеңсік ет, май, ашыған сүттен кептірілген азық-түлік, ал ас үйде тұрған басқасында күнделікті тамақ сақталған. Осы қасиеттеріне байланысты бұл жәшіктер ауылдық жерлерде әлі де қолданылуда. Мұндай бұйым түрі, кескіш өрнектің болуы және кейбір ою-өрнекті сарындары бойынша (құйынды табақша, шиыршықтар, мүйіз тәрізді бұйралар) қырғыздардың осындай заттарына ұқсайды (Черкасова, 1968, 135-б., 4-сур., 137-б., 6, 7-сур.). Ағаш ілгіштер адалбақан пішіні мен сәні бойынша да қырғыз мәдениетінің дәстүріне ұқсас (Иванов, Махова, 1968, 108-б., 16-сур.).

Қазақ жиһазының нысанын қарастыра келе, бүкіл Қазақстан бойынша оларды сәндеу үшін жоғарыда жазылған техникалық тәсілдер: нақыштау, оймалау (әр түрлі типті) және суретті қолданғанын атап өту керек. Түстен басқа сәннің мазмұны геометриялық, космогоникалық, өсімдік сарындарын шығаруға бірікті. Егер жиһаздың түрлері мен ою-өрнекті сарындарына көңіл аударсақ онда мұндай техникалық тәсілдер көптеген басқа халықтардың дәстүрлерінде бар деп айтуға болады.

Ыдыс жасау кезінде ерекше шеберлік қажет болды Ол үшін өнімнің шіруіне кедергі келтіретін, сондай-ақ жағымды иісі бар ағаштың белгілі бір тұқымдарын (жиі қайың) таңдады. Сондай-ақ үй жануарларының сүйектері, мүйіздері де кеңінен қолданылды. Ыдыс-аяқ үшін дайындалған ағашқа келетін болсақ, ол әдетте былғары бұйымдар сияқты, кәдімгі адыраспан немесе сиқырлы тазарту үшін арша түтінімен ысталған, содан кейін суға төзімділігі мен беріктігі үшін қайнаған маймен сіңдірілген. Осы рәсімдерден кейін шебер жылтыратуға, бояуға және ою-өрнекті өңдеуге кірісті. Аталған әрекеттердің арқасында осындай ағаштан жасалған заттар әдемі күңгірт реңкті шығарды. Кейбір нұсқалары бар ұлттық ыдыс түрлері бүкіл Қазақстан үшін ортақ болды. Бие сүтін сауу үшін құймасы бар ағаш шелектер қолданылды, онда ішіндегісін сақтау және ашыту үшін биіктігі 70 см-ге дейін саба-аяқ конустық сыйымдылығына құйған. Қымыз көркем безендірілген ағаш піспекпен шайқалды. Қымыз ішер алдында үлкен тегендерге құйылып, күміс әшекейлермен безендірілген ожаумен сапырылды. Бұл зат та жиі аспалы сақиналармен шығарылған иілген оймалы саптың пластикасына, пішін мәнерлілігіне көп көңіл бөлінді. Бай отбасыларда сабы күміс, жартылай асыл тастармен безендірілді. Қазақ ожауына тән белгісі – бақыраш пішінінің жұптастығы болып табылды. Қазақтар сусындарды дөңгелек ағаш тостағандармен ішті.

Пісірілген еттен әртүрлі тағамдар жасады. Ет қазаннан тұтқалары бар үлкен сопақ ыдыс астауға салынды. Одан порциялы бөліктер тікелей қолдануға арналған шағын дөңгелек немесе сопақ тегіс ыдыс табаққа салынған. Ет қолмен желінсе де, дәстүрлі тұрмыста қасықтар болды. Сондай-ақ суды жеткізу үшін қолданылатын ағаш шелек, іркіт қышқыл сүтін жинау және сақтау үшін күбі пайдаланылды, кейін одан құрғақ қышқыл сүт өнімі құрт жасалды. Дәнді ұнтақтау үшін келі, келсаптар қолданылды, дәрілік шөптерді ұнтақтауға арналған дәл осындай, бірақ көлемі кішкентай үккіштер болды. Ыдыс-аяқтардың барлық белгіленген түржинағы, әдетте, тамақтанудың семантикалық маңыздылығына байланысты көркем өңдеуден өтіп, ою-өрнек, сурет салу, сүйекпен, күміспен, жартылай бағалы тастармен әсемделді.

Үтіктеу тақталары білеу ағашы тек қана бай адамдарға арналғандықтан, олар күміспен, оймалы сүйекпен безендіріліп, бұйымдарға фактуралық ою-өрнек ойынымен сәнді талғампаздықты көрсетті.

Сүйектің техникалық өңделуін талдау ерекше қызығушылық тудырады, одан тек жиһаз бен ыдыс-аяқтарға ғана емес, сонымен қатар тері бұйымдарына да безендіруші бөлшектер дайындалған. Сонымен қатар, осы материалдан шақша, оқшантай, пышақ тұтқалары, қамшы, тарақ және т.б. жасады. Халық шеберлері сүйектерді күрделі емес әрекеттер: аралау, ою, жылтырату және басқа да техникалық тәсілдер арқылы өңдеді.

Орталық, Шығыс Қазақстанда кең тараған мұндай технологиялардың Орталық Азия этностарының мәдениетінде айқын параллельдері жоқ. Бұл тәсілдер

Төсекағаштың бет жағы. XIX ғ. Ағаш, сүйек, металл, оймалау, әсемдеу. Семей облысы. ҚР мемлекеттік өнер музейі
Төсекағаштын бет жағы – лицевая часть кровати. XIX в. Дерево, кость, металл, резьба, инкрустация Семипалатинская обл. Государственный музей искусств РК
Tosekagashtyn bet zhagy - the front of the bed. XIX century. Wood, bone, metal, carving, inlay. Semipalatinsk region. State Museum of Art of the Republic of Kazakhstan

ең тығыз тарихи-мәдени өзара байланыстары болған қырғыздардың дәстүрлерімен де ұқсастық жоқ. (Черкасова, 1968, 138-б.).

Әдетте шеберлер сүйек әшекейлерді алдын ала дайындап, оларға түрлі пішіндер мен ою-өрнекті шешімдер беруге тырысты. Ол үшін ірі малдардың (сиырлар, түйе, жылқы) қайнатылған сүйектері қолданылды. Кескіштер жеңіл алтын реңкті және оңай оюға ие семіз жануарлардың сүйектерін пайдалануды жөн көрді. Шеберлер сүйектің беріктігін материалдың құрылымына жақсы ену қасиеті бар жылқы майында бір сағат бойы қайнату арқылы күшейтеді. Сүйек өзіне қосымша майды сіңіру үшін оны біраз уақытқа сонда қалдырды. Нәтижесінде материал әсерлі сарғыш түске ие болды, ал беріктігі жағынан тіпті тасқа ұқсайды.

Егер басқа түс алғысы келсе, онда сүйектер, негізінен қабырғалар, суда бірнеше сағат қайнаған, нәтижесінде ол аппақ қардай болып және аздап жұмсартылды. Әдетте сүйек тегістелген және ұсақ құммен жылтыраған, ол әсерлі жылтырау берді. Бұл ретте осы бөлшектердің шеттері шынымен қапталған, соның арқасында олар тегіс және сәл дөңгелектелген, содан кейін сүйекке өрнек салынған. Сүйек жапсырмалардың барлық фактуралары өтпелі оюмен, нақыштаумен немесе күйдірумен орындалған белгілі бір үлгімен жанданды. Сүйек бөлшектерінің өтпелі үлгісінің астында қызыл, қара немесе көк түсті барқыт төселді, сондай-ақ сәнді күмістен және меруерт тасты қондырмалармен толықтырылды.

Тұтастай алғанда, материалдардың өз сұлулығы: ағаштың фактурасы мен түс реңкі, түрлі реңкті тереңдігі бар сүйек (ақ, сарғыш, алтын түстес), сондай-ақ олардың ою-өрнектелген шешімімен үйлесімі ерекше көркемдік әсерді құрайды. Әсемдеумен қатар, шеберлер кейде оймалы сүйектің тұтас қаптауын қолданды, бұл күміс металл жапсырмалармен үйлесіп, затқа қымбат келбет берді.

Осы уақытқа дейін кейбір аудандарда домбыра, қобыз музыкалық аспаптары қолмен жасалады. Шеберлер ағаштың әр түрлі тұқымдарының табиғи қасиеттерін, оның жасын, шабылған жерін ескере отырып білуі қажет. Әдетте қыста дымқыл түрде дайындалған ағаш үгіндіге салып, үш, төрт ай бойы кептірілді. Бұл ретте күн сайын ылғалды үгінділерді құрғақ жерге ауыстыру қажет болды, әйтпесе ағаш жарылуы мүмкін. Шебер әрбір ағаштың «шырқауын» ажырата отырып, оны өңдеудің барлық шеберлігін меңгерді. Мұнда барлығы маңызды болды: ағаштың қалыңдығы, қуыс көлемі, музыкалық аспаптың пластикалық артқы бөлігінің радиусы мен пішіні, ішектер мен т.б. үшін сіңірдің сапасы мен диаметрі. Ауыздары седеп, күміс, сүйектен жасалған әсемдеулермен, аспаптың эстетикалық-символикалық мәнін атап өткен шытырман оймамен безендірілген. Жақсы музыкалық аспап қаншалықты маңызды болғандығын, оның мойнына таққан үкі қауырсынынан жасалған айдар немесе қызыл таспа байлағаны дәлелдейді: бұл тек музыкант қана емес, сондай-ақ құралдың өзін де жаман адам тілінен қорғау үшін жасалды. Домбыраны әдетте жоғарыға ілген,

Жастық ағаш. XIX ғ аяғы. Батыс Қазақстан. Ағаш, оймалау, сурет
Жастық ағаш – подголовник. Конец XIX в. Западный Казахстан. Дерево, резьба, роспись
Zhastyk agash - headrest. The end of the nineteenth century. Western Kazakhstan. Wood, carving, painting

Адал бақан. XX ғ. Ағаш, сурет
Адал бақан – вешалка для одежды. XX в. Дерево, роспись
Adal bahan - a hanger for clothes. XX century. Wood, painted

бұл ретте оның дыбысын бұзбау үшін қабырғаға ішектермен қаратылған. Сонымен қатар, домбырада аптасына бір реттен кем емес ойнау ұсынылды, ең болмағанда саусақпен ішек аралығынан қандай да бір дыбыстарды шығару қажет болды. Ұзақ уақыт ойналмаған домбыра дауыс ырғағының тазалығын жоғалтты деп есептелді.. Қазақтарда барлығы 28 музыкалық аспап болды, олардың басым бөлігі ағаштан, сирек сүйектен, былғарыдан, металдан жасалған.

Қолдан жасалған ағаш ерлер қазіргі уақытта да ауылдық жерлерде үлкен сұранысқа ие. Алдыңғы қасы жартылай сопақша, трапеция, қойдың мүйізі тәрізді пішінделді, сондай ақ үшкіл түрінде қозы құйрық ер, қаз ер, үйрек бас ер деп те аталады. Артқы қас керсен әйелдер ерінде неғұрлым тік бүгіліспен, ал ерлерде әдетте бұл жайпақтау жасалады. Қапталдары әйелдер мен ерлер үшін бірдей пішінде жасалады. Бүтін ағаштан жасалған ермен қатар, Батыс Қазақстанда құранды ер түріндегі құрамалы (12 бөліктен) ерлерді жасау тән болды, оның қастары жеті бөліктен пішімделген. Ерлерді терімен, барқытпен қаптайды және жинақтармен бірге белгілі бір ырғақты тәртіппен, беті күміспен, тура оймамен, қаралау, өңдеу тастарынан жасалған қондырмалармен, қисықбедер бойынша көк және полихромды эмальмен, оймалау, құю, жапсырмалы түйіршіктермен жандандырылатын ою-өрнекті төсемшелермен әшекейлейді.

Жалпы, қарастырылған жәдігерлердің эстетикалық-бейнелі шешімінің тиімділігі мен жарқын ерекшелігі оларды XIX ғ. қазақтардың ағаш өңдеу және сүйек ою өнерінің жауһарлары деңгейіне көтереді. Талданған туындылар әлемнің көркем бейнесінде этникалық ерекшелікті көрсете отырып, халық өнерінің жалпы әлемдік қазынасына ерекше үлес қосады.

Әдебиет

Алпамыс-батыр / Пер. Ю. Новикова, Л. Тарковского // Казахский эпос. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1958. – 17–72-бб.

Валиханов Ч.Ч. Тенгри (бог) // Собрание сочинений в пяти томах. – Т. 1. – Алма-Ата: АН Каз ССР, 1961. – 112–120-бб.

Зайберт В. Ботай. У истоков степной цивилизации. – Алматы: «Балауса», 2011. –475 б., ил.

Иванов С.В., Махова Е.И. Художественная обработка металла // Народное декоративно-прикладное искусство. – Москва: «Наука», 1968. – 96–122-бб.

История КазССР с древнейших времен до наших дней. В пяти томах. – Алма-Ата, 1977. – Т.1. –477 б.

Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Т. 1. – Алматы: Өнер, 1986. – 274 б., ил.

Масанов Э. Кузнечные и ювелирные ремесла в казахском ауле (2-я пол. XIX – нач. XX вв.) // ТИИАЭ АН КазССР. – Алма-Ата, 1961. – Т. 12. – 148–170-бб.

Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – нач. XX в.). – Алма-Ата: «Гылым», 1991.

Черкасова Н.В. Резьба по дереву // Народное декоративно-прикладное искусство киргизов. – Москва: «Наука», 1968.

Tokhtabayeva Sh. Treasure-chest //Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук. – Алматы, 2018, №6 (322). – 251–258-бб.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ДЕРЕВО КАЗАХОВ XIX–XX вв.

Ш.Ж. Тохтабаева

Важным видом декоративно-прикладного искусства казахов являлось деревообрабатывающее дело. Этот вид творческой деятельности на территории Казахстана истоками восходит, согласно археологическим исследованиям, к мезолитическому, позднепалеолитическому, энеолетическому периодам (История Казахстана…, 1977, с. 76, 80, 83; Зайберт, 2011, с. 23, 261). Преобладание кочевого образа жизни и характер традиционного жилища казахов определили использование дерева в качестве быто-строительного материала, обладающего к тому же экологичностью и легкостью по весу. Из него казахи изготовляли значительную часть своего предметного мира, начиная с жилища, мебели, посуды, музыкальных инструментов и заканчивая деталями вооружения и транспортных средств вплоть до второй половины XX в.

Работали деревообработчики ағаш ұста в мастерской (дукен, ұсталық, ұстахана), под которую в оседлых районах приспосабливали придворную постройку, а в кочевых условиях мастера чаще использовали старую юрту либо работали во дворе под тентом. Чаще ремесленник кочевал вместе с аулом, либо, получив заказы, уезжал в другие местности. Богатые люди наиболее талантливых мастеров привозили, порой издалека, что случалось обычно при подготовке приданого дочери.

Мастера использовали пилящие, рубящие, режущие, сверлящие, шлифующие орудия. Во второй половине XIX в., в связи с развитием капиталистических отношений, интенсификацией городского рынка, многие аульные мастера, почувствовав конкуренцию, стали приобретать российские инструменты: рубанки, тиски, напильники, сверла (Масанов, 1961, с 150), а также точильные и шлифовальные станки (Маргулан, 1986, с. 165).

Из технических приемов мастера традиционно владели пилением, гравировкой, резьбой (контурной сулбалық оймыш, плоскорельефной жайпақ бедерлі оймыш, двух-трехгранно-выемчатой екі немесе үш қырлы шұңқырлы оймыш, а также объемной и сквозной ажурной өрнекті оймыш). Применяли также роспись по дереву. Для мебели шла лиственница, для посуды – тополь и береза с ее корнями и наплывами, а для остова юрты – прочная сосна.

Асадал. XX ғ. басы. Ағаш, оймалы сүйекпен әсемдеу. СОТӨМ
Асадал – посудный шкаф. Начало XX в. Дерево, инкрустация резной костью. ОИКМС
Asadal - a cupboard. The beginning of the twentieth century. Wood inlaid with carved bone. RMLHS

Среди умельцев существовала квалификационная градация. Мастера, производящие изысканные вещи назывались қасшебер, деревообработчики, изготовлявшие простые предметы – балташебер. Наиболее талантливые мастера, создававшие изысканную тонкую резьбу, удостаивались эпитета «ағаштан түйин түю» («из дерева вьет кружева»). Если в одних аулах одиночные мастера-деревообработчики занимались изготовлением почти всех категорий предметов, то в других местностях, где было много таких умельцев, существовало разделение ремесленного производства по категориям изделий.

Развитию деревообрабатывающего дела способствовали природные условия Казахстана – наличие леса. Виды деревьев различны: хвойные (ель, пихта майқарағай, сосна қарағай, кедр самырсын), мягколиственные (береза аққайын, осина көктерек, тополь терек, дуб емен, ива древовидная тал), а также карагач (терек), клен (тобылғы), а на юге Казахстана имеются такие деревья как тутовое түт ағашы и ореховое жаңғақ.

Ассортимент продукции деревообработчиков был разнообразен: стационарные зимние, осенне-весенние жилища, остов юрты, оградки-загоны для скота, орудия для хозяйственных работ (лопаты, мотыги, сохи, косы), специальные приспособления для охотника с ловчими птицами. Кроме этого агаш уста изготовляли транспортные средства (деревянные повозки күйме, телеги арба, сани шана, седла ер), предметы вооружения (пики найза, лук со стрелами садақ, боевые дубины соиыл), музыкальные инструменты домбыра, қобыз, домашнюю утварь (мебель, посуду), а также трости и предметы для личного обихода и игр тоғыз құмалақ.

В XIX – начале XX в. из бревен строили стационарные зимние и осенне-весенние жилища юртообразной формы шошала, либо подквадратной, прямоугольной формы – аил ағаш, дүкен, а также переносные юрты кийіз үй. Перечисленная продукция домашних художественных ремесел в основном предназначалась для собственного использования. Однако многие вещи, в том числе деревянный остов юрты, мебель, выделываемые в районах, богатых лесом, поставлялись на рынки, где обменивались на скот. Таким образом, продукция деревообработчиков попадала в полупустынные и степные местности.

Своего рода художественно-конструктивным феноменом кочевой культуры являлась юрта. Данный тип жилища кийіз үй легко и быстро устанавливается, разбирается, а также удобно транспортируется; его каркас составлялся из разных деревянных элементов, от числа которых зависил размер жилища. Верхняя часть юрты – купол, образуется из радиально расположенных изогнутых жердей. Верхний конец этих жердей упирается в деревянный круг шаңырақ, а нижний– в решетчатую стенку кереге. В традиционном сознании казахов определенные части юрты: дверь, порог, съемная купольная часть как «пограничные» объекты наделялись определенной знаковостью. Любопытно отметить, что казахские названия составных частей юрты (керегенін басы, көзі, мандайша, кіндік, қабырға, сүйегі) соотносятся с частями тела человека, на что обратил внимание в свое время профессор А.Т. Толеубаев (Толеубаев, 1991, с. 39).

Преобладающий кочевой образ жизни казахов определил минимизацию в жилище деревянной мебели, что компенсировалось изделиями из кожи, а также разнообразными емкостями и сумками, выполненных из текстиля. Чаще всего мебель изготовлялась разборной для удобства транспортировки. Декорировалась лишь обозримая, лицевая сторона мебели, поскольку она устанавливалась по периметру юрты.

В богатой юрте бытовали столы үстел круглой формы на низких ножках, тогда как в земледельческих районах, что имеет место до сих пор, преобладали прямоугольные столы, которые в XX в. стали снабжаться выдвижным ящиком для столовых приборов. Низкие столы свойственны вообще для кочевых народов Востока, поскольку сидели на полу, застланному коврами. Такие виды мебели как: кровать төсекағаш, большие сундуки сандық и маленькие сундучки сандықша для сладостей, лари для хранения продуктов кебеже, посудные шкафы асадал, колыбели бесік, шесты-вешалки для одежды адалбақан были популярны вплоть до 1970 гг. из-за дефицита и дороговизны фабричной мебели. Встречались в

традиционном быту этого же времени также этажерки, появившиеся в результате влияния русской культуры.

Мебель, попадая в обозрение человека, обычно ассоциировалась с идеями достатка и благополучия. Наличие этих предметов вносило в интерьер жилища интонацию эмоционального тепла, домашнего уюта, т. е. эти предметы, как и художественный текстиль, обозначали освоенное окультуренное пространство, тем самым внося атмосферу защищенности. В народном сознании существовала вера, что новые предметы необходимо заряжать соответствующими «магическими» узорами, благопожеланиями, тогда они будут не только хорошо служить, но и способствовать всему положительному. Согласно традиции, казахи использованную мебель никогда не дарили чужим, так как считалось, что с этими предметами уйдет достаток из дома. Их можно было лишь передавать женатым сыновьям, тогда как дочерям дарили новые изделия.

Обычно мебель была на ножках, кроме сундуков, которые могли устанавливаться как на пол, так и на деревянную подставку аяқ. Во-первых это предохраняло мебель от сырости, а с другой стороны такой прием акцентировал их значимость, усиливая нарядность интерьера. Такого рода подставки аяқ выполнялись из прочного дерева, чаще сосны. Этот предмет был квадратной, круглой, прямоугольной формы. Размер подставки в длину варьировался от 50 см до 150 см, она могла заменять собой

Кебеже. XIX–XX гг. Ағаш, металл, оймалы сүйекпен әсемдеу және қаптау.
Кебеже – ларь для продуктов. XIX–XX вв. Дерево, металл, облицовка и инкрустация резной костью
Kebezhe - a food chest. XIX – XX centuries. Wood, metal, cladding and inlaid with carved bone

Піспек. XX ғ. Ағаш, оймалау
Піспек – мутовка. XX в. Дерево, резьба
Pispek - whorl. XX century. Wood, carving

отсутствие полноценной меблировки. В зависимости от практического назначения менялось название предмета. Если на длинную подставку положить доски, то можно было образовать постельное ложе, называемое төсек аяқ, либо можно было на подставку сложить горкой красочный текстиль, тогда она будет называться жүк аяқ. В случае установки на аяк одного или несколько сундуков, чемоданов (появившихся в советский период), подставка начинает обозначаться лексемой сандық аяқ, шамодан аяқ. На круглую или квадратную подставку саба аяқ ставили также кожаную емкость саба с кумысом. В принципе эти подставки, подвергавшиеся с обозримых сторон декорировке, представляли собой самостоятельное произведение прикладного искусства.

В традиции многих народов все емкости, включая всевозможные ящики, шкафы и сундуки осмысливались как полости, относимые к женской ипостаси. Именно сундуки сандық разного размера обозначали в жилище казахов самое почетное место тор. На сундук обычно размещалась поклажа из художественно выполненного текстиля. Такое дизайнерское решение, очевидно, было продиктовано с одной стороны имплицитно выраженными идеями плодородия, множественности, а с другой – символикой стабильности, достатка, так как сундук в традиционном сознании считался вместилищем драгоценностей, серебра в виде слитков, парадной одежды, отрезов тканей, словом семейной «казны», что отражено и в казахском эпосе (Алпамыс-батыр, 1958, с. 219, 228). У богатых в юрте было несколько сундуков. Обычно приданое состоятельной невесты увозили в нескольких сундуках.

Сундучки сандықша небольшого размера, предназначенные для сладостей или разных мелочей, а также ювелирных украшений, обычно декорируются более нарядно. Они украшаются резным посеребренным металлом, резной костью способом инкрустации или сплошной облицовки в сочетании со вставками из серебра и перламутра. Под сквозной узор костяных накладок, бывало, помещали бархат красного, черного или синего цветов. Такого рода сундучки ставили чаще поверх поклажи, сундуков, чтобы они хорошо обозревались. Подобные категории мебели (сундуки, сундучки-ларцы, миниатюрные шкатулки) бытовали у многих народов Южной Сибири, Средней Азии, Ближнего, Среднего Востока и Европы, что было прослежено ранее (Tokhtabayeva, 2018).

Тегене. XX ғ. басы. Ағаш, оймалау
Тегене – чаша для кумыса. Начало XX в. Дерево, резьба
Tegene - a bowl for koumiss. The beginning of the twentieth century. Wood, carving

Казахи спали на полу, устланном слоями войлочных и тканых ковров, но молодоженам, в особенности Северного, Центрального и Восточного Казахстана, предоставлялась деревянная разборная кровать төсекағаш. При этом в кроватях, датирующихся XIX в., устанавливаются конструктивные градации, связанные с имущественным положением хозяина. Состояла кровать из подставки төсек аяқ, на которую размещали горизонтальную доску-ложе төсегі. Затем к кровати прикрепляли продольные (лицевую и заднюю) стороны (с сильно вытянутыми возвышающимися верхними углами). Благодаря такой тектонике в предмете образовывалась емкость, куда можно было укладывать про запас новые одеяла из верблюжьей шерсти. Убранная кровать была весьма просторной по длине, тогда как ширина могла увеличиваться по мере надобности. Богатые кровати отличались масштабностью формы и дороговизной изысканного декора.

В традиции казахов кровать символизировала брачное ложе, нерушимость семьи и супружеского счастья, поэтому ее старались как можно богаче декорировать, что должно было магическим образом стимулировать супружеское счастье и соответственно увеличение семьи и богатства. В Западном Казахстане, преимущественно, использовали из дерева лишь подголовник, декорированный резьбой и росписью.

Значима была знаковая роль шеста-вешалки для одежды – адалбақан, декору которой придавалось особое значение. Вешалка нижним концом вдевалась в металлическую подставку с тремя или четырьмя ножками либо врывалась в землю. Символика этого предмета определила традиционное представление о том, что благодаря магическому свойству этой вещи в доме царили порядок и благополучие. Запрещалось дарить использованную вешалку, через нее нельзя было перешагивать, ронять ее во избежание поломки, что являлось дурным знаком и что могло препятствовать богатству, а также привести к вечной неудовлетворенности жизнью (Валиханов, 1961, с. 114).

Ценился в быту казахов также посудный шкаф асадал (в переводе – «благородная пища»). Эти предметы наибольшее распространение имели в Центральном, Восточном Казахстане. Они изготавливались с двухстворчатой дверцей, выдвижным ящиком в верхней части, а в емкости нижней части размещались полки. Такие шкафы бывают нескольких типов: на низких ножках и на очень высоких. В нижний проем последнего типа шкафов ставили горкой чемоданы.

В Северном, Центральном и Восточном Казахстане под влиянием русской культуры казахские мастера во 2-й половине XX в. стали изготовлять также этажерки. Эти изделия чаще казахи использовали как полки для посуды, а в советский период – для книг.

Лари для хранения продуктов кебеже изготовляли чаще из березы, что препятствовало гниению съестного. Изделия были на ножках и с открывающейся крышкой. Этот ларь снизу и сзади обычно снабжался маленькими сквозными отверстиями для вентиляции, что придавало изделию свойства холодильника. Такого рода предметов у состоятельных людей было как минимум по две единицы. В одном из них хранили сушеное мясо, мясные деликатесы, масло, кисломолочные сушеные продукты про запас, а в другом, находящемся в кухне, – ежедневную еду. Из-за этих качеств эти лари все еще находят применение в сельской местности. Такого рода изделия по форме, наличию резного узора и некоторым орнаментальным мотивам (вихревая розетка, спирали, роговидные завитки) перекликаются с таковыми предметами кыргызов (Черкасова, 1968, с. 135, рис. 4, с. 137, рис. 6, 7). Деревянные шесты-вешалки адалбақан по форме

и декору также имеют аналогии в традиции кыргызской культуры (Иванов, Махова, 1968, с. 108, рис. 16).

Рассмотрев формы казахской мебели, отметим, что по всему Казахстану для декорирования их использовали, в той или иной мере, вышеописанные технические приемы: гравировку, резьбу (различных типов) и роспись. Содержание декора, помимо цвета, сводилось к воспроизведению геометрических, космогонических, растительных мотивов. Если абстрагироваться от форм и орнаментальных мотивов мебели, то можно сказать, что такие технические способы присутствуют в традициях многих других народов.

Особое мастерство требовалось при изготовлении посуды. Для этого выбирали определенные породы дерева (чаще березу), препятствующие гниению продуктов, а также имеющие приятный запах. Широко использовались также кости, рога домашних животных. Что касается дерева, заготовляемого для посуды, то оно обычно, как и кожаные изделия, обкуривалось дымом гармалы обыкновенной адыраспан или можжевельником арша для магического очищения, затем пропитывалось для водостойкости и прочности кипяченым маслом. После этих процедур мастер приступал к полировке, тонировке и орнаментальной обработке. Благодаря этим операциям предметы, сделанные из такого дерева, приобретали красивый матовый оттенок. Формы национальной посуды с некоторыми вариациями были общими для всего Казахстана. Для дойки кобыльего молока выделывались деревянные ведра со сливом, откуда содержимое переливалась для хранения и брожения в коническую емкость саба-аяқ высотой до 70 см. Художественно оформленной деревянной мутовкой піспек взбалтывали кумыс. Перед употреблением кумыс переливался в большие чаши теген, декорированные посеребренными или серебряными бляхами и тщательно вспенивался поварешкой ожау. В этом предмете большое внимание уделялось выразительности формы, пластике изогнутых резных ручек, часто вытачиваемых с подвесными колечками. В состоятельных семьях ручка поварешки инкрустировалась серебром, полудрагоценными камнями. Характерным признаком казахской поварешки являлась бинарность форм черпака. Напитки казахи пили из круглых деревянных чаш тостаған.

Для вареного мяса существовали различные блюда. Из казана мясо вынималось в большое овальное блюдо с ручками астау. Оттуда порционные куски раскладывались в круглые или овальные плоские блюда табақ меньшего размера, предназначенные для непосредственного употребления. Хотя мясо ели руками, в традиционном быту имелись и ложки. Были также ведра разного назначения ағаш шелек, используемые для доставки воды, а также емкость кубі для сбора и хранения кислого молока иркіт, из чего впоследствии производился кисломолочный сухой продукт құрт. Для размалывания зерна существовали деревянные ступки келі, снабженные пестиком келсап, такие же ступки, но меньшего размера предназначались для размалывания лекарственных трав. Практически весь обозначенный ассортимент посуды, как правило, в связи с семантической значимостью трапезы подвергали художественной обработке, применяя резной узор, роспись, инкрустации костью, серебром, полудрагоценными камнями.

Поскольку гладильные доски билеу ағаш предназначались лишь для состоятельных людей, они щедро инкрустировались серебром, резной костью, что сообщало изделиям декоративную изысканность игрой фактурного орнамента.

Особый интерес представляет анализ технической обработки кости, из которой изготовляли инкрустационные детали не только для мебели и посуды, но и кожаной утвари. Кроме этого из данного материала, а также рога выделывали различные табакерки шақша, пороховницы оқшантай, рукоятки ножей пышақ, плетокқамшы, гребни тарақ и т.д. Народные умельцы мастерски обрабатывали кость путем несложных операций: выпиловки, резьбы, полировки и других технических способов.

Такого рода технологии, которые были в большей мере распространены в Центральном, Восточном Казахстане, не имеют ясных параллелей в культуре этносов Центральной Азии. Значимо, что отсутствуют аналогии в данных приемах декорирования даже с

Қымыз сапыруға арналған – қымыз шара. XX ғ. басы. Ағаш, қашау, күмістенген металмен сәндеу.
ҚР Орталық мемлекеттік музейі
Чаша для размешивания кумыса – қымыз шара. Нач. XX в. Дерево, долбление, декорировка посеребренным металлом.
Центральный государственный музей
Республики Казахстан
Bowl for stirring koumiss - Kımız ball. The beginning XX century Wood, hollowing, decoration with silver-plated metal. Central State Museum of the Republic of Kazakhstan

традициями кыргызов с которыми были самые тесные историко-культурные взаимосвязи (Черкасова, 1968, с. 138).

Обычно мастера заранее заготавливали костяные инкрустации, стараясь придать им разнообразные формы и орнаментальные решения. Для этого использовали вываренные кости крупных животных (коровы, верблюда, коня) из-за их масштабной площади. Резчики предпочитали использовать кости упитанных животных, обладающих легким золотистым оттенком и легче поддающихся резьбе. Умельцы усиливали прочность кости путем кипячения ее в течение часа в конском жире, имеющего свойство хорошо проникать в

структуру материала. Чтобы кость дополнительно впитала в себя жир, ее оставляли там же еще на некоторое время. В результате материал приобретал эффектный желтоватый оттенок, а по прочности уподоблялся чуть ли не камню.

Если хотели получить другой цвет, то кости, преимущественно ребра, кипятили в воде несколько часов, в результате чего она становилась белоснежной и слегка размягченной. Обычно кость шлифовалась и полировалась мелким песком, что образовывало эффектный блеск. При этом края этих деталей обтачивались куском стекла, благодаря чему они становились гладкими и слегка закругленными, после чего на кость наносился узор. Вся фактура костяных аппликаций оживлялась определенным узором, выполненным сквозной резьбой, чеканкой или выжиганием. Под сквозной узор костяных деталей, бывало, помещали бархат красного, черного или синего цветов, дополняли декор также вставками из серебра и перламутра.

В целом, красота самих материалов: фактура и цветовой тон дерева, кость с глубиной разных оттенков (от белого, бежевого, золотистого цвета), а также их сочетание вкупе с орнаментальным решением образуют необыкновенный художественный эффект. Наряду с инкрустацией, мастера иногда применяли сплошную облицовку резной костью, что придавало, в сочетании с серебристыми металлическими накладками, драгоценный облик предмету.

До сих пор в некоторых районах вручную изготовляются музыкальные инструменты домбыра, қобыз. Мастерам необходимо было знать природные качества различных пород дерева с учетом его возраста, места сруба. Обычно дерево, заготовленное зимой во влажном виде, клали в опилки и сушили там же в течение трех, четырех месяцев. При этом необходимо было каждый день менять влажные опилки на сухие, иначе дерево могло потрескаться. Мастер, различая «пение» каждого дерева, владел всеми тонкостями его обработки. Здесь все имело значение: толщина дерева, объем полости, радиус и форма пластичной тыльной части музыкального инструмента, качество и диаметр сухожилий для струн и т.д. Уста любовно декорировал предмет инкрустациями из перламутра, серебра, кости, украшал прихотливой резьбой, что подчеркивало эстетико-символическое значение инструмента. Насколько значим был хороший музыкальный инструмент свидетельствует тот факт, что к грифу его подвязывали султанчик из перьев филина или красную ленточку: это делалось для того, чтобы уберечь от дурного сглаза и злого людского языка не только музыканта, но и сам инструмент. Домбру обычно подвешивали вверху, при этом струнами ее обращали к стене, чтобы не портилось его звучание. Более того, на домбре рекомендовалось играть не менее одного раза в неделю, в крайнем случае, необходимо было издать какие-либо звуки хотя бы перебором струн пальцами. Считалось, что домбра, на которой не играют долгое время, теряла чистоту тембра. Всего у казахов существовало 28 музыкальных инструментов, большую часть которых изготавливали из дерева, реже кости, кожи, металла.

Самодельные деревянные седла и в наши дни пользуются большим спросом в сельской местности. Передняя лука кас моделируется в виде полуовала, трапеции, рогов барана, а также в виде клина козы қуйрық ер, головы и шеи гуся қаз ер, утки уйрек бас ер. Задняя лука керсен в женских седлах делается с более крутым изгибом, а в мужских седлах обычно эта лука довольно пологая. Ленчики қапталы изготовляют одинаковой формы для женских и мужских седел. Наряду с седлами, выточенными из дерева целиком, в Западном Казахстане было характерно изготовлять составные (из 12 частей) седла типа құранды ер, в которых луки моделировались из семи частей. Седла обтягивают кожей, бархатом и декорируют вместе со сбруей в определенном ритмическом порядке посеребренными орнаментальными пластинами, поверхность которых оживляется насечкой серебром, сквозной резьбой, чернью, вставками из поделочных камней, синей и полихромной эмалью по контррельефу, гравировке, литью, накладной филиграни.

В целом, эффектность и яркое своеобразие эстетико-образного решения рассмотренных артефактов возводит их на уровень шедевров казахского деревообрабатывающего и косторезного искусства XIX в. Проанализированные произведения, демонстрируя этническую специфику в художественном отображения мироздания, вносит уникальную лепту в общемировую сокровищницу народного искусства.

Литература

Алпамыс-батыр / Пер. Ю. Новикова, Л. Тарковского // Казахский эпос. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1958. – С. 17–72.

Валиханов Ч.Ч. Тенгри (бог) // Собрание сочинений в пяти томах. – Т. 1. – Алма-Ата: АН Каз ССР, 1961. – С. 112–120.

Зайберт В. Ботай. У истоков степной цивилизации. – Алматы: «Балауса», 2011. –475 с., ил.

Иванов С.В., Махова Е.И. Художественная обработка металла // Народное декоративно-прикладное искусство. – Москва: «Наука», 1968. – С. 96–122.

История КазССР с древнейших времен до наших дней. В пяти томах. – Алма-Ата, 1977. – Т.1. –477 с.

Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Т. 1. – Алматы: Өнер, 1986. – 274 с., ил.

Масанов Э. Кузнечные и ювелирные ремесла в казахском ауле (2-я пол. XIX – нач. XX вв.) // ТИИАЭ АН КазССР. – Алма-Ата, 1961. – Т. 12. – С. 148–170.

Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – нач. XX в.). – Алма-Ата: «Гылым», 1991.

Черкасова Н.В. Резьба по дереву // Народное декоративно-прикладное искусство киргизов. – Москва: «Наука», 1968.

Tokhtabayeva Sh. Treasure-chest //Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук. – Алматы, 2018, №6 (322). – С. 251–258.

THE ARTISTIC TREE OF THE KAZAKH OF THE 19th – 20th CENTURIES

Sh.Zh. Tokhtabaeva

An important type of decorative and applied art of the Kazakhs was woodworking. This type of creative activity on the territory of Kazakhstan originates, according to archaeological research, to the Mesolithic, Late Paleolithic, Eneoletic periods (История Казахстана…, 1977, p. 76, 80, 83; Зайберт, 2011, p. 23, 261). The predominance of the nomadic lifestyle and the nature of the traditional home of the Kazakhs determined the use of wood as a household building material, which also has environmental friendliness and light weight. From it, the Kazakhs made a significant part of their objective world, from dwellings, furniture, dishes, musical instruments to weapons and vehicles, up to the second half of the 20th century.

Woodworkers agash usta worked in a workshop (duken, ustalyk, ustakhana), for which they adapted a court building in settled areas, and in nomadic conditions, craftsmen more often used an old yurt or worked in a courtyard under an awning. More often the artisan wandered along with the aul, or, having received orders, left for other places. Wealthy people brought the most talented craftsmen, sometimes from afar, which usually happened when preparing the dowry of the daughter.

Masters used sawing, chopping, cutting, drilling, grinding tools. In the second half of the 19th century, in connection with the development of capitalist relations, the intensification of the city market, many aul masters, sensing competition, began to acquire Russian tools: planers, a vice, files, drills (Масанов, 1961, p 150), as well as grinding and grinding machines. (Маргулан, 1986, p. 165).

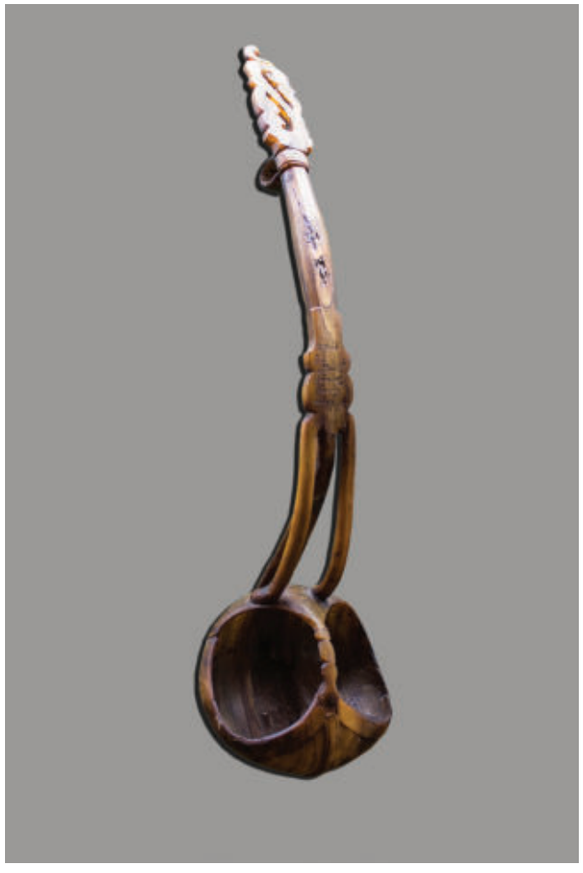
Of the techniques, the masters traditionally owned sawing, engraving, and carving (contour (sulbaly oimysh), flat-necked (jaipak bederly oimish, two-trihedral-notched (eki nemese ush shunkirly oimish), as well as volumetric and through openwork ornekty oimish). Wood painting was also used. For furniture there was a larch, for dishes - poplar and birch with its roots and influxes, and for the skeleton of a yurt - a solid pine.

Among the craftsmen there was a qualification graduation. Masters producing exquisite things were called қascheber, woodworkers who made simple objects - baltasheber. The most talented craftsmen who created exquisite fine carvings were honored with the epithet “agashtan tuyin tuyu” (“lace is made of wood”). If in some auls single craftsmen-woodworkers were engaged in the manufacture of almost all categories of objects, then in other places where there were many such craftsmen, there was a division of craft production into product categories.

The development of woodworking was facilitated by the natural conditions of Kazakhstan - the presence of forest. Types of trees are different: coniferous (spruce, fir (maykaragai), pine (karagay), cedar (samyrsyn), soft-leaved (birch (akakayin), aspen (kokterek), poplar (terek), oak (emen), willow tree (tal), as well as elm (terek), maple (tobolgy) in the south of Kazakhstan there are such trees as mulberry tut agashy and walnut (zhangak).

The range of products of woodworkers was diverse: stationary winter, autumn-spring dwellings, a skeleton of a yurt, enclosures for cattle, tools for household work (shovels, hoes, plows, scythes), special equipment for hunters with hunting birds. In addition, agash usta made vehicles (wooden carts of kuime, carts of arba, shana, er saddles), armaments (peaks (naiza), bow with arrows (sadak), combat clubs of (soyil)), musical instruments of dombyra, kobyz, household utensils (furniture, dishes), as well as canes and items for personal use and games (togyz kumalak).

In the nineteenth and early twentieth centuries the stationary of winter and autumn-spring dwellings of a yurt-like shape were constructed from logs, or a square or rectangular shape - ail ағash, dүken, as well as portable kiyiz uy yurts. The listed products of home art crafts were mainly intended for their own use. However, many things, including the wooden skeleton of a yurt, furniture made in areas rich in forests, were delivered to markets where they were exchanged for livestock. Thus, the products of woodworkers fell into semi-desert and steppe areas.

Ожау. XX ғ. басы. Солтүстік Қазақстан. Сүйек, оймалау. Ақмола облыстық тарихи-өлкетану музейі
Поварешка – ожау. Нач. XX в. Северный Казахстан. Кость, резьба. Акмолинский областной историко-краеведческий музей
Cook - ozhau. The beginning XX century Northern Kazakhstan. Bone, carving. Akmola Regional Museum of Local History

Астау. XIX ғ. Ағаш, оймалау. Солтүстік-Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі
Астау – блюдо для мяса. XIX в. Дерево, резьба.
Северо-Казахстанский областной историко-краеведческий музей
Astau - a dish for meat. XIX century. Wood, carving.
North Kazakhstan Regional Museum of History and Local Lore

A kind of artistic and constructive phenomenon of nomadic culture was a yurt. This type of dwelling kiyiz uy is easily and quickly installed, disassembled, and also conveniently transported; its frame was composed of different wooden elements, the number of which depended on the size of the dwelling. The upper part of the yurt - the dome, is formed from radially arranged curved poles. The upper end of these poles abuts against the wooden circle of shaңyrak, and the lower end - against the trellised wall of the core. In the traditional consciousness of the Kazakhs, certain parts of the yurt: the door, the threshold, the removable dome part as “border” objects were endowed with a certain sign. It is curious to note that the Kazakh names of the components of the yurt (keregenin basy, kozi, mandaysha, kindik, kabyrga, syiegi) correspond with parts of the human body, which Professor A.T. Toleubaev (Толеубаев, 1991, p. 39).

The prevailing nomadic lifestyle of the Kazakhs determined the minimization of wooden furniture in the home, which was offset by leather products, as well as a variety of containers and bags made of textiles. Most often, furniture was made collapsible for easy transportation. Only the visible, front side of the furniture was decorated, since it was installed around the perimeter of the yurt.

In a rich yurt there were tables of round-shaped ustel on low legs, while in agricultural areas, which still takes place, rectangular tables prevailed in the 20th century. began to be supplied with a drawer for cutlery. Low tables are common in general for the nomadic peoples of the East, as they sat on the floor covered with carpets. Furniture types such as a (tosekagash) bed, large (sandyk) chests and small (sandyksha) chests for sweets, chests for storing (kebezhe) products, (asadal) cupboards, cradles (besik), hangers for clothes (adalbakan) were popular until the 1970s. due to the shortage and high cost of factory furniture. The shelves that appeared as a result of the influence of Russian culture also met in the traditional life of the same time.

Furniture, falling into the view of a person, was usually associated with ideas of wealth and prosperity. The presence of these objects introduced into the interior of the home an intonation of emotional warmth, homeliness, that is, these objects, like art textiles, denoted the developed cultural space, thereby introducing an atmosphere of security. There was a belief in popular consciousness that new objects needed to be charged with the corresponding “magical” patterns, well-wishes, then they would not only serve well but also contribute to everything positive. According to tradition, the Kazakhs never gave away used furniture to strangers, since it was believed that wealth would leave wealth with these items. They could only be passed on to married sons, while daughters were given new products.

Usually, the furniture was on legs, except for chests, which could be installed both on the floor and on the wooden stand ayak. Firstly, it protected furniture from dampness, and on the other hand, such a technique emphasized their importance, enhancing the elegance of the interior. These (ayak) coasters were made of solid wood, often pine. This item was square, round, rectangular in shape. The size of the stand-in length ranged from 50 cm to 150 cm, it could replace the lack of full furniture. The name of the subject changed depending on the practical purpose. If you put boards on a long stand, you could form a bed, called tosek ayak, or you could lay colorful textiles on a stand with a slide, then it would be called zhuk ayak. If one or several chests, suitcases (which appeared during the Soviet period) are installed on an ayak, the stand begins to be denoted by the token of the sandyk ayak, shamodan ayak. On a round or square stand, ayak subwoofer was also placed in a leather subwoofer container with koumiss. In principle, these coasters, which were decorated on the foreseeable side, were an independent work of applied art.

In the tradition of many nations, all containers, including all kinds of drawers, cabinets and chests, were interpreted as cavities attributable to the female incarnation. It was chests of sandyқ of various sizes that designated the most honorable place in the Kazakh dwelling. The chest was usually placed luggage from artistically made textiles. Obviously, such a design decision was dictated on the one hand by implicitly expressed ideas of fertility, multiplicity, and on the other, by the symbols of stability, prosperity, since the chest in the traditional mind was considered a container of jewelry, silver in the form of ingots, formal clothes, fabric cuts, the word family "treasury", which is reflected in the Kazakh epos. (Алпамыс-батыр, 1958, p. 219, 228). The rich in the yurt had several chests. Usually, the dowry of a wealthy bride was taken away in several chests.

Small (sandyksha) chests, designed for sweets or various small things, as well as jewelry, are usually more elegantly decorated. They are decorated with carved silver-plated metal, carved bone inlay or solid cladding in combination with silver and mother of pearl inserts. Under through the pattern of bone overlays, the velvet of red, black or blue was used to be placed. Such chests were placed more often on top of the luggage, chests so that they could be surveyed well. Similar categories of furniture (chests, chests, chests, miniature caskets) existed among many peoples of Southern Siberia, Central Asia, the Near, Middle East and Europe, which was traced earlier (Tokhtabayeva, 2018).

The Kazakhs slept on the floor covered with layers of felt and woven carpets, but the newlyweds, especially Northern, Central and Eastern Kazakhstan, were provided with a wooden folding bed tosekagash. Moreover, in beds dating from the nineteenth century, constructive gradations are established associated with the property status of the owner. The bed consisted of a tosek ayak stand, onto which a horizontal tosegi bed was placed. Then, the longitudinal (front and back) sides were attached to the bed (with strongly elongated elevated upper corners). Thanks to such tectonics, a container was formed in the object, where it was possible to put in reserve new blankets from camel hair. The tidy bed was very spacious in length, while the width could increase as needed. Rich beds were distinguished by the scale of the form and the high cost of exquisite decor.

In the Kazakh tradition, the bed symbolized the marriage bed, the inviolability of the family and marital happiness, so they tried to decorate it as richly as possible, which should have magically stimulated marital happiness and, accordingly, increased family and wealth. In West Kazakhstan, mainly only a headrest was used in wood, decorated with carvings and paintings.

The symbolic role of the pole-hanger for clothes - adalbaqan, the decor of which was given special importance. The hanger with the lower end was threaded into a metal stand with three or four legs or burst into the ground. The symbolism of this subject determined the traditional idea that, thanks to the magical property of this thing, order and prosperity reigned in the house. It was forbidden to give the used hanger or to step over it, drop it in order to avoid breakage, which was a bad sign and which could impede wealth, and lead to eternal dissatisfaction with life (Валиханов, 1961, p. 114).

In the life of the Kazakhs, the asadal cupboard was also valued (in translation - “noble food”). These items were most common in Central and Eastern Kazakhstan. They were made with a double-leaf door, a drawer in the upper part, and shelves were placed in the capacity of the lower part. Such cabinets come in several types: on low legs and on very high. In the lower opening of the last type of cabinets, they put down the hill suitcases.

In Northern, Central and Eastern Kazakhstan, under the influence of Russian culture, Kazakh masters in the 2nd half of the twentieth century. also began to produce whatnots. More often than not, Kazakhs used these products as shelves for dishes, and in the Soviet period - for books.A bin for storing kebezhe products was made more often from birch, which prevented rotting of food. Products were on legs with an opening lid. This chest, from below and behind, was usually equipped with small through vents for ventilation, which gave the product the properties of a refrigerator. Wealthy people had at least two such items. In one of them dried meat, meat delicacies, butter, sour-milk and dried foods were stored in reserve, and in the other, located in the kitchen, daily food. Because of these qualities, these bins are still being used in rural areas. Such products in shape, the presence of a carved pattern and some ornamental motifs (swirl outlet, spirals, horn-like curls) resonate with those of the Kyrgyz. (Черкасова, 1968, p. 135, fig. 4, p. 137, fig. 6, 7). Wooden poles-hangers adalbaqan in form and decor also have analogies in the tradition of Kyrgyz culture (Иванов, Махова, 1968, p. 108, fig. 16).

Having examined the forms of Kazakh furniture, we note that throughout Kazakhstan for decoration they used, to one degree or another, the above techniques: engraving, carving (of various types) and painting. The content of the decor, in addition to color, was reduced to the reproduction of geometric, cosmogonic, plant motifs. If we ignore the forms and ornamental motifs of furniture, then we can say that such technical methods are present in the traditions of many other peoples.

Келсап. XX ғ. басы. Ағаш, қашау
Келсап – пест со ступкой. Начало XX в. Дерево, долбление
Kelsap - pestle with a mortar. The beginning of the twentieth century. Wood, chiseling

Домбыра. XIX ғ. Ағаш, оймалы сүйек. ҚР Мемлекеттік Ә. Қастеев атындағы өнер музейі
Домбыра – музыкальный двухструнный инструмент. XIX в. Дерево, резная кость. Государственный музей искусств им. Кастеева Республики Казахстан
Dombira - a musical two-stringed instrument. XIX century. Wood, carved bone. State Museum of Art after named Kasteev of the Republic of Kazakhstan

Special skill was required in the manufacture of dishes. For this, certain types of wood were chosen (usually birch), which prevent decay of products, and have a pleasant smell. Bones, horns of domestic animals were also widely used. As for the wood harvested for dishes, it is usually, like leather products, smoked with smoke from the harmonica of ordinary adyraspan or juniper arsh for magical cleansing, then soaked with boiled oil for water resistance and strength. After these procedures, the master proceeded to polishing, tinting and ornamental processing. Thanks to these operations, objects made from such a tree acquired a beautiful matte shade. The forms of national dishes with some variations were common to all of Kazakhstan. For milking of mare, wooden buckets with a drain were made, from where the contents were poured for storage and fermentation into a saba-ayq conical container up to 70 cm high. Koumiss was shaken with an artistically decorated wooden pispek. Before use, koumiss was poured into large tegen bowls decorated with silver or silver plaques and thoroughly foamed with an ozhau cook. In this subject, much attention was paid to the expressiveness of form, the plasticity of curved carved handles, often turned with hanging rings. In wealthy families, the handle of the ladle was inlaid with silver, semiprecious stones. A characteristic feature of the Kazakh ladle was the binary forms of the scoop. Kazakhs drank drinks from round wooden bowls of tostagan.

For boiled meat, there were various dishes. The meat was taken out of the cauldron into a large oval dish with handles astau. From there, the portioned pieces were laid out in round or oval flat, smaller dishes tabaq intended for consumption. Although the meat was eaten by hand, in the traditional way of life there were also spoons. There were also buckets for various purposes, such as agash shelek (wooden buckets), used to deliver water, as well as a cube capacity for collecting and storing sour milk irkit, from which subsequently the fermented milk dry product kurt was produced. To grind grain, there were wooden mortars keli equipped with a pestle kelsap, the same mortars, but of a smaller size, were intended for grinding medicinal herbs. Almost the entire indicated range of dishes, as a rule, was subjected to artistic processing due to the semantic significance of the meal, using carved patterns, paintings, inlays with bone, silver, and semiprecious stones.

Since the ironing boards bileu Agash were intended only for wealthy people, they were generously encrusted with silver, carved bone, which imparted decorative refinement to the products with a play of textured ornament.

Of particular interest is the analysis of the technical processing of the bone, from which inlaid parts were made not only for furniture and utensils, but also for leather utensils. In addition, various snuffboxes of shaksha, powder flasks oqshantay, knives pyshaq, whips qamshy, combs taraq etc. were made from this material, as well as horns. Artisans skillfully processed the bone through simple operations: sawing, carving, polishing and other technical methods.

Such technologies, which were more widely distributed in Central and Eastern Kazakhstan, do not have clear parallels in the culture of ethnic groups in Central Asia. It is significant that there are no analogies in these decoration techniques even with the traditions of the Kyrgyz, with which there were the closest historical and cultural relationships (Черкасова, 1968, p. 138).

Usually, artisans prepared bone inlays in advance, trying to give them a variety of forms and ornamental solutions. For this, the digested bones of large animals were used because of their large-scale area. Carvers preferred to use the bones of well-fed animals that have a light golden hue and are easier to carve. Artisans strengthened bone strength by boiling it for one hour in horse fat, which has the property of penetrating well into the structure of the material. In order for the bone to absorb additionally fat, it was left there for some more time. As a result, the material acquired a spectacular yellowish tint, and in strength was likened to almost a stone.

If they wanted to get a different color, then the bones, mainly the ribs, were boiled in water for several hours, as a result of which it became snow-white and slightly softened. Usually, the bone was ground and polished with fine sand, which formed a spectacular shine. At the same time, the edges of these parts were grinded with a piece of glass, so that they became smooth and slightly rounded, after which a pattern was applied to the bone. The whole texture of bone appliqués was enlivened by a specific pattern made through thread, chasing or burning. Velvet of red, black or blue colors used to be placed under the end-to-end pattern of bone details, and silver and mother of pearl inserts complemented the decor.

In general, the beauty of the materials themselves: texture and color tone of wood, bone with a depth of different shades, as well as their combination, together with an ornaments form an extraordinary artistic effect. Along with inlay, the craftsmen sometimes used continuous lining with carved bone, which, in combination with silver metal plates, gave the object a precious look.

Until now, in some areas, musical instruments of dombyra, qobyz are manually made. Masters needed to know the natural qualities of various species of wood, taking into account its age, the place of the log house. Usually, a tree harvested in the wet winter was

Ер. Ағаш, оймалау, қайыс, күміс таналармен сәндеу. XIX ғ. соңы.
ҚР Мемлекеттік Ә. Қастеев атындағы өнер музейі
Ер – мужское седло. Дерево, резьба, кожа, декорировка посеребренными бляхами. Конец XIX в. Государственный музей искусств им. Кастеева Республики Казахстан
Er - a man's saddle. Wood, carving, leather, decoration with silver-plated plates. The end of the nineteenth century. State Museum of Art after named Kasteev of the Republic of Kazakhstan

Құранды ер. Ағаш, оймалы сүйекпен қаптау.
ҚР Мемлекеттік Ә. Қастеев атындағы өнер музейі
Құранды ер – мужское седло. Дерево, облицовка резной костью. Государственный музей искусств им. Кастеева Республики Казахстан
Kurandy er - male saddle. Wood lined with carved bone. State Museum of Art named after Kasteev of the Republic of Kazakhstan

put in sawdust and dried there for three, four months. At the same time, it was necessary to change wet sawdust to dry every day, otherwise the tree could crack. The master, distinguishing the "singing" of each tree, possessed all the subtleties of its processing. Everything mattered here: wood thickness, cavity volume, radius and shape of the plastic back of a musical instrument, quality and diameter of tendons for strings, etc. Usta (master) lovingly decorated the item with inlays of mother-of-pearl, silver, bone, decorated it with whimsical carvings, which emphasized the aesthetic and symbolic significance of the instrument. A fact showing the significance of a good musical instrument is the aigrette from eagle owl feathers or a red ribbon tied to the neck: this was done in order to protect not only the musician from the evil eye and the malicious gossips, but the instrument itself. Dombra was usually hung above, while its strings turned to the wall so that its sound did not spoil. Moreover, it was recommended to play the dombra at least once a week, in extreme cases, it was necessary to make any sounds at least by fingering the strings. It was believed that the dombra, which was not played for a long time, lost the purity of the

timbre. In total, Kazakhs had 28 musical instruments, most of which were made of wood, less often bone, leather, metal..

Handmade wooden saddles are still in great demand in the countryside today. The front bow kas is modeled in the form of a semi-oval, a trapezoid, ram horns, as well as in the form of a wedge of a goat qyuryq, a head and neck of a goose qaz yer, ducks yuirek bas yer. The rear bow kersen in female saddles is made with a steeper bend, and in male saddles this bow is usually quite gentle. The saddletrees qaptaly produce the same shape for women's and men's saddles. Along with the saddles carved out of the whole tree, it was typical in Western Kazakhstan to produce composite saddles of the qurandy yer type, in which bows were modeled from seven parts. The saddles are covered with leather, velvet and decorated with a harness in a certain rhythmic order with silver-plated ornamental plates, the surface of which is animated by a notched silver, through thread, black, inserts from ornamental stones, blue and polychrome enamel on counter-relief, engraving, casting, laid on filigree.

In general, the spectacularity and striking originality of the aesthetic-shaped solution of the considered artifacts elevates them to the level of masterpieces of Kazakh woodworking and bone carving art of the 19th century. The analyzed works, demonstrating ethnic specificity in the artistic display of the universe, are a unique contribution to the global treasury of folk art.

References

Алпамыс-батыр / Пер. Ю. Новикова, Л. Тарковского // Казахский эпос. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1958. – p. 17–72.

Валиханов Ч.Ч. Тенгри (бог) // Собрание сочинений в пяти томах. – Т. 1. – Алма-Ата: АН Каз ССР, 1961. – p. 112–120.

Зайберт В. Ботай. У истоков степной цивилизации. – Алматы: «Балауса», 2011. –475 p., ill.

Иванов С.В., Махова Е.И. Художественная обработка металла // Народное декоративно-прикладное искусство. – Москва: «Наука», 1968. – p. 96–122.

История КазССР с древнейших времен до наших дней. В пяти томах. – Алма-Ата, 1977. – Т.1. –477 p.

Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Т. 1. – Алматы: Өнер, 1986. – 274 p., ill.

Масанов Э. Кузнечные и ювелирные ремесла в казахском ауле (2-я пол. XIX – нач. XX вв.) // ТИИАЭ АН КазССР. – Алма-Ата, 1961. – V. 12. – p. 148–170.

Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – нач. XX в.). – Алма-Ата: «Гылым», 1991.

Черкасова Н.В. Резьба по дереву // Народное декоративно-прикладное искусство киргизов. – Москва: «Наука», 1968.

Tokhtabayeva Sh. Treasure-chest //Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук. – Алматы, 2018, №6 (322). – p. 251–258.

ҚАЗАҚТЫҢ КИІЗ БАСУ ӨНЕРІ

Р.И. Қарғабекова

Көшпелі мәдениеттің феномені болып табылатын XIX ғ. аяғы – XX ғ. 50-ші ж. басым бөлігіндегі дәстүрлі қолданбалы өнердің ең таңдаулы материалдары музей экспозицияларында көрсетілген. Киіз бұйымдары Қазақстанның барлық аумағында жасалды. Киіз кереуеттерге төсеніштер мен бас тіреуіштер, ерге терлік, қысқы шұлықтар, сыртқы киімдер мен бас киімдер, киіз үйдің жабындары, сырылған кілемдер мен текеметтер және т.б. дайындауға арналған. Киіз, төсеніш және қабырға кілемдерінің топтамасына аса бай – текемет, сырмақ, тұскиіз, киіз чемодандары, сөмкелер – тең түк, аяққап және басқа да бұйымдар.

Қолданылатын материалдардың ортақтығына қарамастан, олардың барлығы ою-өрнектің ерекшелігімен, әр түрлі аймақтар мен рулық топтарға тән сән мен реңктік құрылымның тәсілдерімен ерекшеленеді. Өздерінің қызметі мен өрнектелуі бойынша бай әсемделген және әртүрлі, қорғаушы, сақтаушы ретінде XX ғ. бірінші жартысына дейін кең өмір сүрген сенімдермен оң қасиеттерге ие. Олардың көркем-бейнелі жүйесі мифтік көзқарастардың, қазақ халқының әдет-ғұрыптарының ежелгі қабаттарын көрсетеді.

Киіз үйді сыртынан жабу үшін ең қажетті материал бірінші кезекте (суық қысқы желден, далалы ыстық күннен, төгілмелі жаңбырдан) киіз, ал еденге арналған төсеніш ретінде (қыста жылуды сақтайтын, жазда қызып кетпейтін және шаңды ұстайтын) киіз кілем – текемет болып табылады. Алайда киіз үйді жабу үшін негізінен жеңіл (ақ, жоса түсті – тұрмыста жүннің болуына байланысты), бір түсті, салмағы бойынша тығыз киіз қолданғанын атап өту керек. Оның көлемі алты, сегіз, он екі қанатты орнатылған киіз үйге байланысты болды (немесе санақ бастан жүргізілді 80-90-100 басты, шаңырақтың шеңберлі тесік – киіз үйдің күмбезі), халықтың бай топтарында және салтанатты тойларда қосарланған киіз үй (∞ – шексіздік белгісі ретінде) орнатылды. Мұндай киіз кең танымал және бір қарағанда ең қарапайым тәсілмен жасалған.

Бұйымның осы түрін жасаудың көпғасырлық мәдениетінің білімі мен дағдылары қазақ киізінің түрлеріне әсер етті. Киіз жасау технологиясы, оны сәндеу ерекшелігі, өрнек салу тәсілдері және түс таңдау әр бұйымның қызметіне қарай байланысты болды. Ертеректе кең таралған текеметте бірнеше техника қолданылды, Солтүстік және Орталық Қазақстан үшін бастырма техникасы тән болды, мұндай киіз – оюлы текемет деп аталды. Киіз үйдің еденіне толықтай төселген үлкен, ауыр текеметтер ауқымы бойынша түрлі өрнектермен безендірілген. Оларды дайындау техникасы – түрлі-түсті жүннен жасалған өрнекті жартылай дайын киізде айналдыру суретке көмескілік берді. Текеметтердің суреті – қос мүйіз, әсемдеу тәсілмен жасалған сырмақтарда да қайталанды. Елдің шығысы мен оңтүстік-шығысында тармақталған мүйіз –

Текемет. Маңғыстау облысы. XX ғ. ортасы. ҚР Ұлттық музейі
Постилочный войлочный ковер – текемет. Мангистауская область. Середина XX в. Национальный музей РК
The laying felt carpet - tekemet. Mangistau region. The middle of the twentieth century.
National Museum of the Republic of Kazakhstan

тармақты мүйіз және т.б. оюы таралған. Бұндай жіктелу XX ғ. ғалым-этнографтардың жұмыстарында кеңінен сипатталған (Марғұлан, 1986–1994; Мұқанов, 1979; Масанов, 1959, 104–127-бб.).

Көшпелі тұрмыста текеметтің қызметі таптырмайтын зат болып табылады. Ол суықтан, желден және шаңнан қорғайтын негізгі қызметтердің бірін орындады. Сонымен қатар, тұрғын үйдің жылуын ұстап тұратын текемет киіз үйдің қабырғасынан еденге дейін, көркем өрнектер, жылы және суық түстердің жұмсақ өтпелері арқылы жеңіл көшуді жасады. Ол өзіне өрнекті бейнелілікті игере отырып, көшпелілердің мәдениеті мен дүниетанымын көрсетті. Қазақ халқының ойлау дуализмі киіз кілемнің түстерін тең таңдауда анық байқалады.

Қазақ текеметтеріндегі түстерді таңдау кездейсоқ емес. Түстік гамманың мәні мен мағынасы сонау сақтар мен ғұндар дәуіріне қарай өрбиді (Руденко, 1962). Қара және ақ, қызыл және сары түстердің үйлесімін біз сақ жауынгері костюмінде, ғұн кілемдерінде көреміз. Өрнектің және фонның тепе-теңдігі адам жанының табиғатпен үйлесімділігінің берік идеясын жалғастырушы ретінде текеметтің негізгі қағидасы болып табылады. Ою-өрнектің бүтіндігі, үлкен монументалды пішіндер – халық рухының, оның мызғымас тіреуінің куәсі.

Махмұд Қашғаридің (XI ғ.) «Түркі нақыштарының жиынтығы» сөздігінде «Sirі» сөзіне анықтама беріледі, ол «қатты тігу, сыру» (Көне түркі сөздігі, 1969) деген мағынаны білдіреді, қазақтың «сыру» – бірдеңені тігу сөзі бәлкім, осыдан шыққан. Р. Ахметьянов сырмақ атауының мағынасын ежелгі түркілік «Syr» – көтерілу үшін киіз ретінде, яғни ханды таңдау немесе шығыс түркі және моңғол «Sire» – тақ деп түсіндіреді. Қазақтарда болған сырмақ кілемінде, ханды сайлаған кезде көтеру рәсімін де көрсетуі мүмкін. Пазырық обалары мәдениетімен тығыз байланысты Алтайдың қызықты ескерткіштерінің бірі – Үркөл өзеніндегі Шибэ обасында (ж.с.д. I мыңж. ортасы) (Марғұлан, Ақышев, Қадырбаев, Оразбаев, 1966), табыттың қабырғаларын бүрмелеген киіз кілемдердің қалдықтары табылған (Руденко, 1953). Орындау техникасы бойынша оларға қазақтың сырмақтары мен тұскиіздері ұқсас.

Сырмақ. Көкшетау. XX ғ. соңы. ҚР Ұлттық музейі
Войлочный ковер – сырмак. Кокшетау. Конец XX в. Национальный музей РК
The felt carpet - syrmak. National Museum of the Republic of Kazakhstan

Сырмақ жасау үшін үш түрлі технология қолданылады: киіздің түрлі-түсті кесінділерінен әсемдеу, ақ киіз бойынша бір түсті матадан жапсырма және сырмақтың бір түсті түсінен баулы тоқымалар жасау. Кейбір аудандарда киіз кілемнің бұл түрінің жергілікті терминдері бар. Мысалы, Семейде оны – сырдақ, Көкшетауда – бітпес, оңтүстік облыстарда және Талдықорғанда сырмақпен қатар – откиіз деп атайды.

Дәстүрлі сырмақ түйе жүнінен (шуда) жасалған жіппен сырылған. Соңғы сырмадан кейін шыршаға (жиек) бұралған қос жіптің көмегімен өрнекті және фондық бөліктері бекітілді. Жиекті өрнектелген және фондық бөліктерді қосу пішіні бойынша салып, сырмақтың берік және бірыңғай құрылымын жасай отырып, осы екі дайындамаға тепшіді. Жиек түсі бұйымның түстік гаммасын толықтырғандығы сөзсіз. Сырмақ жылқы қылынан жасалған шашақпен безендірілген, мұндай сырмақ – шашақты сырмақ деп аталады. Түйе жүні сияқты жылқы қылы да апотропеялық болып табылады.

Өрнекті техниканы таңдау – бір түсті киізді екінші киізден қиып алу бұйымның мақсатына еденге төселетін кілем ретінде қолданылды. Сырмақтар фон мен ойылған өрнектің арқасында үлкен беріктігімен ерекшеленді. Әдетте, қазақтың сырмақтары табиғи қой жүнінен жасалғандықтан қара-ақ түсті болып келеді. Жетісуда жарқын, қанық түсті киізді жиірек жасады. Уақыт өте келе, түрлі-түсті жүннен жасалған сырмақтар Шығыс Қазақстанда да дайындала бастады.

Киіз үйдің ішінде сырмаққа ерекше орын тиесілі. Олардың жасалу технологиясы киіз негізге екі-үш түсті киізден жасалған ою-өрнектер тігіліп, жүн жіппен сырумен қисындастырылды. Текеметтердегі сияқты сырмақтарда да өрнектің тепе-теңдік қағидасы әрдайым сақталды.

Сырмақ-бітпеске, Ноин-Ұлыдан табылған ғұн кілемінен ұқсастық байқалады, ол шексіздікті білдіретін оюлы өрнегіне қарай - шиыршық тәрізді бұйра деп аталған, қазақтардың киіз өнеріндегі ең жарқыны болып табылады.

Жұқа боялған киізден жасалған жапсырмамен, кейін түрлі-түсті маталардан киіз үйді (туырлыққас) сыртынан және ішінен жабатын, киіз (тұскиіз) - қабырға кілемдерін, үй тұрмысының әр түрлі заттарын безендірген.

Киізді дайындау үшін қол астында әрқашан қажетті шикізат болды: күзгі қырқылған қой жүні, меринос тұқымы дұрыс саналды. Дәл осы киізден жасалған бұйымдар көшпелі өмір жағдайында ең сенімді, берік және ыңғайлы болды. Киіздің қасиетті жануар – қойдан шығатын құнарлылық символы, үй ошағының қорғаушысы болып табылатын гүлдену нышанына байланысты қасиетті мәнін атап өту қажет. Таяу уақытқа дейін әр түрлі халықтарда ол жоғары рақымдылық, байлық, бақыт, денсаулық, үй ошағын өркендетуші ретінде қолданылды. Қой бақсылық ғұрыптарда құрбан болған жануар ретінде қолданылған. Бұл жануарлардың жүні мен терілері әртүрлі қорғаушы тұмарлардың құрамына кірді. Қазақ халқының ғұрыптық көзқарасында қой құрбандық мал және қорған ретінде пайдаланылды. Жылқы, бұғы, қой ілеспелі нышанға байланысты түрлі нақты идеялардың іске асырылуы болды: қалыптан тыс ұлғайтылған мүйіз, күн белгісі және т. б.

Қыс, көктем және жаз бойы жайылатын қой жүні ең жақсы деп саналды. Күзде қырқылған жүн киіз бұйымдары үшін кеңінен қолданылды. Киіз басу жұмысы әдетте таңертең басталып, кеш қараңғыға дейін жалғасты. Жүнді илеу және айналдырмас бұрын сабаумен сабаған, сол кезде, қатысушылар бір-біріне әзіл немесе ән айтатын.

Көркем киіз жасаудың технологиялық тәсілдерінің аспектілерін қозғай отырып, олардың көп ғасырлық дәстүрлерін атап өту керек. Бұл тәсілдер дәйекті үрдістерге әкеледі. Дайындық әрекеттері: қолмен жуу, кептіру, жүнді тарау, шыбықпен сабау, жүнді бояу, киіз басу.

Киіз басу үшін жүн талшығын пайдаланбас бұрын таза суда мұқият жуады, кептіреді. Кептіргеннен кейін құлап қалған және кесектермен төгілген жүнді қолмен жайып, шыбықпен ұрады, тарақпен қолмен тарайды. Егер суреттің композициясы үшін түсті жүн қажет болса, жуғаннан кейін жүн талшығын өсімдік бояғыштарымен бояйды. П. Паллас өзінің жазбаларында көргендерін қорытындылай отырып, XVIII ғ. шебер-қазақ әйелдерінің еңбегі туралы былай деп жазды: «олар тері өңдейді, камлот (жүннен жасалған тығыз мата) немесе шекпендер тігеді, қой жүнінен киіз басады және боялған жүнді жақсы өрнектей алады.…» (Паллас, 1773, 110–568-б.).

Бояудан және кептіруден кейін түсті киіз жасауға кіріседі. Алдын ала қамыстан ши жасалды, оның мөлшерін шебердің өзі анықтаған, оған өңделген жүн салынған. Үрдістің нәтижесі болжалды киіз бұйымының негізі болды. Киіз тегіс, бірдей тығыз болу үшін талшық мұқият және біркелкі төселді. Жүнді салып, оның біркелкі орналасуын тексерді. Жұқа болған жерлерге

Сырмақ. Оңтүстік Қазақстан облысы. XX ғ. ҚР Ұлттық музейі
Войлочный ковер – сырмак. Южно-Казахстанская область. XX в. Национальный музей РК
The felt carpet - syrmak. South-Kazakhstan region. The 20th century. National Museum of the Republic of Kazakhstan

жүн талшығын қосып, талшықты массалар көп болған жерде артығын алып тастады. Төселген жүнді жылы сумен (кейде сабынды) құйып, барлық үш қабатын (ши немесе мата, фон және ою) ағаш таяққа немесе оқтауға орап, пайда болған цилиндрдің ұштарын жіптермен берік байлап, шынтақпен, тізеде тұрып, кейде аяқпен айналдыра бастайды. Басылған талшықтар киізді құрайды.

Киіз басу, оның орындалу беріктігі мен тығыздығына байланысты маңызды процестердің бірі болып табылады. Киіз басу бірнеше сағат бойы созылды (басу процесін үзуге рұқсат етілмеген, бұйымның сапасы осыған байланысты), осы уақыт ішінде ши немесе жүннен жасалған матаны 2-3 рет бұрап, жүннің қаншалықты басылғанын тексерді, басқа ұшынан бұрап, қайтадан сумен бүріп, тез қарқынмен айналдыруды қайталайды.

Белгілі бір тығыздыққа қол жеткізгеннен кейін орамды ашып, басылған киіз матадан босатылып, осы қалыпта бірнеше сағатқа қалдырылды. Содан кейін киізге жылы су шашып, бұрап, киіздің қажетті тығыздығына қол жеткізетін екінші сатысына кірісті. 1 м2 киіз басу жүннің орташа шығыны 0,6–1 кг және одан жоғары болды.

Қолданылуына қарай түрлі-түсті киіздердің өңделуінің мұқияттылығы әртүрлі болды. Композицияны құруда түс үлкен рөл атқарады: ол суреттің сұлбасын көрсетеді және киіздің пішінін анықтайды. Жүн талшығын бояу үшін өсімдіктерден алынатын табиғи немесе химиялық синтетикалық бояғыштар пайдаланылды.

Табиғи бояғыштар тамырлар мен сабақтардан, қабықтардан немесе жапырақтардан, гүлдерден және өсімдіктердің жемістерінен алынған. Бояғышты алу өсімдіктерді жинау мезгіліне байланысты болды. Тек енді ғана түскен жапырақтар жиналды, өйткені олар қарқынды реңктер берді, гүлдер – ашылған уақытында, қабығы – көктемде, ол оңай бөлінген кезде, тамырлар мен тамырсабақтар – өсімдіктің гүлденуіне дейін немесе күзде алынды. Әртүрлі бекіткіштердегі бір өсімдік бояуы әртүрлі түсті берді. Жергілікті өсімдіктерден негізінен қара, сары, жасыл, қоңыр және сұр бояулар алынған. Көбінесе қайың, қандыағаш, жабайы алма, кәдімгі шайқурай, көк кекіре, сондай-ақ пияз қауызы, күйдіргіш қалақай, бөріқарақат, меруертгүл, шетен сияқты өсімдіктерді қолданды.

Алдын ала дайындалған жүннен қажетті түстің келесі кезеңі басталды, онда шебер киіздің негізіне өз суретін салады.

Қазақтың дәстүрлі киіз басу өнерінде негізге өрнектер салудың бірнеше нұсқасы болған. Кейбір жағдайларда өрнектер әлі шиыршықталмаған негізге боялған жүн орамдарын салу арқылы алынды, сондай-ақ арнайы шаршы кесінділерді (шаршы) дайындап, олардан қажетті өрнектерді қиды. Халық арасында бәрінен бұрын түрлі-түсті киізден жасалған оюлы өрнектері бар текеметтер бағаланды, себебі сызықтарды өндіру барысында ою-өрнек таралмаған және сурет пен фон арасындағы шекара айқын көрінген. Ою салу процесінің де өз реті бар. Өрнектер жасағаннан кейін, дайындаманы ыстық сумен (су себу) бүріккен, соның салдарынан кілем мен сурет негіздерінің бірігуіне қол жеткізілді. Одан әрі ши тоқымада жылжыту процесі жүрді. Ши тоқыманың әрбір айналымы оның ішіндегі жоғары температураны ұстау үшін ыстық су шашыратылды. Шиді аяқпен тебу процесі міндетті болды.

Киізден көшпелі шаруашылықтың ең қолжетімді және сүйікті материалы ретінде қазақтар әртүрлі мақсаттағы заттарды дайындады. Олардың қатарына киіз және мата чемодандар, заттарды сақтауға арналған түрлі сөмкелер, сандық қаптар жатады. Әр түрлі көлемдегі пішіндер мен түстегі аспалы сөмкелер бірнеше қызметтерді атқарды: олар киіз кілемге қосымша болып табылады, үй ыдыстарын сақтау және тасымалдау үшін қызмет етті. Қолданылу мақсатынан басқа, бұл заттар өзінің әсемдігінің арқасында сәндік жүктеме алды.

Чемодан киіз үйдің құрметті орнын безендірудің фондық элементтерінің бірі ретінде қолданылды. Осы күнге дейін ауылдарда, шағын қалаларда маталы, өрнекті қаптармен жабылған сандықтарды кездестіруге болады, олар қазақтардың ежелгі дәстүрлерінің куәсі болып табылады. Киіз чемоданның құрылымы арқасына тігілген қақпағы бар немесе онсыз тікбұрышты қорап түрінде болды. Ою-өрнек көбінесе бет жағына салынды, олар жануарлар мүйіздерінің сарынын пайдалану дәстүрін сақтап қалды: бұғы, жапсыру техникасында орындалған қошқардың қосарлы мүйіз бұйралары, баулы өрме. Сән композициясы бұйымның құрылымына сәйкес көлденеңінен салынды.

Өз композициясы, сәндеу принциптері бойынша бірегей қазақ қаптары және чемодан мен сандықтарға арналған жапқыштар ерекшеленеді. Ақ түсті киіздің бетіне қызыл жіппен ромб тәрізді өрнек, сүйікті сарынмен, көбінесе зооморфты ою-өрнектермен үйлесе кестеленген.

Э. Масанов Қазақстанның түрлі аймақтарындағы киіз басудың басқа да тәсілдерін өз еңбектерінде сипаттайды (Масанов, 1959, 104–127-бб., 108-б.). Осындай процестердің бірі арқанға салып тарту деп аталды. Сондай-ақ, мынандай дәлел бар: «ертеде солтүстік қазақтарда және олардың көршілері башқұрттарда, ат өрісі бойынша киіз орамын домалату тәсілі болды» (Авижанская, 1976, 143-б.).

Киіз басу технологиялық процесінің ұқсастығында қазақтар, қырғыздар, өзбектер, моңғол, қалмақтар, тувалықтар, сондай-ақ башқұрт, алтайлықтар, якуттар, буряттар, Солтүстік Кавказ және Дағыстан халықтарының өзара ықпалдастығы байқалады. Жоғарыда аталған көптеген халықтарда тазалық пен асылдықты бейнелейтін ақ түсті киіз ерекше бағаланды және әлі күнге дейін бағаланып келеді.

Мерекелік киіз үй мен қонақтарға арналған киіз үйлердің жабдықтарындағы салтанатты төсектік кілем – оюлы текеметтерге, қымбат маталармен және түсті шашақпен әшекейленген оюларға ерекше мән берілді. Кейінірек, шамамен XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Қазақстан аумағына ресей, ортаазиялық және иран маталары: шұға, барқыт әкеліне бастады.

Дәстүрлі қазақ ою-өрнегінің көркемдік-бейнелік тілін зерттеуде киіз сәнін тұрғын аймақта киіз бұйымдарын аймақтық құрылымдаудың әсері тұрғысынан талдау қызықты және перспективалы болып табылады.

Адамның бейнелеу қызметінің шығуынан бастау алатын қарапайым геометриялық фигуралар мен олардың күрделі емес комбинациялары қазақ шеберлерінің бейнелеу құралдарының «палитрасында»: тік және сынған сызықтар, үшбұрыштар, ромбалар, шаршылар, айқастар, свастикалық белгілер байқалады.

Сырмақ. Солтүстік Қазақстан облысы. XX ғ. аяғы. ҚР Ұлттық музейі
Войлочный ковер – сырмак. Северо-Казахстанская область. Конец XX в. Национальный музей РК
The felt carpet - syrmak. North-Kazakhstan region. The end of the 20th century. National Museum of the Republic of Kazakhstan

Киіздердің нышандық мақсаты аясында айқасу сарынының сәнде айқын басым болуы кездейсоқ емес. Қайтыс болғандар әлемі мен тірі әлемді ажыратып, қара, жер асты күштерін ұстау, оларды адамдар әлеміне жол бермеу қызметін атқарады, осылайша отбасының әл-ауқатын қамтамасыз етіп, өзіндік сиқырлы «қабат» болып табылады. Бәлкім, сондықтан да киіздегі элементтер свастика тақырыбында түрлі нұсқаларда ойнатылады, онда крест тәрізді элемент қалыптастырған бұйра жұптармен құрылған. Дүлей күшті тежеуден басқа, крест күннің өзіндік елшісі, оның тұрғын үйіне құдайдың жоғары күштерінің болуының куәгері болып табылады. Сондықтан, бұл нышанды тұрғын үйді барлық жамандықтан сиқырлы қорғалуын куәландыратын нышан ретінде бекіту ниеті өте келісті болады.

Осындай жолмен шаршы пішіндердің киіз бұйымдарының композициясына енгізудің кейбір ерекшеліктерін сипаттауға болады. Бұл элементтің семантикалық оқылуы тұрғысынан өте қисынды болып табылады. Шаршы, көшпелі-қазақтардың түсінігі бойынша, тұрақты түрде тұрақтылық идеясын іске асыра отырып, жер қаттылығының метафорикалық символы болып шығады. Тиісінше, ол сәнге өте ерекше екпін енгізеді: бұл жерде адамның өмір сүруінің мызғымастығына ұмтылу ретінде мызғымастықты (киіз үйдің еденін) білдіруге ұмтылу болуы мүмкін.

Сәндік элемент – күн нышанымен тікелей байланысты шеңбер. Шеңберді сиқырлы қорғау ретінде пайдалану тек сәндік жүйеде ғана жеткілікті таралған жоқ. Жыланға (жәндіктерге) қарсы сақтық құрал ретінде жүннен өрілген арқанмен айнала буыну ертеден бері қолданылған: «Жылан, арқан сақинасынан қорқып, осындай дуаланған шеңберден шегініп, адамды тыныштықта қалдырады» (Уалиханов, 1958). Тағы бір мысал, сәулетте шеңберді пайдалану – жай ғана зұлымдықтан қорғау емес, әлемдік тәртіптіліктің космогониялық нышаны. Дөңгелек – ежелден көптеген халықтар үшін үндестіктің, аласапыранға, зұлым тылсым күштердің әсеріне қарсы тұрудың нышаны болды. Оның үстіне белгінің осындай оқылуы нышанның жалпы әлемдік түсіндірмесімен ұштасатынын атап өткен жөн, оның мақсаты мынадай пікірмен білдіріледі: «Өз шеңберіне оралу», бұл дегеніміз, қалыпты, теңдестірілген, яғни үйлесімді күйге келтіру.

Көптеген халықтардың ою-өрнекті шығармашылығындағы шеңбердің пішіні күн орбитасы бойынша қозғалысқа ұқсас қозғалыс туралы ұсыныспен байланысты, сондықтан шеңбердің мәні қасиетті болып табылады.

Кез келген ою-өрнекті жүйеге тән ұқсас элементтер алғашқы қауымдық мәдениеттен бастап орта ғасырға және қазіргі уақытқа дейін жалпы болып табылады, адамның қоршаған ортаны сезімтал-эстетикалық қабылдауының бірінші деңгейін сипаттайтын әмбебап нысандар ретінде шығады. Мұндай элементтер ең алдымен өзінің ерекше ақпараттық қанықтығының арқасында қазақ шеберлерінің негізгі композицияларының бірі болады. Бұл түрдегі бейнелеу нысандарының ең тән ерекшеліктерінің бірі олардың мағыналық көп маңыздылығы болып табылады. Мысалы, текеметтердегі сынған сызықтар өзен, найзағай сияқты оқылуы мүмкін, цикл және т.б. ішіндегі кез келген процестердің мерзімділігін белгілейді. Осы белгілермен ғарыштық денелер туралы түсінік, құрсақ көтеру мен өмірдің қайта жаңғыруы туралы түсініктер байланды, олармен зұлым рухтар мен сиқырлы күштердің әсерімен кедергі жасау мақсатында қолданылатын салт-дәстүрлер байланысқан. Олар адамның айналадағы жағдайға бейімделуінің құралы ретінде, қасиетті, ғұрыптық аңызға ие бола отырып қорғаныштар түрінде болды.

Крест тәрізді пішіндер көптеген халықтардың көріністерінде ерекше сиқырлы мағынаға ие екендігі белгілі. Шығыста ежелгі уақыттан бастап крест өмірдің нышаны, бақыттың және рухтандырудың – күн мен жел белгісі болып табылды. Шаңырақтағы тесік – символдық күн, сондай-ақ ғарышқа қатыстылығын көрсететін крестпен белгіленген.

Текеметтердегі көркемсуретте, сырмақтардың абстрактілі-геометриялық айқын графикалық

суреттерінде ою-өрнек сарындарының мұндай арақатынасы қазақтардың киіз басу өнерінде нақты және нақты емес арақатынасының мәселесімен тікелей байланысты. Қорыта айтсақ, ою-өрнектердің полифондық пен сәндік құрастырылуында және киіз бұйымдарының құрастыру сызбасында әлемдік тәртіп жүйесі жатыр.

Әдебиет

Руденко С.И. Культура хуннов и Ноинулинские курганы. – Москва-Ленинград, 1962. – 206 б.

Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 436 б.

Муканов М.С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата, 1979. – 120 б.

Муканов М.С. Казахская юрта. – Алма-Ата, 1981. – 205 б.

Руденко С.И. Культура населения горного Алтая в скифское время. – Москва-Ленинград, 1953. – 402 б.

Масанов Э.А. Казахское войлочное производство во 2-ой половине XIX – XX вв. // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 6. –Алма-Ата, 1959. – 104–127-бб.

Древнетюркский словарь. – Ленинград, 1969. – 677 б.

Авижанская С.А. Народное творчество башкир. – Уфа, 1976.

Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения. – Алма-Ата, 1958.

Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Алма-Ата, Онер. Т.1-3. 1986–1994.

Паллас П. Путешествие по разным провинциям Российской империи. – Ч. 1. – Санкт-Петербург, 1773.

ИСКУССТВО ВОЙЛОКА КАЗАХОВ

Р.И. Каргабекова

Самые изысканные материалы по традиционному прикладному искусству конца XIX – в большей степени 50-х гг. XX в., представляющие собой феномен кочевой культуры, представлены в экспозициях музеев. Войлочные изделия изготовлялись на территории всего Казахстана. Войлок шел на изготовление подстилок и подголовников на кровати, потников под седла, зимних чулок, верхней одежды и головных уборов, для пологов и покрытий для юрт, стеганых ковров и текеметов и многое другое. Наиболее богаты коллекции войлочных, постилочных и настенных ковров – текемет, сырмақ, тұскиіз, войлочных чемоданов, сумок – тең тюк, аяққап и других изделий.

Несмотря на общность используемых материалов, все они отличаются своеобразием орнамента, приемов декора и колористического построения, характерного для разных регионов и родоплеменных групп. Богато инкрустированные и разнообразные по своим функциям и орнаментации, они обладают положительными качествами: оберегаемыми, охраняемыми, верования в которые широко бытовали до первой половины XX в. Их художественно-образная система отражает древние пласты мифологических воззрений, обрядов и обычаев казахского народа.

В первую очередь самым необходимым материалом для покрытия юрты снаружи (от холодных зимних ветров, палящего степного солнца, проливных дождей) является кииз, а в качестве настила для пола (сохраняющего тепло зимой, не перегревающегося летом и задерживающего пыль) войлочный ковер – текемет. Однако надо выделить, что для покрытия юрты применялся в основном светлый (белый, охристый – в зависимости и от наличия в быту шерсти), однотонный, плотный по весу войлок. Размеры его варьировались от установленной юрты, которая могла быть шести, восьми, двенадцати канатной (или отсчет шел от голов – 80–90–100 басты, отверстий в ободе шанырака – купола юрты), у богатого слоя населения и на торжества устанавливали сдвоенную юрту (∞ – как знак и символ бесконечности). Такой войлок создавался широко известным и наиболее простым, на первый взгляд, способом.

Знания и навыки многовековой культуры изготовления данного типа изделий сказались на разновидности войлока казахов. Технология создания войлока, особенность его декорирования, способов наложения узора и выбора цвета зависела и от функциональности каждого изделия. В некогда широко распространенном виде постилочного ковра текемете применяли несколько техник, для Северного и Центрального Казахстана была характерна аппликационная техника, такой войлок назывался – оюлы текемет. Огромные, тяжелые текеметы, застилавшие почти весь пол юрты, декорировались различными по масштабу узором. Техника изготовления их – накатка узора из цветной шерсти на полуготовый войлок придавала рисунку расплывчатость. Рисунок текеметов – кос муйиз, повторялся и в выполненных инкрустационным способом сырмаках. На востоке и юго-востоке страны был распространен орнамент разветвленных рогов – тармақты мүйіз и др. Данного рода классификации широко описаны в работах ученых-этнографов XX в. (Маргулан, 1986–1994; Муканов, 1979; Масанов, 1959, с. 104–127).

Функции постилочного войлочного ковра текемета, в кочевом быту незаменимы. Он выполнял одну из основных функций: защиту от холода, ветров и пыли. При этом текемет, поддерживающий тепло жилища, также создавал мягкий переход от стены юрты к полу, посредством живописных узоров, мягких переходов теплых и холодных тонов. Вобрав в себя орнаментальную красочность, он передает культуру и миропонимание номадов. Дуализм мышления казахов отчетливо прослеживается в равных выборах цвета войлочного ковра.

Выбор цвета в казахских текеметах неслучаен. Смысл и значение цветовой

Киіз үйді әшекейлейтін бұйым. Оңтүстік Қазақстан облысы. 1912 ж. ҚР Ұлттық музейі
Изделие для украшения юрты. Южно-Казахстанская область. 1912 г. Национальный музей РК
Product for decorating a yurt. South Kazakhstan region. 1912. National Museum of the Republic of Kazakhstan

гаммы восходит еще к эпохе саков и гуннов (Руденко, 1962). Сочетание черного и белого, красного и желтого мы видим в костюме сакского воина, гуннских коврах. Равновесие узора и фона является основным принципом текемета, продолжающим извечную идею гармонии души человека с природой. Цельность в орнаментике, большие монументальные формы – свидетельство силы духа народа, его незыблемых устоев.

В словаре Махмуда Кашгарского (XI в.) «Собрание тюркских наречий» дается определение слова «Siri», которое обозначает «крепко пришивать, стегать» (Древнетюркский словарь, 1969) от которого, видимо, и происходит казахское «сыру» – стегать, сшивать что-либо. Р. Ахметьянов объясняет смысл названия постилочного ковра – сырмак, происходящего от древнетюркского «Syr» – как кошма для поднятия, т.е. выбора хана, или восточно-тюркского и монгольского «Sire» – престол, трон. Вероятно, указывая еще и на существовавший у казахов обряд поднятия на войлочном ковре – сырмаке, хана при его избрании. В одном из интересных памятников Алтая – кургане Шибэ на реке Урсуле (сер. I тыс. до н.э.) (Маргулан, Акишев, Кадырбаев, Оразбаев, 1966), тесно связанных с культурой Пазырыкских курганов, найдены остатки войлочных ковров, которыми драпировали стены склепа (Руденко, 1953). По технике исполнения им аналогичны казахские сырмаки и тускиизы.

Для создания сырмака применяется три разных способа технологии: инкрустация из разноцветных кусков войлока, аппликации из однотонной материи по белому войлоку и шнуровая вязь по однотонному цвету сырмака. В некоторых районах этот вид войлочного ковра имеет местные термины. Так, например, в Семипалатинске его называют – сырдак, в Кокшетау – бітпес, в южных областях и Талдыкоргане наряду с сырмаком бытует название – откииз.

Традиционный сырмак простегивали нитью из верблюжьей шерсти (шуда). После окончательной простежки делали скрепление узорных и фоновых частей, при помощи крученой двойной нити в елочку (жиек). Жиек накладывали по контуру соединения узорных и фоновых частей и простегивали по этим двум заготовкам, создавая прочную и единую конструкцию сырмака. Цвет жиека, несомненно, дополнял цветовую гамму изделия. Нередко сырмак украшали бахромой из конского волоса, такой сырмак имеет название – шашакты сырмак. Конский волос, как и шерсть верблюда, также является апотропеем.

Сам выбор мозаичной техники – врезывание войлока одного цвета в войлок другого, наиболее отвечал назначению изделия как ковра, постилаемого на пол. Сырмаки отличались большой прочностью, благодаря сшиванию фона и вырезанного узора. Как правило, казахские сырмаки черно-белые, так как их изготовляли из натуральной овечьей шерсти. Чаще в Жетысу делали войлок яркий, сочного колорита. Со временем, сырмаки из цветной шерсти стали изготовлять и в Восточном Казахстане.

В юрте сырмаку принадлежит особое место. Технология их изготовления сводилась к тому, что на войлочную основу нашивались вырезанные из двух-трех цветов войлока орнаментальные узоры и простегивались шерстяной нитью. Как и в текеметах, в сырмаках всегда сохранялся принцип равновесия узора.

Сырмақ-бітпес, аналоги которому прослежены в гуннском ковре из Ноин-Улы, названный по орнаментальному узору – спиралевидному завитку, означающему бесконечность, является самым ярким в искусстве войлока казахов.

Аппликацией из тонкого крашенного войлока, а позднее из различных цветных тканей украшались войлоки, покрывавшие юрту (туырлыққас) снаружи и внутри, войлочные (тұскиіз) – настенные ковры, различные предметы домашнего обихода.

Для изготовления войлока всегда имелось под рукой необходимое сырье: овечья шерсть осенней стрижки, желательно породы меринос. Именно изделия из войлока были наиболее надежными, прочными и удобными в условиях кочевой жизни. Необходимо отметить сакральное значение войлока, связанное с его происхождением от священного животного – барана, символа плодородия, процветания, являющегося своего рода охранителем домашнего очага. У разных народов до недавнего времени он выступал в роли высшей благодати, богатства, счастья, здоровья, для защиты от дурных сил и процветания домашнего очага. Баран использовался как жертвенное животное в шаманских обрядах. Шерсть и шкура этих животных входила в состав различных оберегов. В культовых воззрениях казахского народа баран выступал в качестве жертвенного животного и оберега. Конь, олень, баран были воплощением разных конкретных идей в зависимости от сопутствующей символики: гипертрофированный рог, знак солнца и т.д.

Лучшей считалась шерсть овец, которые пасутся всю зиму, весну и лето. Шерсть, состриженная осенью, широко использовалась для войлочных изделий. Работа по изготовлению войлока начиналась обычно ранним утром и продолжалась дотемна. При взбивании шерсти палками (сабау), перед валянием и прокатыванием, присутствующие обычно подшучивали друг над другом, или же пели песни.

Затрагивая аспекты технологических приемов изготовления художественного войлока, надо отметить

их многовековую традицию. Эти приемы сводятся к последовательным процессам. Подготовительные операции: колмен жуу, кептіру, жунды тарау, шыбыкпен сабау – ручная стирка, сушка, расчесывание шерсти и взбивание прутком; жунды бояу – окрашивание шерсти; кииз басу – валяние войлока.

Шерстяное волокно, прежде чем его использовать для изготовления войлока, тщательно моют в чистой воде, сушат. После сушки сбившуюся и свалявшуюся комками шерсть хорошенько раздергивают руками, взбивают прутком, расчесывают вручную на гребне. Если для композиции рисунка требуется цветная шерсть, то после промывки шерстяное волокно красили растительными красителями. П. Паллас в своих заметках, подводя итоги увиденному, писал о труде казашек-мастериц XVIII в.: «они выделывают кожи, ткут толстые комлоты (плотная ткань из шерсти) или армяки, валяют войлоки из овечьей шерсти и умеют хорошо расцвечивать крашеною шерстью…» (Паллас, 1773, с. 110–568).

Кесеқап. ҚР Ұлттық музейі
Чехол для пиал – кесекап. Национальный музей РК
Case for bowls - kesekap. National Museum of the Republic of Kazakhstan

После крашения и сушки приступают к изготовлению цветных войлоков. Предварительно изготовлялась циновка из тростника (чий) размеры которой определял сам мастер, на нее раскладывалась обработанная шерсть. Результат процесса представляет собой основу предполагаемого войлочного изделия. Волокно укладывалось тщательно и равномерно, чтобы войлок получился ровным и одинаково плотным. Уложив шерсть, проверяли равномерность ее укладки. Там, где обнаруживались тонкие места, прибавляли шерстяное волокно, там, где волокнистой массы много, снимали лишнюю. Уложенную шерсть обрызгивали теплой водой (иногда мыльной) и все три слоя (чий или ткань, фон и узор) наворачивали на деревянную палку или скалку, концы образовавшегося цилиндра крепко обвязывали веревкой и начинали раскатывать локтями, стоя на коленях, а иногда ногами. Свалявшиеся волокна образуют войлок.

Валка войлока является одним из важнейших процессов, от тщательности его выполнения зависели прочность и плотность. Валка продолжалась несколько часов (прерывать процесс валяния не разрешалось, от этого зависело качество изделия), за это время чий или ткань с шерстью разворачивали 2–3 раза, проверяли насколько увалялась шерсть, заворачивали с другого конца, снова обрызгивали водой и повторяли катание, но более быстрыми темпами.

Добившись определенной плотности, рулон разворачивали, свалявшийся войлок освобождали от ткани и оставляли на несколько часов в таком положении. Затем войлок обрызгивали теплой водой, заворачивали и приступали ко второй стадии валки, при которой достигалась нужная плотность войлока. Средний расход шерсти на 1 м^2 войлока составлял 0,6–1 кг и более.

В зависимости от назначения тщательность выделки цветных войлоков бывает разная. Большую роль при создании композиции играет цвет: он подчеркивает контуры изображения и выявляет форму войлока. Для крашения шерстяного волокна использовались натуральные природные красители, получаемые из растений или красители химического синтетического происхождения.

Природные красители получали из корней и стеблей, коры или листьев, цветов и плодов растений. Получение красителя зависело от времени сбора растений. Листья собирали только что распустившиеся, так как они давали более интенсивные оттенки, цветы – только что раскрывшиеся, кору – весной, когда она легко отделяется, корни и коренья – или до цветения растения, или осенью. Одна и та же растительная краска при различных закрепителях давала различную окраску. Из местных растений получали, в основном, черные, желтые, зеленые, коричневые и серые краски. Чаще всего использовали такие растения, как береза, ольха, дикая яблоня, зверобой обыкновенный, василек синий, а также шелуху лука, крапиву жгучую, барбарис, ландыш, рябину.

Из заранее приготовленной шерсти нужного цвета начинался следующий этап валяния, в котором мастер накладывал на основу войлока свой рисунок.

В традиционном казахском искусстве войлока существовало несколько вариантов наложения узоров на основу. В некоторых случаях узоры получались наложением витков крашеной шерсти на еще не скатанную основу, также приготовляли специальные квадратные лоскуты (шаршы) и вырезали из них нужный узор. Больше всего в народе ценились текеметы с резными узорами из цветного войлока, так как в процессе производства линии узоров не расплывались, и граница между рисунком и фоном оставалась четкой. Процесс (ою салу) – наложение рисунка, имеет свою последовательность. После того, как наносили узоры, заготовку опрыскивали горячей водой (су себу), вследствие чего достигалось слияние основы ковра и рисунка. Далее шел процесс сворачивания чиевой циновкой. Каждый оборот циновки спрыскивали горячей водой, чтобы поддержать высокую температуру внутри нее. Обязательным являлся процесс тебу – катание циновки ногами.

Кесеқап. Арқалық. XX ғ. ҚР Ұлттық музейі
Чехол для пиал – кесекап. Аркалык. XX в.
Национальный музей РК
Case for bowls - kesekap. Arkalik. The 20th century.
National Museum of the Republic of Kazakhstan

Из войлока, как наиболее доступного и излюбленного материала кочевого хозяйства, казахи изготавливали вещи самого разного назначения. К их числу относятся войлочные и тканые чемоданы, различные сумки для хранения вещей – тен-тюк, чехлы для сундуков – сандык кап. Подвесные сумки разных размеров, форм и расцветок выполняли несколько функций: они являлись своего рода дополнением к войлочным коврам, служили емкостью для хранения и перевозки домашней посуды. Помимо функционального назначения эти предметы, благодаря своему красочному убранству несли декоративную нагрузку.

Чемодан использовался как один из фоновых элементов украшения почетного места юрты. По сей день, в селах, небольших городах можно встретить сундуки, покрытые ткаными, узорными чехлами, они свидетельство древних традиций казахов. Конструкция войлочного чемодана представляла собой прямоугольный короб с крышкой, пришитой к спинке, или без нее. Орнаментика, чаще на лицевой части, сохраняла традиции в использовании мотивов рогов животных: оленя, сдвоенных роговых завитков барана, исполненных в технике аппликации, шнуровой вязи. Композиция декора строилась по горизонтали соответственно конструкции изделия.

Уникальные по своей композиции, принципам декорировки отличаются казахские чехлы и накидки для чемоданов и сундуков. На белом, естественного цвета войлока вышивался красными нитками ромбовидный орнамент в сочетании с излюбленным мотивом, чаще зооморфным орнаментом.

Другие способы валяния кошмы в разных регионах Казахстана описывает в своих трудах Э. Масанов (Масанов, 1959, с. 104–127, с. 108). Один из таких процессов, назывался арқанға салып тарту – перетягивание канатом. Имеется также такое свидетельство: «В старину у северных казахов и их соседей, башкир, бытовал способ катания войлочного рулона по полю лошадьми» (Авижанская, 1976, с. 143).

В сходстве технологического процесса валяния войлока сказалось взаимовлияние казахов, киргизов, узбеков, монголов, калмыков, тувинцев, а также башкир, алтайцев, якутов, бурят, народов Северного Кавказа и Дагестана. Особо ценился и ценится до сих пор войлок белого цвета, символизирующий у многих вышеперечисленных народов, чистоту и благородство.

Особое значение в убранстве праздничной юрты и юрты для гостей придавалось парадным постилочным коврам – оюлы текеметам, украшенным дорогими тканями и цветной бахромой. В дальнейшем, преимущественно со второй половины XIX в., на территорию Казахстана стали завозить различные российские, среднеазиатские и иранские ткани: сукно, бархат.

В изучении художественно-образного языка традиционной казахской орнаментики, интересным и перспективным является анализ войлочного декора к позиции влияния зонального структурирования войлочных изделий в жилой зоне.

Простейшие геометрические фигуры и их несложные комбинации, берущие начало у истоков изобразительной деятельности человека, прослеживаются и в «палитре» изобразительных средств казахских мастеров: прямые и ломаные линии, треугольники, ромбы, квадраты, кресты, свастические знаки.

В свете символического предназначения войлоков не случайным является отчетливо выраженное преобладание в декоре мотива креста. Разграничивая мир мертвых и мир живых, они служат своеобразной магической «прослойкой», долженствующей сдерживать темные, подземные силы, не допуская их в мир людей и обеспечивая, таким образом, благополучие семьи. Вероятно, поэтому элементы в войлоках в различных вариациях разыгрывают свастическую тему, где крестовидный элемент образован сформированными попарно завитками. Помимо сдерживающих стихии сил, крест обладает своеобразным посланником солнца, зримым свидетельством присутствия в

Кесеқап. Оңтүстік Қазақстан облысы. XIX ғ. басы.
ҚР Ұлттық музейі
Чехол для пиал – кесекап. Южно-Казахстанская область.
Начало XIX в. Национальный музей РК
Case for bowls - kesekap. South-Kazakhstan region.
The beginning of the 19th century.
National Museum of the Republic of Kazakhstan

его жилище божественных высших сил. Поэтому вполне естественно желание закрепить этот символ, свидетельствующий о магической защищенности жилища от всяческих бед.

Подобным образом можно характеризовать и некоторые особенности введения в композицию войлочных изделий квадратных фигур шаршы. Это представляется вполне логичным с позиции семантического прочтения данного элемента. Квадрат, по представлениям казахов-кочевников, воплощая в своей статичной форме идею устойчивости, выступал метафорическим символом непоколебимости земной тверди. Соответственно, он вносит в декор полотен совершенно особые интонации: здесь возможно звучит стремление выразить незыблемость (пола юрты), как стремление к незыблемости самого устоя жизни человека.

Декоративный элемент – круг, непосредственно связан с солярной символикой. Использование круга как магического оберега достаточно распространено не только в декоративной системе. Круговое опоясывание сплетенным из шерсти арканом, средством предосторожности против змей (насекомых), использовалось издревле: «Змея, боясь колец аркана, отступает от такого зачарованного круга и оставляет человека в покое» (Валиханов, 1958). Другой пример, использование круга в архитектуре – не просто оберег от зла, а космогонический символ мировой упорядоченности. Круг – дөнгелек, для многих народов издавна был символом гармонии, противостояния хаосу, влиянию злых мистических сил. Причем необходимо отметить, что подобное прочтение знака перекликается с общемировой трактовкой символа, предназначение которого выражается высказыванием: «Возвращение на круги своя», что, обозначает, привести в порядок, возвратить в нормальное, уравновешенное, а значит, гармоничное состояние.

Форма круга в орнаментальном творчестве многих народов связывалась с представлением о движении, аналогичном движению по солнечной орбите, поэтому значение круга является сакральным.

Присущие любой орнаментальной системе элементы подобного рода являются всеобщими, начиная

Кесеқап. XX ғ. басы. ҚР Ұлттық музейі
Чехол для пиал – кесекап. Начало XX в.
Национальный музей РК
Case for bowls - kesekap. The beginning of the 20th century.
National Museum of the Republic of Kazakhstan

от первобытной культуры вплоть до средневековья и настоящего времени, выступают универсальными формами, характеризующими первый уровень чувственно-эстетического восприятия человеком окружающего мира. Подобные элементы становятся одними из основных в композициях казахских мастеров, в первую очередь, благодаря своей необычайной информативной насыщенности. Одной из наиболее характерных особенностей изобразительных форм данного типа является их смысловая многозначность. Так, например, ломаные линии в текеметах, могут читаться как река, молния, обозначать периодичность каких-либо процессов внутри цикла и т.д. С этими знаками связывались представления о космических телах, идея плодородия и возрождения жизни, с ними были связаны обряды, предпринимаемые с целью препятствия действием злых духов и магических сил. Выступали они и средством приспособления человека к окружающей обстановке в виде оберегов, несомненно, обладая сакральной, обрядовой значимостью.

Известно, что крестообразные фигуры, в представлениях многих народов наделены особым магическим смыслом. С древнейших времен на Востоке крест был символом жизни, знаком счастья и животворящих сил – солнца и ветра. Отверстие в шанираке – символическое солнце, также отмеченное крестом, как бы подчеркивающим причастность к космосу.

Такое соотношение мотивов орнамента, живописного в текеметах, абстрактно-геометрических четких графических рисунках сырмаков, в искусстве войлока казахов непосредственно связано с проблемой соотношения реального и ирреального. В итоге, в полифоничном и декоративном построении орнамента и схемы составления войлочных изделий, лежит система миропорядка.

Литература

Руденко С.И. Культура хуннов и Ноинулинские курганы. – Москва-Ленинград, 1962. – 206 с.

Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 436 с.

Муканов М.С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата, 1979. – 120 с.

Муканов М.С. Казахская юрта. – Алма-Ата, 1981. – 205 с.

Руденко С.И. Культура населения горного Алтая в скифское время. – Москва-Ленинград, 1953. – 402 с.

Масанов Э.А. Казахское войлочное производство во 2-ой половине XIX – XX вв. // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 6. –Алма-Ата, 1959. – С. 104–127.

Древнетюркский словарь. – Ленинград, 1969. – 677 с.

Авижанская С.А. Народное творчество башкир. – Уфа, 1976.

Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения. – Алма-Ата, 1958.

Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Алма-Ата, Онер. Т.1-3. 1986–1994.

Паллас П. Путешествие по разным провинциям Российской империи. – Ч. 1. – Санкт-Петербург, 1773.

ART OF THE KAZAKH FELT

R.I. Kargabekova

The most exquisite materials on traditional applied art of the late 19th - to a greater extent of the 50s of the 20th century, which are a phenomenon of nomadic culture, are presented in museum expositions. Felt products were manufactured throughout Kazakhstan. Felt was used for the manufacture of bedding and head restraints on beds, sweatshirts for saddles, winter stockings, outerwear and hats, for curtains and coverings for yurts, quilted carpets and tekemets and much more. The richest collections of felt, lay-up and wall-mounted carpets - tekemet, syrmak, tuskiiz, felt suitcases, bags - teng tyuk, ayakkap and other products.

Despite the commonality of the materials used, all of them are distinguished by a peculiarity of ornament, decoration techniques and coloristic construction, characteristic for different regions and tribal groups. Richly inlaid and varied in their functions and ornamentation, they have positive qualities as protection, beliefs in which were widespread until the first half of the 20th century. Their art-shaped system reflects the ancient strata of mythological views, rites and customs of the Kazakh people.

First of all, the most necessary material for covering the yurt from the outside is (from cold winter winds, the scorching steppe sun, pouring rains) kiiz, and as a flooring for the floor (retaining heat in winter, not overheating in summer and traping dust) a felt carpet - tekemet. However, it should be emphasized that for covering the yurt, mainly light (white, ocher - depending on the presence of wool in the home), monophonic, dense-weight felt was used. Its size varied from the established yurt, which could have six, eight, twelve ropes (or the countdown began from the heads - 80–90–100 heads, holes in the rim of the shanyrak - domes of the yurt), at the celebrations and the rich people of the population installed double yurt (∞ – as a sign and a symbol of infinity). Such felt was created by the widely known and simplest, at first glance, way.

The knowledge and skills of a centuries-old culture of manufacturing this type of product affected the variety of felt of Kazakhs. The technology of creating felt, the peculiarity of its decoration, methods of applying a pattern and choosing a color also depended on the functionality of each product. In the once widespread form of flooring carpet tekemet, several techniques were used, the applique technique was typical for Northern and Central Kazakhstan, this felt was called oyuly tekemet. Huge, heavy tekemets, covering almost the entire floor of the yurt, were decorated with a pattern of various scales. Their manufacturing technique - knurling a pattern of colored wool onto a semi-finished felt made the pattern vague. The tekemet drawing, the braid of muyiz, was repeated in the syrmak made in an inlaid way. In the east and south-east of the country, the ornament of branched horns was spread - tarmakty muyiz and others. This kind of classification was widely described in the works of ethnographers of the 20th century (Маргулан, 1986–1994; Муканов, 1979; Масанов, 1959, p. 104–127).

The functions of the tekemet flooring felt carpet are indispensable in nomadic life. It performed one of the main functions: protection from the cold, winds and dust. At the same time, the tekemet kept the warmth of the home and created a soft transition from the wall of the yurt to the floor, through picturesque patterns, soft transitions of warm and cold tones. It conveys the culture and outlook of nomads having absorbed ornamental brilliance. The dualism of Kazakh thinking is clearly seen in equal choices of the color of the felt carpet.

The choice of color in the Kazakh tekemets is not accidental. The sense and meaning of the color scheme dates back to the era of the Sakas and Huns (Руденко, 1962). The combination of black and white, red and yellow we can see in the costume of the Saka warrior, Hunnic carpets. The balance of pattern and background is the basic principle of tekemet, continuing the eternal idea of harmony of the human soul with nature. Integrity in ornamentation, large monumental forms are evidence of the strength of the spirit of the people, their unshakable foundations.

In the dictionary of Mahmud of Kashgary (XI century) “Collection of Turkic dialects”, the definition of the word “Siri” is given, which means “firmly sew, quilting” (Древнетюркский словарь, 1969) from which, apparently, the Kazakh “syru” comes from - quilting, stitching something. R. Akhmetyanov explains the meaning of the name of the laying carpet - syrmak, originating from the ancient Turkic “Syr” - as a nightmare for raising, i.e. choice of the khan, or the East Turkic and Mongolian "Sire" - throne, throne. Probably, pointing also to the ritual that existed among the Kazakhs, raising on a felt carpet - syrmak, khan at his election. In one of the interesting monuments of Altai - the Shibe mound on the Ursula River (middle of the 1st millennium BC), (Маргулан, Акишев, Кадырбаев, Оразбаев, 1966), closely connected with the culture of the Pazyryk mounds, the remains of felt carpets were found that draped the walls of the crypt (Руденко, 1953). According to the technique of execution, they are similar to Kazakh syrmaks and tuskiizs.

There are used three different methods of technology to create a syrmak: inlay from multi-colored pieces of felt, appliqués from plain fabric on white felt and cord lacing according to the plain color of syrmak.

In some areas, this type of felt carpet has local terms. So, for example, in Semey it is called - syrdak, in Kokshetau - bitpes, in the southern regions and Taldykorgan along with the syrmak there is a name - otkiiz.

Traditional syrmak was quilted with camel wool (shuda). After the final stitching, the patterned and background parts were fastened together with a twisted double thread in a herringbone (zhiyek). Zhiyek was superimposed along the contour of the connection of patterned and background parts and quilted along these two blanks, creating a solid and uniform syrmak design.

The color of the zhiek undoubtedly complimented the color scheme of the product. Often syrmak was decorated with a horsehair fringe, such a syrmak has a name - sashakty syrmak. Horsehair, like camel hair, is also an apotropheus.

The choice of mosaic technique - cutting felt of one color into the felt of another, most suited the purpose of the product as a carpet laid on the floor. Syrmaks were very durable, thanks to the stitching of the background and the cut-out pattern. As a rule, Kazakh syrmaks are black and white, as they were made from natural sheep’s wool. More often

in Zhetysu felt was made of bright, juicy color. Over time, syrmaks from colored wool began to be produced in East Kazakhstan. The Syrmak has a special place in the yurt.

The technology of their manufacture was reduced to the fact that ornamental patterns cut from two or three colors of felt were sewn onto a felt base and quilted with woolen thread. As in tekemets, the principle of equilibrium of the pattern was always preserved in syrmak. The sirmak-bitpes, analogs of which are traced in the Huns carpet from Noin-Ula, named after the ornamental pattern - spiral curl, which means infinity, is the most striking in the art of feeling of the Kazakhs.

Appliques made of thin dyed felt, and later, of various colored fabrics, were used to decorate felts covering the yurt (tuyrlykkas) inside and out, felt (tuskiiz) - wall carpets, various household items.

For the manufacture of felt there was always necessary raw materials: sheep hair of autumn haircuts, preferably merino breeds. The most reliable were felt products, as felts

Аяққап. XIX ғ. аяғы. ҚР Ұлттық музейі
Сумка для посуды – аяккап. Конец XIX в.
Национальный музей РК
Bag for dishes - ayakkap. The end of the 19th century.
National Museum of the Republic of Kazakhstan

was durable and convenient in the conditions of nomadic life. It should be noted the sacred meaning of felt, associated with its origin from a sacred animal - a ram, a symbol of fertility, prosperity, which is a kind of guardian of the hearth. Among different nations, until recently, he acted as the highest grace, wealth, happiness, health, for protection against evil forces and the prosperity of the hearth. The ram was used as a sacrificial animal in shamanistic rites. The wool and skin of these animals as part of various amulets. In the cult views of the Kazakh people, the ram acted as a sacrificial animal and a talisman. A horse, a deer, a ram were the embodiment of various concrete ideas, depending on the accompanying symbolism: a hypertrophic horn, a sign of the sun, etc.

Sheep wool, which grazes all winter, spring and summer, was considered the best. Wool sheared in the fall was widely used for felt products. Work on the manufacture of felt usually began in the early morning and continued until dark. When whipping wool with sticks (sabau), before felting and rolling, those present usually joked with each other or sang songs.

Touching upon aspects of technological techniques for the manufacture of artistic felt, it should be noted their centuries-old tradition. These techniques come down to sequential processes. Preparatory operations: Kolmen zhuu, Keptiru, zhundy tarau, shybykpen sabau - hand wash, dry, comb hair and beat with a bar; zhundy boyau - wool painting; kiiz basu - felting felted.

Woolen fiber, before being used to make felt, is thoroughly washed in clean water and dried. After drying, the hair that has been knocked together and which has fallen off in lumps is well pulled apart by hand, whipped with a bar, and combed by hand on the comb. If the composition of the picture requires colored wool, then after washing the wool fiber was dyed with vegetable dyes. In summarizing what he saw, P. Pallas wrote about the work of Kazakh craftswomen of the 18th century: “they make leather, weave thick comlots (thick fabric from wool) or Armenians, felts of sheep’s wool and know how to color well with dyed wool ... " (Паллас, 1773, p. 110–568).

After dyeing and drying, begins manufacturing of colored felts. A cane mat was pre-made from cheegrass (chy) the dimensions of which were determined by the master himself, and processed wool was laid out on it. The result of the process is the basis of the proposed felt product. The fiber was laid carefully and evenly so that the felt turned out to be even and equally dense. After having laid the wool, the uniformity of its laying was checked. Where thin spots were found, wool fiber was added, where there was a lot of fibrous mass, excess was removed. The laid wool was sprayed with warm water (sometimes soapy) and all three layers (chy or cloth, background and pattern) were wrapped on a wooden stick or rolling pin, the ends of the formed cylinder were tightly tied with a rope and began to roll with elbows, kneeling, and sometimes legs. Fallen fibers form felt.

Felt roll is one of the most important processes, strength and density depended on the thoroughness of its implementation. The roll lasted several hours (it was not allowed to interrupt the process of felting, the quality of the product depended on it), during which time the fabric or wool was unwrapped 2-3 times, checked how much the wool become fulled, wrapped from the other end, sprayed again with water and repeated skating, but at a faster pace.

Having achieved a certain density, the roll was turned around; the felt was freed from the fabric and left for several hours in this position. Then the felt was sprayed with warm water, wrapped and proceeded to the second stage of felling, at which the desired density of the felt was achieved. The average consumption of wool per 1 m2 of felt was 0.6–1 kg or more.

Depending on the purpose, the accuracy of making colored felts varies. Color plays a major role in creating a composition: it emphasizes the contours of the image and reveals the shape of the felt. For dyeing wool fiber, natural dyes obtained from plants or dyes of chemical synthetic origin were used.

Natural dyes were obtained from the roots and stems, bark or leaves, flowers and fruits of plants. The preparation of the paint depended on the time of collection of the plants. The leaves were picked just bloomed because they gave more intense shades, the flowers - just opened, the bark - in the spring, when it is easily separated, the roots - either before the flowering plant or in the fall. The same plant paint with different fixatives gave a different color. Mostly black, yellow, green, brown and gray paints were obtained

Аяққап. XIX ғ. аяғы. ҚР Ұлттық музейі
Сумка для посуды – аяккап. Конец XIX в. Национальный музей РК
Bag for dishes - ayakkap. The end of the 19th century. National Museum of the Republic of Kazakhstan

from local plants. Most often used plants such as birch, alder, wild apple, the ordinary hypericum, blue cornflower, as well as onion husk, stinging nettle, barberry, lily of the valley, mountain ash.

From the pre-prepared wool of the desired color, the next stage of felting began, in which the master imposed his drawing on the basis of the felt.In the traditional Kazakh art of felt, there were several options for applying patterns to the base. In some cases, patterns were obtained by superimposing turns of dyed wool on a base that was not yet rolled up; special square flaps (sharshy) were also prepared and the desired pattern was cut from them. Most of all the people appreciated tektemets with carved patterns of colored felt, since during the production process the lines of patterns did not blur, and the border between the pattern and the background remained clear. The process (oiu salu) - the imposition of a drawing, has its own sequence. After the patterns were applied, the workpiece was sprayed with hot water (itself), as a result of which the fusion of the base of the carpet and the pattern was achieved. Next came the folding process of the shi mat. Each turn of the mat was sprayed with hot water to maintain the heat inside it. Mandatory was the tebu process - kicking the mat.

From felt, as the most accessible and favorite material of the nomadic household, the Kazakhs made things for various purposes. These include felt and woven suitcases, various bags for storing things - sandyq, covers for chests - a sandyq qap. Hanging bags of different sizes, shapes and colors performed several functions: they were a kind of addition to felt carpets, served as a container for storing and transporting household utensils. In addition to the functional purpose, these objects, due to their colorful decoration, carried a decorative load.

The suitcase was used as one of the background elements for decorating the place of honor of the yurt. To this day, in villages, small towns can be found chests covered with woven, patterned covers as the evidence of the ancient traditions of the Kazakhs. The design of the felt suitcase was a rectangular box with a lid sewn to the back, or without it. Ornamentation, more often on the front part, kept traditions in the use of motifs of animal horns: deer, double horn ram curls, made using the technique of appliqué, string ligature. The decor composition was built horizontally according to the design of the product.

Unique in their composition and decoration principles, Kazakh covers and capes for suitcases and chests differ. On white, the natural color of felt was embroidered with red threads in a diamond-shaped ornament in combination with a favorite motif, often a zoomorphic ornament.

Other methods of felting felt in different regions of Kazakhstan are described in his works E. Masanov (Масанов, 1959, p. 104–127, p. 108). One of these processes was called arkanga salyp tartu - tug with rope. There is also such evidence: "In the old days, the northern Kazakhs and their neighbors, the Bashkirs, had a way of riding a felt roll across the field with horses" (Авижанская, 1976, p. 143).

The similarity of the technological process of felting felt was influenced by the mutual influence of Kazakhs, Kyrgyz, Uzbeks, Mongols, Kalmyks, Tuvans, also Bashkirs, Altai, Yakuts, Buryats, peoples of the North Caucasus and Dagestan. Felt of white color, symbolizing among many of the abovementioned peoples, purity and nobility was especially appreciated and still appreciated.

Of particular importance in the decoration of the holiday yurts and yurts for guests was given to the front covered carpets - oyuly tektemets decorated with expensive fabrics and colored fringe. In the future, mainly from the second half of the 19th century, various Russian, Central Asian and Iranian fabrics began to be imported into Kazakhstan: cloth, velvet.

In the study of the artistic-figurative language of traditional Kazakh ornamentation, an interesting and promising is the analysis of felt decor to the position of the influence of zonal structuring of felt products in the residential area.

The simplest geometric figures and their simple combinations, originating from the origins of human visual activity, can also be traced in the "palette" of visual means of Kazakh masters: straight and broken lines, triangles, rhombs, squares, crosses, swastika signs.

Аяққап. Оңтүстік Қазақстан облысы. XX ғ.
ҚР Ұлттық музейі
Сумка для посуды – аяккап. Южно-Казахстанская область. XX в. Национальный музей РК
Bag for dishes - ayakkap. South-Kazakhstan region. The 20th century. National Museum of the Republic of Kazakhstan

In the light of the symbolic purpose of the felt, it is not accidental that the distinctly prevailing cross motif in the decor is. Differentiating the world of the dead and the world of the living, they serve as a kind of magical “layer”, which is supposed to restrain dark, underground forces, preventing them from entering the world of people and thus ensuring the well-being of the family. This is probably why the elements in felts in different variations play out the swastika theme, where the cross-shaped element is formed by pairwise formed curls. In addition to the forces restraining the elements, the cross has a kind of messenger of the sun, visible evidence of the presence of divine higher powers in his dwelling. Therefore, it is quite natural to want to fix this symbol that testifying the magical protection of the home from all sorts of troubles.

Similarly, one can characterize some of the features of introducing square shapes of sharshy into the composition of felt products. This seems quite logical from the standpoint of semantic reading of this element. The square, according to the ideas of the Kazakh nomads, embodying the idea of sustainability in its static form, was a metaphorical symbol of the steadfastness of the earth's firmament. Accordingly, he brings completely special intonations to the decor of the paintings: here, perhaps, the desire to express the inviolability (floor of the yurt) sounds like a desire for the inviolability of the very foundations of human life.

A decorative element is a circle, directly connected with solar symbols. The use of the circle as a magic amulet is quite common not only in the decorative system. The circular encirclement of a lasso woven from wool, a precaution against snakes (insects), has been used since ancient times: "The snake, fearing the lasso rings, backs away from such an enchanted circle and leaves the person alone" (Валиханов, 1958). Another example, the use of the circle in architecture is not just a guard against evil, but a cosmogonic symbol of world order. The circle is a dengelek; for many peoples, it has long been a symbol of harmony, opposition to chaos, the influence of evil mystical forces. Moreover, it should be noted that such a reading of the sign echoes the global interpretation of the symbol, the purpose of which is expressed by the statement: “Return to square one,” which means putting things in order, returning them to a normal, balanced, and therefore harmonious state.

The shape of the circle in the ornamental work of many peoples was associated with the idea of movement similar to movement in the solar orbit, therefore the meaning of the circle is sacred.

Elements of this kind inherent in any ornamental system are universal, from the primitive culture right up to the Middle Ages and the present. The universal forms characterize the first level of sensually aesthetic perception of the world around us. Such elements become one of the main in the compositions of Kazakh masters, primarily due to their extraordinary informative richness. One of the most characteristic features of the pictorial forms of this type is their semantic ambiguity. So, for example, broken lines in tekemets can be read like a river, lightning indicates the frequency of any processes within the cycle, etc. These signs were associated with ideas about cosmic bodies, the idea of fertility and the revival of life, rituals undertaken with the goal of obstructing the action of evil spirits and magical forces were associated with them. They also acted as a means of adapting a person to the environment in the form of amulets, undoubtedly having sacred, ritual significance. It is known that cruciform figures, in the representations of many peoples, are endowed with a special magical meaning.

They also acted as a means of adapting a person to the environment in the form of amulets, undoubtedly having sacred, ritual significance.

It is known that cruciform figures, in the representations of many peoples, are endowed with a special magical meaning. Since ancient times in the East, the cross has been a symbol of life, a sign of happiness and life-giving forces - the sun and wind. The hole in the shanyrak is a symbolic sun, also marked with a cross as if emphasizing involvement in the cosmos.

Such a correlation of motifs of an ornament pictured in tektemets, abstract-geometric clear graphic drawings of syrmak, in the art of felt Kazakhs is directly related to the problem of the correlation of real and surreal. As a result, the system of world orderlies in the polyphonic and decorative construction of an ornament and a scheme for compiling felt products.

References

Руденко С.И. Культура хуннов и Ноинулинские курганы. – Москва-Ленинград, 1962. – 206 р.

Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 436 р.

Муканов М.С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата, 1979. – 120 р.

Муканов М.С. Казахская юрта. – Алма-Ата, 1981. – 205 р.

Руденко С.И. Культура населения горного Алтая в скифское время. – Москва-Ленинград, 1953. – 402 р.

Масанов Э.А. Казахское войлочное производство во 2-ой половине XIX – XX вв. // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 6. –Алма-Ата, 1959. – р. 104–127.

Древнетюркский словарь. – Ленинград, 1969. – 677 р.

Авижанская С.А. Народное творчество башкир. – Уфа, 1976.

Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения. – Алма-Ата, 1958.

Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Алма-Ата, Онер. v.1-3. 1986–1994.

Паллас П. Путешествие по разным провинциям Российской империи. – v. 1. – Санкт-Петербург, 1773.

Жебелер
Ерте неолит (Ж.с.д. VI мыңж.)
Тас, жаңқалау әдісі
4,7 × 1,8 × 0,6 см
3,6 × 1,3 × 0,4 см
Зеленая балка 4, Орталық Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО УҚ тк2-4530/1
Инв. № ҚРПМО УҚ тк2-4530/3

Жапырақ тәрізді пішіндегі, өткір жүзді және сағағы иілген жебе. Бифасиалды қаптау жасалған. Негізі иілген, екі шағын шығыңқы бұдырлары бар. Құралдың орталық бөлігі жүзі мен сағағының арасында жүздің шығыңқы жиектері түріндегі ұласу көрінеді. Жебенің сағағы жарылған сапқа бекітілген, ал сағақтың негізіндегі жан-жаққа шашыраған бұдырлар оның бекітілуіне әсер етті.

Наконечники стрел
Ранний неолит (VI тыс. до н.э.)
Камень, отщеповая техника
4,7 × 1,8 × 0,6 см
3,6 × 1,3 × 0,4 см
Зеленая балка 4, Центральный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО УҚ тк2-4530/1
Инв. № ҚРПМО УҚ тк2-4530/3

Листовидной формы, с острым жалом и вогнутым насадом. Выполнен бифасиальной оббивкой. Основание вогнутое с двумя выступающими небольшими шипами. Между жалом и насадом в средней части орудия намечен переход в виде выпуклых краев жала. Насад стрелы крепился к расщепленному древку, а расходящиеся в стороны шипы в основании насада способствовали улучшению его крепления.

Arrowheads
Early Neolithic (The 6th millennium BC)
Stone, chip technology
4,7 × 1,8 × 0,6 cm
3,6 × 1,3 × 0,4 cm
Green Beam 4, Central Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО УҚ тк2-4530/1
Inv. № ҚРПМО УҚ тк2-4530/3

Leaf-shaped, with a sharp sting and a concave perch. Made bifacial upholstery. Concave base with two protruding small spikes. There is a transition in the form of convex edges of the sting between the sting and the top in the middle part of the gun. An arrowhead was attached to a split shaft, and the spikes at the base of the spreader, which diverged to the sides, helped to improve its mounting.

Мүсін
Ж.с.д. III–II мың. жылдық
Құмдақ тас, пикетаж, тегістеу
H – 20,2 см
Қостанай облысы, Солтүстік Қазақстан
Кездейсоқ табылым
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1408

Мүсінде отырған қалыптағы ер адам бейнеленген, оның алдыға қарай еңкейген көлемді басы, қысқа әрі жуан мойнына жалғасқан. Беті жоғары қараған. Мұрны биік, көлемді, иегі ауыр, еріндері тұйықталған, төменгі жақ сүйегі көлемді етіп сомдалған. Көзінің шарасы үлкен, дөңгелек жиегі дөңестеліп жасалған.

Скульптура
III–II тыс. до н.э.
Песчаник, пикетажа, шлифовка
H – 20,2 см
Костанайская область, Северный Казахстан
Случайная находка
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1408

Скульптура изображает сидящего мужчину, его крупная, поданная вперед голова посажена на короткую массивную шею. Лицо обращено вверх. Крупный, высокий нос, тяжелый подбородок, губы плотно сомкнуты, нижняя челюсть кажется особенно массивной из-за подчеркнутых желваков. Глазницы крупные, округлые с выпуклым краем.

Sculpture
The 3rd – 2nd millennium BC
Sandstone, picket, grinding
N - 20.2 cm
Kostanay region, Northern Kazakhstan
Random find
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1408

The sculpture depicts a seated man, his large, forward-leaning head set on a short massive neck. The face is facing up. A large, high nose, heavy chin, lips tightly closed, the lower jaw seems especially massive due to stressed nodules. The orbits are large, rounded with a convex edge.

Үтік
Ж.с.д. IV–III мың. жылдық
Тас, тегістеу, сызу
12,8 × 6,5 × 6,1 см
Ботай қонысы, Солтүстік Қазақстан
В.Ф. Зайберттің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ НҚ 1689

Жартышар тәрізді жоғарғы бөлігінде жал секілді көлденең сызықшалары бар және сопақша-үшбұрыш пішінді ұшы үшкір бұйым. Негізі тік, жалпақ. Жоғарғы бөлігіндегі науаның бір жақ шеті параллель сызықтармен бедерленсе, ал екінші жақ бөлігі тырнап сызылған сызықтар арқылы бедерленген. Негізгі және беткі бөлігінің ортаңғы тұсында ойықша түріндегі науа бар, ол бүйір қабырғаларында жалғаспайды. Үтік жебенің ағаштарын тегістеуде пайдаланылған.

Утюжок
IV–III тыс. до н.э.
Камень, шлифовка, прочерчивание
12,8 × 6,5 × 6,1 см
Поселение Ботай, Северный Казахстан
Раскопки В.Ф. Зайберта
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ НҚ 1689

Овально-подтреугольной формы со скошенным концом и поперечным желобком на верхней полусферической поверхности. Основание плоское, прямое. Верхняя поверхность по одну сторону от желобка орнаментирована продольными прочерченными параллельными линиями, вторая сторона имеет следы царапин и прочерчивания. В средней части от основания и верхней поверхности выпуклого бокового и торцового края имеется горизонтальный желобок, которая не продолжается на скошенной поверхности. Утюжок использовался в качестве выпрямителя для древка стрел.

Iron
The 4th – 3rd millennium BC
Stone, grinding, drawing
12.8 × 6.5 × 6.1 cm
Settlement Botay, Northern Kazakhstan
Excavations of V.F. Zaibert
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ НҚ 1689

Oval-triangular shape with a beveled end and a transverse groove on the upper hemispherical surface. The base is flat, straight. The upper surface on one side of the groove is ornamented with longitudinal, drawn parallel lines, the second side has traces of scratches and scratches. In the middle part from the base and the upper surface of the convex lateral and end edges there is a horizontal groove that does not extend on the beveled surface. The iron was used as a straightener for the arrow shaft.

Құрбандық тақта
Ж.с.д. II–I мыңж.
Құмдақ тас, пикетаж, тегістеу
32,6 × 21 × 5,5 см
Қостанай облысы, Солтүстік Қазақстан
Кездейсоқ табылым
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1409

Пішіні тамшы тәріздес, жалпақ, қабырғалары тік етіп жасалған бұйым. Тақтаның көлденең және тік қабырғаларының түйіскен жері аздап сүйірленген. Құрбандық тақтасының кішірейтілген шетінде – қошқардың тұмсығы бейнеленген. Оның мүйіздері тақтаның үстіңгі қабатында, мүйізінің ұштары тақтаның бүйір қабырғаларында және алдыңғы жағын алып бейнеленген. Тақтаның алдыңғы жағында шығыңқы етіп бейнеленген мүйіздің бөлігі жалпақ (ені 13–15 мм). Тұмсығы мүйіздерінен алдыға қарай шығыңқы етіп жасалған. Тұмсығының қимасы алты бұрышты. Тұмсықтың қырларын көрсететін сызықтар – мұрны жапырақша пішіндес, ішкі жағы тереңдетілген және жиегі жуан етіп жасалған. Еріндері шығыңқы қабырға тәрізді сомдалған.

Жертвенник
II–I тыс. до н.э.
Песчаник, пикетаж, шлифовка
32,6 × 21 × 5,5 см
Костанайская область, Северный Казахстан
Случайная находка
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1409

Предмет каплевидной формы, плоский, стенки вертикальные. Ребра между горизонтальными и вертикальными (боковыми) поверхностями плитки слегка скруглены. На узком торце плитки – изображение морды барана. Рога размещены на верхней поверхности плитки, завитки рогов спускаются на боковые и переднюю торцевую стороны плитки. Рога показаны выступающим рельефом в виде уплощенной полосы (шириной 13–15 мм). Морда отделена от рогов небольшим уступом вниз. В сечении морда шестигранная. Профильная линия морды – ноздри в форме двух лепестков, углубленных внутри и с утолщенным краем. Губы переданы выступающим ребром.

Altar
The 2nd – 1st millennium BC
Sandstone, picket, grinding
32.6 × 21 × 5.5 cm
Kostanay region, Northern Kazakhstan
Random finding
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1409

The object is drop-shaped, flat, the walls are vertical. The edges between the horizontal and vertical (side) surfaces of the tile are slightly rounded. At the narrow end of the tile is the image of the ram's face. Horns are placed on the upper surface of the tile, curls of horns descend on the side and front end faces of the tile. Horns are shown by a prominent relief in the form of a flattened strip (13–15 mm wide). The muzzle is separated from the horns by a small ledge down. The muzzle is hexagonal in cross section. The profile line of the muzzle is the nostrils in the form of two petals, deepened inside and with a thickened edge. The lips are protruding by a protruding rib.

Балта
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Тас, бұрғылау, жылтырату
11 × 6 × 4,1 см
Кездейсоқ табылым, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚТК2-1354

Сапты бекітуге арналған тесігі бар балтаның басы. Балтаның желке тұсы ромб түрінде жасалған. Алдыға бағытталған жалпақ өткір жүзі бар. Балтаның сабы киілетін тесіктің бүйірі айтарлықтай күшейтілген. Балта шығыңқы сызықтар арқылы безендірілген, ол сызықтар құйма қалыптың бұрыштары іспеттес етіп жасалған. Балтаның желкесі балғаның қызметін атқарғандығына оның жоғарғы бөлігінде жұмыс алаңының болуы дәлел болады.

Топор
IV–III вв. до н.э.
Камень, сверление, лощение
11 × 6 × 4,1 см
Случайная находка, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1354

Топор с отверстием-проухом для закрепления на рукоятке. В виде ромба, усеченного со стороны обуха. С широким заостренным лезвием, направленным вперед. Имеется заметное утолщение или выступ по бокам, который предназначен для усиления наиболее слабой части напротив отверстия. Топор украшен выступающими линиями, в котором угадывается имитация литейных швов бронзовых топоров. Обух выполнял функцию молотка, судя по наличию рабочей площадки на его конце.

Ax
The 4th – 3rd centuries BC
Stone, drilling, glossing
11 × 6 × 4.1 cm
A random finding, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1354

Ax with a hole for fixing on the handle. In the form of a rhombus, truncated by the butt. With a wide pointed blade directed forward. There is a noticeable thickening or protrusion on the sides, which is designed to strengthen the weakest part opposite the hole. The ax is decorated with protruding lines, in which an imitation of casting seams of bronze axes is guessed. Butt served as a hammer, judging by the presence of a working platform at its end.

Құйма қалыбы
Ж.с.д. II–I мыңж.
Тас, тегістеу
23 × 9 × 2,6 см
Алтай, Шығыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ НҚ1 1717

Созылыңқы сопақша пішінді, бүктелген. Бір жақ бетінде көлденең екі сызықша түріндегі ойық бедерленген.

Литейная форма
II–I тыс. до н.э.
Камень, шлифовка
23 × 9 × 2,6 см
Алтай, Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ НҚ1 1717

Овальной удлиненной формы, уплощенная. Со стороны одного края размещены две горизонтальные углубленные линии.

Casting shape
The 2nd – 1st millennium BC
Stone, grinding
23 × 9 × 2.6 cm
Altai, East Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ НҚ1 1717

Oval elongated, flattened. On the side of one edge there are two horizontal recessed lines.

Моншақтар
Ж.с. III ғ.
Тас, тегістеу
Ұзындығы 32 см
Лебедевка қорымы, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1145

Көлемі және түстері әртүрлі моншақтардың пішіндері: тесігі кең қысқа-бөшке пішінді; сары-қоңыр түсті тастан жасалған созылыңқы-бөшке тәрізді; қою-күлгін түсті тастан жасалған қысқа-биконикалық моншақ; қара-көк түсті тастан жасалған жалпақ-бөшке пішіндес моншақ; цилиндр тәрізді және бір көлемді цилиндр пішіндес моншақ.

Бусы
III в. н.э.
Камень, шлифовка
Длина 32 см
Лебедевка, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1145

Бусы разных размеров и цветов состоят из таких форм: уплощенно-бочонковидной формы с широким отверстием; удлиненно-бочонковидных из полупрозрачного желто-коричневого камня; уплощенно-биконической формы из темно-фиолетового камня; уплощенно-бочонковидные из глухого темно-синего камня; цилиндрических пронизей и одной крупной цилиндрической.

Beads
The 3rd century
Stone, grinding
length 32 cm
Lebedevka, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1145

Beads of different sizes and colors consist of such forms: flattened-barrel-shaped with a wide opening; elongated barrel-shaped from a translucent yellow-brown stone; flattened biconical form of dark purple stone; flattened barrel-shaped from a dull dark blue stone; cylindrical piercing and one large cylindrical.

Құрбандық тақта
Ж.с.д. VI–IV ғғ.
Тас, оймыштау
29,2 × 13 см
Бесоба, Батыс Қазақстан
М.К. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1149

Жоғарғы жағында тостаған тәрізді таяз ойығы бар, дөңгелек, үш аяқты, аласа етіп жасалған тақта. Қимасы тік бұрышты, қысқа және көлемді аяқтарынан шығыңқы етіп жасалған тік жиегі бар. Аяқтары бедерлі өрнектермен бедерленген. Құрбандық тақтасының сыртқы бүйірі жарты күмбез түріндегі өрнектермен бедерленген.

Жертвенник
VI–IV вв. до н.э.
Камень, резьба
29,2 × 13 см
Бесоба, Западный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1149

Округлый, трехногий, приземистый, сверху с неглубокой чашеобразной выемкой. Имеет прямой бортик, несколько нависающий над массивными, короткими, прямоугольными в сечении ножками. Ножки жертвенника орнаментированны рельефным рисунком. По фризу жертвенника выбит орнамент в виде повторяющихся полусводов.

Altar
The 6th – 4th centuries BC
Stone, carving
29.2 × 13 cm
Besoba, Western Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ тк2-1149

Rounded, three-legged, squat, top with a shallow cup-shaped recess. Has a straight side, slightly overhanging over massive, short, rectangular legs in cross section. The legs of the altar are ornamented with a relief pattern. On the frieze of the altar, an ornament in the form of repeating half-arches is embossed.

Құрбандық тақта
Ж.с.д. VI–IV ғғ.
Тас, оймыштау
15 × 29,5 × 28 см
Бесоба қорымы, Батыс Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ 1205

Жоғарғы жағында тостаған тәрізді таяз ойығы бар, дөңгелек, үш аяқты, аласа етіп жасалған тақта. Қимасы тік бұрышты, қысқа және көлемді аяқтарынан шығыңқы етіп жасалған тік жиегі бар. Аяқтары азуларын ақситып тұрған қасқырдың көлемді басы түрінде безендірілген. Жыртқыштың құлақтары жылқының тұяғы тәрізді етіп бедерленген. Тұғырының астыңғы бөлігі үш жапырақшалы мүсін тәрізді жасалып, оның шеттері аяқтарының арасындағы жиектің төменгі бөлігінен шығып тұр.

Жертвенник
VI–IV вв. до н.э.
Камень, резьба
15 × 29,5 × 28 см
Бесоба, Западный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ 1205

Округлый, трехногий, приземистый, сверху имеет неглубокую чашеобразную выемку. Имеет прямой бортик, несколько нависающий над массивными, короткими, прямоугольными в сечении ножками. Ножки оформлены в виде объемных изображений волчьих голов с грозно оскаленной пастью. Уши хищников выполнены в виде отпечатка копыта коня. Придонная часть украшена рельефным изображением креста, составленного из трехлепестковой фигуры, края которой выходят на нижнюю часть бортика в промежутке между ножками.

Altar
The 6th – 4th centuries BC
Stone, carving
15 × 29.5 × 28 cm
Besoba, Western Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ 1205

Rounded, three-legged, squat, with a shallow cup-shaped notch on top. Has a straight side, slightly overhanging over massive, short, rectangular legs in cross section. The legs are decorated in the form of voluminous images of wolf heads with a formidably bared mouth. The ears of predators are made in the form of a horse's hoof print. The bottom part is decorated with a relief image of a cross made up of a three-petalled figure, the edges of which extend to the lower part of the side in the gap between the legs.

Аттың басы бейнеленген тас асатаяқ. Семей төңірегі. Кездейсоқ олжа
Каменный жезл с изображением головы коня. Случайная находка из окрестностей Семея
A stone rod with a head of a horse. Random finding from the around of Semey

Жылқының бақай сүйегі
Сүйек
Ж.с.д. III мыңж.
1) 9 × 5,5 × 3,7 см
2) 8,5 × 5,4 × 3,7 см
Ботай қонысы, Солтүстік Қазақстан
В.Ф. Зайберттің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УМ нқ 1 1665/1-2

Ғұрыптық сипаттағы өрнекті әшекей. Жылқының бақай сүйектерінен жасалған. Бақай сүйектің беті жылтыратылған және сызу тәсілі арқылы жасалған зигзаг пішінді және түзу параллель сызықтар түріндегі, ырғақты сызықтар түріндегі өрнектермен безендірілген.

Фаланги лошади
Кость
III тыс. до н.э.
1) 9 × 5,5 × 3,7 см
2) 8,5 × 5,4 × 3,7 см
Поселение Ботай, Северный Казахстан
Раскопки В.Ф. Зайберта
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УМ нқ 1 1665/1-2

Украшения с орнаментом, ритуального характера. Выполнены из первой фаланги пальца лошади. На заполированную поверхность фаланги в технике прочерчивания нанесены рисунки в виде зигзагообразных и прямых параллельных линий, ритмических нарезок.

Horse phalanx
Bone
The 3rd millennium BC
1) 9 × 5.5 × 3.7 cm
2) 8.5 × 5.4 × 3.7 cm
Settlement Botay, Northern Kazakhstan
Excavations of V.F. Zaibert
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УМ нқ 1 1665/1-2

Decorations with ornament and ritual character. Made of the first phalanx of a horse's finger. Drawings in the form of zigzag and straight parallel lines, rhythmic cuts are applied to the polished surface of the phalanx using the drawing technique.

Әртүрлі кескінді оюлармен безендірілген Орталық Қазақстандағы беғазы-дәндібай мәдениетінің сүйек бұйымдары.
В.В Евдокимов, В.В. Варфоломеев, Ж. Құрманқұлов және т.б. қазбалары
Костяные изделия бегазы-дандыбаевской культуры Центрального Казахстана, покрытые различными резными узорами.
Раскопки В.В. Евдокимова, В.В. Варфоломеева, Ж. Курманкулова и др.
The bone products of the Begazy-Dandybaev culture of Central Kazakhstan, covered with various carved patterns.
Excavations of V.V. Evdokimov, V.V. Varfolomeev, J. Kurmankulov and others.

Жүген әшекейі
Ж.с.д. VI–IV ғғ.
Сүйек, оймалау
6 × 4 × 11,1 см
Нұрманбет II, Орталық Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1163

Жүгеннің пішінді әшекейі, денесі стильдене көрсетілген және төменгі жағына алдыңғы аяқтары тығыз қысылған қабанның басы түрінде орындалған.

Пронизь
VI–IV вв. до н.э.
Кость, резьба
6 × 4 × 11,1 см
Нурманбет II, Центральный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1163

Фигурная пронизь от узды, выполнена в форме головы кабана со стилизованно показанными туловищем и плотно прижатыми к нижней челюсти передними ногами.

Pierce
The 6th – 4th centuries BC.
Bone carving
6 × 4 × 11,1 cm
Nurmanbet II, Central Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1163

Figured piercing from the reins, made in the form of the head of a wild boar with a stylized body and tightly pressed front legs to the lower jaw.

Айылбас
Ж.с.д. VI–V ғғ.
Маралдың мүйізі, оймалау
5,1 × 4,3 × 1,3 см
Тасмола V, 3-оба, Орталық Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК–2–1164

Белдіктің айылбасы түріндегі бұйым. Жалпы сұлбасы грифонның басы пішіндес етіп жасалған, оның беткі бөлігінде көптеген жануарлар бейнеленген. Беткі қабатының ортасында жүгірген қалыпта бейнеленген қабан бар. Сондай-ақ мұнда үш таутекенің, қасқырдың және бұғының басы бедерленген. Бір жануарды бейнелеген сызық келесі жануардың құрамдас бөлігі етіп пайдаланылғаны анық көрінеді. Бұл композиция аңдық стиль сипатындағы үлгі және бұл «жұмбақ сурет» деген атаудың күрделілігіне байланысты туындаған.

Пряжка
VI–V вв. до н.э.
Рог марала, резьба
5,1 × 4,3 × 1,3 см
Тасмола V, курган 3, Центральный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК–2–1164

Представляет собой пряжку от пояса. Выполнена в виде головы грифона, в пределах ее контура внутри размещены многочисленные животные. Центральную часть внешней поверхности занимает мчащийся кабан. Также здесь нанесены головы трех козлов, волка и, видимо, оленя. При этом, линия, изображающая одно животное, в то же время является составной частью изображения другого животного. Данная композиция является характерным примером звериного стиля и такие образцы получили в связи со сложностью наименование «загадочная картинка».

Buckle
The 6th – 5th centuries BC.
Maral horn, carving
5.1 × 4.3 × 1.3 cm
Tasmola V, Mound 3, Central Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК–2–1164

It is a belt buckle. It is made in the form of the head of a griffin, within its contour numerous animals are placed inside. The central part of the outer surface is occupied by a racing boar. The heads of three goats, a wolf and apparently, a deer are also applied here. At the same time, the line depicting one animal is at the same time an integral part of the image of another animal. This composition is a typical example of animal style and such samples were given the name “mysterious picture” due to the complexity.

Түйреуіш
Ж.с.д. VI–V ғғ.
Сүйек, тегістеу
10 × 1 см
Тасмола, Орталық Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1165

Тік цилиндрлі өзегі және S-тәрізді бұйраланған пішінді ұшы бар. Бұйраның жоғарғы жағының ұшы үшкір. Беткі жағы бұйраның кескінін қайталайтын екі терең сызықпен көмкерілген. Бұйраның негізінде шағын дөңгелек тесік орналасқан.

Булавка
VI–V вв. до н.э.
Кость, шлифовка
10 × 1 см
Тасмола, Центральный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1165

С прямым цилиндрическим стержнем и фигурным навершием в виде S-овидного завитка. Завиток имеет заостренное окончание сверху. Поверхность покрыта двумя глубокими линиями, повторяющими очертания завитка. В основании завитка размещено небольшое округлое отверстие.

Pin
The 6th–5th centuries BC
Bone, grinding
10 × 1 cm
Tasmola, Central Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1165

With a straight cylindrical rod and a figured pommel in the form of an S-shaped curl. The curl has a pointed ending on top. The surface is covered with two deep lines repeating the outline of the curl. At the base of the curl is a small rounded hole.

Сүйек бұйым
Ж.с.д. VI–V ғғ.
Сүйек, тегістеу
11 × 1,5 × 0,9 см
Тасмола, Орталық Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1142

Ұзартылған, қимасында дөңгелек. Бір жағында соңы жұмырланған және қимасында тікбұрышты кеңейтілген ұзын пішін бар. Ортасында орналасқан бойлық сызықпен әшекейленген. Осы бұйымның негізінде қимасында жұмыр, қалыңдатылған сопақша пішін бар.

Костяное изделие
VI–V вв. до н.э.
Кость, шлифовка
11 × 1,5 × 0,9 см
Тасмола, Центральный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1142

Удлиненное, округлое в сечении.С одной стороны имеет расширение удлиненной формы, закругленное на окончании и прямоугольное в сечении. Украшено продольной линией, расположенной по центру. В основании этой фигуры имеется утолщение овальной формы, округлое в сечении.

Bone product
The 6th – 5th centuries BC
Bone, grinding
11 × 1,5 × 0,9 cm
Tasmola, Central Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1142

Elongated, rounded in cross-section. On the one hand, it has an extension of elongated shape, rounded at the end and rectangular in cross-section. Decorated with a longitudinal line located in the center. At the base of this figure, there is an oval-shaped thickening, rounded in cross-section.

Қасық
Ж.с.д. VI–V ғғ.
Сүйек, оймалау
12,25 × 3 × 0,5 см
Сынтас, Батыс Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1166

Қасықтың жалпақ сабында бірнеше пішіндер ойылған. Біріншісі – артқа бұрылған басы мен сынған мүйізі бар жатқан күйдегі қасқыр. Оның мойны мен денесі ішінде сызбаланған екі параллель сызықпен оймаланған. Келесі бүркіттің пішінінде де басы артқа қаратылған. Құстың қанаты қиғаш кертумен, ал қауырсыны – қабыршық түріндегі оймалы дөңгелектермен берілген. Қыранның табаны сақина тәрізді нақышталған. Оның астында дәл сондай бүркіттің басы бейнеленген, бірақ төменге аударылған. Егер қасықты жұмыс бөлігімен жоғары бұрса, онда киіктің басын, тік мүйізін көруге болады, ол қасқырдың алдыңғы табанында аяқталады. Қасықтың соңы сынған, бірақ шетіне қарағанда, оның сабы ілгекпен аяқталған. Сабының артқы жағында айналы симметрия қағидасы бойынша орындалған осы композицияны көреміз.

Ложка
VI–V вв. до н.э.
Кость, резьба
12,25 × 3 × 0,5 см
Сынтас, Западный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1166

На широкой рукоятке ложки вырезано несколько фигур. Первая – это лежащий волк с повернутой назад головой и оскаленной мордой. Его шея и тело гравированы двумя параллельными линиями со штриховкой внутри. Следующая фигура орла также с обращенной назад головой. Крыло птицы передано косыми насечками, а оперение – резными кружками в виде чешуек. Лапа орла выгравирована как кольцо. Прямо под ней изображена такая же голова орла, но перевернутая, ниже. Если повернуть ложку рабочей частью вверх, тут можно увидеть головку сайги, прямой рог которой заканчивается у передней лапы волка. Конец ложки обломан, но, судя по краю, рукоять ее заканчивалась петлей. На оборотной стороне рукоятки мы видим ту же композицию, выполненную по принципу зеркальной симметрии.

A spoon
The 6th – 5th centuries BC.
Bone, carving
12,25 × 3 × 0,5 cm
Sintas, Western Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1166

Several figures are carved on the wide handle of the spoon. The first is a lying wolf with its head turned back and its face bared. His neck and body are engraved in two parallel lines with hatching inside. The next eagle figure is also with its head turned back. The wing of the bird is transmitted by oblique notches, and the plumage by carved circles in the form of scales. The eagle's paw is engraved like a ring. Directly below it is the same eagle head but inverted below. If you turn the spoon with the working part up, you can see the head of the saiga, whose straight horn ends at the front paw of the wolf. The end of the spoon is broken off, but judging by the edge, its hilt ended in a loop. On the back of the handle, we see the same composition, made on the principle of mirror symmetry.

Ұштық
Ж.с.д. V ғ.
Сүйек, оймалау
5,6 × 1,6 ×3 см
Бубенцы, Батыс Қазақстан
Г.В. Кушаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1382

Бұл ұшы грифонның басы түрінде аяқталған цилиндрлік қысқа төлке. Тұмсығы жоғары созылған, қысқа. Үшбұрышты пішіндегі шығыңқы ірі азу тісті ақсиған аузы бар. Көздері үлкен, дөңгелек. Қарашықтары өтпелі тесіктер түрінде жасалған. Мұрны шағын, жалпақ. Құлақтары кішкентай, үшкір. Цилиндрдің негізінде шағын дөңгелек тесік бар.

Навершие
V в. до н.э.
Кость, резьба
5,6 × 1,6 ×3 см
Бубенцы, Западный Казахстан
Раскопки Г.В. Кушаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1382

Представляет собой цилиндрическую короткую втулку с окончанием в виде головы грифона. Морда вытянутая вверх, короткая. С оскаленной пастью, крупными выступающими клыками треугольной формы. Глаза крупные, округлые. Зрачки выполнены в виде сквозных отверстий. Нос небольшой, приплюснутый. Уши маленькие, заостренные. В основании цилиндра имеется небольшое округлое отверстие.

Top
The 5th century BC.
Bone, carving
5.6 × 1.6 × 3 cm
Bells, Western Kazakhstan
Excavations of G.V. Kushaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1382

It is a cylindrical short sleeve with the end in the form of a griffin head. The muzzle is elongated, short. With a bared mouth, large protruding fangs of a triangular shape. The eyes are large, rounded. The pupils are made in the form of through holes. The nose is small, flattened. The ears are small, pointed. There is a small rounded hole at the base of the cylinder.

Сүйек бұйым
Ж.с.д. V ғ.
Сүйек, оймалау
11 × 3,6 см
Лебедевка, Батыс Қазақстан
А.А. Бисембаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1381

Сүйектен жасалған бұйым жыртқыш аңның (қасқыр) бастарының жеке бейнесімен безендірілген. Бейне өте стильденген. Ұзын жарылған тұмсықтың безендірілуімен үйлесетін ырғақты, шағын иілген сызықтар еріннің, көздің және құлақтың бейнесімен бірге бірыңғай геометриялық өрнектер жасайды.

Костяное изделие
V в. до н.э.
Кость, резьба
11 × 3,6 см
Лебедевка, Западный Казахстан
Раскопки А.А. Бисембаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1381

Костяное изделие оформлено одиночным изображением головы хищного зверя (волк). Изображение сильно стилизовано. Ритмичные, с небольшим изгибом, линии, перекликающиеся с оформлением удлиненной оскаленной морды, создают вместе с рисунком губ, глаз и ушей единый геометрический узор.

Bone product
The 5th century BC.
Bone, carving
11 × 3.6 cm
Lebedevka, Western Kazakhstan
Excavations of A.A. Bisembaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1381

The bone product is decorated with a single image of the head of a predatory beast (wolf). The image is very stylized. Rhythmic, with a slight bend, lines that overlap with the design of an elongated, bared muzzle create, together with the pattern of lips, eyes and ears, a single geometric pattern.

Сүйек бұйым
Ж.с.д. V ғғ.
Сүйек, оймалау
11,5 × 1,4 см
Қырықоба, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1380

Азу тіс қуатты тұмсығы бар грифон басының сызбаланған бейнесімен безендірілген. Тұмсығы ажыратылған және тістері көрсетілген. Құлағы бедерлі бұйрамен берілген, балсірі анық бөлінген.

Костяное изделие
V в. до в.э.
Кость, резьба
11,5 × 1,4 см
Кырыкоба, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1380

Клык украшен схематизированым изображением головы грифона с мощным клювом. Клюв раздвинут и показаны зубы. Ухо передано рельефным завитком, отчетливо выделена восковица.

Bone product
The 5th century BC.
Bone, carving
11.5 × 1.4 cm
Kyrykoba, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК-2-1380

The fang is decorated with a schematized image of the head of a griffin with a powerful beak. The beak is spread and teeth are shown. The ear is transmitted by a relief curl, a wax is distinctly allocated.

Пышақтың сабы
Ж.с.д. V ғ.
Сүйек, оймалау
16,5 × 1,3 см
Қырықоба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдықов, С.Ю. Гуцаловтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1384

Пышақ сабының екі жағынан да жыртқыш жануарлардың басының бейнесімен безендірілген. Жоғарғы бөлігі қасқырдың басын бейнелейді. Ақсиған аузы бар ұзартылған тұмсығы, ерні бедерлі жолақпен көрсетілген, үшбұрышты құлағы артқа жазылған және жұмырланған бұйрамен толықтырылған. Пышақ сабының төменгі бөлігі сынған, мұнда қысқа тұмсығы және жұмырланған құлағы бар жыртқыш бейнесі (жолбарыс, аю?), ерні, құлағы, көзі және азу тістері көрсетілген.

Рукоять ножа
V в. до н.э.
Кость, резьба
16,5 × 1,3 см
Кырыкоба, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, С.Ю. Гуцалова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1384

Рукоять с обеих сторон оформлена изображениями голов хищных животных. Верхняя часть изображает голову волка. Показаны удлиненная морда с оскаленной пастью, рельефной полоской губ, треугольное ухо отогнуто назад и дополнено закругленным завитком. Нижняя часть рукоятки ножа обломана, здесь воспроизводится образ хищника с короткой мордой и округлым ухом (тигр, медведь ?), показаны губы, ухо, глаза и клыки.

Knife handle
The 5th century BC.
Bone, carving
16.5 × 1.3 cm
Kyrykoba, Western Kazakhstan
Excavations of M.N. Sdykov, S.Yu. Gutsalov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1384
The handle on both sides is framed with images of the heads of predatory animals. The upper part depicts the head of a wolf. Shown elongated muzzle with a bared mouth, a relief strip of lips, a triangular ear bent back and complemented by a rounded curl. The lower part of the knife handle is broken off, an image of a predator with a short muzzle and a rounded ear (tiger, bear?) Is reproduced here, lips, ear, eyes and fangs are shown.

Айылбас
IX–X ғғ.
Сүйек, темір, тегістеу, соғу
6 × 4,5 см
Шығыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-759

Тартпалы. Сыртқы жағында сопақша үшкір жақтауы және тікбұрышты қалқаны бар. Жақтауы тегістелген. Қалқаншаның шетінде қысқа шығыңқы жерлері бар. Тілшігі кішкентай, ұшы үшкірленген, қимасында дөңгелек сымнан жасалған. Қалқанша мен жақтаудың арасындағы өткел пластинаның бүйірінде орналасқан екі кертумен жабдықталған.

Пряжка
IX–X вв.
Кость, железо, шлифовка, ковка
6 × 4,5 см
Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-759

Подпружная. С овальной заостренной с внешней стороны рамкой и прямоугольным щитком. Рамка уплощенная. Щиток имеет короткие выступы по краям. Язычок небольшой, заостренный на окончании, выполнен из округлого в сечении прута. Переход между щитком и рамкой снабжен двумя насечками, расположенными по бокам пластины.

Buckle
The 9th –10th centuries
Bone, iron, grinding, forging
6 × 4,5 cm
Eastern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-759

Grooming. With an oval frame, pointed on the outside, and a rectangular shield. The frame is flattened. The shield has short protrusions at the edges. The tongue is small, pointed at the end, made of a rod rounded in cross section. The transition between the shield and the frame is equipped with two notches located on the sides of the plate.

Жолбарыс тәрізді самұрықтың мүсіні: «патша» штандартының жоғарғы бөлігі немесе жерленген бас жетекші аттың бетпердесінің элементі. Берел. Шығыс Қазақстан
Фигура тигрогрифона: навершие штандарта «царя» или элемент сложной головной маски погребального коня. Берел. Восточный Казахстан
The figure of a tigrogryphon: the tops of the standard of the “king” or an element of a complex head mask of a burial horse. Berel. East Kazakhstan

Ат әбзелінің бөлшегі
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, алтын жұқалтыр, оймалау, барельеф, жалатпа
7,2 × 5,5 × 0,5 см
Берел, 10-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан, Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УМ Арх 3039

Бүркіт басты грифон түріндегі бұйымның төменгі бөлігі болып табылады. Басы жоқ. Денесі сәнді жапырақтары бар пальметта түрінде орындалған. Қанаттары мен құйрығы шартты түрде көрсетілген. Алтын жұқалтырмен қапталған.

Деталь конского снаряжения
IV–III вв. до н.э.
Дерево, золотая фольга, резьба, барельеф, плакировка
7,2 × 5,5 × 0,5 см
Берел, курган 10, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УМ Арх 3039

Представляет собой нижнюю часть изделия в виде орлиноголового грифона. Голова отсутствует. Тело выполнено в виде пальметты с пышными лепестками. Условно показаны крылья и хвост. Плакировано золотой фольгой.

Horse equipment detail
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, golden foil, carving, bas-relief, plating
7,2 × 5,5 × 0,5 cm
Berel, barrow 10, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УМ Арх 3039

It is the lower part of the product in the form of an eagle-headed griffin. There is no head. The body is made in the form of palmettes with lush petals. Conventionally shown wings and tail. Clad in golden leaf.

Бұғының басы бейнеленген плакетка
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, алтын жұқалтыр, оймалау, барельеф, жалатпа
3,9 × 2,9 × 1,1 см
Берел, 10-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 1509

Сауыры шығарылған бұғының бейнесі бар тікбұрышты тігілмелі әшекей. Жануар бір қырынан, солға қарай, алдыңғы аяқтары буындарында бүгілген күйде көрсетілген. Бұғының денесі жануардың сауыры шоқтығымен жанасатындай етіп бейнеленген, артқы аяқтары бас үстінде орналасқан. Басы бес өсіндісі бар бұтақты көлемді мүйіздермен аяқталған. Көзі бадам дәні тәрізді, қабағы жоғары, жас ағары мен дөңгелек дөңес қарашығы бар. Танауы дөңгелек дөңес болып белгіленген. Құлағы ұзын, жапырақ тәрізді, жоғары бағытталған. Тақтайшаның төменгі және сол жағы жиектермен шектелген. Тақтайшаның артында ұзын жақтары бойымен екі дөңес жасалған, олардың жоғарғы және төменгі бөліктерінде бір-бірден өтпелі тесік тіркелді.

Плакетка с изображением оленя
IV–III вв. до н.э.
Дерево, золотая фольга, резьба, барельеф, плакировка
3,9 × 2,9 × 1,1 см
Берел, курган 10, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 1509

Нашивная бляха подпрямоугольной формы с изображением оленя с вывернутым крупом. Животное показано в профиль, влево, с согнутыми в суставах передними ногами. Корпус оленя перекручен так, что круп животного изображен касающимся холки, задние же конечности находятся над головой. Голова увенчана массивными ветвистыми рогами с пятью отростками. Глаз миндалевидный с высоким веком, слезницей и круглым выпуклым зрачком. Ноздря обозначена округлой выпуклостью. Ухо длинное, листовидное направлено вверх. Нижняя и левая стороны планки ограничены бордюром. На тыльной стороне планки, вдоль длинных сторон, выполнено два выступа, в верхней и нижней частях которых фиксируется по одному сквозному отверстию.

Deer plaque
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, gold foil, carving, bas-relief, plating
3,9 × 2,9 × 1,1 cm
Berel, barrow 10, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҰМ нқ 1 1509

A rectangular patch with an image of a deer with twisted croup. The animal is shown in profile, to the left, with the front legs bent at the joints. The body of the deer is twisted so that the croup of the animal is depicted touching the withers, while the hind limbs are above the head. The head is crowned with massive branching horns with five processes. The eye is almond-shaped with a high eyelid, teardrop and round convex pupil. The nostril is indicated by a rounded bulge. The ear is long, leaf-shaped upward. The bottom and left sides of the plank are bounded by a border. On the back of the plank, along the long sides, two protrusions are made, in the upper and lower parts of which are fixed one through-hole.

Ат-әбзелінің бөлшегі
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, алтын жұқалтыр, оймалау, барельеф, жалатпа
7,2 × 5,5 × 0,5 см
Берел, 10-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УМ Арх 3047

Үшжапырақты пальметта тәрізді айдары және мойынның негізінде бекітуге арналған тілекшесі бар құлақшалы бүркіт грифонының мүсіндік басы түрінде орындалған. Бұйым алтын жұқалтырмен жалатылған.

Деталь конского снаряжения
IV–III вв. до н.э.
Дерево, золотая фольга, резьба, барельеф, плакировка
7,2 × 5,5 × 0,5 см
Берел, курган 10, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УМ Арх 3047

Выполнена в виде скульптурной головы ушастого орлиного грифона с хохолком в виде трехлепестковой пальметты и шпеньком для крепления в основании шеи. Изделие плакировано золотой фольгой.

Horse equipment detail
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, golden foil, carving, bas-relief, plating
7,2 × 5,5 × 0,5 cm
Berel, barrow 10, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УМ Арх 3047

It is made in the form of a sculpted head of a long-eared eagle griffin with a crest in the form of a three-petalled palmette and a peg for fastening at the base of the neck. The item is clad in gold foil.

Әшекейлер
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, оймалау, барельеф
1) 4,5 × 0,7 см, 2) 3 × 1,4 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ 1476, 1477

Пішіні жартысфералы. Дөңес жағын тау қойының сақина тәрізді оралған пішіні толығымен алады. Бұйымның шағын көлеміне қарамастан, жануар өте егжей-тегжейлі көрсетілген. Бұйра мүйізі бар мөлшерсіз үлкен басы беткі жағының едәуір бөлігін алып жатыр. Көзі үлкен, бадам тәрізді, аузы ашық, дөңес білікшемен көмкерілген, танауы қуыс түрінде, кішкене құлағы тамшы тәрізді көрсетілген. Мүйіз сызығы басын жиектейтін дөңгелек бұйра түзеді, ал оның соңы тұмсығының үстіне орналасқан. Аяқтары әсем, кішкентай тұяқтармен епті көрсетілген.

Бляхи
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба, барельеф
1) 4,5 × 0,7 см, 2) 3 × 1,4 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ 1476, 1477

Полусферической формы. Выпуклую сторону полностью занимает фигура свернувшегося в кольцо горного барана. Несмотря на небольшие размеры изделий, животное показано очень детально. Несоразмерно крупная голова с завитком рога занимает значительную часть поверхности. Глаз крупный, миндалевидной формы, пасть открыта, окаймлена выпуклым валиком, ноздря показана в виде выемки, небольшое ухо каплевидной формы. Линия рога образует округлый завиток, который окаймляет голову, а его окончание размещено поверх морды. Искусно показаны ноги: изящные, с маленькими копытцами.

Plaque
The 4th – 3rd centuries BC.
Wood, carving, bas-relief
1) 4,5 × 0,7 cm, 2) 3 × 1,4 cm
Berel, barrow 11, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҰМ 1476, 1477

Hemispherical shape. The convex side is completely occupied by the figure of a mountain sheep curled into a ring. Despite the small size of the products, the animal is shown in great detail. A disproportionately large head with a curl of horn occupies a significant part of the surface. The eye is large, almond-shaped, the mouth is open, bordered by a convex roller, the nostril is shown as a notch, a small ear is drop-shaped. The line of the horn forms a rounded curl that borders the head, and its end is placed on top of the muzzle. Feet artificially showed: graceful, with little hooves.

Маңдайлық
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, оймалау, барельеф
12 × 9,2 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ Арх 4075

Ат әбзелінің бөлшегі қарама-қарсы тұрған екі қанатты жолбарыстардың (тигрифондар) пішіндерімен әшекейленген. Олар бұрышқа біріктірілген, қимасында жартылай сфералық пішінді тақтайшаларға орналастырылған. Жануарлар тұрған күйде беткі жағына жабыстырылған, бастары артқа бұрылған. Пішіндер егжей-тегжейлі орындалған. Жоғарғы жағында бұйра айдары бар көлемді шаршы басы, дөңгелек көздері және ақсиған аузы, мойынды толық жабатын жалы, ұзартылған денесі, ірі табандары мен дөңгелек бұйрамен аяқталатын ұзын құйрығы көрсетілген.

Налобник
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба, барельеф
12 × 9,2 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ Арх 4075

Деталь конского снаряжения украшена двумя противостоящими фигурами тигрогрифонов. Они размещены на планках полусферической формы в разрезе, которые сведены вместе под углом. Животные изображены припавшими к поверхности, на которой стоят, головы повернуты назад. Фигуры выполнены детально. Показаны массивная квадратная голова с хохолком в виде завитка сверху, округлыми глазами и оскаленной пастью, пышная грива, полностью покрывающая шею, удлиненное тело, крупные лапы и длинный хвост, заканчивающийся округлым завитком.

Forehead
The 4th – 3rd centuries BC.
Wood, carving, bas-relief
12 × 9,2 × 1 cm
Berel, barrow 11, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ Арх 4075

The detail of horse equipment is decorated with two opposing figures of tigergriffins. They are placed on hemispherical planks in sections, which are brought together at an angle. Animals are depicted adhering to the surface on which they stand, their heads are turned back. The figures are made in detail. Shown a massive square head with a crest in the form of a curl on top, with rounded eyes and a bared mouth, a lush mane that completely covers the neck, an elongated body, large paws and a long tail ending in a round curl.

Ат әбзелінің бөлшегі
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, оймалау, барельеф
10,5 × 11 × 0,6 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 1628, 1629

Орталық пішін бұғы мен екі бұланның басынан құралған үш өлшемді композиция түрінде орындалған, бұғының басы сақталмаған. Бұғы жатқан қалыпта бейнеленген, көркем аяқтарын өзіне бүккен. Тұяқтар бірге жинақталған жерде бұланның екі басы орналасқан. Олар бір-біріне қарама-қарсы жаққа бұрылған. Тұмсықтары төмен түсірілген, сондай-ақ, танаулары арқылы бұғының аяғымен жанасады. Бастары шағын, ірі бадам тәрізді көздері, дөңес білікшемен көмкерілген жабық ауыздары бар. Құлақтары үлкен, жапырақ пішінді, жиі орналасқан көлбеу сызықтармен жабылған. Ұшарбастары көлемді, соңғы жақтары үшкір келген ұзартылған сопақша пішінде орындалған. Ұшарбасының жоғарғы шеті тіс тәрізді кескінделген.

Деталь конского снаряжения
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба, барельеф
10,5 × 11 × 0,6 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 1628, 1629

Выполнена в виде трехмерной композиции, состоящей из центральной фигуры оленя, голова которого не сохранилась, и двух голов лосей. Олень изображен в лежащем положении, с подогнутыми под себя изящными ногами. В месте, где копытца сведены вместе, размещаются основания двух голов лосей. Они развернуты в противоположные стороны друг от друга. Морды опущены вниз и тем самым, ноздрями соприкасаются с ногами оленя. Головы небольшие, с крупными миндалевидными глазами, сомкнутыми пастями, окаймленными выпуклым валиком. Уши крупные, листовидной формы, покрыты наклонными часто расположенными линиями. Крона массивная, выполнена в виде удлиненной овальной фигуры, заостренной на окончании. Верхний край кроны с зубчатыми очертаниями.

Horse equipment detail
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving, bas-relief
10,5 × 11 × 0,6 cm
Berel, barrow 11, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҰМ нқ 1 1628, 1629

It is made in the form of a three-dimensional composition, consisting of a central figure of a deer, whose head has not been preserved, and two heads of moose. The deer is depicted in a lying position, with graceful legs bent under it. In the place where the hooves are brought together, the bases of two elk heads are placed. They are deployed in opposite directions from each other. The muzzle is lowered down and thus, the nostrils touch the legs of the deer. The heads are small, with large almond-shaped eyes, closed mouths, bordered by a convex roller. The ears are large, leaf-shaped, covered with sloping often arranged lines. The crown is massive, made in the form of an elongated oval figure, pointed at the end. The upper edge of the crown with serrated outlines.

Сулық
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, оймалау, барельеф, жалатпа
16,6 × 6,3 × 1,5 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 1630

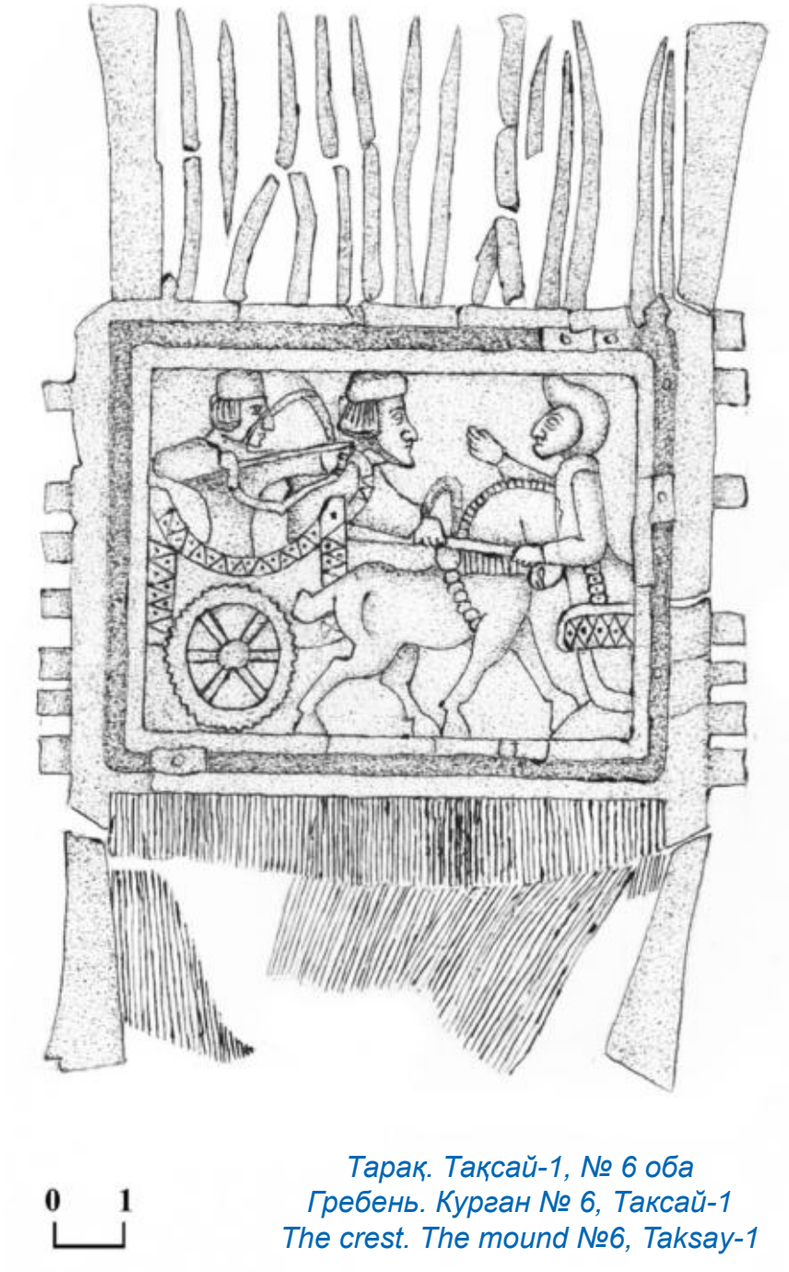
Сулықтың соңы тау қойының басы түрінде жасалған. Бейне айшықтала орындалған, екі бұйрадан тұратын шеңберге толығымен дерлік бекітілген. Әсем басы сулық өзекшесінің қарама-қарсы жағында орналасқан. Ішкі бұйрасы шиыршықты құрайтын көлемді мүйізден тұрады. Мүйіз негізінде ең жоғарғы қалыңдыққа ие, соңына қарай бірте-бірте азаяды. Соңдары жұмырланған. Мүйіздің беті бірнеше бөліктен топтастырылған көлденең қысқа сызықтармен жабылған. Тысқы бұйра мүйіздердің сыртқы жағынан көмкерілген ұзын сақалдан жасалған. Сақалдың қалыңдығы бірдей, кішкене дөңгелектелген ілмектермен аяқталады. Оның беткі жағы жиі көлбеу сызықтармен жабылған.

Псалий
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба, барельеф, плакировка
16,6 × 6,3 × 1,5 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 1630

Окончание псалия сделано в виде головы горного барана. Изображение выполнено стилизованно, заключено практически полностью в окружность из двух завитков. Изящная голова размещена с противоположной стороны от стержня псалия. Внутренний завиток образован массивным рогом, образующим спираль. Рог имеет максимальную толщину в основании, постепенно уменьшается к окончанию. Окончание закругленное. Поверхность рога покрыта поперечными короткими линиями, сгруппированными по несколько. Внешний завиток выполнен из длинной бороды, окаймляющей с внешней стороны рог. Борода имеет одинаковую толщину, заканчивается небольшой закругленной петлей. Ее поверхность покрыта часто нанесенными наклонными линиями.

Psalm
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving, bas-relief, plating
16,6 × 6,3 × 1,5 cm
Berel, barrow 11, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҰМ нқ 11630

The ending psalm is made in the form of the head of a mountain ram. The image is stylized, almost completely enclosed in a circle of two curls. A graceful head is placed on the opposite side of the psalm. The inner curl is formed by a massive horn forming a spiral. The horn has a maximum thickness at the base, gradually decreases to the end. The ending is rounded. The surface of the horn is covered with transverse short lines, grouped in several. The outer curl is made of a long beard that borders the horn on the outside. The beard has the same thickness, ends with a small rounded loop. Its surface is often covered with inclined lines.

Тарақ. Тақсай-1, № 6 оба
Гребень. Курган № 6, Таксай-1
The crest. The mound №6, Taksay-1

Сәндік панно
VII–IX ғғ.
Ағаш, тегістеу
Қалпына келтірілген ұзындығы шамамен 5 м
Құйрық-төбе қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
К.М. Байпақовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-735/1-9 ҒОМА №26

Сарайдың салтанатты залында орналасқан ағаштан ойылып жасалған панно бөлшектерінің бетінде құдайлар мен билеушінің отбасы суреттелген. Билеуші отбасының бет әлпеттері анық моңғолоидтық кескінде бейнеленген: беттері кең, мұрындары жалпақ, көздері миндаль тәрізді пішінде. Түркілерге тән қырларын кейіпкерлердің киімі мен әшекейлері ғана куәландырады. Орталық бөлігінде үш аркадан тұратын композиция орналасқан. Ортадағы арканың астында сатылы тіс тәрізді ернеуі бар тақта отырған құдайдың бейнесі бейнеленген. Жоғары көтерілген сол қолында тіс тәрізді ернеу, ал оң қолында асатаяқ ұстап тұр. Тақ зооморфты стильде орындалған. Зооморфты тақтың аяқтары қанаттары көтерілген құстың денесі мен полиморфты жануардың басы секілді мықты жыртқыш түрінде жасалған. Орталық бейнеден солға қарай әйел құдайы бейнеленген, ол да жылқының денесі мен аяғы, құстың қанаты және ешкі мен қойдың басы тәрізді фантастикалық жануар түрінде жасалған тақта отыр. Құдайдың оң қолында қапшыққа ұқсас зат бар. Оның аяғында тізесі бүгілген екі кейіпкер бейнеленген, олар негізгі кейіпкерден бір есе кішкентай. Әйел құдай бас киімінің жоғарғы бөлігі мүйізді елестетеді. Бас киімнің төменгі бөлігінде мүйіз тәрізді бұрама анық байқалады. Панноның бірегей сақталуы сарайдың бұзылуы кезінде оның жанған бөліктерінің құлаған қабырғалар мен шатырлардың астында сақталып қалуымен байланысты.

Декоративное панно
VII–IX вв.
Дерево, обтеска
Реконструируемая длина около 5 м
Городище Куйрук-тобе, Южный Казахстан
Раскопки К.М. Байпакова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-735/1-9 ҒОМА №26

На поверхности фрагментов деревянного резного панно из парадного зала дворца изображены боги и семья правителя. Семья правителя изображена с явными монголоидными чертами: широкие лица, плоские носы, глаза миндалевидной формы. В пользу тюркской принадлежности персонажей свидетельствуют одежда и украшения. В центральной части находилась композиция, состоящая из трех арок. Под центральной аркой помещено изображение божества, сидящего на троне в короне со ступенчатыми зубцами. В левой преподнятой руке он держит зубчатую корону, в правой руке – жезл. Трон выполнен в зооморфном стиле. У зооморфного трона мощные хищные ноги, воспроизводятся туловище птицы с приподнятыми крыльями и голова полиморфного животного. Слева от центральной фигуры изображено женское божество, которое также восседает на троне в виде фантастического животного с конским туловищем и конскими ногами, крыльями птицы и головами козла и барана. В правой руке божество держит что-то вроде мешочка. У его ног изображены два коленопреклоненных персонажа, размеры которых, как минимум, в разы меньше основного персонажа. Головной убор женского божества в верхней части напоминает рога. В нижней части убора четко прослеживается роговидый завиток. Уникальная сохранность панно связана с тем, что во время разрушения дворца, его горевшие фрагменты оказались законсервированы под рухнувшими стенами и крышей.

Decorative panel
The 7th - 9th centuries
Wood, carving
Reconstructed height about 5 m
Settlement Kuiruk-tobe, South Kazakhstan
Excavations of K.M. Baipakov
National museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-735/1-9 ҒОМА №26

On the surface of fragments of wooden carved panels from the main hall of the palace are depicted the gods and the family of the ruler. The family of the ruler is depicted with obvious Mongoloid features: with wide faces, flat noses, and almond-shaped eyes. In favor of the Turkic identity of the characters speak clothing and jewelry. The pose of the ruler and his spouse is strikingly shown. They sit close to each other. The wife carefully hugs the husband for shoulders, and he stretches an open palm to her face.
In the central part was a composition consisting of three arches. Under the central arch is an image of a deity sitting on a throne in a crown with stepped teeth. In his left hand, he holds a dentate crown, in his right hand - a rod. The throne is made in zoomorphic style. The zoomorphic throne has powerful predatory legs, the torso of a bird with raised wings and the head of a polymorphic animal are reproduced. To the left of the central figure is a female deity who is also seated on a throne in the form of a fantastic animal with a horse body and horse legs, bird wings and goat and ram heads. In the right hand, the deity holds something like a pouch. At his feet, two kneeling characters are depicted, the dimensions of which are at least several times smaller than the main character. The headdress of a female deity at the top resembles horns. At the bottom of the dress is clearly visible a horny curl. The unique preservation of the panel is due to the fact that during the destruction of the palace, its burning fragments were conserved under collapsed walls and roofs.

Ыдыс
Қола дәуірі
Саз, күйдіру
12 × 17 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 3362

Пішіні құмыра тәрізді ыдыс. Ернеуі тік, қимасында – сопақша пішінді. Иығында аздап ішке қарай иілген иін байқалады. Табаны тегіс. Тегіс қалыптама арқылы өрнектелген. Ернеуі мен бүйіріне ішкі жағы тік сызықтармен толтырылған тең бүйірлі үшбұрыштар бедерленген. Олардың арасында өрнексіз ашық жері бар. Сыртқы беті жылтыратылған, ішкі жағы жұмсақ затпен өңделген.

Сосуд
Эпоха бронзы
Глина, обжиг
12 × 17 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ нқ 1 3362

Сосуд горшковидной формы. Венчик прямой, срез – овальной формы. На плече фиксируется слабо выраженный уступчик. Плоскодонный. Орнаментирован гладким штампом. По венчику и тулову нанесны два ряда равнобедренных треугольников, заштрихованных наклонными линиями. Между ними размещена неорнаментированная полоска. Внешняя поверхность залощена, внутренняя обработана мягким предметом.

Vessel
Bronze age
Clay, firing
12 × 17 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ нқ 1 3362

Pot-shaped vessel. Corolla straight, slice - oval. A mild ledge is fixed on the shoulder. Flat bottom. It is ornamented with a smooth stamp. Two rows of isosceles triangles, shaded by oblique lines, are plotted along the corolla and body. Between them is an unordered strip. The outer surface is polished, the inner surface is treated with a soft object.

Ыдыс
Ж.с.д. VIII–VI ғғ.
Саз, жапсыру, күйдіру
13,5 × 17 см
Измайловка, Шығыс Қазақстан
А.С. Ермолаеваның қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ 522 Арх174

Ернеуі тік пішіні құмыра тәрізді ыдыс, мойыны ұзын, бүйірі тегістелген. Табаны дөңес. Бүйірі жалпақ сызықшалармен және тең бүйірлі үшбұрыштармен өрнектелген, олардың іші ирек сызықтармен толтырылған. Ыдыстың мойны мен бүйірі түйіскен жер екі қатар белдемше сызықтар арқылы өрнектелген.

Сосуд
VIII–VI вв. до н.э.
Глина, лепка, обжиг
13,5 × 17 см
Измайловка, Восточный Казахстан
Раскопки А.С. Ермолаевой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ 522 Арх174

Сосуд горшечной формы с прямым венчиком, длинной шейкой, плавнопрофилирован. С округлым дном. Тулово покрыто широкими линиями и рядами равнобедренных треугольников, сплошь покрытых наклонными волнистыми линиями. В месте перехода тулова к шейке нанесены полосы каннелюра.

Vessel
The 8th – 6th centuries BC
Clay, modeling, firing
13.5 × 17 cm
Izmailovka, East Kazakhstan
Excavations of A.S. Ermolaeva
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ 522 Arch174

Pot-shaped vessel with a straight nimbus, long neck, smoothly profiled. With a rounded bottom. The body is covered with wide lines and rows of isosceles triangles, Saloshi covered with sloping wavy lines. At the junction of the body to the neck, strips of flute are applied.

Ғұрыптық ыдыс
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Саз, жапсыру, күйдіру
H – 40,5 см
D – 75 см
Берел, 10-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі.
Инв. № ҚР ҰМ НҚ-1 1481

Ашық пішінді, ернеуі кең, мойны ұзын ыдыс. Ернеуі аздап сыртқа қарай иілген, қимасы дөңгеленген. Бүйірі шар тәрізді пішінде жасалған. Ыдыстың сыртқы беті бір қатарында 11 жарты шар түрінде жасалған ірі жапсырмалардың төрт қатарымен бедерленген.

Сосуд ритуальный
IV–III вв. до н.э.
Глина, лепка, обжиг
H – 40,5 см
D – 75 см
Берел, курган 10, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан.
Инв. № ҚР ҰМ НҚ-1 1481

Сосуд открытой формы, имеет удлиненную горловину с расширением к венчику. Венчик слегка отогнут наружу, срез закругленный. Тулово сферической формы. Поверхность сосуда декорирована с четырех сторон вертикальными рядами из 11 полусферических крупных налепов.

The ritual vessel
The 4th–3rd centuries BC
Clay, modeling, firing
H – 40.5cm
D – 75 cm
Berel, barrow 10, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan.
Inv. No. ҚР ҰМ НҚ-1 1481

The vessel is open in shape, has an elongated neck with an extension to the corolla. Corolla slightly bent outward, the cut rounded. The body is spherical in shape. The surface of the vessel is decorated on four sides in vertical rows of 11 large hemispherical adherents.

Сапты аяқ
VII–IX ғғ.
Саз, күйдіру
16 × 12,2 см
Кескенкүйік қала, Арал маңы
К.М. Байпақовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ НҚ-1 1072

Бүйірі шар тәріздес пішіндегі ыдыс, мойын бөлігі тік, шағын сақина тәрізді тұтқасының қимасы иілген-дөңес қалыпта жасалған. Табаны тегіс. Тұтқаның бір шеті мойынға, ал екінші шеті бүйіріне желімделген. Тұтқада бес бұрыш пішінді бөлік бар, ол тігінен орналасқан. Бүйірінің сыртқы беті зооморфты сызықшалар түріндегі өрнектермен безендірілген.

Кружка
VII–IX вв.
Глина, обжиг
16 × 12,2 см
Кескен-Куюк-кала, Приаралье
Раскопки К.М. Байпакова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ НҚ-1 1072

С приземистым туловом сферической формы, прямой горловиной, небольшой кольцевидной ручкой с вогнуто-выпуклым сечением. Плоскодонный. Ручка прилеплена к горловине и в верхней части тулова. На ручке имеется небольшая площадка пятиугольной формы, размещеная горизонтально. Поверхность тулова орнаментирована прочерченным зооморфным орнаментом.

Cup
The 7th – 9th centuries
Clay, firing
16 × 12.2 cm
Keskenkuyuk kala, Aral Sea Region
Excavations of K.M. Baipakov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ НҚ-1 1072

With a squat body of a spherical shape, a straight neck, a small annular handle with a concave-convex section. Flat bottom. The handle is attached to the neck and in the upper part of the body. On the handle there is a small platform of a pentagonal shape, placed horizontally. The surface of the body is ornamented with a drawn zoomorphic ornament.

Құмыра
X–XI ғғ.
Саз, күйдіру, қалыптама
48 × 25 см
Отырар қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
К.А. Ақышевтің, К.М. Байпақовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1241

Биік цилиндр немесе керней тәрізді мойыны, бұрыштап орналасқан тік шүмегі бар биік ыдыс. Дөңестелген арқасы бар тұтқасының жоғарғы жағы ыдыс мойнының шетіне ал төменгі жағы оның бүйірінің жоғарғы бөлігіне бекітілген. Ыдыстың иық бөлігі кең, дөңгелек, түбіне қарай ыдыс сүйірленіп тарылған. Бүйірі алмұрт пішінді, оймышты және қалыптама өрнектермен безендірілген: иілген сызықтар шоғырынан, жартылай сопақшалардан, иректен және жарты ай түрінде, үзік көлбеу сызықтардан құралған.

Кувшин
X–XI вв.
Глина, обжиг, штамп
48 × 25 см
Городище Отрар, Южный Казахстан
Раскопки К.А. Акишева, К.М. Байпакова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1241

Высокий сосуд с высокой цилиндрической горловиной или раструбом, с прямым носиком-сливом, размещенным под углом. Ручка с выпуклой спинкой верхним концом прикреплена у края горловины, а нижним к верхней части корпуса. Плечи широкие, скругленые, ко дну тулово значительно сужается. Корпус грушевидной формы, украшен резным и штампованным орнаментом: он образует концентрические пояски из наклоных линий, полуовалов, зигзагов и полумесяцев, разделеных горизонтальными линиями.

Jug
The 10th – 11th centuries
Clay, firing, stamp
48 × 25 cm
Otrar Ancient City, South Kazakhstan
Excavations of K.A. Akishev, K.M. Baipakov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1241

A tall vessel with a high cylindrical neck or socket, with a straight nozzle-drain placed at an angle. A handle with a convex back is attached with its upper end at the edge of the neck and the lower end to the upper part of the body. The shoulders are wide, rounded, to the bottom of the body significantly narrows. The body is pear-shaped, decorated with carved and stamped ornaments: it forms concentric belts of inclined lines, semi-ovals, zigzags and crescents, separated by horizontal lines.

Ыдыс
VII–IX ғғ.
Саз, күйдіру
H – 16,5 см, d – 21 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-704

Жоғарғы бөлігінің бүйірі шар тәрізді, төменгі бөлігі сүйірленген, диаметрінің ең үлкен бөлігі ыдыстың орта тұсына сәйкес келеді. Табаны тегіс. Ыдыстың ернеуі тік, жоғарғы бөлігі дөңгеленген иыққа үйлесіп жалғанған. Ыдыстың жоғарғы бөлігі және ернеуі батырма және қалыптама түрінде жасалған көлбеу жолақтармен, пирамида пішінді өрнектермен безендірілген. Олардың арасындағы кеңістік «шыршалар» қатарына ұқсас тік ұзын өрнектермен толықтырылған. Сыртқы беті ашық-қоңыр түсті және жақсы жылтыратылған. Ыдыстың ішкі жақ беті біршама дөрекі тегістелген.

Сосуд
VII–IX вв.
Глина, обжиг
H – 16,5 см, d – 21 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-704

Тулово в верхней части сферическое, ниже коническое, максимальный его диаметр приходится на середину сосуда. Плоскодоное. Венчик почти вертикальный, прямой, со скругленным верхним краем, плавно переходит в плечики. Венчик и верхняя часть сосуда орнаментированы тремя горизонтальными полосами, нанесенными оттиском, штампом в виде налепных пирамидальных розеток. Пространство между ними орнаментировано вертикальными рядами длинных косых насечек, образующими ряд “ёлочки”. Внешняя поверхность светло-коричневого цвета, хорошо заглажена. Внутренняя поверхность заглажена более грубо.

Vessel
The 7th – 9th centuries
Clay, firing
H – 16,5 см, d – 21 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-704

The body in the upper part is spherical, lower conical; its maximum diameter is in the middle of the vessel. Flat-bottomed. Corolla almost vertical, straight, with a rounded upper edge, smoothly passes into the shoulders. The corolla and the upper part of the vessel are ornamented with three horizontal stripes, printed, stamped in the form of sticky pyramidal sockets. The space between them is ornamented with vertical rows of long oblique notches, forming a row of “Christmas trees”. The outer surface is light brown, well smoothed. The inner surface is smoothed more roughly.

Құты
XIII ғ.
Саз, жапсырма, күйдіру
27 × 20 × 3 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰҚ Арх 1695

Бүйірі жартышар тәрізді, қыштан жасалған құты. Қимасында дөңгелек шағын ернеуі бар, иығы көлбеу етіп жасалған ыдыс. Сыртқы беті жылтыратылған және қара-қоңыр ангобпен көмкерілген. Ыдыстың симметриялы орналасқан екі тұтқасы бар олардың жоғарғы жағы ернеуге жалғасып орналасқан. Дөңестелген бөлігінің ортасы қалыпталған өрнектермен бедерленген.

Фляжка
XIII в.
Глина, лепка, обжиг
27 × 20 × 3 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰҚ Арх 1695

Фляжка керамическая, с полусферическим туловом. С небольшим округлым в сечении венчиком, покатыми плечиками. Поверхность залощена и покрыта темно-коричневым ангобом. Сосуд снабжен двумя симметрично расположенными ручками, верхний конец которых прикреплен к венчику. На выпуклой стороне оттиснута штампованая орнаментальная композиция.

Flask
The 13th century
Clay, modeling, firing
27 × 20 × 3 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰҚ Arch 1695

The flask is ceramic, with a hemispherical body. With a small rounded corolla in cross section, sloping shoulders. The surface is polished and covered with a dark brown engobe. The vessel is equipped with two symmetrically located handles, the upper end of which is attached to the corolla. A stamped ornamental composition is engraved on the convex side.

Құмыра
X–XI ғғ.
Саз, күйдіру
15 × 35 ×3 см
Испиджаб қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ НҚ Арх 1478

Аласа ғана тік мойыны, аздап жоғары қарай созылыңқы бүйірі бар, жоғарғы бөлігі дөңгелек және төменгі бөлігі сүйір, табаны тегіс және мойыны мен шүмегін жалғап тұрған қимасы дөңгелек-ромб тәрізді тұтқасы бар құмыра. Шүмегінің жоғарғы бөлігі ромб пішіндес қақпақ түрінде жасалған, шүмегінің төменгі бөлігі саусақ бүкпесі түрінде орындалған. Шүмегінің ұзындығы – 15 см. Ыдыстың иық бөлігі шеңбер және тікбұрыш түріндегі қалыптама өрнектермен безендірілген. Қалыптамалардың арасындағы жетіқырлы жапсырмалардың көлемі 6×3 см.

Кувшин
X–XI вв.
Глина, обжиг
15 × 35 ×3 см
Городище Испиджаб, Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ НҚ Арх 1478

Кувшин с невысоким прямым горлом, слегка вытянутым вверх корпусом, округленным сверху и коническим в нижней части, плоским дном и массивной ручкой с округло-ромбическим сечением, соединяющей горловину и сливной носик. Верхняя часть сливного носика выполнена в виде ромбической крышки, нижняя часть сливного носика выделена пальцевыми вдавлениями. Длина сливного носика – 15 см. Плечевая часть сосуда украшена штампами в виде кругов и прямоугольников. Между штампами вставлены семигранные налепы размером 6×3 см.

Jug
The 10th – 11th centuries
Clay, firing
15 × 35 × 3 cm
Mound of Ispidzhab, South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ НҚ Арх 1478

A jug with a low straight neck, a slightly elongated body, rounded up and tapered at the bottom, a flat bottom and a massive handle with a rounded-rhombic cross section connecting the neck and drain spout. The upper part of the drain spout is made in the form of a rhombic cap, the lower part of the drain spout is highlighted by finger impressions. The length of the drain spout is 15 cm. The humeral part of the vessel is decorated with stamps in the form of circles and rectangles. Between the dies inserted seven-sided sticks measuring 6 × 3 cm.

Қорқор
VII–IX ғғ.
Саз, күйдіру
11,5 × 16,7 × 14 см
Кескенкүйік қала, Арал маңы
К.М. Байпақовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ нқ - 1057

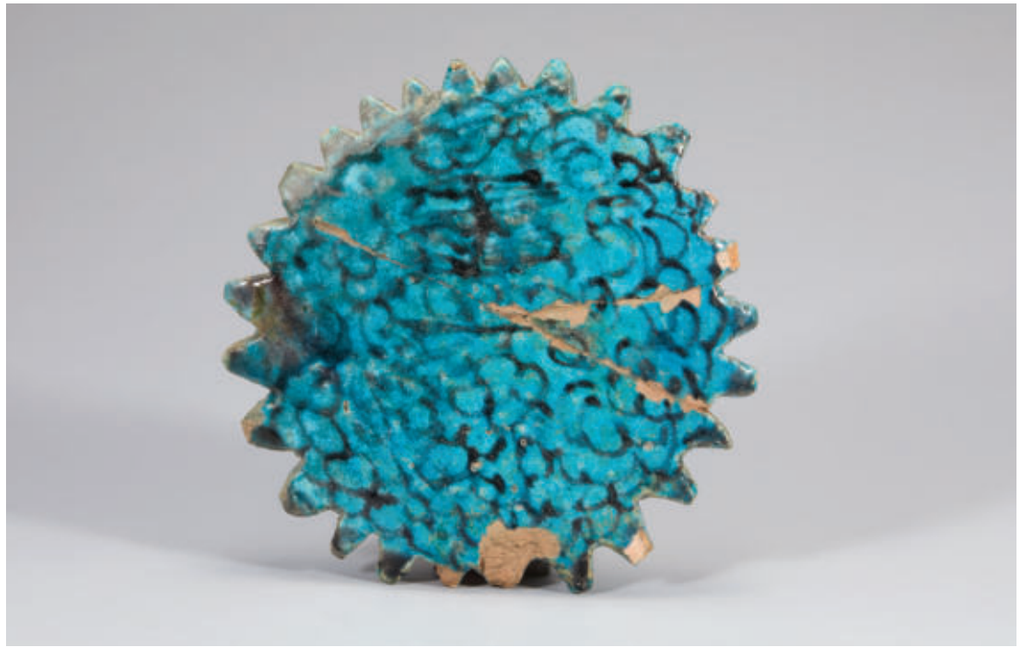
Етік түрінде орындалған. Етік көлемді, табиғи шамада қалыптасқан. Аспаптың төменгі бөлігі табан түрінде тегістелген, ол буынға қарай өтеді, бедерлі жолақпен айқындалған. Етік сирағы оймаланған өрнектермен әшекейленген: үшбұрыш және ромбтар сызықтармен үйлескен.

Курильница
VII–IX вв.
Глина, обжиг
11,5 × 16,7 × 14 см
Кескен-Куюк-кала, Приаралье
Раскопки К.М. Байпакова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ нқ - 1057

Выполнена в виде сапожка. Сапожок массивный, сформирован в естественную величину. Нижняя часть курильницы в виде стопы имеет заглаживание, которая переходя в голеностоп, выделена рельефной полоской. Голень сапожка декорирована резным орнаментом: треугольниками и ромбами в сочетании с линиями.

Incense burner
The 7th – 9th centuries
Clay, firing
11.5 × 16.7 × 14 cm
Kesken-Kuyuk-Kala, near Aral sea
Excavations of K.M. Baipakov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ нқ – 1057

Designed as a boot. The boot is massive, formed in natural size. The lower part of the censer in the form of a foot has smoothing, which, going into the ankle, is highlighted by a relief stripe. The drumstick boot is decorated with carved ornaments: triangles and rhombuses in combination with lines.

Қаптама тақтайша
XV ғ.
Саз, шыңылтырлы
19 × 1,5 см
Отырар қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМУҚ ТК2-736

Көпжапырақшалы өрнек түрінде жасалған майоликалық төсемше кірпіш, көлемді тығыз қыштан жасалған, жиегі тісшелер тізбегінен тұрады беті тегіс. Беткі бөлігі мұқият және анық өңделген, бедерлі өрнектері өте жоғары сапада жасалған – геометриялық мәнердегі өрнектер тізбегінен құралған (көк түстің үстіндегі қара контурлар).

Облицовочная плитка
XV в.
Глина, глазурь
19 × 1,5 см
Городище Отрар, Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМУҚ ТК2-736

Майоликовая плитка в виде многолепестковой розетки, имеет плотную керамическую массу, стенки румпы отступают от краев, гладкие. Лицевая пластина тщательно и четко проработана, имеет высокое качество росписи рельефного орнамента – стилизованной геометрической вязи (черная в синем контуре).

Facing tile
The 15th century
Clay, glaze
19 × 1.5 cm
Otrar ancient City, South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМУҚ ТК2-736

Mayolicobiy tile in the form of a multi-petal rosette, has a dense ceramic mass, the walls of the rump depart from the edges, smooth. The front plate is carefully and clearly designed, has a high quality of painting of a relief ornament - a stylized geometric script (black in blue).

Сәндік кірпіш
Саз, шыңылтырлы
22,8 × 23,3 × 3 см
Жайық қала жұрты, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ-1 1150

Тығыз салмақты қыш, румптың қабырғалары жиектен ішкері орналасқан, тегіс. Беткі төсемше мұқият және анық өңделген, түрлі түсті эмальдармен боялған бедерлі ою-өрнектермен көмкерілген. Фон көгілдір түсті. Бетінің орталық бөлігі көп жапырақшалы өсімдік үлгісіндегі өрнектер шоғырымен көмкерілген, өрнекті айнала жүрекше пішінді өрнектер орналасқан.

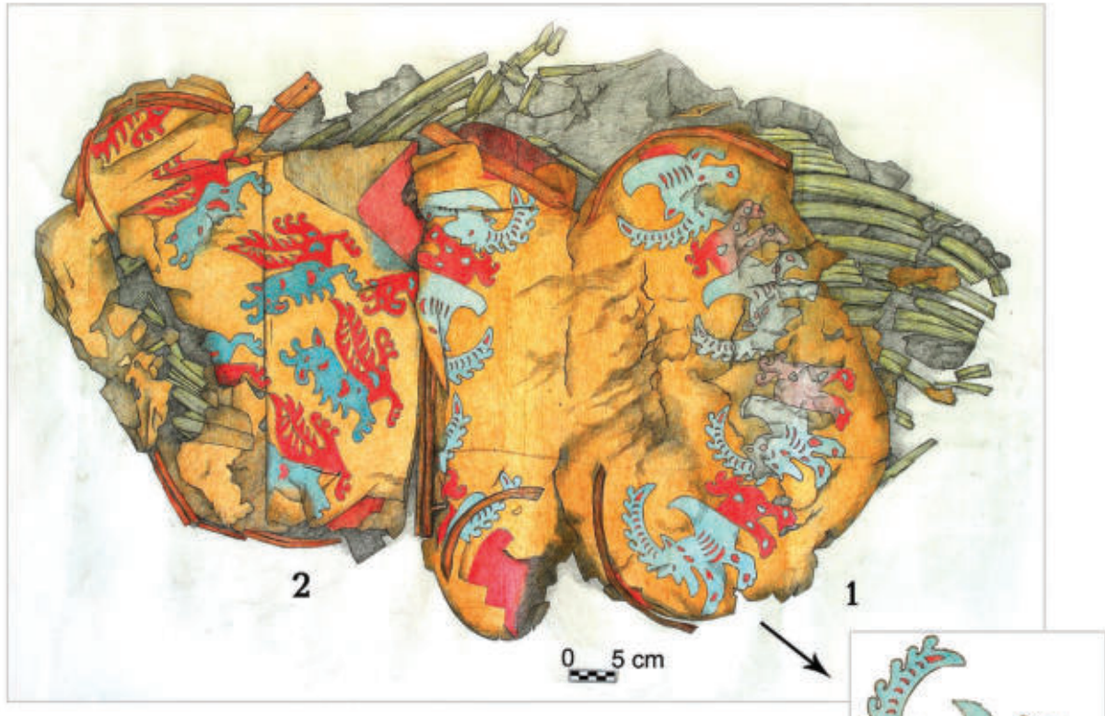
Декоративный кирпич
Глина, глазурь
22,8 × 23,3 × 3 см
Городище Жайык, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ 1150

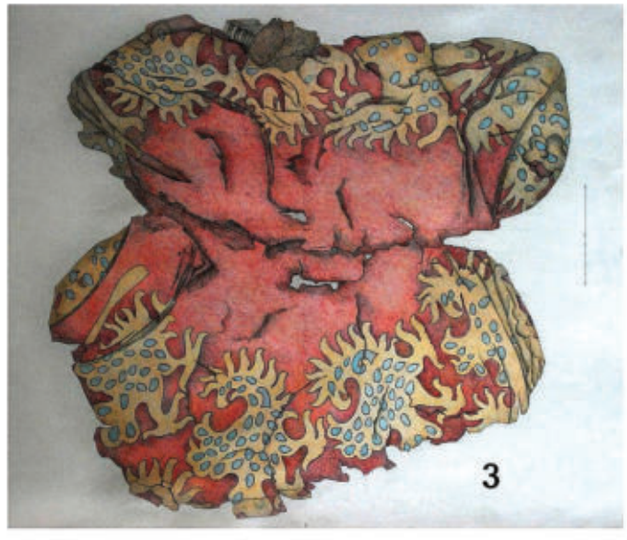
Имеет плотную керамическую массу, стенки румпы отступают от краев, гладкие. Лицевая пластина тщательно и четко проработана, имеет высокое качество росписи по рельефу цветными эмалями. Фон бирюзового цвета. В центре нанесена многолепестковая розетка, пространство вокруг заполнено пышными растительными побегами, образующими сердцевидные фигуры.

Decorative brick
Clay, glaze
22.8 × 23.3 × 3 cm
Ancient settlement Zhayyk, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ 1150

Has a dense ceramic mass, rump walls recede from the edges, smooth. The front plate is carefully and clearly designed, has a high quality painting on the relief with colored enamels. Background of turquoise color. A multi-petal rosette is applied in the center, the space around is filled with lush plant shoots forming heart-shaped figures.

2
1
0 5 cm

3

Ер-тоқым
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Киіз, жіптер, бояу, аппликация
Берел қорымы, 10-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қ. Алтынбековтің жаңғыртпасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. ҚР ҰМ Арх 4603

«А» деп белгіленген жылқы ер-тұрманының жабуы төрт шетінде төрттен бірнен кейін бірі тізбектеле орналасқан салтанат құрған сфинкстер орналасқан. Құрама антропоморфты бейнелер сары түсті киізден аппликация тәсілі арқылы жасалған, түрлі түсті киіз бөліктерінен құралған және жүннен иірілген жіппен жиектеліп тігілген. Сфинкстердің денетұрқы мысық тұқымдас жыртқыштың денесіне ұқсас етіп бейнеленген. Денесінің артқы бөлігі қызыл түсті, алдыңғы бөлігі ашық түсті. Терісінің теңбіл дақтары қондырмалар көмегі арқылы берілген. Жыртқыштың қанаты, мүйізі және құйрығы оның синкретикалық бейнесін күшейте түседі. Жапсарласа орналасқан қанаттарының ұшы жоғары көтерілген, алдыға қарай бас жағына иілген қалыпта бейнеленген. Тұмсығы созылыңқы, төмен қарай бағытталған. Маңдайынан жоғары және артқа қарай серіппе тәрізді тармақтары бар доға пішінді мүйізі көрсетілген. Құлағы жапырақ тәрізді, мойыны жалпақ және иіліп тұр. Бейненің барлық бөлігі ақ түсті жүннен иірілген жіппен жиектелген.

Седельное покрытие
IV–III вв. до н.э.
Войлок, нитки, окрашивание, аппликация
Берел, курган 10, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Реконструкция К. Алтынбекова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. ҚР ҰМ Арх 4603

Седельное покрытие коня «А» украшено изображениями восьми шествующих сфинксов, расположенных друг за другом, по четыре с каждой стороны. Фигурки миксантропоморфных существ выполнены на войлоке желтого цвета в технике аппликации, составленной из разноцветных кусочков войлока, обшитых по краям крученой нитью. Сфинксы изображены с телами кошачьих хищников. Задняя половина туловища красного цвета, передняя светлая. Фактура пятнистого окраса шкуры передана при помощи вставок. Синкретичность образа усиливают крылья, рога и хвост. Крылья с пристроенным кончиком подняты вверх, загнуты вперед к голове. Морда удлиненных пропорций, опущена вниз. От лба верх и назад идет мощный дуговидный рог со спиралевидными отростками, имитирующих выступы годовых колец. Ухо листовидное, широкое с полуовальными вставкой в основании, шея широкая и выгнутая. Все детали изображений оконтурены крученой нитью светлого оттенка.

Saddle Cover
The 4th – 3rd centuries BC
Felt, threads, dyeing, applique
Berel, barrow 10, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
Reconstruction of K. Altynbekov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. ҚР ҰМ Arch 4603

The saddle cover of the horse “A” is decorated with images of eight marching sphinxes, located one after another, four on each side. Figures of mixanthropomorphic creatures are made on yellow felt using an appliqué technique made up of multi-colored pieces of felt sewn around the edges with a twisted thread. Sphinxes are depicted with the bodies of feline predators. The back half of the body is red, the front is light. The texture of the spotted skin color is conveyed using inserts. The syncretism of the image is enhanced by wings, horns and tail. Wings with attached tip raised up, bent forward to the head. Muzzle of elongated proportions, down. From the forehead up and back there is a powerful arcuate horn with spiral processes that mimic the protrusions of annual rings. The leaf-shaped ear is wide with a semi-oval insert at the base, the neck is wide and arched. All details of the images are contoured with a twisted thread of a light shade.

Ер-тоқым әшекейі
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Жүннен иірілген жіптер, өру
9,2 × 7 см
Берел қорымы, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қ. Алтынбековтің жаңғыртпасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ-1 1585

Синкретикалық жануардың бейнесі түріндегі ер-тоқым әшекейі екі қатар етіп иірілген жүн жіпті ілмек тәрізді құралдың көмегімен тоқу арқылы жасалған. Басына мүйізі жалғасқан қиял-ғажайып тіршілік иесінің жалы, бұрымының ұшы сақина тәрізденіп аяқталған, құлаштап тұрған қанаты бар дене тұрқы жылқыға ұқсас, алдыңғы аяқтары көтеріңкі артқы екі аяғын жерге тіреп тұрған құйрығы шашақтанып жасалған. Артқы оң аяғы тұяғы көтеріңкі етіп бейнеленген. Бұйым полихромды, жасау барысында екі түс пайдаланылған, көбіне ашық-қоңыр түс және жасыл түс. Бейненің қанаттарынан басқа бөлігі, арқасы, тұяғы, құйрығының кейбір бөлігі және артқы оң аяғы жасыл түсті жіппен жиектелген. Жануардың бейнесі толықтай ашық-қоңыр түсті жіппен тоқылған.

Декор седла
IV–III вв. до н.э.
Шерстяные нитки, вязание
9,2 × 7 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Реконструкция К. Алтынбекова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ нқ-1 1585

Фрагмент декора седла представлен изображением синкретического животного, выполненного, скорее всего, техникой вязания из шерстяных двойных крученых нитей при помощи специального приспособления наподобие крючка. Фантастическое существо с головой, увенчанной рогами, один из которых выступает сверху от уха; гривой, пряди которой завершаются колечком; лошадиным телом с большими расправленными крыльями, а также хвостом, заканчивающимся кисточкой, изображено стоящим на двух задних конечностях с оторванными от земли передними. Правая задняя нога приподнята таким образом, что копыто поставлено как бы на «цыпочки». Изделие полихромное, в отделке использовано два цвета, преобладающий ярко-коричневый и зеленый. Большая часть изображения, за исключением крыльев, спины, копыт, частично хвоста и правой задней ноги по абрису оконтурена нитью зеленого цвета. Вся фигура животного выполнена ярко-коричневыми нитями.

Saddle decor
The 4th – 3rd centuries BC
Woolen thread, knitting
9.2 × 7 cm
Berel, barrow 11, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
Reconstruction of K. Altynbekov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ нқ-1 1585

A fragment of the saddle decor is represented by a picture of a syncretic animal, most likely made using the technique of knitting from woolen double twisted threads using a special device like a hook. A fantastic creature with a head crowned with horns, one of which protrudes from above the ear; a mane whose strands end with a ringlet; a horse body with large spreading wings, as well as a tail ending with a brush, is depicted standing on two hind limbs with the forelimbs torn off the ground. The right hind leg is raised in such a way that the hoof is set on “tiptoes”. The product is polychrome, two colors are used in the decoration, the prevailing bright brown and green. Most of the image, with the exception of the wings, back, hooves, partly tail and right hind leg along the outline, is outlined by a green thread. The whole figure of the animal is made of bright brown threads.

Бас киім
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Киіз, жіптер, тігу
Берел қорымы, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қ. Алтынбековтің жаңғыртпасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ Арх 4607

Капора тәрізді бас киім екі жақ шетінде қалақша пішінді құлақтары бар, құлақшалардың ұшы дөңгеленген. Бас киімнің ұшы сүйір.

Головной убор
IV–III вв. до н.э.
Войлок, нитки, шитье
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Реконструкция К. Алтынбекова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ Арх 4607

Головной убор в виде капора с двумя спускающимися вниз лопастями, закругленными на концах. Заостренный сверху.

Headdress
The 4th – 3rd centuries BC
Felt, thread, sewing
Berel, barrow 11, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
Reconstruction of K. Altynbekov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ Arch 4607

Headdress in the form of a hood with two descending blades rounded at the ends. Pointed on top.

Шұлық
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Киіз, басу
80 × 20 см
Берел қорымы, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қ. Алтынбековтың жаңғыртпасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ Арх 4608

Киіз шұлық немесе «байпақ», бұл көбіне атқа мінгенде киетін киім ретінде пайдаланылған. Олардың тізе тұсында арнайы қосымша бөліктері болған, шұлықты тартуға және жылуды сақтауға арналған.

Чулок
IV–III вв. до н.э.
Войлок, валяние
80 × 20 см
Берел, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Реконструкция К. Алтынбекова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ Арх 4608

Войлочные чулки или «байпак», которые носили преимущественно всадники. В области колен у них были специальные вставки, которые позволяли не растягиваться чулкам и сохранять тепло.

Stocking
The 4th – 3rd centuries BC
Felt, felting
80 × 20 cm
Berel, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
Reconstruction of K. Altynbekov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ Arch 4608

Felt stockings or “baipak” worn mainly by riders. In the knee area, they had special inserts that allowed them not to stretch stockings and keep warm.

Жібек
VII–IX ғғ.
Мата, тоқыма
1) 8 × 6,5 см, 2) 9 × 7 см
Қарақаба, 9-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қ. Алтынбековтың жаңғыртпасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ Арх 4705

Киімнің шағын ғана мата бөлшектері сақталып қалған.
Ашық-қоңыр түсті жібек, сирек тоқыма.

Шелк
VII–IX вв.
Ткань, ткачество
1) 8 × 6,5 см, 2) 9 × 7 см
Каракаба, курган 9, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Реконструкция К. Алтынбекова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ Арх 4705

Сохранились небольшие фрагменты ткани от одежды.
Шелк светло-коричневого цвета, редкого плетения.

Silk
The 7th – 9th centuries
Fabric, weaving
1) 8 × 6,5 см, 2) 9 × 7 cm
Karakaba, barrow 9, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
Reconstruction of K. Altynbekov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҰМ Арх 4705

Small fragments of fabric from clothes are preserved. Silk of light brown color, sparse weaving.

Самай әшекейлері
Ж.с.д. XV–XIV ғғ.
Алтын, құйма, соғу
1,5 × 10 см
Кенжекөл, 24-оба, Солтүстік-шығыс Қазақстан
В.К. Мерцтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-492/1-28 А3-20/1-28

Бір жарым айналымға оралған бес науалы салпыншақтан тұрады. Топтаманың жоғарғы бөлігі конус тәрізді салпыншақпен аяқталған, ал төменгі жағы құрсаулармен көркемделген, одан дөңгелек дөңестері бар, табанға ұқсас үстеме кесек ілінген төрт құбырлы сым жалғасады.

Височные украшения
XV–XIV вв. до н.э.
Золото, литье, ковка
1,5 × 10 см
Кенжеколь, курган 24, Северо-восточный Казахстан
Раскопки В.К. Мерца
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-492/1-28 А3-20/1-28

Состоят из пяти желобчатых подвесок в полтора оборота. Комплект заканчивался в верхней части конусообразной подвеской, а его нижнюю часть оформляли обоймы, от которых отходили четыре трубчатые пронизки, с привешенной к ним лапчатой привеской с округлыми выпуклостями.

Temporal jewelry
The 15th - 14th centuries BC.
Gold, cast, forged
1.5 × 10 cm
Kenzhekol, The mound 24, North-Eastern Kazakhstan
Excavations of V.K. Merz
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-492/1-28 А3-20/1-28
It consists of five half-turned grooved pendants. It designed in rather narrow contorted strip with rounded endings. If the top of the set has conical pendant, the bottom is designed with beckets. The palmated appendages with circular salience hang on those beckets' extension of four tubular "piercings".

Салпыншақ
Ж.с.д. XII–X ғғ.
Алтын, қола, құйма
d – 4,5 см
Мыңшұңқыр, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-665 ҚРҰМ А3-476

Салпыншақтың имегі тұтаспаған сақинаны құрайтын, қимасында доғал сымнан дөңгелене жасалған. Төменгі жағына екі аттың силуэттік пішіні дәнекерленген. Тұрақты қалыпта, көлемді. Негізіне қарай жуандаған және доғалдана созылған жалы бар мойны көрсетілген, ол маңдайына салбырап түсетін сына тәрізді кекілге ұласады. Тұмсығының ұшы аз ғана қисайып, созылған жолақ тәрізді, көзі дөңгелек пішінде.

Височная подвеска
XII–X вв. до н.э.
Золото, бронза, литье
d – 4,5 см
Мыншункыр, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-665 ҚРҰМ А3-476

С массивной дужкой из округлого в сечении прута, образующего фигуру в виде несомкнутого кольца. Внизу припаяны фигурки двух лошадей, выполнены силуэтно. Поза статичная, массивная. Показаны расширяющая к основанию и вытянутая дугой шея с гривой, переходящая в нависающей надо лбом клиновидную челку. Морда в виде вытянутой полоски с легка загнутым кончиком, глаза округлой формы.

Temporal suspension
The 12th - 10th centuries BC.
Gold, bronze, cast
d - 4.5 cm
Mynshunkyr, Zhetysu
Excavations of K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-665 ҚРҰМ А3-476

With a massive arch of rounded rod in the cross section, forming a figure in the form of an open ring.The silhouettes of figurines of two hourses soldered below. Hourses' pose is static and massive. The neck is broadened to the bottom and elongated as an arc. We can also see that the mane passes into beetling wedge-shaped forelock. Animal have muzzle in form of the line with bended tip and rounded eyes.

Білезік
Ж.с.д. XII–X ғғ.
Алтын, құйма, оймалау
d – 8 см
Айбас дарасы, Орталық Қазақстан
Ә.Х. Марғұланның қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-698/1,2 ҚРҰМ А3-498/1,2

Екі бөліктен тұратын, қимасында іші қуыс дөңгелек сымнан дайындалған түтікшелі білезік. Бір бөлігінің соңы іші қуыс цилиндрлі құлып түрінде жасалған, оған білезіктің екінші бөлігі қондырылған. Құлып сызықтармен түрлендірілген үшбұрыштармен безендірілген.

Браслет
XII–X вв. до н.э.
Золото, литье, гравировка
d – 8 см
Айбас дарасы, Центральный Казахстан
Раскопки А.Х. Маргулана
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-698/1,2 ҚРҰМ А3-498/1,2

Выполнен из двух частей, из округлого в сечении полого прута. Окончание одной части сделано в виде удлиненного цилиндрического полого замка-раструба, куда вставлялась вторая часть браслета. Замок украшен заштрихованными треугольниками.

A bracelet
The 12th - 10th centuries BC.
Gold, cast, engraved
d - 8 cm
Aybas Darasy, Central Kazakhstan
Excavations of A.Kh. Margulan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-698/1,2 ҚРҰМ А3-498/1,2
There are two parts of circular section cored rods. One of the parts' ending is in shape of the cored cylindrical bell-lock to insert second part of the bracelet. The lock is decorated with hatched triangles.

Аса нәзік, әрі күрделі техникамен жасалған, салтанатты ат әбзелінің алтын әшекейі. Жалаулы көмбесі. Ж.с.д. VII–V ғғ. Жетісу
Когтевидная золотая бляшка от парадного конского снаряжения, выполненная особо тонкой и сложной техникой. Жалаулинский клад. VII–V вв. до н.э. Жетысу
The claw-shaped gold plaque from the parade horse equipment, made of particularly thin and complex technique. The Zhalauly treasure. The 7th – 5th centuries BC. Zhetysu.

Тақсай әйел-абызы
Ж.с.д. VI ғ. соңы – V ғ. ортасы
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдықов, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қайта жаңғыртпа жасаған Қ. Алтынбеков

Таксайская женщина-жрица
Конец VI – середина V в. до н.э.
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Реконструкция выполнена К. Алтынбековым

The Taksai female priestess
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavation by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
The reconstruction was carried out by K. Altynbekov

Білезіктер
Ж.с.д VI ғ. соңы – V ғ. ортасы
Алтын
75 × 62 × 6 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-930 БҚОМ № 9241/19
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-931 БКОМ № 997вх

Фантастикалық жыртқыш пен шөпқоректі жануардың бір-біріне шабуыл жасап жатқандай қысқаша көріністің нұсқасы бейнеленген скульптуралық ұшы бар, омега тәрізді пішіндегі білезіктер.
Білезіктер соғылған жұмыр сымнан иілген, екі ұшы бір-біріне кіріктірілген. Олардың соңына фантастикалық жыртқыш пен шөпқоректі жануардың басы бейнеленген іші қуыс мүсіндер дәнекерленген. Фантастикалық жыртқыштар мысық тұқымдас жыртқыштың басы және қошқардың мүйізі секілді бейнеленген. Мүйіз бірсарынды иректеле отырып, құлағының айналасында жартылай сақина түрінде иілген. Шөпқоректі жануардың басы жалпыланып өңделген. Жануардың аузы мен танауы таяз ойықтармен айқындалып жасалған.

Браслеты
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото
75 × 62 × 6 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-930 БҚОМ № 9241/19
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-931 БКОМ № 997вх

Браслеты омеговидной формы со скульптурными наконечниками в виде сокращенного варианта сцены терзания фантастическим существом и травоядного животного.
Браслеты согнуты из кованого прута круглого сечения, два окончания которых заведены друг друга. К их концам припаяны полые фигурки, оформленные в виде голов фантастического хищника и травоядного животного. Фантастические хищники изображены с головой кощачьего хищника и рогами барана. Рога плавно закручены, согнуты вокруг уха в полукольцо. Голова троваядного моделированы обобщенно. Неглубокими углублениями проработаны ноздри и пасть животного.

Bracelets
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Gold
75 × 62 × 6 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ тк2-930 БҚОМ No. 9241/19
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-931 ВКОМ № 997вх

The bracelets are omego shaped with sculpted tips in the form of a shortened version of the scene of a torment by a fantastic creature and a herbivore.
The bracelets are bent out of a forged rod of circular cross-section, the two ends of which are connected to each other. To their ends are soldered hollow figures, designed in the form of the heads of a fantastic predator and herbivore. Fantastic predators are depicted with the head of a fowl beetle and horns of a ram. The horns are smoothly twisted, bent around the ear in a semicircle. The head of the hervivorous is modeled generically. The nares and mouth of the animal have been worked out with shallow depressions.

Самай салпыншақтары
Ж.с.д VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын
h – 21 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-928 БҚОМ №9241/17
№ ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

Салпыншақтың имегі тұтаспаған сақина пішінді, доғал қиылған сымнан жасалған. Оның төменгі бөлігіне негізі кішкене жұмырланған білікшеден тұратын, конус түріндегі ірі салпыншақтар бекітілген. Салпыншақтың үсті тең бүйірлі ұсақ үшбұрышты құрайтын бүршіктермен жабылған, ұштары төменге бағытталған. Дөңгелек бүршіктер иектің салпыншаққа жалғасқан бөлігін көмкеріп, кішкене дөңес жолақ жасайды.
Төменгі қатардағы үшбұрыштардың негізі дәл осындай бүршіктерден тұрады, бірақ көлемі үлкенірек, олар білікшеге жатқызылған. Конустың шеттері бірге дәнекерленген аймақ дөңгелек бүршіктермен көмкерілген, олар үшбұрыштар қатарын жалғастыратын түзу сызықты құрайды. Конустың төменгі бөлігіне көлемді сақиналар бекітілген. Оларға бірнеше буындардан тұратын шынжыр бау қондырылған. Шынжырдың аяқталған жерлеріне көптеген кішкене шарлар, ұштары ұсақ бүршіктермен сәнделген алмұрт тәрізді пішіндер, жүзім шоғы түріндегі ұзартылған дәндер, төртжақты сопақша салпыншақтар бекітілген.
Конустың төменгі бөлігіне екі буынды салпыншақтан тұратын, сымдардан ілмектеліп жасалған екі шынжыр ілінген. Одан әрі шынжырға төменгі және аралық салпыншақтар қадалған.

Подвески височные
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото
h – 21 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-928 БҚОМ №9241/17
№ ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

Дужки в форме несомкнутого кольца, выполнены из округлого в сечении прута. В нижней части к ним крепятся крупные конусовидные подвески с небольшим закругленным валиком в основании. Сверху подвеска покрыта шариками зерни, образующими равнобедренные мелкие треугольники, ориентированные вершинами вниз. Шарики зерни также окаймляют дужку на участке, примыкающем к подвеске и образуют небольшую выпуклую полоску.
Основания нижнего ряда таких же треугольников, но большего размера, покоятся на краю валика. Место, где края конуса были спаяны вместе, покрыто шариками зерни, которые образуют прямую линию, соединяющими ряды треугольников. К нижней части конуса крепятся крупные колечки. В них продеты цепочки из нескольких звеньев. К окончаниям цепочек крепятся многочисленные шарики, фигурки грушевидной формы, окончания которых оформлены мелкой зернью, удлиненные грозди из зерни, четырехгранные подвески овальные формы.
К нижней части конуса подвешены двойные цепочки типа «петля в петлю» из проволки с подвесками из двух звеньев. Далее к цепочке крепились нижние и промежуточные подвески.

Pendant for temple
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Gold
h - 21 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-928 БҚОМ №9241/17
№ ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

Arches in the form of an open ring, made of rounded rod cross-section. In the lower part, large conical pendants are attached to them with a small rounded roller at the base. Above, the suspension is covered with balls of granules, forming isosceles small triangles, oriented vertices down. The balls of the grains also border the arc on the site adjacent to the suspension and form a small convex strip.
The bases of the lower row of the same triangles, but of a larger size, rest on the edge of the roller. The place where the edges of the cone were welded together, covered with balls, grains that form a straight line connecting the rows of triangles. Large rings are attached to the lower part of the cone. There are chains of several links in them. Numerous marbles, pear-shaped figures, endings of which are decorated with small granules, elongated clusters of grains, tetrahedral oval-shaped pendants are attached to the ends of the chains.
To the lower part of the cone, double chains of the «loop-to-loop» type are suspended from the wire with pendants of two links. Further, lower and intermediate suspensions were attached to the chain.

Свастика түріндегі жапсырма әшекейлер (үлкен)
Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын, соғу, бедерлеу, дәнекерлеу
4 × 4 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

Айқын жыртқыш мінезді сипатқа ие, орнитоморф бейнелі, свастика түріндегі, квадрат пішінді әшекейлер. Төрт грифонның басы қырынан қарағандағы пішінде бейнеленген және бірінен соң бірі айналдыра орналастырылған, ортасындағы дөңесті шеңбердің айналасында айналма композициясын тұйықтайды және ол өңделген білікшемен жиектелген.

Нашивные бляшки в виде свастики (большие)
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото, ковка, тиснение, пайка
4 × 4 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

Бляшки подквадратной формы, свастикообразные с орнитоморфным изображением, носящим подчеркнуто хищный характер. Четыре головы грифонов изображены в профиль и помещены друг за другом по кругу, замыкая композицию в круговом вращении, вокруг выпуклой окружности по центру и проработанным валиком обрамляющим ее.

Nasal plaques in the form of swastiks (large)
The end of the 6th – the middle of the 5th century BC
Gold, forging, stamping, soldering
4 × 4 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

Plaques are square-shaped, swastika-shaped with an ornithomorphic image bearing an emphatically predatory character. Four heads of griffins are depicted in profile and placed one behind the other in a circle, closing the composition in a circular rotation, around the convex circle in the center and worked out by a roller framing it.

Бүктетілген мысық тұқымдас жыртқыш бейнелі әшекей
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1,7 × 1,4 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1852 А3-206

Көлемді. Жыртқыштың мүсіні ашық сақина пішінінде жасалған. Дене тұрқы біркелкі жуандықта сомдалған, басы және денесінің алдыңғы бөлігі бір шама көлемдірек. Аяқтары бүгулі қалыпта және аяғының ұштары дөңгелек етіп бедерленген. Көзі және танауы осылай шағын шеңбер түрінде бейнеленген. Басы ықшам және төртбұрыш пішінді. Аузы ашық. Құлағы тамшы пішіндес. Құйрығы жіңішке, ұзын және ұшы дөңгеленіп бедерленген.

Нашивка в виде фигуры кошачьего хищника
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1,7 × 1,4 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1852 А3-206

Обьемная. Фигура животного образует несомкнутое кольцо. Тело имеет практически одну толщину, немного более массивными изображены передняя часть тела и голова. Ноги согнуты, заканчиваются округлыми выемками с выделенным бортиком. Таким же образом, но меньших размеров, выполнены глаз и ноздря. Голова небольшая, квадратная. Пасть приоткрыта. Ухо капле-видной формы. Хвост узкий, длинный, заканчивается также округлой выемкой.

Stripe in the form of a feline predator
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
1,7 × 1,4 cm
Taldy-II, The mound 2, Central Kazakhstan
Excavations of A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1852 А3-206

Volumetric. The figure of the animal forms an open ring. The body has almost one thickness, a slightly more massive image of the front of the body and the head. Legs are bent, end with rounded notches with a prominent edge. In the same way, but smaller, the eye and nostril are performed. Head small, square. The mouth is ajar. The ear is teardrop shaped. The tail is narrow, long and ends with a round notch.

Әшекейлер (ворворка)
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1) 1,8 × 1,2 × 0,8 см
2) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
3) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
4) 1,3 × 0,9 × 0,8 см
5) 1,3 × 0,8 × 0,6 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ тк1-1863/1-5 АЗ-217/1-5

Арасындағы біршама көлемді әшекей ақбөкеннің басы бейнесінде безендірілген. Дөңкейген бет келбеті, дөңгеленген көздері және бедерленген мүйіздері анық көрінеді. Қалған әшекейлерді төрт барыстың сұлбасы суреттелген. Бұйымдардың көлемі өте ұсақ болғанына қарамастан бейнелер жақсы бедерленгендіктен анық көрінеді. Аңдар бір қырынан бейнеленген. Қысқа, әрі көлемді басы, қайратты кекілі, тарамыс денесі, біріктірілген аяқтары және ұзын құйрығы көрсетілген. Аузы ашық, төменгі және жоғарғы азулары өткір. Құлақтары тамшы пішіндес. Аяғының тырнақтары көлемді, өткір және ұшы аздап қайрылған. Құйрығының ұшы қайырылған.

Ворворки
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1) 1,8 × 1,2 × 0,8 см
2) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
3) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
4) 1,3 × 0,9 × 0,8 см
5) 1,3 × 0,8 × 0,6 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1863/1-5 АЗ-217/1-5

Наиболее крупный предмет украшен головками сайгаков. Отчетливо фиксируется горбоносая морда, округлый глаз и рог с рифленой поверхностью. На поверхности остальных ворворок изображена вереница из четырех тигров. Несмотря на чрезвычайно небольшие размеры предметов, изображения выполнены детально и просматриваются очень хорошо. Животные изображены в профиль. Показаны короткая массивная голова, мощная холка, поджарое тело, сведенные вместе ноги, длинный хвост. Пасть приоткрыта, сверху и снизу – по заостренному клыку. Ухо каплевидной формы. На ногах крупные острые когти, немного закругленные, крайние при этом ориентированы окончаниями друг к другу. Хвост образует на окончании спираль.

Warwares
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
1) 1,8 × 1,2 × 0,8 cm
2) 1,4 × 0,9 × 0,7 cm
3) 1,4 × 0,9 × 0,7 cm
4) 1,3 × 0,9 × 0,8 cm
5) 1,3 × 0,8 × 0,6 cm
Taldy-II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ тк1-1863/1-5 АЗ-217/1-5

The largest object is decorated with saiga heads. The hump-nosed muzzle, a rounded eye and a horn with a corrugated surface are clearly fixed. On the surface of the remaining piles there is a string of four tigers. Despite the extremely small size of objects, images are executed in detail and viewed very well. Animals are depicted in profile. Shown a short massive head, a powerful withers, a lean body, legs together, a long tail. The mouth is ajar, top and bottom – along a pointed canine. The ear is teardrop shaped. On the legs are large pointed claws, slightly rounded, the extreme ones are oriented with endings towards each other. The tail forms a spiral at the end.

Жапсырма әшекей
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
4,39 × 2,43 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1867 А3-221

Жапсырманың пішіні S-тәрізді. Беті полиморфты өрнектермен безендірілген.

Бляха
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
4,39 × 2,43 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1867 А3-221

Бляха имеет S-образную форму. Лицевая сторона украшена полиморфным орнаментом.

Plaque
The 5th – 4th centuries BC
Gold, stamping
4,39 × 2,43 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1867 А3-221

The plate has an S-shape. The front side is decorated with polymorphic ornament.

Сырға
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма, бүршіктеме
2,27 × 1,6 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1869 А3-223

Жуан алтын сымнан жасалған, ашық сақина түріндегі сырғалығы бар сырға. Сырғалықтың төменгі жағына, тысы ұсақ түйіршіктермен көмкерілген конус пішінді салпыншақ бекітілген. Конустың табанында жіп өтетін тесігі бар төрт тоғасы бар.

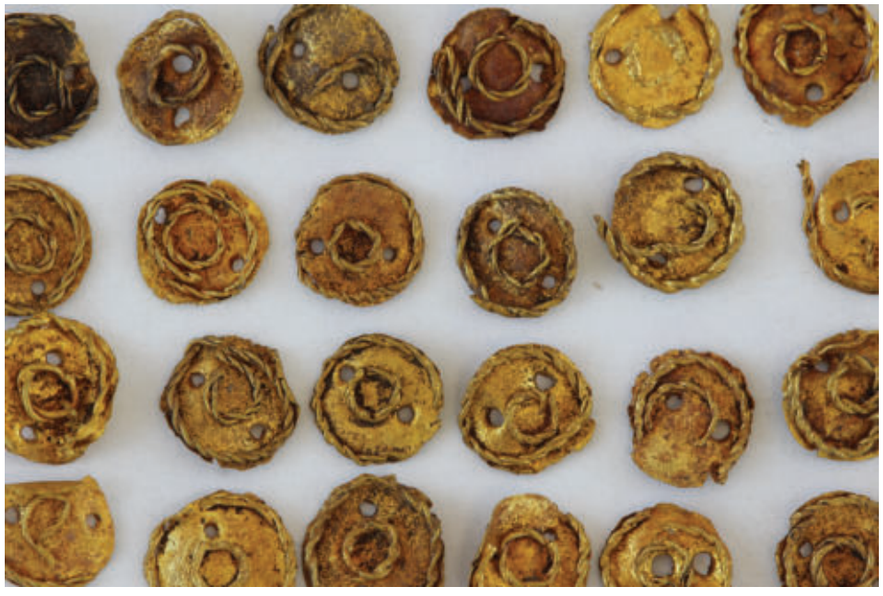
Серьга
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье, зернь
2,27 × 1,6 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1869 А3-223

Серьга с массивной дужкой из округлого в сечении прута, образующего фигуру в виде несомкнутого кольца. Внизу к дужке крепится крупная подвеска конусовидной формы, покрытая мелкой зернью. На округлой площадке конуса по краю размещены мелкие отверстия с неровными очертаниями.

Earring
The 5th – 4th centuries BC
Gold, casting, granulation
2,27 × 1,6 cm
Taldy-II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1869 А3-223

Earring with a massive bow of rounded in the cross section of the rod, forming a figure in the form of an open ring. At the bottom of the shackle is attached a large suspension cone shaped, covered with fine grains. On the rounded area of the cone along the edge there are small holes with uneven outlines.

Тігілмелі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
d – 0,55 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1878/1-2312 АЗ-231/ 1-2312

Тігуге арналған екі тесігі бар, дөңгелек пішінді алтын әшекейлер.

Пронизи
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
d – 0,55 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1878/1-2312 АЗ-231/1-2312

Округлой формы с отверстиями для пришивания.

Pierce
The 5th – 4th centuries BC
Gold, stamping
d – 0,55 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМтк1-1878/1-2312 АЗ-231/1-2312

Round shape with holes for sewing.

Барыстың мүсіні түріндегі бедерлі әшекей
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптау
8,2 × 5,2 см
Қарашоқы, 1-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1886 А3-239

Жыртқыш тұрған қалыпта бір қырынан бейнеленген. Қысқа, әрі көлемді басы, қайратты кекілі, тарамыс денесі және біріктірілген аяғы, ұзын құйрығы суреттелген. Аузы ашық, төменгі және жоғарғы азу тістері өткір. Құлақтары тамшы пішіндес етіп ойылған және үшкірленген ұштары төмен қараған. Аяқтарында өткір үлкен тырнақтары бар, шеткі тырнақтарының ұштары бір-біріне қарсы қайырылған. Құйрығының ұшы қайрылып серіппе тәрізді пішінде суреттелген. Құйрығы мен артқы аяғын жалғастырып тұрған түзу жалғауышы бар. Аңның мүсіні әртүрлі пішіндегі ойынды өрнектермен безендірілген. Денесінде орналасқан ойынды өрнектер S-пішінді етіп суреттерген оюларды құрайды.

Ажурное украшение в виде фигуры тигра
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
8,2 × 5,2 см
Карашокы, курган 1, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1886 А3-239

Животное изображено стоящим в профиль. Показаны короткая массивная голова, мощная холка, поджарое тело, сведенные вместе ноги, длинный хвост. Пасть приоткрыта, сверху и снизу – по заостренному клыку. Ухо прорезное, каплевидной формы, ориентировано острым окончанием вниз. На ногах крупные острые когти, немного закругленные, крайние при этом ориентированы окончаниями друг к другу. Хвост образует на окончании спираль. Имеется небольшая ровная перемычка, соединяющая хвост с задними ногами. Фигура животного покрыта прорезями различной формы: в виде удлиненных завитков с одним зубчатым краем, простых завитков, треугольников. Завитки, размещенные посередине тела, образуют S-видную фигуру.

Openwork decoration in the form of a tiger figure
The 5th – 4th centuries BC
Gold, stamping
8,2 × 5,2 cm
Karashoky, The mound 1, Central Kazakhstan
Excavations of A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1886 А3-239

The animal is depicted standing in profile. Shown a short massive head, a powerful withers, a lean body, legs together, a long tail. The mouth is ajar, top and bottom – along a pointed canine. The ear is incisive, teardrop shaped, oriented with a sharp end down. On the legs are large pointed claws, slightly rounded, the extreme ones are oriented with endings towards each other. The tail forms a spiral at the end. There is a small straight jumper that connects the tail to the hind legs. The figure of the animal is covered with slits of various shapes: in the form of elongated curls with one serrated edge, simple curls, triangles. Curls placed in the middle of the body form an S-shaped figure.

Таутеке мүйізді қанатты аттардың мүсіндері
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
16,5 × 10,6 × 1,8 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-2082 А3-418

Бас киімнің негізгі элементтерінің бірі. Мүсіннің негізі – алтын төсемшелермен оралған ағаш. Алтын жапсырмалар бір-бірімен жақсылап қиюластырылған және ағаш негізге ұсақ қола шегелермен бекітілген екі бойлық бөліктен құралған. Мүйіздері мен құлақтары бөлек дайындалған және бастың ойықтарына, ал құс қанаттары – жауырын ойықтарына қондырылған.

Протомы крылатых коней с рогами козла
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
Размер 16,5 × 10,6 × 1,8 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-2082 А3-418

Основа скульптуры – дерево, обкладка из листового золота. Вырезанные из дерева протомы коней сохранились полностью. Золотая обкладка состоит из двух продольных половинок, хорошо подогнанных друг к другу и крепившихся к деревянной основе мелкими бронзовыми гвоздиками. Рога и уши изготовлены отдельно и вставлены в прорези на голове, птичьи крылья – в прорези на лопатках.

Protocols of winged horses with the horns of a goat
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
Size 16.5 × 10.6 × 1.8 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by KA Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-2082 А3-418

The basis of the sculpture is wood, a plate of gold leaf. Cut out of the tree protoms horses remained completely. The gold plate consists of two longitudinal halves, well fitted to each other and fastened to a wooden base with small bronze studs. Horns and ears are made separately and inserted into the slots on the head, bird wings - in the slots on the shoulder blades.

«Алтын адамның» киімі мен қарулануының қайта жаңғыртпасы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Металл, күдері, қалыптама
228 × 65 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қайта жаңғыртпа авторы: К.А. Ақышев, В. Садомсков
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-521/537

Есік обасының қазба жұмыстары Жетісу сақ көсемдерінің қалай киінгенін анықтауға мүмкіндік берді. «Алтын адам» биік үшкір, артында мойынды қорғайтын құламасы бар бас киім; оңнан солға қарай қаусырынатын, мыңдаған сәндік алтын таналар жабыстырылған қысқа қызыл күдері күртеше; қызыл жіңішке шалбар мен қонышы таналармен көмкерілген қысқа жұмсақ етік киген. Жеңдерінің қайырмасы мен күртешенің етектерін жолбарыстың басы бейнеленген тікбұрышты плакеткалар безендірген. Алтын күртешенің ішінен жұқа жейде киген. Көсем «жылқы-бұғы-грифон» бейнеленген жапсырмалары бар көлемді белдік жиынтығымен буынған. Белдіктің баулары алдыңғы жағынан түсірілген. Белдіктің оң жағына ақинақ бекітіліп; пышақтың соңы жамбасына қарай байланған. Сол жағында ұзын семсер ілінген. Сондай-ақ қабірге алтын таспамен оралған сапты қамшы қойылған.
Есік обасының алтын костюмі көсемнің жоғары әлеуметтік мәртебесін білдірді. Бұл қызыл («отты»), алтын (күн) бояуымен, қасиетті ою-өрнектермен және атрибуттармен (мойын алқасы, жүзік, белдік, қару, салт-жоралық ыдыс және т.б.) көрсетілді.

Реконструкция одежды и вооружения «Золотого человека»
V–IV вв. до н.э.
Металл, замша, штамповка
228 × 65 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Авторы реконструкции К.А. Акишев, В. Садомсков
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-521/537

Раскопки Иссыкского кургана позволили выяснить, как были одеты вожди саков Жетысу. «Золотой человек» носил высокий остроконечный кулах с нащечными лопастями и языком, защищающим шею сзади; короткую красную замшевую куртку, запахнутую справа налево, на которую были нашиты тысячи декоративных золотых бляшек; красные узкие штаны и короткие мягкие сапоги с обшитыми бляшками голенищами. Обшлага рукавов и полы куртки украшали прямоугольные плакетки с изображением тигриных голов. Под золотую куртку одевалась тонкая рубашка. Вождь подпоясывался массивным наборным поясом с изображениями на накладках «коне-олене-грифонов». Завязки пояса спускались спереди. Справа к поясу крепился акинак; конец ножен подвязывался к бедру. Слева на портупее висел длинный меч. В могилу была также положена плеть с рукоятью, обернутой золотой лентой.
Иссыкский золотой костюм свидетельствует о высоком социальном статусе вождя-жреца. Подчеркивалось это и красной («огненной»), золотой (солнечной) окраской, сакральными орнаментами и атрибутами (гривна, перстни, пояс, оружие, ритуальная посуда и т. д.).

Reconstruction of clothing and weapons of the “Golden Man”
The 5th – 4th centuries BC
Metal, suede, stamping
228 × 65 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations of K.A. Akyshev
The authors of the reconstruction are K.A. Akishev, V. Sadomskova
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-521 / 537

The excavations of the Issyk Kurgan made it possible to find out how the leaders of the Sakas Zhetysu were dressed. The “golden man” wore a high, pointed kulah with paddle blades and tongue protecting the neck from behind; a short red suede jacket, worn from right to left, on which thousands of decorative gold plaques were stitched; red tight pants and short soft boots with studded boot tops. The cuffs of the sleeves and the floor of the jacket were decorated with rectangular plaques with the image of tiger heads. A thin shirt was worn under a gold jacket. The leader girdled with a massive dial-up belt with images on the horse-deer griffin plates. Ties of a belt went down in front. To the right of the belt was attached akinak; The end of the scabbard was tied to the thigh. On the left, a long sword hung on a harness. A whip was also put in the grave with a handle wrapped in a golden ribbon.
The Issyk gold costume indicates the high social status of the leader priest. This was emphasized with a red (“fiery”), gold (solar) color, sacral ornaments and attributes (hryvnia, rings, belt weapons, ritual dishes, etc.).

Тау шыңындағы барыс түріндегі әшекей, оң жағы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
7,2 × 8,5 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1804 А3-158

Барыстың бейнесі мен тау шыңдарының сұлбасы композициялық тұрғыда біртұтас бейнені құрайды. Барыс артқы аяғының бірінде тұр, денесі ортаңғы бөлігінде айналып бұрыла бейнеленген және тігінен қойылған, кеудесі табиғи емес түрде артқа бұрылған, ал алдыңғы аяқтары сес көрсеткендей жоғары көтерілген. Мойыны созыңқы, азуы ақсиған, мұрны тыжырайған, доғал құлағы жымырайған, көздері мен бет сүйегі қуысталып бейнеленген. Жыртқыштың төменге салбыраған ұзын құйрығы ұшында дөңгелене жиырылған.

Бляха в виде барса на горной вершине, правая сторона
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
7,2 × 8,5 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1804 А3-158

Изображение барса и схематизированный мотив горной вершины составляют в композиционном плане единое целое. Барс стоит на одной задней ноге, туловище перекручено в средней части и поставлено вертикально, торс противоестественно вывернут назад, а передние лапы угражающе подняты вверх. Шея вытянута, пасть оскалена, нос сморщен, округлое ухо прижато, глаза и скулы обозначены выемкой. Длинный опущенный вниз хвост хищника на конце загнут в кольцо.

A plate in the form of a leopard on a mountain peak, the right side
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
7.2 × 8.5 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1804 А3-158

The image of the leopard and the schematic motif of the mountain peak make up a single whole in the composition plan. Leopard stands on one rear leg, the body is twisted in the middle and placed vertically, the torso is unnaturally turned back, and the front paws are raised gently upward. The neck is outstretched, the mouth is bared, the nose is wrinkled, the round ear is pressed, the eyes and cheekbones are marked with a notch. The long, downturned tail of the predator at the end is bent into the ring.

Барыс бейнесіндегі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
5,5 × 3,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР¥Мтк1-1806 АЗ-160; ҚР¥Мтк1-1807 АЗ-161

Бас киімнің әшекейлері. Барыс артқы аяқтарында тұрған түрде бейнеленген, алдыңғы аяқтары жоғары көтерілген. Басы артқа бұрылып тұр, құйрығы аяқтарының арасынан шығарылған және құйрығының ұшы дөңгелене оратылған, тұмсық әлпеті «күлімдеген» кейіпте. Аяқтарындағы қанат тәріздес шығыңқы дөңесте, құйрығының ұшында және тау шыңдарының бейнелерінде киімге тігуге арналған тесіктер бар.

Бляхи в виде барсов
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
5,5 × 3,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР¥Мтк1-1806 АЗ-160; ҚР¥Мтк1-1807 АЗ-161

Барс изображен в стойке на задних лапах, передние подняты вверх. Голова повернута назад, хвост пропущен между ног и конец хвоста свернут в кольцо, выражение морды «смеющееся». На лапах, на крыловидном выступе, на конце хвоста, на изображениях горных вершин имеются отверстия для пришивания.

Bags in the form of leopards
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
5.5 × 3.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР¥Мтк1-1806 АЗ-160; ҚР¥Мтк1-1807 АЗ-161

Leopard is depicted in a rack on hind legs, front ones are raised upwards. The head is turned back, the tail is passed between the legs and the end of the tail is rolled into a ring, the expression of the muzzle is “laughing”. On the paws, on the pterygium, at the end of the tail, on the images of the mountain peaks there are holes for sewing.

Мойын алқасы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
Диаметр – 13 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1784 АЗ-138

Алқа сақина, түтік тәріздес және ажыратылмалы түріндегі әшекейлерге жатады. Үш жарым айналымды спираль тәрізді. Алқаның негізгі бөлігіндегі түтікшелердің ұштары, топсаның алынбалы бөлігінің төлкелері – ұштары қондырылатын кең ернеу, басқа қосымша бекіткіштері жоқ. Түтікшелердің ұштары барыстардың бас мүсіндері түріндегі ұштықтармен аяқталады.

Гривна – нашейное украшение
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
Диаметр – 13 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1784 АЗ-138

Гривна относится к типу кольчатых, трубчатых и разъемных. Имеет форму спирали в три с половиной оборота. Концы трубок основной части гривны представляют собой раструбы, в которые вставляются концы – втулки съемной части шарниров, других дополнительных креплений нет. Концы трубок заканчиваются наконечниками в виде скульптурных головок барсов.

Hryvnia - a necklace decoration
The 5th - 4th century BC.
Gold, castings
Diameter - 13 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1784 АЗ-138

Grivna refers to the type of annular, tubular and detachable. It has the form of a spiral in three and a half turns. The ends of the tubes of the main part of the hryvnia are the mouths into which the ends are inserted - the hubs of the removable part of the hinges, there are no other additional fasteners. The ends of the tubes end in tips in the form of sculpted heads of leopards.

Тік тақтайшалар арасындағы жолбарыстың басы түріндегі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
4,4 × 3 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1762/1-57 АЗ-116/1-57

Тігінен қойылған жұқа жолақ тақтайшалар арасындағы жолбарыстың қарсы қарап тұрған басы түріндегі қапсырмалар. Осы түрдегі қапсырмалармен шекпеннің жағасын және өңірлерін көмкеріп тіккен. Жолбарыс тұмсығының морфологиялық ерекшеліктері айтарлықтай анық берілген. Мұрны, көздері, азуы, ұрты, мұрты, қабағы мен маңдай сызықтары қысып жаншулар және сыртқа шығыңқы дөңес қырлармен келтіру арқылы орындалған. Құлақтары симметриялы орналасқан.

Бляхи в виде головы тигра между вертикальными планками
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
4,4 × 3 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1762/1-57 АЗ-116/1-57

Бляхи в виде головы тигра, изображенного в анфас между вертикальными планками (пятьдесят девять). Бляхами этого типа были обшиты ворот и борта кафтана. Морфологические особенности морды тигра переданы достаточно четко. Нос, глаза, пасть щеки, усы, брови и морщины лба выполнены в виде сочетания разных форм вдавлений и выпуклостей. Уши расположены симметрично.

Plaques in the form of a tiger's head between vertical slats
The 5th - 4th century BC.
Gold, stamping
4.4 × 3 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1762/1-57 АЗ-116/1-57

Plaques in the form of a tiger's head, depicted in full-face between vertical slats (fifty-nine). Blanks of this type were sheathed gates and sides of the caftan. Morphological features of the muzzle of the tiger are transmitted quite clearly. The nose, eyes, cheeks, whiskers, eyebrows and forehead wrinkles are made in the form of a combination of different forms of impressions and bulges. The ears are arranged symmetrically.

Көлденең тақтайшалар арасындағы жолбарыстың басы түріндегі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
3,8 × 3,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1763/1-58 АЗ-117/1-58

Тікбұрыш пішінді жұқа жолақ тақтайшалар бедерлі, олардың әрқайсысында бес-бестен үшбұрышты көлемді қырлы дөңестер бар және бұрыштарында шекпен матасына тігуге ыңғайлы төрт саңылау бар. Жолбарыс тұмсығының морфологиялық ерекшеліктері айтарлықтай анық берілген. Мұрны, көздері, азуы, ұрты, мұрты, қабағы мен маңдай сызықтары қысып жаншулар және сыртқа шығыңқы дөңес қырлармен келтіру арқылы орындалған. Құлақтары симметриялы орналасқан. Осы түрдегі қапсырмалармен шекпеннің етегі, сондай-ақ жеңдерінің төменгі және жоғарғы жақтары (білектері) тігілген.

Бляхи в виде головы тигра между горизонтальными планками
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
3,8 × 3,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1763/1-10 АЗ-117/1-10

Бляхи в виде головы тигра, изображенного в анфас между горизонтальными планками (пятьдесят четыре). Бляхами этого типа были обшиты полы кафтана, а также низ и верх (у предплечья) рукавов. Морфологические особенности морды тигра переданы достаточно четко. Нос, глаза, пасть щеки, усы, брови и морщины лба выполнены в виде сочетания разных форм вдавлений и выпуклостей. Уши расположены симметрично. Планки прямоугольной формы, рифленые, каждая из них имеет по пять объемных треугольных выступов и по четыре отверстия по углам для пришивания к ткани кафтана.

Plaques in the form of a tiger's head between horizontal slats
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
3.8 × 3.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1763/1-10 АЗ-117/1-10

Plaques in the form of a tiger's head, depicted in full-face between the horizontal slats (fifty-four). Blanks of this type were sheathed the caftan floors, as well as the bottom and top (forearm) of the sleeves. Morphological features of the muzzle of the tiger are transmitted quite clearly. The nose, eyes, cheeks, whiskers, eyebrows and forehead wrinkles are made in the form of a combination of different forms of impressions and bulges. The ears are arranged symmetrically. The strips are rectangular, corrugated, each of them has five volumetric triangular projections and four holes in the corners for sewing to the caftan fabric.

Қырынан жатқан бұғы түріндегі белбеудің қапсырмалары. Горельеф
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма, бедерлеу, шекіме
4,4 × 8,6 см; 4,4 × 8,5 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

Құйылған қапсырмалар бедерлеу және нақыштау әдісімен жасалған. Бейне қатты нақышталған, бірақ жануардың түр ерекшеліктері еркін оқылады. Жатқан қалпында бейнеленген. Алдыңғы аяқтарының тұяқтары артқы аяқ тұяқтарының сыртқы жағына жанаса тиетіндей өрнектеліп жасалған. Екінші аяқ жұптарының сұлбалары біріншісімен жапсарлас көрініп тұр. Тұяқтары сүйірленген және аяқтарынан екі жолақпен белгіленіп бөлінген. Алға қарай иілген арық денесінің бүкіл салмағы алдыңғы аяқтарға түскендей әсер қалдырады, оны сауырының көтеріліп, артқы аяқтарының жартылай иілгенінен байқауға болады. Грифонның басы мүйіздердің өзегімен жалғанған. Жылқы үлгісіндегі құйрығы жалпақ және үлпілдек, үш тұтамға таралған. Құйрығы құйымшақ тұсынан аяққа дейін түседі де, сол жерден жоғарыға кілт иіліп мүйіздің шетімен ұштасып кетеді. Жақтаудың ішкі жағындағы бұрыштарынан айылбасты белбеуге бекіту үшін қызмет ететін тікбұрыш пішінді төрт күміс ілмектер қондырылған.

Бляха-накладки ремня в виде лежащего оленя в профиль. Горельеф
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье, тиснение, чеканка
4,4 × 8,6 см; 4,4 × 8,5 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

Бляха литая, проработана тиснением и чеканкой. Изображение сильно стилизовано, но при этом видовые особенности животного читаются свободно. Изображен в лежащей позе. Ноги поджаты так, что копыта передней ноги касаются внешней стороны копыта задней ноги. Контуры другой пары ног выступают над первой. Копыта заострены и отделены от ног двумя полосками. Поджарое туловище изогнуто, вся тяжесть тела перемещена на переднюю ногу, что создает впечатление приподнятости крупа на полусогнутых задних ногах. Голова грифона соединена со стержнем рогов. Хвост на манер лошадиного широк и пышен, расчесан на три пряди. Хвост от крестца опускается к ногам, затем загибается круто вверх, соединяясь с кончиком рогов. С внутренней стороны по углам рамки припаяны четыре серебряные петельки прямоугольной формы, служащие для прикрепления бляхи к ремню.

Plaque-lining strap in the form of a reclining deer in profile. High relief
The 5th - 4th century BC.
Gold, casting, embossing, embossing
4.4 × 8.6 cm; 4.4 × 8.5 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

The plate is cast, worked with embossing and embossing. The image is strongly stylized, but the animal's specific features are read freely. It is depicted in a lying pose. The legs are pinched so that the hoofs of the front leg touch the outside of the foot of the hoof. The contours of the other pair of legs protrude above the first. The hooves are pointed and separated from the legs in two strips. The fleshy body is curved, the whole weight of the body is shifted to the front leg, which gives the impression of a raised croup on the half-bent hind legs. The head of the griffin is connected to the rod of the horns. The tail in the manner of the horse is wide and pompous, combed into three strands. The tail from the rump descends to the legs, then bends steeply upward, connecting with the tip of the horns. On the inner side of the corners of the frame are soldered four silver loops of rectangular shape, serving to attach the plate to the strap.

Қанжар қынының жылқы бейнесіндегі қаптама әшекейі
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
15 × 4,1 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1785 А3-139

Қапсырма – қанжар қынының астыңғы жіңішке бөлігінің әшекейі. Жақтауды айнала қоршаған жолақ бедерлі. Жақтаудың ішінде денесінің орта тұсынан артқы аяқтары жоғары қарай қайқайып келтірілген аттың пішіні орналасқан. Бейне қырынан қарағандағы пішінде берілген және барлық бөлшектері қатты тәптіштеліп жасалған. Аттың басы үлкен, құлақтары жымқырылған, алдыңғы аяқтары алдына қарай сермеген күйде, ал артқы аяқтары бүгілген күйде. Құйрығы екі ұшталған және екіге өрілген. Бұл қапсырмада да біріншідегі сияқты ешқандай бейнемен толтырылмаған белбеудің қапсырма-үлестіргіштері үшін қалдырылған орны бар.

Накладка на кинжал в виде фигуры лошади
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
15 × 4,1 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан
Инв. № ҚРҰМтк1-1785 А3-139

Бляха-накладка – украшение узкой нижней части ножен кинжала (одна). Она удлиненно-прямоугольной формы, ее нижний конец закруглен по форме ножен, а верхний заострен под тупым углом. Лента, обрамляющая рамку, рифленая. Внутри рамки расположена фигура лошади, туловище которой перекручено в средней части таким образом, что задние ноги оказались повернутыми вверх. Изображение дано в профиль и сильно детализировано. У лошади небольшая голова с прижатыми ушами, передние ноги выброшены вперед, а задние согнуты. Хвост раздвоен и заплетен в две косы. Эта бляха, так же как и первая, имеет свободное, не заполненное изображением место, оставленное для блях-распределителей ремней.

Dagger in the shape of a horse
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
15 × 4.1 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМтк1-1785 А3-139

Plaque-lining - decoration of the narrow lower part of the sheath of the dagger (one). It is elongated-rectangular, its lower end is rounded in the shape of its scabbard, and the upper end is pointed at an obtuse angle. Ribbon framing the frame, corrugated. Inside the frame is a figure of a horse whose body is twisted in the middle part in such a way that the hind legs are turned upwards. The image is given in profile and is very detailed. The horse has a small head with pressed ears, the front legs are thrown forward, and the back legs are bent. The tail is bifurcated and braided into two braids. This badge, as well as the first, has a free, not filled with the image of the place left for the belt distributors.

Қанжар қынының бұлан бейнесіндегі қапсырмасы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
5,5 × 13,4 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1786 А3-140

Қапсырма – қынның жоғары бөлігінің қаптама-әшекейі. Бедерлі жіңішке алтын жолақпен көмкерілген сопақша бүйрек тәрізді жақтаудың ішінде денесі орта бөлігінен бұралып, артқы аяқтары жоғары жаққа қарап айналып кеткен бұланның бейнесі орналасқан. Алдыңғы аяқтары алдына қарай созыла сермелген. Басын алдына қарай соза ұмтылған, онда бұғыға тән кең қалақшалы мүйіздері, дөңгелене бұралған ұштары бар екі мүйіз өскіндері кескінделген.

Накладка на кинжал в виде фигуры лося
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
5,5 × 13,4 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А.Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1786 А3-140

Бляха-накладка – украшение верхней части ножен (одна). Внутри овальной почковидной рамки, образованной узкой рифленой золотой лентой, помещено изображение лося, туловище которого перекручено в средней части таким образом, что задние ноги оказались повернутыми вверх. Его передние ноги выброшены вперед. Голова лося на вытянутой шее устремлена вперед, на ней типичные лосиные рога с широкими лопастями, два изогнутых отростка концы которых закручены в кольцо, зависают.

Dagger in the form of an elk figure
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
5.5 × 13.4 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations of K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1786 А3-140

Plaque-lining - decoration of the upper part of the scabbard (one). Inside the oval kidney-shaped frame formed by a narrow ribbed gold ribbon, an image of an elk is placed, whose body is twisted in the middle part so that the hind legs are turned upwards. His front legs are thrown forward. The head of an elk on an elongated neck is directed forward, with typical elk horns with wide blades, two curved processes whose ends are twisted into a ring, hang.

Қиял-ғажайып аң бейнесі түріндегі үшөлшемді әшекей
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою
9,5 × 7,3 × 5 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ПМО тк4-5554

Өрнек композициясы жатқан қалпында бедерленген қиял ғажайып аңның көлемді мүсінінен және оның аяқ жағында қарама-қарсы сомдалған самұрықтың бастарынан құралған. Қиял-ғажайып аңның дене тұрқы құйрығы қайрылып тұрған мысық тектес жыртқыштың денесі және басы полиморфты. Басы нақышты, жыртқышқа тән, қоңқақ танаулы бет әлпет, сопақша көлемді көз және жапырақша пішінді кішкене құлақтары бедерленген.
Ұзын мойынды самұрықтың басы иіліп, күрделі өрнекті көрсетіп тұр. Тұмсығы көлемді және төмен қарай иіліп тұр. Жалы қысқа және түзу. Үшбұрышты айдары жалдан біршама биік етіп көрсетілген.

Трехмерная бляха в виде фантастического зверя
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба
9,5 × 7,3 × 5 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҚР ПМО тк4-5554

Фантастическое животное совмещает в себе признаки копытного животного и кошачьего хищника. Животное изображено лежащим. Имеет короткую морду с крупным носом, оскаленную пасть, округлые глаза с массивными веками, крупные уши с заостренным окончанием. Имеются рога в виде удлиненной петли, закругленной на окончании. Хвост в виде фигуры «S», с рифленой поверхностью.
Фигуры грифонов стилизованные, развернуты в спираль. Представляют собой профильные изображения. Показана голова с массивным клювом, загнутым вниз, округлыми глазами и треугольным хохолком, отогнутым назад. Грива с ровным внешним краем. Покрыта поперечными линиями. Хвост в виде удлиненной каплевидной фигуры, в пространстве между ними – две аналогичные фигуры меньшего размера.

Three-dimensional badge in the form of a fantastic beast
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving
9.5 × 7,3 × 5 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҚР ПМО тк4-5554

A fantastic animal combines the signs of an ungulate animal and a cat's predator. The animal is shown lying. Has a short muzzle with a large nose, a bared mouth, round eyes with massive lids, large ears with a pointed end. There are horns in the form of an elongated loop, rounded at the end. The tail is in the form of a figure "S", with a corrugated surface.
The figures of the griffins are stylized, they turn into a spiral. They are profiled images. Showing a head with a massive beak, bent down, round eyes and a triangular tuft, bent back. Mane with smooth outer edge. It is covered by transverse lines. The tail is in the form of an elongated teardrop shaped figure, in the space between them - two similar figures of a smaller size.

Мысық тектес жыртқыш бейнеленген салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою, қаптау
9,5 × 6 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-5581

Мысық тектес жыртқыштың басы жалпақ, әрі көлемді етіп сомдалған. Бадырайған үлкен көздері қарашықсыз бейнеленген. Кейіпкердің жүзі төмен қарап тұрғандай көрінеді. Ұшы үшкірленген көлемді құлақ және маңдайымен жалғасып, тұтасып көрсетілген трапеция пішінді ұзынша мұрны және кішкентай ғана ауызы жыртқыштың келбетін толықтырып тұр. Тұмсықтары түйіскен екі бұланның бейнесі жыртқыштың иегінің астына бекітілген. Бұланның көзі және құлағы көлемді етіп көрсетілген. Мүйізі өсімдік үлгісіндегі өрнек түрінде сомдалған. Екі бұланның бастарының мойын тұсында да өсімдік үлгісіндегі өрнек бедерленген.

Подвеска с изображением кошачьего хищника
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба, плакирование
9,5 × 6 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-5581

Голова кошачьего хищника широкая, крупная, выполнена значительно более объемной, нежели головы оленей. Показаны крупные глазницы, без зрачков. Создается ощущение взгляда персонажа, опущенного вниз. Облик дополняют крупные уши с заостренным окончанием и завитком у основания на внутренней стороне, удлиненный нос трапециевидной формы и небольшой рот. К подбородку крепятся головы двух противопоставленных лосей или оленей, соприкасающися с ним окончаниями морд. Травоядные изображены с крупными глазами и ушами, покрытыми поперечными полосками. Рога в виде растительных завитков, образующих пальметту. Между головами животных с внешней стороны – аналогичная пальметта.

Suspension with the image of a cat predator
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving, cladding
9,5 × 6 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-5581

The head of the cat's predator is wide, large, much larger than the head of the deer. Showed large eye sockets, without pupils. It creates a sense of the look of the character, lowered down. The appearance is complemented by large ears with a pointed end and a curl at the base on the inside, an elongated nose of a trapezoidal shape and a small mouth. To the chin are attached the heads of two opposing moose or deer, adjoining with it the endings of the muzzles. Herbivores are depicted with large eyes and ears covered with transverse stripes. Horns in the form of vegetative curls forming a palmetto. Between the heads of animals from the outside – a similar palmetto.

Диск
Ж.с.д. IV–II ғғ.
Алтын, паста, қалыптама
1) 6,7 × 2,8 см
2) 6,6 × 3,1 см
Қайтпас, Оңтүстік Қазақстан
Б.А. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-754/1,2 АЗ-85/1,2

Тегіс, дөңгелек пішінді. Ортасында ірі дөңгелек тесігі бар, оған ақ түсті пастадан жасалған пластинка салынған. Дисктің бетінде қуатты мүйіздері мен көлемді тұмсығы бар бұланның басы тәрізді грифон бейнеленген.

Диск
IV–II вв. до н.э.
Золото, паста, штамповка
1) 6,7 × 2,8 см
2) 6,6 × 3,1 см
Кайтпас, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-754/1,2 АЗ-85/1,2

Плоский, округлой формы. С крупным округлым отверстием в центре, в которое вставлена пластинка из пасты белого цвета. На поверхности диска изображен лосеголовый грифон с мощными рогами и массивным клювом.

Disk
The 4th – 2nd centuries BC.
Gold, paste, stamping
1) 6.7 × 2.8 cm
2) 6.6 × 3.1 cm
Kaitpas, South Kazakhstan
Excavations of B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-754/1,2 АЗ-85/1,2

Flat, rounded. With a large rounded hole in the center, into which a plate of white paste is inserted. On the surface of the disk is a moose-headed griffin with powerful horns and a massive beak.

Қылыштың ұштығы
II–III ғғ.
Алтын, халцедон, паста, қалыптама, бүршіктеме
d – 5 см
Лебедевка, 10-оба, Батыс Қазақстан
Б.Ф. Железчиков, В.А. Кригердің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-697 ҚРҰМ А3-497

Халцедоннан жасалған қылыштың ұштығы қалыпталған алтын қаптама-қапсырмамен безендірілген. Қапсырманы жартылай адам-жартылай арыстан басының бейнесі әсемдейді. Қапсырманың жиегімен ұяшықтарға ендірілген бірқатар пасталы дөңгелек көздер қойылған, сырты бүршіктермен сәнделген. Дәл осындай көздер кейіпкердің маңдайы мен бетін сәндейді.

Навершие меча
II–III вв.
Золото, халцедон, паста, штамповка, зернь
d – 5 см
Лебедевка, курган 10, Западный Казахстан
Раскопки Б.Ф. Железчикова, В.А. Кригера
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-697 ҚРҰМ А3-497

Халцедоновое навершие меча украшено золотой штампованной бляхой-накладкой. Бляху украшает изображение головы получеловека-полульва. По краю бляхи вставлен ряд круглых пастовых вставок, находившихся в ячейках, украшенных снаружи зернью. Такие же вставки украшают лоб и щеки персонажа.

Top of the sword
The 2nd – 3rd centuries
Gold, chalcedony, paste, stamping, granulation
d - 5 cm
Lebedevka, mound 10, Western Kazakhstan
Excavations of B.F. Zhelezchikov, V.A. Krieger
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-697 ҚРҰМ А3-497
Chalcedony sword pommel is decorated with a gold stamped metal plate. The badge is decorated with the image of the head of a half-man-half-lion. Along the edge of the plaque, a row of round pastes is inserted, which are located in cells decorated with granules on the outside. The same inserts adorn the forehead and cheeks of the character.

Тиын-ақша. Динар
XV ғ. басы
Алтын, құйма
1,5 × 1,4 см
Сайрам көмбесі, Сайрам қалашығы, Оңтүстік Қазақстан
Б.Ә. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-743 А3-83

Анонимді шекіме. Тесіктері бар. Күрделі картуш бетінде (сырткы нүктелі жиектемеде сызыкты квадрат жазылған) – тиын түсіндірмесі екі жол, екінші сөздің бірінші және екінші әріптері өрнек элементі – өрмекпен бөлінген. Сегментінде – 4 халифтің есімі бар.

Монета. Динар
Начало XV в.
Золото, литье
1,5 × 1,4 см
Сайрамский клад, городище Сайрам, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-743 А3-83

Анонимный чекан. Имеется сквозное отверстие. В поле сложного картуша (во внешний точечный ободок вписан линейный квадрат) – монетная легенда в две строки. Во втором слове первая и вторая буквы разделены декоративным элементом – плетенкой. В сегментах – имена четырех халифов.

Coin. Dinar
The beginning of the 15th century
Gold, casting
1.5 × 1.4 cm
Sairam treasure, Sairam ancient settlement, South Kazakhstan
Excavations of B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-743 А3-83

Anonymous coinage. There is a through-hole. In the field of a complex cartouche (a linear square is inscribed in the outer dotted rim) - a two-line coin legend. In the second word, the first and second letters are separated by a decorative element - wicker. In the segments are the names of four caliphs.

Футляр
VIII–IX ғғ.
Алтын, бүршіктеме, бүкпе, сіркелеу, дәнекерлеу
4 × 1,5 см
Отырар, Оңтүстік Қазақстан
Кездейсоқ олжа
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1089 6899

Құтының қорабы бедерлі, пішіні пирамида тәрізді. Екі бөліктен тұрады; жоғарғы бөлігі – қиылған конус түрінде және төменгі бөлігі тікбұрышты. Қаптың төменгі жағы ірі және ұсақ бүршіктермен толықтырылған. Бұйымның бұл бөлігі ортасында жартышар тәрізді дөңесі бар көлемді, дөңгеленген көздермен безендірілген.

Футляр
VIII–IX вв.
Золото, зернь, гнутье, филигрань, пайка
4 × 1,5 см
Отрар, Южный Казахстан
Случайная находка
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1089 6899

Ажурный, пирамидальной формы. Состоит из двух частей; верхней – усечено-конической и нижней прямоугольной. Нижняя часть футляра дополнена зернью, крупной и мелкой. Эта часть изделия также украшена округлыми объемными вставками с полусферической шишечкой по центру.

Case
The 8th-9th centuries
Gold, granulation, bending, filigree, soldering
4 × 1.5 cm
Otrar, South Kazakhstan
Random finding
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-1089 6899

It is filigree, pyramidal shape. It consists of two parts: upper is truncated-conic and lower is rectangular. The lower part of part of the case is supplemented with a large and shallow grain. This side is also decorated with rounded volumetric inserts with a hemispherical knob in the center.

Ожау
Ж.с.д. XV–XIII ғғ.
Саз, күйдіру
4,8 × 7 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ Арх 1668

Бұйым қою-қоңыр және қою-сұр түсті, сабы сынған шағын ожау түрінде жасалған. Пішіні қасық тәрізді.

Льячка
XV–XIII вв. до н.э.
Глина, обжиг
4,8 × 7 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ Арх 1668

Изделие темно-коричневого и темно-серого цвета, в виде небольшого ковшика с обломанной ручкой. Ложковидной формы.

Cook
The 15th – 13th centuries BC.
Clay, firing
4.8 × 7 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ Арх 1668

The product is dark brown and dark gray, in the form of a small bucket with a broken handle. Spoon-shaped.

Құйма қалыбы
Ж.с.д. XV–XIII ғғ.
Тас, ажарландыру, тегістеу
8 × 2,7 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2 1016

Пішіні тікбұрышты. Қалыптың бір бөлігін көрсетеді. Қынапты құюға арналған.

Литейная форма
XV–XIII вв. до н.э.
Камень, шлифовка, обтеска
8 × 2,7 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2 1016

Прямоугольной формы. Представляет собой одну часть от формы. Предназначалась для литья ножен.

Foundry shape
The 15th – 13th centuries BC.
Stone, grinding, trimming
8 × 2,7 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2 1016

Rectangular shape. Represents one part of the form. Intended for casting sheath.

Білезік
Ж.с.д. XI–XII ғғ.
Қола, құйма
6,5 × 2,5 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1286

Тұтаспаған, дөңгелек. Қимасында тікбұрышты сымнан жасалған. Ұштары жұмырланған. Білезіктің ұштарында конус тәрізді көлемді шығыңқы жерлер бар.

Браслет
XI–XII вв. до н.э.
Бронза, литье
6,5 × 2,5 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1286

Несомкнутый, округлый. Из прута, прямоугольного в сечении. С закругленными окончаниями. На окончаниях браслета выполнены массивные конусовидные выступы.

A bracelet
The 11th – 12th centuries BC.
Bronze, casting
6,5 × 2,5 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1286
Unclosed, rounded. From a rod, rectangular in cross-section. With rounded ends. At the ends of the bracelet, massive conical protrusions are made.

Жүзік
Ж.с.д. XII–XI ғғ.
Қола, соғу, ию
D – 2,2 см
Жангелді-5, Солтүстік Қазақстан
В.Н. Логвиннің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ Арх 1439

Қимасында дөңгелек сымнан жасалған. Сым екі жағынан да ірі шиыршықпен аяқталады.

Перстень
XII–XI вв. до н.э.
Бронза, ковка, гнутье
D – 2,2 см
Джангильды-5, Северный Казахстан
Раскопки В.Н. Логвина
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ Арх 1439

Выполнен из прута округлого в сечении. Прут с обеих сторон заканчивается крупными спиралями.

A ring
The 12th – 11th centuries BC.
Bronze, forging, bending
D - 2.2 cm
Zhangildy-5,
Northern Kazakhstan
Excavations of V.N. Logvin
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ Арх 1439

It is made of a round rod in cross-section. The rod on both sides ends with large spirals.

Пышақ
Қола дәуірі (?)
Қола, құйма, соғу
25,2 × 3,5 × 0,6 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1110

Сағақты. Жүзінің параллельді қырлары, қайралған үшбұрышты ұшы бар. Жалпақ жіңішке қысқа сағағы сұқпадан екі шығыңқымен бөлінген.

Нож
Эпоха бронзы (?)
Бронза, литье, ковка
25,2 × 3,5 × 0,6 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1110

Черешковый. Клинок с параллельными гранями, с треугольным заточенным концом. Плоский узкий короткий черешок отделен от клинка двумя уступчиками.

Knife
Bronze Age (?)
Bronze, casting, forging
25,2 × 3,5 × 0,6 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК-2-1110
Petiole. A blade with parallel faces, with a triangular sharpened end. The flat narrow short petiole is separated from the blade by two ledges.

Балта
Ж.с.д. X–VIII ғғ.
Қола
19,3 × 6,5 × 3,6 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ Арх 1667

Салпаң желкелі түрге жатады. Балта екі жақты қалыпта құйылған, бұл туралы ұңғысы мен өткір қырындағы құйма тігісі куәландырады. Өткір қыры ұңғыдан жүзіне қарай симметриялы түрде тарылады, содан кейін соңында сәл кеңейтіліп, жұмыс шетіне өткен. Ол алтықырлы қимаға ие. Қырлары аздап иілген. Балта ұңғысы тесігінің нысаны сопақ. Тесіктің шеттерінде ұңғы ұзын білікшемен күшейтілген, кішкене шұңқырдың шығыңқы бөлігін қалыптастыра отырып сопақ пішінді сипаттайды және жоғарғы бөлігінде өткір қырының бүйір жағына өтеді. Тағы бір білікше ұңғының төменгі жиегінде бекітіледі.

Топор
X–VIII вв. до н.э.
Бронза
19,3 × 6,5 × 3,6 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ Арх 1667

Относится к типу вислообушных. Топор был отлит в двухсторонней форме, о чем свидетельствует литейный шов на обухе и клинке. Клинок относительно симметрично сужается от втулки к лезвию, а затем в конце чуть расширяется и переходит в рабочий край. Он имеет шестигранное сечение. Грани немного вогнуты. Форма отверстия втулки топора (проушина) овальная. По краям проушины втулка усилена широким валиком, который описывает овал, формируя небольшой выступ обуха, и в верхней части переходит в боковую грань клинка. Еще один валик фиксируется в нижней кромке втулки.

Ax
The 10th – 8th centuries BC.
Bronze
19,3 × 6,5 × 3,6 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ Арх 1667

Belongs to the type of lobes. The ax was cast in a double-sided form, as evidenced by the casting seam on the butt and blade. The blade narrows relatively symmetrically from the sleeve to the blade, and then at the end expands slightly and passes to the working edge. It has a hexagonal section. The edges are slightly concave. The hole shape of the ax sleeve (eye) is oval. At the edges of the eyelet, the sleeve is reinforced with a wide roller, which describes the oval, forming a small protrusion of the butt, and in the upper part passes into the side face of the blade. Another roller is fixed on the lower edge of the sleeve.

Кельт-балта
Ж.с.д. VIII–VI ғғ.
Қола, құйма
H – 5,7 см, D – 2,5 см
Шығыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1003

Тікбұрышты, ұңғылы. Аздап кеңейген қысқа жүзі бар. Бүйір жағында ілгек жасалған.

Кельт-топор
VIII–VI вв. до н.э.
Бронза, литье
H – 5,7 см, D – 2,5 см
Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1003

Прямоугольный, втульчатый. С немного расширяющимся коротким лезвием. На боковой стороне имеется петля.

Celt ax
The 8th – 6th centuries BC.
Bronze, casting
H - 5.7 cm, D - 2,5 cm
Eastern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1003

Rectangular, sleeve. With a slightly widening short blade. There is a loop on the side.

Белдік жиынтығы
Ж.с.д. VI–IV ғғ.
Қола, құйма
2,2 × 1,1 × 0,8 см
Тасмола II, Орталық Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ 1003/1-16

Бантик тәрізді пішінді 15 қуыс, екі тікбұрышты құрсаулардан және айылбастан тұрады. Бантик тәрізді құрсаулар екі үшбұрыш және бір дөңгелек саңылаулармен әшекейленген.

Поясной набор
VI–IV вв. до н.э.
Бронза, литье
2,2 × 1,1 × 0,8 см
Тасмола II, Центральный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ 1003/1-16

Состоял из 15 полых обоймочек, бантикообразной формы, двух прямоугольных обойм и пряжки. Бантикообразные обоймы украшены отверстиями: двумя треугольными и одним округлым.

Belt set
The 6th – 4th centuries BC.
Bronze, casting
2.2 × 1.1 × 0.8 cm
Tasmola II, Central Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ 1003 / 1-16

It consisted of 15 hollow holders, bow-shaped, two rectangular holders and buckles. The bow-shaped clips are decorated with holes: two triangular and one round.

Қаптамалар
Ж.с.д. VI–IV ғғ.
Темір, алтын, соғу, бедерлеу
1) 3 × 1,5 см, 2) 1,4 × 0,8 см
Тасмола II, Орталық Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1184/ 1-14

Пішіні дөңгелек, диаметрлері әртүрлі. Бедерлеу техникасында орындалған құйынды табақшалармен сәнделген. Бұйымдарда бекітуге арналған өтпелі тесік бар.

Накладки
VI–IV вв. до н.э.
Железо, золото, ковка, инкрустация
1) 3 × 1,5 см, 2) 1,4 × 0,8 см
Тасмола II, Центральный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1184/ 1-14

Округлой формы, различного диаметра. Декорированы вихревыми розетками, выполненными в технике инкрустации. На изделиях имеются сквозные отверстия для крепления.

Hasps
The 6th – 4th centuries BC.
Iron, gold, forging, inlay
1) 3 × 1,5 см, 2) 1,4 × 0,8 cm
Tasmola II, Central Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1184 / 1-14
Roundish, various diameter. Decorated with swirl rosettes made using the inlay technique. The products have through holes for fastening.

Айылбас
Ж.с.д. VI–IV ғғ.
Қола, құйма
× × см
Қызылсу-7, Шығыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1004

Ойығы бар тік бұрышты қалқаншалы, сақина түріндегі тартпалы айылбас; қалқаншаның қарама-қарсы ішкі жағында – еліктің тұяғы тәрізді шығыңқы дөңес бар. Сызбалық түрде көрсетілген екі грифонның басымен безендірілген. Тұмсығы үшкір-бүгілген, көз ұясы үлкен.

Пряжка
VI–IV вв. до н.э.
Бронза, литье
× × см
Кызылсу-7, Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1004

Пряжка подпружная в виде кольца с прямоугольным щитком с отверстием; на противоположной от щитка внутренней стороне – выступ в виде копытца косули. Украшена головами двух грифонов, которые показаны схематически. Клюв зоострено-согнутый, глазницы широкие.

Buckle
The 6th – 4th centuries BC.
Bronze, casting
× × cm
Kyzylsu-7, East Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1004

The buckle is spring-loaded in the form of a ring with a rectangular shield with a hole; on the opposite side from the shield there is a protrusion in the form of a roe hoof. It is decorated with the heads of two griffins, which are shown schematically. The beak is zoomed-bent, orbits wide.

Сулық
Ж.с.д. VI–V ғғ.
Күміс, құйма
11,8 × 2,9 × 1,7 см
11,8 × 3 × 1,8 см
Елекшар I, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, С.Ю. Гуцаловтардың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1351/1-2

Екі ұшы жануардың басы түрінде жасалған, өзекше түріндегі қос сулық. Сулықтың бір ұшында жылқының басы, ал екінші ұшында – қиял ғажайып грифонның бас мүсіні орналастырылған. Көздері жіңішке бедерлі білікшемен қоршалған сопақша пішінде, тұмсығы созылған, грифонның аузы азу тістері көрінетіндей терең ойылған. Жақ сүйегі көрсетілген, құлақтары үшбұрышты пішінде жоғары көтерілген. Жануарлардың мойындары да анық көрсетілген және созылған пішінде, шүйдесінің сызығы мен төменгі бүйір бөлігі мойынның қимасында миндаль тәрізді пішінде көрінетіндей етіп жасалған. Жал сызықтары сулық өзекшесінің толық бетіндегі өткір қырлары түрінде жалғасады. Сулықтардың орталық бөлігі тегіс білікшелердің көмегімен көрсетілген, оларға өтпелі тесіктер жасалған.

Псалии
VI–V вв. до н.э.
Серебро, литье
11,8 × 2,9 × 1,7 см
11,8 × 3 × 1,8 см
Илекшар I, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, С.Ю. Гуцалова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1351/1-2

Парные стержневидные псалии, с окончаниями в виде голов животных. С одной стороны выполнена голова лошади, с другой – мифического грифона. Глаза овальной формы окружены узким рельефным валиком, носовая часть вытянута, у грифона пасть показана глубокой подовальной прорезью, где видны клыки. Скулы выделены, уши подтреугольной формы подняты вверх. Шеи животных также выделены и имеют удлиненную форму, по линии загривка и в нижней боковой части грани выделены так, что шея в сечении имеет миндалевидную форму. Линия гривы продолжается в виде острой грани по всей поверхности стержня псалия. Центральная часть псалиев выделена при помощи плоских валиков, в которых сделаны сквозные отверстия.

Psalms
The 4th-5th centuries BC
Silver, casting
11,8 × 2,9 × 1,7 cm
11,8 × 3 × 1,8 cm
Ilekshar I, Western Kazakhstan
Excavations of M.N. Sdykov, S.Yu. Gutsalov.
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1351/1-2

Paired stem-like cheek piece, with endings in the form of animal heads. On one side the horse's head, on the other - the mythical gryphon. The oval-shaped eyes are surrounded by a narrow relief roller, the nose is extended, the mouth of the gryphon is shown by a deep basement slot, where fangs are visible. The cheekbones are highlighted; the ears of the sub-triangular shape are raised up. The necks of animals are also highlighted and have an elongated shape. Along the line of the neck and in the lower lateral part of the face, they are highlighted so that the neck in cross section has an almond shape. The line of the mane continues as a sharp edge over the entire surface of the cheek piece rod. The central part of the cheek pieces is highlighted with the help of flat rollers, in which through holes are made.

Қапсырма– ат әбзелінің бөлшегі
Ж.с.д. V–III ғғ.
Қола, құйма
7 × 6,6 × 1,6 см
Бесоба, Батыс Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1208 2304/1

Екі өркешті екі түйенің бір-бірінің жалынан тістесіп, айқасып тұрған композиция арқылы безендірілген қапсырма. Түйелердің мүсіндері бір жақ қырынан көрсетілген және әрбір дене мүшелері анық бедерленген. Түйелердің басы жақсы сомдалған, құлақтары артқа қарай тарбиған және көздері миндаль пішінді етіп анық бедерленген.
Үлпілдеген жалдары толқынды сызықшалар арқылы көрсетілген, ол кейін мойынға ұласып жатыр. Денесі шағын екі өркеші бар. Құйрығы тік, жоғары көтерілген. Алдыңғы өркештен басталған сызық бұйымды ілуге арналған ілмек түрінде жасалған. Түйелер экспрессивті үлгіде бейнеленген, жануарлардың түрлік ерекшеліктері анық көрсетілген. Төменгі бөлігінде схемалы түрде жасалған жылқы тұяғы пішініндегі шығыңқы болып тұрған қосымша бөлігі бар.

Бляхи – детали конского снаряжения
V–III вв. до н.э.
Бронза, литье
7 × 6,6 × 1,6 см
Бесоба, Западный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1208 2304/1

Бляхи украшены композицией из объемных фигур двух противоборствующих двухгорбых верблюдов, они как-бы переплелись в схватке, шея и голова одного из них проходит под брюхом другого, он впился в бедро, второй вцепился в горб противника. Верблюды изображены в экспрессивной манере, мастерски показаны видовые особенности животных.
Фигуры верблюдов показаны в профиль и значительно детализированы. У верблюдов мощная голова с оттопыренными назад ушами, отчетливо показанными миндалевидными глазами. Пышная грива и хохолок выделена плавными линиями, которые переходят в шею. Тело узкое с двумя горбами. Хвост прямой, показан в виде узкой линии. В нижней части имеется небольшой округлый выступ со схематичным оттиском в виде копыта лошади.

Plaques - details of horse equipment
The 5th - 3rd centuries BC
Bronze, casting
7 × 6,6 × 1,6 cm
Besoba, Western Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1208 2304/1

The plaques are decorated with a composition of three-dimensional figures of two opposing two-humped camels, they bite each other in the back of the neck. They are somehow intertwined in the fight, the neck and head of one of them passes under the belly of the other, one dug into the thigh, the second clung to the enemy’s hump. Camels are depicted in an expressive manner, the animal species are expertly shown.
Figures of camels are shown in profile and are significantly detailed. Camels have a powerful head with ears protruding backwards and clearly shown almond-shaped eyes. The magnificent mane is highlighted smooth lines that go into the neck. Narrow body with two humps can be seen there. The tail is straight, raised up. In the lower part there is a small rounded ledge with a schematic impression in the form of a horse’s hoof.

Әшекей – ат әбзелінің бөлшегі
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Күміс, құйма
6 × 6 × 5,2 см
Қызылүйік ғибадатханасы, Батыс Қазақстан
З.С. Самашев, А. Оңғардың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ нқ 2099

Үшбұрыш пішінді, селдір. Үшбұрышқа іштей сызылған үш еліктің бейнесі түрінде жасалған. Ортасында бұғышақтың пішіні орналастырылған. Шөпқоректілер бір қырынан тұмсықтары созылған, құлақтары ұзын, S-тәрізді пішінде иілген денелері жіңішке, аяқтары бүгілген күйде бейнеленген. Қысқа дөңгелектелген құйрықтары үшбұрыштың дәл бұрыштарында орналасқан. Жануарлар бейнесіндегі барлығы бір міндетке бағынған – негізінде жатқан геометриялық пішіннің тереңдігін және барынша толық толғанын сезіндіру.

Бляха – деталь конского снаряжения
V–IV вв. до н.э.
Серебро, литье
6 × 6 × 5,2 см
Святилище Кызылуйик, Западный Казахстан
Раскопки З.С. Самашева, А. Онгара
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ нқ 2099

Треугольной формы, ажурная. Представляет собой изображение трех косуль, вписанных в треугольник. В центре размещена фигура олененка. Травоядные изображены в профиль, с крупными удлиненными мордами, длинными ушами, узкими телами изогнутыми в S-видной форме, подогнутыми ногами. Короткие закругленные хвосты размещены именно в углах треугольников. Все в изображении животных подчинено одной задаче – создать ощущение глубины и максимально полной наполненности геометрической фигуры, лежащей в основе.

Plaque - part of horse equipment
The 5th – 4th centuries BC.
Silver, casting
6 × 6 × 5.2 cm
Sanctuary of Kyzyluyik, West Kazakhstan
Excavations of Z.S. Samashev. A. Onggar
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ нқ 2099

Triangular shape, openwork. It is an image of three roe inscribed in a triangle. In the center is a figure of a deer. Herbivores are depicted in profile, with large elongated muzzles, long ears, narrow bodies curved in an S-shaped shape, bent legs. Short rounded tails are located exactly in the corners of the triangles. Everything in the image of animals is subordinated to one task - to create a feeling of depth and the fullest fullness of the geometric figure underlying.

Ритон
Ж.с.д V ғ.
Күміс, алтын
16 × 11 × 7,07 см
7,1 × 5,39 × 5,6 см
Долинное ауылы, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1377 БКОМ №1637

Алтынмен қапталған, бұқаның басы пішініндегі сұйықтық ағатын жері бар, жануардың басмүсіні бейнесіндегі фрагментті күміс түтік.
Түтік іші қуыс жануардың басмүсіні пішінінде құрамалы жасалған, оған қондырылған. Аяғы кеудесіне қарай қысылған және бүгілген жануар басмүсінінің төменгі бөлігі сақталған. Тұяғы алтын қаптамамен безендірілген, иілген тізелері кең, мықты, тізе буынын көрсететін екі терең науашығы бар. Жануардың басы мен мойны бүлінген.
Төменірек жануардың аяқтарының арасында бөлек құйылған дөңгелек пішіндегі бұқаның бас мүсіні дәнекерленген, оның бет жағындағы аузынан сұйықтық ағатын дөңгелек тесік жасалған.
Бұқаның басы егжей-тегжейлі әрленген. Құлақтары тік, маңдайы үшбұрыш тәрізді алтын қаптамамен безендірілген, көздері тасырайған, дөңгеленген, танауы тереңдеу түрде көрсетілген.

Ритон
V в. до н.э.
Серебро, золото
16 × 11 × 7,07 см
7,1 × 5,39 × 5,6 см
Село Долинное, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1377 БКОМ №1637

Фрагментированный серебряный ритон с протомой животного со сливом в форме головы бычка, с золотыми накладками.
Ритон составной в виде полой протомы животного, в которую был вставлен раструб. Сохранилась нижняя часть протомы животного, с подогнутыми, прижатыми к туловищу ногами. Копыта украшены золотыми накладками, согнутые колени широкие, мощные, с двумя глубокими желобками, обозначающий коленный сустав. Голова и шея животного утрачена.
Ниже, между коленями животного, впаяна отлитая отдельно в форме круглой скульптуры головка бычка, оформив слив в виде отверстия круглой формы, во рту пробитого с лицевой стороны. Голова бычка детально проработана. Уши вертикальны, на лбу декорировано золотой накладкой в виде треугольника, глаза выпуклые, округлые, ноздри показаны в виде углубления.

Rython
5th century BC
Silver, gold
16 × 11 × 7.07 cm
7.1 × 5.39 × 5.6 cm
Village Dolinniy, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-1377 BKOM №1637

Fragmented silver rhyton with a proto-animal with a bull-headed plum, with gold lining.
The riton is compound as a hollow protoma of the animal into which the bell was inserted. The lower part of the protomium of the animal has been preserved, with legs bent and pressed to the trunk. Hoofs are decorated with gold plates, bent knees wide, powerful, with two deep grooves, denoting the knee joint. The head and neck of the animal is lost.
Below, between the knees of the animal, soldered separately in the form of a round sculpture head of a bull, having issued a drain in the form of a hole in a round shape, in the mouth pierced from the front side. The head of the bull was worked out in detail. The ears are vertical, on the forehead decorated with a golden patch in the form of a triangle, the eyes are convex, rounded, the nostrils are shown in the form of a depression.

Тана
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, темір, қалыптама, безендіру
7,8 × 7,1 см
Есік, Жетісу
Б. Нұрмұханбетовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-677

Пішіні тікбұрышты. Жоғары жағында белдікке кигізуге арналған жіңішке тікбұрышты тілік бар. Беткі жағы өрмеленіп орындалған төрт шиыршық пішінмен безендірілген алтын пластинкамен жабылған.

Бляха
V–IV вв. до н.э.
Золото, железо, штамповка, инкрустация
7,8 × 7,1 см
Есик, Жетысу
Раскопки Б. Нурмуханбетова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-677

Прямоугольной формы. Сверху имеется узкая прямоугольная прорезь для продевания ремешка. Лицевая поверхность покрыта золотой пластинкой, украшенной четырьмя спиральными фигурами, выполненными из плетенки.

Plaque
The 5th – 4th centuries BC.
Gold, iron, stamping, inlay
7,8 × 7,1 cm
Esik, Zhetysu
Excavations of B. Nurmukhanbetov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-677

Rectangular shape. On the top, there is a narrow rectangular slot for threading the strap. The front surface is covered with a gold plate, decorated with four spiral figures made of wicker.

Кіші тостаған
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Күміс, құйма
Биіктігі 2,2 см, диаметрі 7,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1844 А3-198

Дөңес пошымға айналатын тік ернеулі жартылай сфералық пішін. Сыртқы бетінде үшкір құралмен ойылып жазылған жиырма алты таңбадан тұратын екі жолды жазуы бар.

Малая чаша
V–IV вв. до н.э.
Серебро, литье
Высота 2,2 см, диаметр 7,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1844 А3-198

Полусферической формы, с прямым венчиком, переходящим в выпуклое тулово. На внешней поверхности чаши имеется надпись в две строки, состоящая из двадцати шести знаков, нанесенных острым инструментом.

Small Bowl
The 5th – 4th century BC.
Silver, casting
Height 2.2 cm, diameter 7.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1844 А3-198

Hemispherical shape, with a straight aureole, turning into a convex body. On the outer surface of the bowl there is an inscription in two lines, consisting of twenty-six characters, marked with a sharp instrument.

Қанжар
Ж.с.д. VII ғ.
Қола, құйма
28 × 5,2 × 1,3 см
Қалба көмбесі, Ұлан ауданы, Шығыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1014

Жүзінің екі шетіде өткір, ұшы үшкірленген. Көбелек пішінді жалпақ балдағы бар, сабы тік беткі жағы қырлы және сабының үшы кесек кесіндісі түрінде жасалған.

Кинжал
VII в. до н.э.
Бронза, литье
28 × 5,2 × 1,3 см
Калбинский клад, Уланский район, Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1014

Клинок двулезвийный, коническо-заостреный. С широким бабочковидным перекрестием, прямой ручкой с ребристой поверхностью и брусковидным навершием.

Dagger
The 7th century BC.
Bronze, casting
28 × 5,2 × 1,3 cm
Kalba treasure, Ulan district, East Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК-2-1014

The blade is two-blade, conical-pointed. With a wide butterfly-shaped crosshair, a straight handle with a ribbed surface and a bar-shaped top.

Жебелер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Қола
4,2-34 × 1,2-0,7 см
Нагорненск, Батыс Қазақстан
М.Қ. Қадырбаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ нқ – 1204/6-10

Үшқырлы, ұңғылы.

Наконечники стрел
V–IV вв. до н.э.
Бронза
4,2-34 × 1,2-0,7 см
Нагорненский, Западный Казахстан
Раскопки М.К. Кадырбаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ нқ – 1204/6-10

Трехгранные, втульчатые.

Arrowheads
The 5th – 4th centuries BC.
Bronze
4,2-34 × 1,2-0,7 cm
Nagornensk, Western Kazakhstan
Excavations of M.K. Kadyrbaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ нқ – 1204/6-10

Trihedral, sleeve.

Шырағдан
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Қола, құйма
31 × 30 см
Алматы қаласы, Жетісу
Кездейсоқ табылым
Қазақстан Республикасы
Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ нқ -51 Арх 1

Жеке-жеке құйылған және кейін желімделген төрт бөліктен тұрады: конус тәрізді тұғыр, аңдардың мүсіні орнатылған дөңгелек пішінді леген, оның ортасында аттылы адамның мүсіні және шырыққа арналған түтікше орналасқан. Леген жақтауында бұқаның мүсіндері орналасқан, оның басы солға бұрылған, мүйізі алға қарай еңкейген және құлағы жымиған. Бұқалар аралары бірдей қашақтықты сақтай отырып бөлек-бөлек орнатылған. Салт атты кісі жартылай бұрылып тұр және қысқа, күрделі құрылымды садақпен аңдарға оқ атып тұрған қалыпта кескінделген.

Светильник
V–IV вв. до н.э.
Бронза, литье
31 × 30 см
Г. Алматы, Жетысу
Случайная находка
Национальный музей
Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ нқ -51 Арх 1

Состоит из четырех отдельных отлитых и затем спаяных частей: конусовидной ажурной подставки, круглого подноса со скульптурными фигурками животных, скульптуры конного лучника и трубки подсвечника. Скульптуры по краю подноса изображают быков, повернутых влево, с чуть наклоненной вперед рогатой головой с оттопыренными ушами. Быки распределены последовательно и на равномерном расстоянии друг о друга. Всадник повернут в полоборота и стреляет в животных из короткого, сложносоставного лука.

Lamp
The 5th – 4th centuries BC
Bronze, casting
31 × 30 cm
Almaty, Zhetysu
Random find
National Museum of the
Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ нқ -51 Арх 1

It consists of four separate cast and then soldered parts: a cone-shaped openwork stand, a round tray with cultural figures of animals, a sculpture of a horse archer and a candlestick tube. Sculptures along the edge of the tray depict bulls turned to the left, with a horned head slightly tilted forward with protruding ears. Bulls are distributed sequentially and at a uniform distance from each other. The horseman is turned in a half-turn and shoots animals from a short, complex bow.

Қазан
Ж.с.д. VII–VI ғғ.
Қола, құйма
38 × 38 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-763

Жартышар тәрізді, жиегі сыртқа шығарылған. Бүйір жағынан жоғарғы бөлігінде ірі доға тәрізді көлденең тұтқалары бар. Үш ұзын аяқтары тұяқты жануардың аяғы түрінде орындалған.

Котел
VII–VI вв. до н.э.
Бронза, литье
38 × 38 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-763

Полусферической формы, с отогнутым наружу краем. По бокам в верхней части имеются крупные дуговидные горизонтальные ручки. На трех длинных ножках, выполненных в виде ноги копытного животного.

Boiler
The 7th – 6th centuries BC
Bronze, casting
38 × 38 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК-2-763

Hemispherical shape, with an edge bent outward. On the sides in the upper part there are large arcuate horizontal handles. On three long legs, made in the form of the legs of an ungulate animal.

Қазан
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Қола, құйма
19 × 16,5 см
Лебедевка, Батыс Қазақстан
Г.И. Багриковтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1122

Пішіні жұмыртқа тәрізді. Табандықсыз, үш саңырауқұлақ тәрізді шығыңқылармен безендірілген екі тік доға секілді тұтқасы бар. Түбіне қарай бірден тарыла түседі. Қазанның аузы шағын білікшемен аяқталады.

Котел
V–IV вв. до н.э.
Бронза, литье
19 × 16,5 см
Лебедевка, Западный Казахстан
Раскопки Г.И. Багрикова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1122

Яйцевидной формы. без поддона, с двумя вертикальными дуговидными ручками, украшенными тремя грибовидными выступами. Резко сужается ко дну. Устье котла заканчивается небольшим валиком.

Boiler
The 5th – 4th centuries BC.
Bronze, casting
19 × 16,5 cm
Lebedevka, Western Kazakhstan
Excavations of G.I. Bagrikov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1122

Egg-shaped. without a pallet, with two vertical arcuate handles, decorated with three mushroom-shaped protrusions. Narrows sharply to the bottom. The mouth of the boiler ends with a small roller.

Айна
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Қола, құйма
Н – 11 см
Диск: 6 × 6,6 см
Берел, 10-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 1646

Жыртқыш құстың бейнесі секілді жасалған, пішінді сабы бар диск түріндегі тұтас құйылған бұйым. Құс күшті өткір тұмсығымен және ақсиған жыртқыштың аузымен, беті, шығыңқы қарашығы бар бадам дәні тәрізді көздерімен көрсетілген. Басында айдары бар. Құлағы үшбұрыш пішінді. Денесі қоразды елестетеді, қауырсыны жиі орналасқан сызықтармен көрсетілген.

Зеркало
IV–III вв. до н.э.
Бронза, литье
Н – 11 см
Диск: 6 × 6,6 см
Берел, курган 10, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 1646

Предмет цельнолитой, представляет собой диск с фигурной ручкой, выполненной в виде изображения хищной птицы. Птица показана с мощным острым клювом и оскаленной хищной пастью, показана щека, глаз миндалевидный с выпуклым зрачком. Голову венчает хохолок. Ухо подтреугольной формы. Тело напоминает петуха, оперение показано часто расположенными линиями.

Mirror
The 4th – 3rd centuries BC
Bronze, casting
H - 11 cm
Disc: 6 × 6.5 cm
Berel, barrow 10, East Kazakhstan
Excavations of Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Инв. № ҚРҰМ 1646

The whole cast object is a disk with a curly handle made in the form of an image of a bird of prey. The bird is shown with a powerful sharp beak and a bared predatory mouth, the cheek is shown, the eye is almond-shaped with a convex pupil. A crest crowns the head. The ear is triangular in shape. The body resembles a rooster; the plumage is shown by frequently arranged lines.

Құмыра
III–IV ғғ.
Мыс, соғу
H – 35 см
D – 15 см
Лебедевка, 1-оба, Батыс Қазақстан
Г.И. Багриковтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1121

Құмыра қалайыланған қоңыр түсті. Денесі төменгі бөлігі көлемді цилиндрлік пішінді. Түбі дөңгелек жалпақ. Құмыраның мойны цилиндрлі, жоғарғы үштен біріндегі жіңішке көлденең білікшесі бар, ол кең, сыртқа иілген жиекке өтеді. Қарама-қарсы жағында көлденең жазықтықта орналасқан екі аққудың бастары және олардың арасындағы иілген табақты С-тәрізді тұтқасы бар. Лебедевкадан табылған құмыра тұтқасының ерекшелігі оның жоғарғы бөлігінің безендірілуі болып табылады, атап айтқанда «інжуді» свастикамен әшекейлеу, сондай-ақ төменгі бөлігінде Силен маскасының сызбалық түрде орындалуы. Сурет бұрыштары дөңгеленген үшбұрыш пішінді жалпақ пластинкада орналастырылған. Бөлінген қарашықтары бар бадам тәрізді пішіндегі үлкен көздері, қысқа мұрны, жұмырланған құлағы, аузы соңдары жоғары көтерілген қысқа доға түрінде және ұштары дөңгеленген биік сақалы көрсетілген. Бастың жоғарғы бөлігін бас киім немесе жапырақтан жасалған гүлшоқтары жабады.

Кувшин
III–IV вв.
Медь, ковка
H – 35 см
D – 15 см
Лебедевка, курган 1, Западный Казахстан
Раскопки Г.И. Багрикова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1121

Кувшин луженый коричневого оттенка. Тулово цилиндрической формы с объемной нижней частью. Дно круглое плоское. Горло кувшина цилиндрическое, с узким горизонтальным валиком в верхней трети, и переходит в широкий, отогнутый наружу край. С противоположной стороны имеется С-образная ручка с двумя расположенными в горизонтальной плоскости лебедиными головками и изогнутым листом между ними. Особенностью ручки кувшина из Лебедевки является оформление ее верхней части, в частности украшение «жемчужины» свастикой, а также уплощенное, схематизированное исполнение маски Силена в нижней части. Изображение размещено на уплощенной пластинке подтреугольной формы с закругленными углами. Показаны крупные глаза миндалевидной формы с выделенными зрачками, короткий нос, закругленные уши, рот в виде короткой дуги с поднятыми вверх окончаниями и пышная борода, закругленная на окончании. Верхнюю часть головы покрывает головной убор или венок из листьев.

Jug
The 3rd – 4th centuries
Copper, forging
H – 35 см
D – 15 см
Lebedevka, Barrow 1, Western Kazakhstan
Excavations of G.I. Bagrikov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1121

Jug tinned brown. The body is cylindrical in shape with a voluminous lower part. The bottom is round flat. The jug's throat is cylindrical, with a narrow horizontal roller in the upper third, and passes into a wide, bent outward edge. On the opposite side, there is a C-shaped handle with two swan heads located in a horizontal plane and a curved sheet between them. A feature of the jug handle from Lebedevka is the design of its upper part, in particular, the decoration of the "pearl" with a swastika, as well as the flattened, schematic design of the Silenus mask in the lower part. The image is placed on a flattened plate of triangular shape with rounded corners. Shown are large almond-shaped eyes with distinguished pupils, a short nose, rounded ears, a mouth in the form of a short arc with upturned ends and a fluffy beard rounded at the end. A headdress or a wreath of leaves covers the top of the head.

Ыдыстың тұтқасы
III ғ.
Қола, соғу
14 × 4 см
Лебедевка, Батыс Қазақстан
Г.И. Багриковтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1146

Тұтқасы қимасында трапеция тәрізді. Тұтқаның негізі сақалды құдайдың бедерлі маскасы түрінде жасалған. Сурет төменгі бұрышпен дөңгелектелген дөңес тік бұрышты пластинкада орналастырылған. Қарашықтары айқындалған бадам тәрізді үлкен көздері, тік қысқа мұрны, жұмырланған құлағы, кең маңдайы көрсетілген, ерні мен иегі нашар байқалады. Ұзын толқынды шаштары артқа жіберілген.

Ручка от сосуда
III в.
Бронза, ковка
14 × 4 см
Лебедевка, Западный Казахстан
Раскопки Г.И. Багрикова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1146

Ручка трапециевидная в сечении. Основание ручки выполнено в виде рельефной маски бородатого божества. Изображение размещено на уплощенной подтреугольной пластинке с закругленным нижним углом. Показаны крупные глаза миндалевидной формы с выделенными зрачками, прямой короткий нос, закругленные уши, широкий лоб, губы и подбородок читаются слабо. Длинные волнистые волосы откинуты назад.

The handle of the vessel
The 3rd century
Bronze, forging
14 × 4 cm
Lebedevka, Western Kazakhstan
Excavations of G.I. Bagrikov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ ҰҚ ТК2-1146

The handle is trapezoidal in section. The base of the handle is made in the form of a relief mask of a bearded deity. The image is placed on a flattened triangular plate with a rounded bottom corner. Large eyes are almond-shaped with pupils highlighted, a straight short nose, rounded ears, a wide forehead, lips and chin are poorly read. Long wavy hair is pulled back.

Тегене
III ғ.
Қола, құйма
10,7× 33,5см
Лебедевка, Батыс Қазақстан
Г.И. Багриковтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-750

Көлденең жазылған шеті және ортасында «інжулермен» безендірілген әсем иілген тұтқалары бар, табандығы жіңішке жоғары. Тұтқалары жіңішке тік қабырғалы үшбұрышты пішінде, ол ортасы бойынша өтеді және жапырақтар мен шырмауық тармақтары түрінде сәнделіп өрнектелген.

Таз
III в.
Бронза, литье
10,7× 33,5см
Лебедевка, Западный Казахстан
Раскопки Г.И. Багрикова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-750

С горизонтально отогнутым краем и изящно изогнутыми ручками, оформленными в центре «жемчужинами», на высоком узком поддоне. Ручки треугольной формы с узким вертикальным ребром, проходящим по центру и гравированные декором в виде листьев и побегов плюща.

Taz
The 3rd century
Bronze, casting
10.7 × 33.5cm
Lebedevka, Western Kazakhstan
Excavations of G.I. Bagrikov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-750

With a horizontally curved edge and gracefully curved handles decorated in the center with “pearls” on a high narrow pallet. Handles are triangular in shape with a narrow vertical rib extending in the center and engraved with decor in the form of ivy leaves and shoots.

Фаларлар
Ж.с.д. IV ғғ.
Күміс, алтын жалатпа, құйма
23,5 × 0,7 см.
Володарка, Батыс Қазақстан
Г.В. Кушаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1378

Қалың күміс табақтан жасалған, шеті жұмырланған және мұқият жылтыратылған. Артқы жағында алты тойтарманың көмегімен әшекейге бекітілген үш қапсырмасы бар, олар табақты тесіп өткен және беткі жағынан жылтыратылған.
Бірінші фаларда салт атты мен жылқы солға, екіншісінде – оңға қаратылған. Фаларлардағы суреттер бөлшектермен ерекшеленеді.
Фаларлардың шетімен түтік түріндегі бет жағынан пунсонның көмегімен толтырылған дөңгелекшелер жолағы өткен. Орталық бейнесі ромб тәрізді пішінді лавр жапырақтарынан жасалған гүлдестені елестетін ою-өрнегі бар білікшемен қоршалған, олар екі жағдайда да сағат тіліне қарсы бағытта көрсетілген. Шеңбер төрт жерде екі түрлі таңғыш арқылы ұстап алынған. Шеті бойынша дөңгелектерден жасалған жолақ, шеңбер және кейіпкерлер суық тәсілмен алтын жалатылған. Алтын жалатпаның кейбір жерлері сырылған және көшкен.
Екі фаларда да грек мифологиясының коринфтік циклынан бірдей бейне бейнеленген: Беллерофонт батыр Пегас қанатты атының үстінде – Ехидна мен Тифоннан туған фантастикалық тіршілік Химераны өлтіруде. Оның денесі: алдыңғысы – арыстан, ортасында – ешкі, артында – жыландар. Ол аузынан от шығарған. Фаларларда бейнеленген сахна көкте болған.

Фалары
IV в. до.н.э.
Серебро, позолота, литье
23,5 × 0,7 см.
Володарка, Западный Казахстан
Раскопки Г.В. Кушаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1378

Изготовлены из толстого серебряного листа, край закруглен и тщательно заполирован. С обратной стороны имеются три скобы, крепящиеся к бляхе с помощью шести заклепок, пробивших лист насквозь и заполированных с лицевой стороны.
На первом фаларе всадник и конь обращены влево, на втором – вправо. Изображения на фаларах различаются деталями.
По краю фаларов проходит полоса кружков, набитых с лицевой стороны при помощи пунсона в виде трубочки. Центральное изображение окружено валиком с орнаментом, имитирующим венок из листьев лавра ромбовидной формы, которые в обоих случаях показаны в направлении против часовой стрелки. Венок перехвачен в четырех местах перевязью двух типов. Полоса из кружков по краю, венок и персонажи позолочены холодным способом. Позолота местами стерта и отслаивается.
На обоих фаларах изображен один и тот же сюжет из коринфского цикла греческой мифологии: герой Беллерофонт на крылатом коне Пегасе убивает Химеру – фантастическое существо, порождение Ехидны и Тифона. У нее туловище: спереди – льва, в середине – козье, сзади – змеи. Она изрыгает пламя. Сцена, изображенная на фаларах, происходит в небесах.

Phalars
The 4th century BC
Silver, gilding, casting
24.6 × 3.6 × 0.35–0.1 cm.
Volodarka, Western Kazakhstan
Excavations of G.V. Kushaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1378

Made of thick silver sheet, the edge is rounded and carefully polished. On the reverse side, there are three brackets attached to the plate with six rivets that pierced the sheet through and polished on the front side.
On the first phalar, the rider and the horse are turned to the left, on the second - to the right. Images on phalars vary in detail.
On the edge of the phalars passes a strip of circles stuffed from the front with a punch in the form of a tube. The central image is surrounded by a roller with an ornament imitating a wreath of laurel leaves of a rhomboid shape, which in both cases are shown in a counterclockwise direction. The wreath is intercepted in four places by a band of two types. A strip of circles around the edge, a wreath and characters are gilded in a cold way. Gilding is worn off in places and exfoliates.
Both phalars depict the same plot from the Corinthian cycle of Greek mythology: the hero Bellerophon on the winged horse Pegasus kills Chimera - a fantastic creature, a creature of Echidna and Typhon. She has a trunk: in front - a lion, in the middle - a goat, in the back - snakes. She belches the flame. The scene depicted in the phalars takes place in heaven.

Аттың жүгені
IX–XI ғғ.
Күміс, алтын жалатпа, темір, қайыс, құйма, соғу
168 х 72 см
Түйетас, 29-оба, Шығыс Қазақстан
Ғ. Омаровтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ Арх-16231
Инв. № ҚРҰМ Арх-16232/1-6

Жүген қайыс шекелік, мұрындық, маңдайлық және желке қайыстарынан тұрады, қайыстарда үлестірмелер және әшекейлер, көлемді салпыншақтар және белдік ұштықтары арқылы безендірілген. Маңдайлық қайыста ортасы жарты шар тәрізді дөңес, дөңгелек шекелік бар, онда крест тәрізді пішіндегі белгі бедерленген. Қайыстардың беті бір жақ шетінде ілмегі бар төртбұрышты пішіндегі әшекекейлермен көмкерілген, оның ілмектеріне жүрекше пішінді салпыншақ-әшекейлер бекітілген, олардың ортасы дөңес. Белдік үлестірмелерде тікбұрышты үш қысқа қалақшалар бар. Белдік ұштықтары тікбұрышты, тұмсығы дөңгеленген. Сонымен қатар жүрекше пішінді ұсақ әшекейлер де бар. Өмілдірік қайысы да жүген қайысына ұқсас, ол да көлемді салпыншақ-әшекейлерден, үлестірмелерден және белдік ұштықтарынан құрылған.

Конская узда
IX–XI вв.
Серебро, позолота, железо, кожа, литье, ковка
168 х 72 см
Туйетас, курган 29, Восточный Казахстан
Раскопки Г. Омарова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ Арх-16231
Инв. № ҚРҰМ Арх-16232/1-6

Уздечный ремень состоит из нащечного, намордного, налобного и затылочного ремней, зафиксированных распределителями и покрытых бляшками, крупными бляхами-подвесками и наконечниками ремней. Все эти детали украшены различными рельефными мотивами. На налобном ремне зафиксирован округлый налобник с полусферическим центральным возвышением, на которой фиксируется солярный символ в виде крестовидной фигуры. Поверхность ремней покрыта пямоугольными бляшками с петельками с одной стороны, к ним крепятся бляхи-подвески каплевидной формы с округлым выступом по центру. Распределители ремней с тремя короткими прямоугольными лопастями. Наконечники ремней прямоугольные, с закругленным носиком. Также имеются более мелкие сердцевидные бляшки.
Нагрудный ремень аналогичный уздечному, состоит из крупных блях-подвесок, распределителей и наконечников ремней.

Horse bridle
The 9th -11th centuries
Silver, gilding, iron, leather, casting, forging
dimensions
Tuietas, burial mound 29, East Kazakhstan
Excavations of G. Omarov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ Арх-16231
Inv. № ҚРҰМ Арх-16232/1-6

The dressing girdle consists of naschechny, muzzled, forehead and occipital belts fixed by distributors and covered with plaques, large hanging plates and tips of the belts. All these details are decorated with various relief motifs. A round headrest with a hemispherical central elevation is fixed on the head belt, on which the solar symbol in the shape of a cross-shaped figure is fixed. The surface of the belts is covered with orange-colored plaques with eyelets on one side, and drop-shaped suspension brackets with a rounded protrusion in the center are attached to them. Belt distributors with three short rectangular blades. The tips of the belts are rectangular, with a rounded nose. Smaller heart-shaped plaques are also available.
The chest belt is similar to the bridle, consists of large plate-suspensions, distributors and belt tips.

Тостаған
XIII ғ.
Күміс, алтын жалатпа, қаққы, шекіме
3 × 10 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1120

Жарты сфералық денелі және тік ернеулі, сегіз дөңес қасық және бәлкім, ежелгі уақытта жоғалған табаны бар аласа тостаған. Ернеудің шеті аздап қалыңдатылған. Ою беткі жағынан штихельмен және сақиналы пуансонмен көмкерілген, медальондарда тостағанның қасығында бедерлі өрнек алтын жалатылған. Тостағанның бүйірі доғасы бойынша топтастырылған сызықшадан құралған жиекпен өрнектелген.

Чаша
XIII в.
Серебро, позолота, выколотка, чекан
3 × 10 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1120

Невысокая чаша с полусферическим туловом и вертикальным бортиком, восемью выпуклыми ложками и, вероятно, поддоном, который был утрачен еще в древности. Край венчика слегка утолщен. Орнамент нанесен с лица штихелем и кольцевым пуансоном, в медальонах на ложках чаши рельефный узор покрыт позолотой. Бортик чаши орнаментирован кантом, состоящим их сгруппированных по дуге штрихов.

Bowl
The 13th century
Silver, gilding, drift, chasing
3 × 10 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1120

A low bowl with a hemispherical body and a vertical side, eight convex spoons and, probably, a pallet that was lost in ancient times. The rim of the corolla is slightly thickened. The ornament is applied from the face with a shtikhel and an annular punch, in the medallions on the spoons of the bowl the relief pattern is covered with gilding. The side of the bowl is ornamented with a piping consisting of strokes grouped along an arc.

Ғұрыптық бұйым
XI–XII ғғ.
Қола, құйма
8,2× 9,6 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1228

Жалпақ табанды, цилиндр пішінді. Денесінде ілмек түріндегі тұтқасы бар және жоғарғы жағында бедерлі белдемше орналасқан. Қақпағы жалпақ, ортасында шатыр тәрізді үлкен дөңгелек ұштығы бар.

Ступа
XI–XII вв.
Бронза, литье
8,2× 9,6 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1228

Цилиндрической формы с плоским дном. На тулове имеются ручки в виде петелек и рельефный ободок в верхней части тулова. Крышка плоская, с крупным выступом по центру в виде шатра с округлым навершием сверху.

Mortar
The 11th – 12th centuries
Bronze, casting
8.2 × 9.6 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК-2-1228

Cylindrical with a flat bottom. On the body there are handles in the form of loops and a relief rim in the upper part of the body. The lid is flat, with a large protrusion in the center in the form of a tent with a rounded top on top.

Шырағдан
XI–XII ғ.
Қола, құйма
14× 15,5× 3 см
Отырар қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
К.М. Байпақовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ нқ1 1171

Денесі дөңгелек пішінді, екі созылған ұзын «мұрынды», олар білтеге арналған тесікпен және соңында шағын дөңеспен аяқталады. Тұтқасы сақина тәрізді пішінде.

Светильник
XI–XII в.
Бронза, литье
14× 15,5× 3 см
Городище Отрар, Южный Казахстан
Раскопки К.М. Байпакова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ нқ1 1171

Тулово округлой формы с двумя вытянутыми удлиненными носиками, которые завершаются отверстием для фитиля и небольшим выступом в конце. Ручка кольцевидной формы.

Lamp
The 11th – 12th century
Bronze, casting
14 × 15.5 × 3 cm
Otrar Ancient City, South Kazakhstan
Excavations of K.M. Baipakov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ нқ1 1171

The body is rounded with two elongated elongated spouts, which end with a wick hole and a small protrusion at the end. The handle is ring-shaped.

Шәйнек
XI–XII ғғ.
Темір, соғу
6,5 × 10 см
Талғар қала жұрты, Жетісу
Т.В. Савельеваның қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ҰМ 1153

Жартылай сфералы, дөңес бүйірлері, төмен мойны, бедерлі жоғарғы шеті бар. Мұрны кішкентай, конус тәрізді. Тұтқасы сақталмаған. Жоғарғы шетінде қақпаққа арналған шағын жиегі бар. Түбі тегіс. Бұйымның жоғарғы бөлігі торлы оюмен әшекейленген.

Чайник
XI–XII вв.
Железо, ковка
6,5 × 10 см
Городище Талгар, Жетысу
Раскопки Т.В. Савельевой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҰМ 1153

Полусферический, с выпуклыми боками, низким горлом, рельефным верхним краем. Носик небольшой, конусовидный. Ручка не сохранилась. По верхнему краю имеется небольшой обод для крышки. Дно плоское. Верхняя часть изделия украшена сетчатым орнаментом.

Kettle
The 11th – 12th centuries
Iron, forging
6.5 × 10 cm
Settlement Talgar, Zhetysu
Excavations of T.V. Savelyeva
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚР ҰМ 1153

Hemispherical, with convex sides, low neck, embossed upper edge. The nose is small, conical. The handle has not been preserved. On the upper edge there is a small rim for the cover. The bottom is flat. The upper part of the product is decorated with mesh patterns.

Моншақтар
I – III ғғ.
Тау хрусталі
Тізбек ұзындығы – 43 см
Лебедевка қорымы, Батыс Қазақстан
Г.И. Багриковтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-685

Моншақтардың пішіндері және диаметрі әркелкі. Мөлдір. Қалыпты емес дөңгелек пішінді. Тесіктері бар. Моншақтардың беткі қабаты тегістелген

Бусы
I–III вв. н.э.
Горный хрусталь
Длина низки – 43 см
Лебедевка, Западный Казахстан
Раскопки Г.И. Багрикова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-685

Имеют разную форму и диаметр. Прозрачные. Неправильной округлой формы. Имеют сквозное отверстие. Поверхность заполирована.

Beads
The 1st - 3rd centuries AD
Rhinestone
Length is low - 43 cm
Lebedevka, Western Kazakhstan
Excavations of G.I. Bagrikov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-685

They have different shapes and diameters. Transparent. Irregular round shape. They have a through hole. The surface is polished.

Ыдыс
Ж.с.д. VI–V ғғ.
Шыны, үрлеу
17 × 8,2 ×5,9 см
Лебедевка II қорымы, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1385

Қара-көк түсті шыныдан жасалған, бүйірі сопақша-созылыңқы, мойыны ұзын және тік, ернеуі көрсетілмеген ыдыс. Шүмегі ұзын және ұшы иілген. Бүйір қабырғасының төменгі бөлігі кезектесе орналасқан ақ және қоңыр түсті сызықшалармен толқын түрінде өрнектелген. «Финикиялық» деп аталатын шыныдан жасалған.

Сосуд
VI–V вв. до н.э.
Стекло, дутье
17 × 8,2 ×5,9 см
Лебедевка II, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1385

Сосудик из темно-синего стекла, с овально-вытянутым туловом, горловина прямая, вытянутая, венчик не выражен. Сливной носик длинный, загнутый. Корпус в нижней части орнаментирован чередующимися белыми и коричневыми волнистыми линиями. Выполнен из так называемого «финикийского» стекла».

Vessel
The 6th – 5th centuries BC
Glass, blast
17 × 8.2 × 5.9 cm
Lebedevka II, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1385

The vessel is made of dark blue glass, with an oval-elongated body, the neck is straight, elongated, the corolla is not pronounced. The drain spout is long, curved. The case at the bottom is ornamented with alternating white and brown wavy lines. Made of the so-called “Phoenician” glass. “

Графин
X–XII ғғ.
Шыны, үрлеу
H – 6,8 см
D – 13,5 см
Отырар қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1254

Бүйірі дөңгелек, иығы көлбеу, мойнының ұзындығы орташа, ернеуіне қарай сүйірленген, мойын бөлігінде сақина түріндегі бедері бар. Ернеуі тік, ішке қарай иіліп жасалған.

Графин
X–XII вв.
Стекло, дутье
H – 6,8 см
D – 13,5 см
Городище Отрар, Южный Казахстан
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-1254

Тулово округлое, с покатыми плечиками, шейкой средней длины, сужающейся к венчику, на шейке имеется рельефное кольцо по окружности. Венчик прямой, отогнут наружу.

Carafe
The 10th–12th c
enturies
Glass, blastingH – 6.8 cm
D – 13.5 cm
Otrar Ancient City, South Kazakhstan
Excavations of K.A. Akishev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ УҚ ТК2-1254

The body is round, with sloping shoulders, a neck of medium length, tapering to the corolla, on the neck there is a relief ring around the circumference. Corolla straight, bent outward.

Құмыра
Шыны, үрлеу
24,5 × 11,8 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1252

Қабырғасы жұқа, мойны тар, солғын-жасыл түсті, шағын шыны ыдыс. Мойны бедерлі көлденең сызықшалармен безендірілген, тамақшасына енді жіпше желімделген. Ернеуінде иілген құйма шүмегі бар және ол қызыл шіпшені желімдеу арқылы безендірілген. Тік орналасқан тұтқа, ернеу мен денесіне желімделген.

Кувшин
Стекло, дутье
24,5 × 11, 8см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1252

Миниатюрный стекляный кувшинчик, тонкостенный, с узким горлышком, бледно-зеленого цвета. Украшен горизонтальными рельефными полосками на шейке, горловина декорирована широкой напаянной нитью. Венчик имеет вогнутый слив и украшен напаяной красной нитью. Ручка вертикальная, припаяна к венчику и тулову.

Jug
Glass, blasting
24.5 × 11.8cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК-2-1252

A miniature glass jar, thin-walled, with a narrow neck, pale green color. It is decorated with horizontal relief stripes on the neck, the neck is decorated with a wide soldered thread. The corolla has a concave plum and is decorated with a brazed red thread. The handle is vertical, soldered to the rim and body.

Графин
X–XII ғғ.
Шыны, үрлеу
22, 2 × 5,8 см
Отырар қала жұрты, Оңтүстік Қазақстан
К.М. Байпақовтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-706

Бүйірі шар тәрізді және түбі тұғыр тәрізденіп шығыңқы, жасыл шыны. Бүйірі дөңгелек, иығы көмкерілген, ернеуіне қарай тарылған мойны биік, мойнында айнала бедерленген өрнекті сақинасы бар. Ернеуі сыртқа қарай қайырылған. Бүйірінің барлық бөлігінде штрихты сызықшалар және гүлдер түріндегі өрнектер бар.

Графин
X–XII вв.
Стекло, дутье
22, 2 × 5,8 см
Городище Отрар, Южный Казахстан
Раскопки К.М. Байпакова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-706

Зеленоватого стекла, с шарообразным туловом и выступающим дном. Тулово округлое, плечики покатые, высокая шейка сужается к венчику, на ней имеются рельефные орнаментированынные кольца по окружности. Венчик резко отогнут наружу. На всей части тулова нанесен орнамент в виде заштрихованных линий, цветков.

Carafe
The 10th – 12th centuries
Glass, blasting
22, 2 × 5.8 cm
The ancient settlement Otrar, South Kazakhstan
Excavations of K.M. Baipakov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-706

Greenish glass with a spherical body and a protruding bottom. The body is rounded, the shoulders are sloping, the high neck narrows towards the rim, it has embossed ornamented rings around the circumference. The rim is sharply bent outward. On the whole part of the body there is an ornament in the form of shaded lines, a flower.

Сәукеле – қалыңдықтың бас киімі
XIX ғ. аяғы
Мата, металл, тастар, тігу, кестелеу, құйма, қалыптама, алтын жалатпа, оймалау
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ КЗ-2224

Ұшы қиылған жоғары конус түрінде жасалған. Бүйірлеріне қызыл түсті матаның ұзын жіңішке жолақтары бекітілген, ал арқасынан ұқсас матадан жасалған ірі үшбұрышты дөңес төмен түседі. Бас киімнің ұшы конус тәрізді пішінді металл ұштықпен әшекейленсе, оның беткі жағы жоғары қаста орнатылған ірі дөңгелек тастармен безендірілген. Оның барлық беті оймалау техникасымен салынған сәнді өсімдіктектес шырмауықтармен көмкерілген. Сондай-ақ жоғарғы бөлігі қызыл түсті ұсақ моншақтардың көмегімен безендірілген. Ұштықтың беті жоғарғы жағына соңы пальметта түріндегі пішінде аяқталатын ұзын темір шыбық бекітілген. Ұштықтан төмен қарай үш түрлі металл жапсырмалар мен таналар орналастырылған. Бірінші қатар екі қондырмалы тастармен әшекейленген тік бұрышты пішінді ірі жапсырмалардан құралған. Бұл жапсырмалар – неғұрлым жіңішке және жоғарғы жағы үшкірленген басқа да жапсырмалармен кезектеседі. Екінші қатар тік орналасқан және бір-біріне тығыз бекітілген ирек тәрізді таналардан тұрады. Екінші және бірінші қатарлар арасында қызыл моншақ тізілген тізбек орналасқан. Төменгі қатар да бір-біріне тығыз орналастырылған ұзартылған таналармен ұсынылған.
Қалыңдықтың бас киімі сәнді және бай өңделуімен ерекшеленеді. Жас келіншек бұл бас киімді тұңғыш баласын босанғанға дейін киген. Содан кейін ол егде тартып қартайғанша қарапайым бас киім кимешек киген.

Саукеле – головной убор невесты
Конец XIX в.
Ткань, металл, камни, шитье, вышивка, литье, штамповка, позолота, гравировка
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ КЗ-2224

Выполнен в виде высокого конуса со срезанной вершиной. По бокам крепятся длинные узкие полосы ткани красного цвета, а со спины спускается вниз крупный треугольный выступ из аналогичной ткани. Вершина головного убора украшена металлическим навершием конической формы, украшенным с лицевой стороны вставками крупных округлых камней в высоком касте. Вся его поверхность покрыта пышными растительными завитками, нанесенными в технике гравировки. Также верхняя часть оформлена с помощью мелких бусинок красного цвета. Поверх навершия закреплен длинный прут, заканчивающийся фигурой в виде пальметты. Ниже навершия расположены три ряда различных металлических накладок и бляшек. Первый ряд выполнен из крупных накладок подпрямоугольной формы, украшенных двумя вставками камней. Эти накладки перемежаются другими – более узкими и с пиковидным окончанием сверху. Второй ряд состоит из зигзагообразных бляшек, размещенных по-вертикали и прикрепленных вплотную друг к другу. Между вторым и первым рядами размещена низка бусинок красного цвета. Нижний ряд представлен удлиненными бляшками,также размешенными вплотную друг к другу. Головной убор невесты отличается пышностью и богатством отделки. Молодая женщина носила такой головной убор до рождения первого ребенка. Потом она одевала гораздо более скромный кимешек – специальный головной убор, который носила уже до старости.

Saukele - the bride's headdress
The end of the 19th century
Fabric, metal, stones, sewing, embroidery, casting, stamping, gilding, engraving
West Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ КЗ-2224

It is made in the form of a high cone with a cut top. Long narrow strips of red fabric are attached to the sides, and a large triangular protrusion from a similar fabric comes down from the back. The top of the headdress is decorated with a metal conical shaped pommel, decorated on the front with inserts of large rounded stones in a high caste. Its entire surface is covered with lush plant curls applied using the engraving technique. Also, the upper part is decorated with small red beads. A long rod is fixed on top of the top, ending with a palmette-shaped figure. Below the top are three rows of different metal plates and plaques. The first row is made of large plates of a rectangular shape, decorated with two inserts of stones. These overlays are interspersed with others - narrower and with a peak-like ending on top. The second row consists of zigzag plaques placed vertically and attached closely to each other. Between the second and first rows, there is a low red bead. The lower row is represented by elongated plaques, also placed close to each other.
The bride's headdress is distinguished by splendor and richness of decoration. A young woman wore such a hat until the birth of her first child. Then she wore a much more modest kimeshek - a special headdress that she wore before old age.

Ер
XIX ғ.
Қайыс, ағаш, ақ түсті металл, шекіме, қалыптама
49 × 36 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 8316 АӘ 150/ 1-3 (ПМОтк2 3015/1-3)

Төрт бөліктен (екі қаптал және екі қас) тұратын құрамдас қапталы бар ер. Ағаштан жасалған. Қастары қапталдарға орнатылып, оларға арнайы өтпелі тесіктер арқылы былғары белдіктермен байланған.
Алдыңғы қасы биік, дөңгеленген. Ол металл пластинкалармен қапталып қосарланған сопақ кеңейтумен аяқталады. Қастың беткі жағы ірі металл пластинамен әшекейленген. Ою-өрнек нақыштау арқылы орындалған, зооморфты, геометриялық және өсімдіктектес элементтері бар. Жоғары қаста орналастырылған үш ірі тас қондырмасы бар. Үзеңгі былғары белдіктерде бекітілген. Ұзартылған, арка пішінді. Басқышы көркем безендірілген. Белбеуді тағуға арналған пластина биік емес, тікбұрышты.

Седло
XIX в.
Кожа, дерево, металл белого цвета, чеканка, штамп
49 × 36 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 8316 АӘ 150/ 1-3 (ПМОтк2 3015/1-3)

Седло с составным ленчиком, состоящим из четырех частей (две полки и две луки). Изготовлено из дерева. Луки устанавливались на полки и привязывались к ним кожаными ремнями через специальные сквозные отверстия.
Передняя лука высокая, округлая. Она заканчивается сдвоенным овальным расширением, покрытым металлическими пластинками. Поверхность луки украшена крупной металлической пластиной. Орнамент выполнен с помощью гравировки, имеются зооморфные, геометрические и растительные элементы. Имеются три крупных вставки камня в высоком касте. Стремена крепятся на кожаных ремнях. Удлиненные, арочной формы. Подножка художественно оформленная. Пластина для продевания ремня невысокая, прямоугольная.

Saddle
The 19th century
Leather, wood, white metal, chasing, stamp
49 × 36 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ 8316 АӘ 150 / 1-3 (ПМОтк2 3015 / 1-3)

Saddle with a compound lenok consisting of four parts (two shelves and two bows). Made of wood. Bows were mounted on shelves and tied to them with leather straps through special through holes.
The front bow is high, round. It ends with a double oval extension, covered with metal plates. The surface of the bows is decorated with a large metal plate. The ornament is made using engraving; there are zoomorphic, geometric and plant elements. There are three large stone inserts in a high caste. Stirrups are attached to leather belts. Elongated, arched shape. The footboard is artistically designed. The plate for threading the belt is low, rectangular.

Сандық
XIX ғ. басы
Ағаш, металл, сүйек, мата, оймалау, қалыптама
25 × 64 × 39 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ АШ-95 ҚР ПМО тк3 4570

Ағаш, пішіні тікбұрышты, ашылмалы жалпақ қақпағы және төрт аласа аяқтары бар, ашық сары түсті қаңылтырмен қапталған. Бүйір жақтарында екі жылжымалы ілмекті тұтқа бекітілген. Сандық ысырмасы аспалы құлыпқа ие. Қаңылтыр қаптамасы бедерлі ою-өрнекпен және гүл табақшалары бар ромб түріндегі өрнектермен әшекейленген.

Сундук
Начало XIX в.
Дерево, металл, кость, ткань, резьба, штамповка
25 × 64 × 39 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ АШ-95 ҚР ПМО тк3 4570

Деревянный, прямоугольной формы, с откидной плоской крышкой и четырьмя невысокими ножками, обит жестью светло-желтого цвета. На боковых сторонах прикреплено по две подвижных петельчатых ручки-скобы. Сундук имеет замок – внешний навесной, с засовом. Жестяная обивка декорирована рельефным орнаментом и узорами в виде ромбов с цветочными розетками.

Chest
The beginning of the 19th century
Wood, metal, bone, fabric, carving, stamping
25 × 64 × 39 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ АШ-95 ҚР ПМО тк3 4570

Wooden, rectangular in shape, with a hinged flat lid and four low legs, upholstered in the light yellow tin. Two movable looped handles-brackets are attached to the sides. The chest has a lock - external padlock, with a deadbolt. Tin upholstery is decorated with embossed patterns and patterns in the form of rhombuses with floral rosettes.

Құты
XX ғ.
Ағаш, металл, тегістеу, қалыптама, оймалау
Шығыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-795 КП-1140

Ағаш, жалпақ, дөңгелек. Жіңішке аласа мойны бар. Ағаштың бірдей бөліктерінен желімделген, металл жапсырмалармен безендірілген алмалы-салмалы бүйірлері бар. Ортасында «қошқар мүйіз» өрнегінің төрт элементінен құрылған айқастырғыш түріндегі ірі жапсырма орналасқан. Оны металл жолақтан жасалған кең шеңбер жиектейді. Бұйымның жоғарғы бөлігі мен мойны пальметта түріндегі шағын жапсырмамен әшекейленген. Абай Құнанбайұлы қолданған делінеді.

Фляжка
XX в.
Дерево, металл, обтеска, штамповка, гравировка
Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ ТК2-795 КП-1140

Деревянная, плоская, округлая. С невысоким узким горлом. Склеена из одинаковых фрагментов дерева, со вставными боками, украшенными накладными металическими накладками. В центре размещена крупная накладка в виде крестовины, образованной четырьмя элементами «қошкар мүйіз». Ее окаймляет неширокая окружность, выполненная из металлической полоски. Верхняя часть изделия и горло украшены небольшой накладкой в виде пальметты.

Flask
The 20th century
Wood, metal, trim, stamping, engraving
East Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ ТК2-795 КП-1140

Wooden, flat, rounded. With a low narrow throat. It is glued from identical fragments of wood, with false sides decorated with false metal plates. In the center, there is a large patch in the form of a cross formed by four elements of “Koshkar Muiyz”. It is bordered by a narrow circle made of a metal strip. The upper part of the product and the throat are decorated with a small slip in the form of palmettes.

Қобыз
Ағаш, жылқының қылы, оймалау
64 × 10 × 18,5 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ НҚ 611 АШ – 19 (ПМО 344)

Қобыз, қылқобыз – қазақтың ұлттық ысқысы бар ішекті музыкалық аспаптары. Оның аңызға айналған жасаушысы түркі-оғыздардың арғы атасы саналатын Қорқыт Ата болып табылады.
Қобыздың құрылымы ожау тәрізді, қысқа, доғаланып иілген мойны, тегіс үлкен басы бар және шанағы қос жарты шардан тұрады, оның жоғары жағына тұтқасы бекітілген. Екі ішегі жылқының қылынан есілген. Дыбысты күшейтетін құрылғының қосарланған шанағы қобызды жасаушы көшпелілердің таңсәрі мен күннің батуын білідіретін тәңіршілдік дүниетанымын, ал екі ішегі – дүниенің жоғарысы мен төменін көрсетеді.

Кобыз
Дерево, конский волос, резьба
64 × 10 × 18,5 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ НҚ 611 АШ – 19 (ПМО 344)

Кобыз, также кыл-кобыз – казахский национальный струнный смычковый музыкальный инструмент. Его легендарным создателем является прародитель тюрков-огузов Коркут Ата.
Кобыз имеет ковшеобразный корпус, короткую, дугообразно изогнутую шейку, большую плоскую головку и состоит из выдолбленного, обтянутого пузырем двойного полушара с прикрепленной к нему наверху ручкой. Две струны свиваются из конского волоса. Сдвоенная чашечка резонатора отражает тенгрианское мировоззрение кочевников – создателей кобыза, которые символизируют рассвет и закат, а две струны – верх и низ мироздания.

Kobyz
Wood, horse hair, carving
64 × 10 × 18.5 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ НҚ 611 АШ – 19 (ПМО 344)

The Kobyz, also kyl-kobyz is the Kazakh national stringed musical instrument. Its legendary creator is the progenitor of the Oghuz Turks Korkut Ata.
The Kobyz has a bucket-shaped body, a short, arched neck, a large flat head and consists of a hollowed, bubble-wrapped double hemisphere with a handle attached to it at the top. Two strings are twisted from horsehair. The double cup of the resonator reflects the Tengrian worldview of the nomads - the creators of kobyz, which symbolize the dawn and sunset, and two strings - the top and bottom of the universe.

Қылыш
XIX ғ.
Темір, ағаш, соғу
87 × 4 см
Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 10661/ 1-2 КТ 72/1-2

Қылыш – шабуға-кесуге қолданылатын жүзді суық қару, жауынгер қару-жарағының құрамдас бөлігі. Қылыштың сабы жоғарғы жағы иілген ағаштан жасалған. Балдағы бұрыштары созылыңқы ромб пішіндес етіп жасалған. Жүзінің бір жағы ғана қайралған, желке бөлігі өткір емес. Жүзінің ортаңғы бөлігіндегі қыр өне бойына созылып жатыр. Жүзі сыртқа қарай иілген.
Қыны ағаштан жасалып, сырты қайыспен қапталған. Қынның ұштығы, белбеуге ілуге арналған сақиналы ілгіштері және ілгіштерді бекітіп тұрған бөліктері металдан жасалған.

Сабля
XIX в.
Железо, дерево, ковка
87 × 4 см
Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 10661/ 1-2 КТ 72/1-2

Сабля – часть боевой амуниции воина, относится к рубяще-режущему клинковому холодному оружию. Эфес клинка выполнен из дерева с наклонным навершием. Перекрестие в виде ромба с вытянутыми углами. Лезвие заточено с одной стороны, обух тупой. Дол идет вдоль всего клинка. Клинок изогнутый.
Ножны деревянные, обтянутые кожей. Металлический прибор состоит из устья со скобой на внутренней стороне, гайки с кольцом для ремней портупеи и наконечника.

Saber
The 19th century
Iron, wood, forging
87 × 4 cm
Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ 10661/ 1-2 КТ 72/1-2

A saber is part of a warrior's combat ammunition, refers to a cutting-cutting bladed melee weapon. The hilt of the blade is made of wood with an inclined top. Cross in the form of a rhombus with elongated corners. The blade is sharpened on one side, the butt is blunt. Dol goes along the entire blade. The blade is curved.
Wooden scabbard, covered with leather. The metal device consists of a mouth with a bracket on the inside, a nut with a ring for the belts of the sword belt and the tip.

Құмған
XX ғ. басы
Мыс, соғу
40 × 50 × 11 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ НҚ 609 (КЗМК 3952)

Бүйірі тамшы тәрізді, ауызы кең ұзынша мойны және қысқартылған конус пішіндес тұғыры бар. Мойнында енді белдемшесі бар. Су ағызатын тұмсығы ернеуінен төмен орналасқан, ұшына қарай кішірейтілген. Бүйірі жапырақша тәрізді көздермен безендірілген. Жапырақша пішіндес қақпағы тұтқасына жапырақша тәрізді алмалы-салмалы бөлшек арқылы жалғанады. Құмған тұғырын айнала дөңес сызықша бедерленген.

Кумган
Начало XX в.
Медь, ковка
40 × 50 × 11 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ НҚ 609 (КЗМК 3952)

С каплевидным туловом, вытянутым горлом в виде раструба и ножкой в форме усеченного конуса. На горловине имеется широкий валик. Сливной носик расположен ниже венчика, сужается к окончанию. Тулово украшено листовидной вставкой. Крышка листообразной формы, крепится к ручке с помощью перекидного элемента в форме лепестка. По окружности ножки кумгана проходит выпуклая линия.

Kumgan
The beginning of the 20th century.
Copper, forging
40 × 50 × 11 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ НҚ 609 (КЗМК 3952)

With a drop-shaped body, an elongated throat in the form of a bell and a leg in the shape of a truncated cone. On the neck there is a wide roller. The drain spout is located below the corolla, tapering towards the end. The body is decorated with a leaf-shaped insert. The leaf-shaped lid is attached to the handle using a flip element in the shape of a petal. A convex line runs around the circumference of the legs of the kumgan.

Саба – теріден жасалған ыдыс
XXI ғ.
Қайыс, ағаш, өңдеу, тігу
Қазақстан
Шебер М.С. Әлібаев
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. ҚР ҰМ 9130 АӘ 184/1-2

Саба – жылқы терісін арнайы өңдеп, сыртқы жағын бояу арқылы жасалған қымыз құюға арналған ыдыс. Өңделген тері түйе жүнінен иірілген жіппен тігілген. Сабаның төменгі бөлігі кең, ал жоғарғы бөлігі кішірейтілген және ұзын. Мойын бөлігінде ыдысты ілуге арналған баулығы бар. Сабаның жоғарғы бөлігі тамшы түрінде жасалған ағаш ұштықпен безендірілген. Сабаның тұғыры ағаштан жасалған. Сыртқы беті тұтастай геометриялық өрнектермен безендірілген.

Саба – сосуд из кожи
XXI в.
Кожа, дерево, выделка, шитье
Казахстан
Мастер М.С. Алибаев
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. ҚР ҰМ 9130 АӘ 184/1-2

Саба – бурдюк (сосуд) для кумыса из специально обработанных, окрашенных кожурой тальника лошадиных шкур. Шкуры сшивают нитками из верблюжьей шерсти. Нижняя часть сабы широкая, а верхняя часть узкая и удлиненная. К горловине пришиты шнурки для подвешивания. Верхняя часть сабы украшена деревянным навершием каплевидной формы. Подставка для бурдюка (саба аяқ или саба орындық) сделана из дерева. Все украшено резным геометрическим орнаментом.

Saba - a vessel of leather
The 21st century
Leather, wood, dressing, sewing
Kazakhstan
Master M.S. Alibaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. ҚР ҰМ 9130 АӘ 184 / 1-2

Saba - a wineskin (vessel) for koumiss from specially processed horse skins painted with a peel of a talnik. The skins are sewn with camel wool threads. The lower part of the subs is wide, and the upper part is narrow and elongated. Laces for hanging are sewn to the neck. The upper part of the subs is decorated with a wooden drop-shaped top. Stand for wineskin (saba ayah or saba oryndyk) is made of wood. Everything is decorated with carved geometric patterns.

Аяққап
XIX ғ.
Қайыс, өңдеу, тігу
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. ҚР ҰМ 8422 АӘ 177

Бір бөлігі жартышар түрінде жасалған, екінші бөлігі – жалпақ. Бір жағында ұзынша шығыңқы бөлігі бар. Шығыңқы бөліктің ұшына былғары бау тігілген. Жартышардың сыртқы бүйірі тең қабырғалы үшбұрыштармен безендірілген және жоғарғы жағында шашақтар орналасқан.

Чехол для хранения посуды
XIX в.
Кожа, выделка, шитье
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. ҚР ҰМ 8422 АӘ 177

Одна часть полусферической формы, другая – плоская. С удлиненным выступом с одной стороны. На окончании выступа имеется петля из кожаного шнурка. Поверхность полусферы орнаментирована равнобедренными треугольниками и сверху украшена пучком кожаных шнурков.

Case for storing dishes
The 19th century
Leather, dressing, sewing
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. ҚР ҰМ 8422 АӘ 177

One part is hemispherical, the other is flat. With an elongated protrusion on one side. At the end of the protrusion there is a loop of leather lace. The hemisphere surface is decorated with isosceles triangles and decorated with a bunch of leather laces on top.

Дән сақтауға арналған ыдыс
XIX ғ.
Қайыс, сүйек, өңдеу, тігу
Жетісу, Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 1571

Ұзын екі мойыны бар жалпайтылған ыдыс. Зооморфты мәнерде жасалған: екі бүйірінде түйенің басы мәнерінде жасалған бейне бар. Орталық бөлігінде сопақша пішінді көлемді тесік бар, тесіктің ортасындағы өрнекті бөлік тілшелер арқылы жалғанған. Екіге бөлінген мойыны бір-біріне тығыз жанаса орналастырылған.

Сосуд для хранения зерна
XIX в.
Кожа, кость, выделка, шитье
Жетысу, Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 1571

Уплощенный, в виде сосуда с двумя удлиненными горловинами. Выполнен в зооморфном стиле: по бокам изображены стилизованные головки верблюдов (?). В центре имеется крупное овальное отверстие, украшенное перемычками, размещенными крест-накрест и в месте соединения украшенными розеткой. Горловины расположены вплотную друг к другу.

Grain storage vessel
The 19th century
Leather, bone, dressing, sewing
Zhetysu, Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ 1571

Flattened, in the form of a vessel with two elongated necks. It is made in a zoomorphic style: on the sides are stylized heads of camels (?). In the center there is a large oval hole, decorated with jumpers placed crosswise and at the junction decorated with a socket. The necks are located close to each other.

.

Кісе **белдік**
XX ғ. басы
Қайыс, металл, күміспен күптеу, оймыштау
Ұзындығы – 1,28 м
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. ҚР ҰМ қж 310

Белдік екі метрлік қайыстан, қапсырмалардан, өрнектелген әшекейлерден және оқшантай қалтадан тұрады.
Қапсырмалар созылыңқы екі бөліктен тұрады және олар өзара ілгек және ілмек арқылы жалғанған. Әшекей жапсырмалар өрнектелген. Әшекейлердің пішіндері әртүрлі: жарты шар тәрізді, көп жапырақшалы гүл пішіндес. Оқшантай-қалта металл жапсырмалармен әшекейленген.

Пояс охотничий
Начало XX в.
Кожа, металл, серебрение, гравировка
Длина – 1,28 м
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. ҚР ҰМ қж 310

Пояс состоит из двухметрового кожаного ремня, застежки, декоративных бляшек и сумки-патронташа.
Застежка состоит из двух продолговатых частей и соединяется между собой крючком и петелькой. Застежка украшена орнаментом. Бляшки имеют разную форму: в виде полусферы, многолепесткового цветка. Сумка-патронташ украшена металлическими накладками.

Hunting belt
The beginning of the twentieth century
Leather, metal, silvering, engraving
Length is 1.28 m
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. ҚР ҰМ қж 310

The belt consists of a two-meter leather belt, a fastener, decorative plaques and a bandolier bag.
The clasp consists of two oblong parts and is connected to each other by a hook and eyelet. The clasp is decorated with ornaments. Plaques have a different shape: in the form of a hemisphere, a multi-petal flower. The bandolier bag is decorated with metal overlays.

Белдік
XX ғ.
Күміс, мата, алтын жалатпа, шекіме, қаралау, оймалау
87 × 9,5 см
Солтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
Инв. №ҚРҰМнқ 6179КЗ-1139(ГМРК тк1- 237)

Бір метрлік мата белбеуден, қапсырмалардан және безендірілген әшекейлерден құралған. Қапсырмалар сопақша пішінді екі бөліктен тұрады және өзара топсалы әдіспен жалғанған. Сырт жағы пілдің сұлбасына ұқсас, үш үшбұрыш түрінде шығынқы дөңес бар. Ортаңғы бөлігі біршама көлемді және өсімдік үлгісіндегі өрнек түрінде орындалған. Қапсырмалар өсімдік үлгісіндегі өрнектің күрделенген түрімен безендірілген, өрнектер оймалау және қаралау тәсілімен жасалған. Көлемді жапсырма әшекейлер өрнектер жиынтығы түрінде жасалған. Жапырақшалар беткі бөлігін айнала салынған, біршама ұсақ жапырақшалар ортасында орналасқан. Фон қаралау арқылы толтырылған.

Пояс
XX в.
Серебро, ткань, позолота, чеканка, чернь, гравировка
87 × 9,5 см
Северный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан
Инв. №ҚРҰМнқ 6179КЗ-1139(ГМРК тк1- 237)

Состоит из метрового тканевого ремня, застежки и декоративных бляшек.Застежка состоит из двух частей овальной формы и соединяется шарнирным способом. С внешней стороны имеет сложные очертания, образованные тремя треугольными выступами. Центральный более крупный и завершается ажурным растительным побегом. Застежка украшена сложным растительным орнаментом, выполненным гравировкой и чернением. Крупные бляшки выполнены в виде розеток. Лепестки подчеркнуты нанесенением на их поверхности окружностей, более мелкая расположена в центре розетки. Фон заполнен чернью.

Belt
The 20th century
Silver, cloth, gilding, embossing, niello, engraving
87 × 9.5 cm
North Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМнқ 6179 КЗ-1139 (ГМРК тк1- 237)

Consists of meter fabric belt, fasteners and decorative plaques. The clasp consists of two parts of an oval shape and is connected in a hinged way. From the outside, it has an ivory shape formed by three triangular protrusions. The central one is larger and ends with an openwork plant shoot. The clasp is decorated with complex floral ornament, made by engraving and blackening. Large plaques made in the form of outlets. Petals are underlined by drawing on their surface circles, the smaller one is located in the center of the rosette. The background is filled with mobile.

Жүген
XX ғ. соңы
Қайыс, ақ түсті металл, шыны, қалыптама, соғу
60 × 100 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 8304

Жүген келесі бөлшектерден тұрады: ноқталық қайыс, кекілдік, желкелік, сағалдырық, сулық, тізгін, ауыздық. Жүгенді жасауға жалпақтығы әртүрлі жіңішке қайыстар пайдаланылған. Жіңішке қайыстар тікбұрышты металл жапсырмалармен безендірілген. Қайыстардың түйіскен жерлеріне дөңес көз түріндегі дөңгелек әшекейлер бекітілеген. Олардан төрт жаққа жартылай сопақша және үшбұрыш пішінді жапсырма әшекейлер орналастырылған. Ауыздық темірден жасалған.

Уздечка
Конец XX в.
Кожа, металл белого цвета, стекло, штамповка, ковка
60 × 100 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 8304

Уздечка состоит из следующих элементов: суголовный ремень, нащечные ремни, подбородный ремень, налобный ремень, капсюль, поводья, удила.
Узда выполнена из узких полосок кожи различной ширины. Узкие ремни украшены прямоугольными металлическими накладками. В месте соединения ремней размещены округлые выпуклые бляшки со вставками. От них в четыре стороны отходят бляшки полуовальной и подтреугольной формы, украшенные насечками. Удила выполнены из железа.

Bridle
The end of the 20th century.
Leather, white metal, glass, stamping, forging
60 × 100 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ 8304

The bridle consists of the following elements: angle belt, cheek straps, chin belt, headband, capsule, reins, and bit. The bridle is made of narrow strips of skin of various widths. Narrow belts are decorated with rectangular metal plates. At the junction of the belts there are rounded convex plaques with inserts. Semi-oval and sub-triangular plaques decorated with notches extend from them in four directions. The drill bits are made of iron.

Самауырғүл түкті кілемі
1960 ж.
Жүн, тоқыма
320 × 195 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 5939 ККБ 355 (ПМО 1068)

Негізгі астары жүнен жасалған, түкті кілем. Мұндай кілемдердің өрнектері дәстүрлі түрде үш бөліктен құралған: қоршау – кілемнің жиегі, су- фонмен өрнектердің арасын бөліп тұрушы бөлік және орталық алаңдағы – көл тәрізді бөліктер. Кілемнің орталық алаңында көлемді ромб тәрізді пішіндегі өрнектер жиынтығы бар, оның айналасы түрлі түсті жіптермен жасалған өрнектер арқылы көмкерілген. Жиектің ең жалпағы ашық-сарғыш фонға орналасқан қызыл, күлгін, жасыл, қызғылт, көкшіл түсті өрнектермен толтырылған. Кілемнің бүйірі шашақтармен көмкерілген.

Ковер ворсовый – Самауыргүл
1960 г.
Шерсть, ткачество
320 × 195 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 5939 ККБ 355 (ПМО 1068)

Ковер ворсовый, на шерстяной основе. Орнаментация таких ковров традиционно разделена на три части: қоршау (бордюр) – край ковра; су (вода) – разделительная полоса между фоном и узором и центральное поле – көл (озеро). В центральном поле ковра вытканы три массивных ромбовидных медальона со вписаными узорами из разных цветов. Широкая кайма украшена розетками красного, бежевого, зеленого, розового, голубого цветов на светло-оранжевом фоне. По бокам ковра имеется бахрома.

Carpet nap – Samauirgul
1960 year
Wool, weaving
320 × 195 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ 5939 ККВ 355 (ПМО 1068)

The carpet is pile, on a woolen basis. The ornamentation of such carpets is traditionally divided into three parts: қorshau (border) - the edge of the carpet; su (water) is the dividing strip between the background and the pattern and the central field is kөl (lake). Three massive rhomboid medallions with inscribed patterns of different colors are woven in the central field of the carpet. The wide border is decorated with rosettes of red, beige, green, pink, blue flowers on a light orange background. There is a fringe on the sides of the carpet.

Кілем
1950 ж.
Жүн, тоқыма
192 × 370 см
Қостанай облысы, Солтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 5985 ККБ-401 ГМРК 840

Астары да бетіде жүннен жасалған түкті кілем. Қызыл түсті фонда – ромб пішінді төрт өрнектер орналастырылған, ортасында қызыл-таңқурай түсті тісшелері бар, алаңқай және өрнектер мәнерлі өрнектермен безендірілген. Үш қатар жиек салынған: жиектердің ең жалпағы араларында мүйізшелері бар ромбтармен толтырылған. Оның екі жағында қысқа көлбеу сызықшалармен толтырылған жолақты жиектер орналасқан. Кілемшенің екі бүйірінде шашақтары бар.

Ковер
1950 г.
Шерсть, ткачество
192 × 370 см
Костанайская область, Северный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 5985 ККБ-401 ГМРК 840

Ковер ворсовый, шерсть на шерстяной основе. На красном фоне – четыре ромбовидных медальона зубчатой формы с центром красно-малинового цвета, поле и медальоны украшены стилизованным орнаментом. Кайма выполнена из трех полос: самая широкая заполнена ромбами, перемежающимися роговидными завитками. По обе стороны от него расположено по узкой полоске, заполненной короткими наклонными линиями. По бокам ковра имеется бахрома.

Carpet
1950 year
Wool, weaving
192 × 370 cm
Kostanay region, Northern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ 5985 ККБ-401 ГМРК 840

The carpet is pile, wool on a woolen basis. On a red background there are four serrated rhomboid medallions with a red crimson center, the box and medallions are decorated with a stylized ornament. The border is made of three stripes: the widest is filled with rhombs interspersed with horn-like curls. On either side of it is located on a narrow strip filled with short oblique lines. There is a fringe on the sides of the carpet.

Кілем
XX ғ.
Жүн, тоқыма
148 × 283 см
Маңғыстау, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ККБ-204 ПМО 850

Түксіз кілем (алаша). Тігінен созылған, тікбұрыш пішінді. Түрлі түсті жүнен ирілген жіптерден тігілген. Жолақтардың арасы «жиек арқылы» тігісімен қол еңбегі арқылы тігістелген, қара түсті жіптер және жүннен иірілген қоңыр түсті жіптер арқылы тігілген. «Терме» әдісімен тоқылған (жіптердің негізгі бөлігі түрлі түсті, көлденең жіптері – бір түсті). Ұзынынан тоқылған түрлі түсті жіптер тігінен кезектесе орналасқан геометриялық өрнектердің қатарын құрап тұр.

Ковер
XX в.
Шерсть, ткачество
148 × 283 см
Мангистау, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ККБ-204 ПМО 850

Безворсовый ковер (алаша). Прямоугольной формы, вытянутой по вертикали. Сшит из разных шерстяных ниток. Ленты соединены встык и сшиты ручным способом швом «через край» косыми стежками, нитками черного цвета и шерстяными нитками коричневого цвета. Сотканы в технике «терме» (основа из нитей разного цвета, уток – одноцветный). Разноцветные нити, переплетаясь в длину, образуют узор в виде чередующихся вертикальных полос разных оттенков с геометрическим орнаментом.

Carpet
The 20th century
Wool, weaving
148 × 283 cm
Mangistau, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ ККБ-204 ПМО 850

Lint-free carpet (alasha). Rectangular, elongated vertically. Sewn from different woolen threads. Ribbons are sewn together and sewn manually using a seam “over the edge” with oblique stitches, black threads and brown woolen threads. They are woven using the “terme” technique (the basis of threads of different colors, wefts - one-color). Multicolored threads, interwoven in length, form a pattern in the form of alternating vertical stripes of different shades with a geometric ornament.

Тұскиіз
XX ғ.
Мақта, жіптер, тоқыма
138 × 216 см
Баян-Өлгей, Моңғолия
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 5837 ККБ-255 ПМО 6649

Қабырғаға ілінетін кілем, тікбұрышты, көлденең тігілген, полихромды кестелері өсімдік үлгісінде-геометриялық сипатта өрнектелген. Орталық бөлігінде тікбұрыштың ішінде қылыз-күрең түсті өрнектер жиынтығы бейнеленген, оның айналасы қызғылт-сары түсті шағын гүл шоғырларымен көмкерілген. Тұскиіздің шеті жалпақ ашық-қызыл түсті матамен өңделген. Кестелердің негізгі түстері: қызыл, қызғылт, жұпаргүл, көк, жасыл, қоңыр реңктері, қызғылт, қара түстер. Тұскиіздің бұл түрі жатын төсекпен бірге жиынтық түрінде жүретін болғандықтан төменгі жағы өңделмеген.

Тускииз
XX в.
Хлопок, нитки, ткачество
138 × 216 см
Баян-Ульгей, Монголия
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 5837 ККБ-255 ПМО 6649

Тускииз настенный, прямоугольный, горизонтальный, с полихромной вышивкой растительно-геометрического характера. По центру в прямоугольнике даны крупные красно-бордовые розетки, дополненные по бокам мелкими розово-желтыми бутонами. Внешний край обработан широкой полосой ярко-красной ткани. Основные цвета вышивки: красный, оттенки розового, сиреневого, голубого, зеленого, коричневого; оранжевый, черный. Данная разновидность ковра шла в компплекте с кроватью, поэтому нижний его край не обработан.

Carpet
The 20th century
Cotton, thread, weaving
138 × 216 cm
Bayan-Ulgei, Mongolia
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ 5837 ККБ-255 ПМО 6649

The carpet is wall, rectangular, horizontal, with polychrome embroidery of vegetable-geometric nature. In the center in the rectangle are large red-burgundy rosettes, supplemented on the sides with small pink-yellow buds. The outer edge is treated with a wide strip of bright red fabric. The main colors of embroidery: red, shades of pink, lilac, blue, green, brown; orange, black. This kind of carpet came complete with a bed, so its lower edge is not processed.

Кілем
XX ғ. 50-жылдары
Жүн, тоқыма
393 × 177 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ 4029 КК- 69

Сырмақ – киізден жасалған оюлы кілем. Түсі әртүрлі киіз қиындыларынан жасалған (көбіне қара және ақ түсті), фоны бір түсті оның бетіне құрақ тәсілімен жасалған; бұл композицияда беткі бөлігіндегі құрақты ою-өрнектердің жиегі түрлі түсті жіптермен тігіліп жасалған.
Кілемше бетіндегі композиция біршама күрделі - «қоршау» өрнегі арқылы жасалған, арасын бөліп тұратын белдемшелері бар, орталық алаңды бөліп тұратын төсемшелері бар. Мұнда үш үлкен ромб орнатылған, оларды айнала өсімдік үлгісіндегі өрнектер салынған.

Ковер
50-е гг. XX в.
Шерсть, ткачество
393 × 177 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ 4029 КК- 69

Сырмак – узорчатый войлочный ковер. Изготовлен из отдельных кусков войлока разных цветов (обычно черного и белого), в так называемой технике мозаики: узор врезается в фон вровень с его поверхностью; эта композиция накладывается на другой войлок и простегивается, а затем прошивается цветным шнуром по контуру узора.
Композиция ковра состоит из довольно сложной каймы – «қоршау», с разделительным полосами, обрамляющими центральное поле. Здесь расположены три крупных ромба, покрытых растительным орнаментом со сложным сочетанием завитков и розеток.

Carpet
The 50s of the 20th century
Wool, weaving
393 × 177 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ 4029 КК- 69

Syrmak - patterned felt carpet. Made of separate pieces of felt of different colors (usually black and white), in the so-called mosaic technique: the pattern cuts into the background flush with its surface; this composition is superimposed on another felt and quilted, and then stitched with a colored cord along the contour of the pattern.
The composition of the carpet consists of a rather complex border - “Korshau”, with dividing stripes framing the central field. Here are three large rhombuses covered with floral patterns with a complex combination of curls and rosettes.

Тақыр қоржын
XX ғ.
Жібек, тоқыма
110 × 55 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ККБ-2 (ГМРК 137).

Бір-біріне жалғанып тұратын екі қалтасы бар дәстүрлі қоржын түрі. Тоқымасы қалтаның сыртқы жағынан басталған. Әдетте қоржын түкті немесе тықыр етіп тоқылып, композициялық өрнектермен безендіріледі. Алдымен оң қалтаның артқы жағы тоқылып, қалтаның сыртына қарай өтеді, одан кейін ортасы, соңынан екінші қалтасының артқы жағынан сыртына қарай тоқылып, өренкті композициясы оң жақ қалтасын айна қатесіз қайталайды. Нәтижесінде толық тоқыма кенеп пайда болады.

Коржын безворсовый
XX в.
Шерсть, ткачество
110 × 55 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ККБ-2 (ГМРК 137).

Традиционно коржын представляет собой два кармана – калта, соединенных между собой. Ткачество начинается с лицевой части кармана. Обычно она украшается орнаментальной композицией с использованием ворсового или безворсового ткачества, затем ткется тыльная сторона первого кармана с переходом в лицевую, соединительную полосу и снова ткется тыльная сторона и лицевая часть уже второго кармана, орнаментальная композиция которого зеркально отражает композицию первого. Получается цельно сотканное полотно.

Korzhyn lint-free
The 20th century
Wool, weaving
110 × 55 centimeters
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ ККБ-2 (ГМРК 137).

Traditionally Korzhyn represents two pockets – “kalta”, connected with each other. Weaving starts from the front of the pocket. Usually it is decorated with ornamental composition using pile or lint-free weaving, then the back side of the first pocket is poked with the transition into the front, connecting strip and the back side is poked again and the front part of the second pocket is already ornamental composition which mirrors the composition of the first one. It turns out a whole woven fabric.

Басқұр
XX ғ. ортасы
Жүн, тоқыма
460 × 20 см
520 × 20 см
420 × 20 см
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ККБ-89 (ГМРК 504)
Инв № ҚРҰМ ККБ- 479 (ҒКҚ -20/1-2)
Инв № ҚРҰМ 5736 ККБ-154 (ГМРК 521)

Басқұр – киіз үйді әшекейлеуге арналған ою-өрнекпен өрілген бау, сонымен қатар оны керегелер түйіскен жерлерді сыртынан тартып тұруға пайдаланады. Басқұрдың ұзындығы киіз үйді айналдырып тартуға жететіндей болуы керек. Оның жалпақтығы көбінде 20–30 см, кейде 45 см болатындары да кездеседі. Осындай әшекейлердің байболуы үй иесінің әл-аухатын көрсетеді, сондықтан ауқатты қазақтардың үйінде бір ғана емес, екі немесе үш басқұрдан кездесетін болған. Киіз үйдің ішкі әшекейінде басқұр мен шашақ бау күмбезді айнала орап, бастырып тұрған және бөлме ішіне көрік берген. Басқұр киіз үйдің сүйегіндегі керегелерді және уықтарды қысып тартып тұру қызметін атқырған.

Баскур – узорные ленты
Середина XX в.
Шерсть, ткачество
460 × 20 см
520 × 20 см
420 × 20 см
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ККБ-89 (ГМРК 504)
Инв. № ҚРҰМ ККБ- 479 (ҒКҚ -20/1-2)
Инв. № ҚРҰМ 5736 ККБ-154 (ГМРК 521)

Баскур (каз. басқұр) – узорчатая вытканная тесьма для оформления юрты, а также для наружного стягивания мест стыка с кереге. Длина баскура должна быть достаточной, чтобы обтянуть юрту вкруговую. Богатство такого декора говорит о статусе владельца дома, поэтому у зажиточных казахов можно было встретить не один, а два или даже три баскура. В интерьере они опоясывали край купола и вместе с шашак бау (свисающие узорные ленты с кистями) придавали помещению нарядный вид. Также баскур выполнял не только декоративную, но и важную конструктивную роль в установлении юрты.

Patterned ribbons
Mid-twentieth century
Wool, weaving
460 × 20 cm
520 × 20 cm
420 × 20 cm
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ ККБ-89 (ГМРК 504)
Inv. № ҚРҰМ ККБ-479 (ҒКҚ -20 / 1-2)
Inv. No. ҚРҰМ 5736 ККБ-154 (ГМРК 521)

Baskur – patterned woven braid for the design of the yurt, as well as for the outer tightening of the junctions with the kerege. The length of baskur should be sufficient to cover the yurt round. The richness of such decor speaks about the status of the owner of the house, therefore, among well-off Kazakhs one could meet not one but two or even three baskurs. In the interior, they encircled the edge of the dome and along with the “shashak baw” (hanging patterned ribbons with brushes) gave the room an elegant look. Also, baskur performed not only a decorative, but also an important constructive role in the establishment of the yurt.

«ҰЛЫ ДАЛА: ТАРИХ ПЕН МӘДЕНИЕТ» СЕРИЯСЫ
2019 жыл

I-том	**«Мәдени шығу тек пен сабақтастық» (15.03.2019–15.04.2019 ж., Татарстан, Қазан қ.)**
II-том	**«Жылқы және салт атты» (11.04.2019–11.05.2019 ж., Өзбекстан, Ташкент қ.)**
III-том	**«Көне түркілер әлемі» (11.07.2019–11.08.2019 ж., Солтүстік Македония, Скопье қ.)**
IV-том	**«Ұлы көш: бұйымдар мен идеялардағы ғұндар мен сарматтардың мұралары» (12.09.2019–12.10.2019 ж., Түркия, Анкара қ.)**
V-том	**«Дала сәні: костюм мен тоқыма» (01.10.2019–31.10.2019 ж., Малайзия, Куала-Лумпур қ.)**
VI-том	**«Ежелгі технологиялар» (11.11.2019–11.12.2019 ж., Грекия, Афина қ.)**

«THE GREAT STEPPE: HISTORY AND CULTURE» SERIES
2019

Volume I	**«The origins and continuity of culture» (15.03.2019–15.04.2019, Tatarstan, Kazan city)**
Volume II	**«Horse and rider» (11.04.2019–11.05.2019, Uzbekistan, Tashkent city)**
Volume III	**«World ancient turks» (11.07.2019–11.08.2019, North Makedonia, Skopje city)**
Volume IV	**«The Great Navigation: heritage of the hunes and sarmates in things and ideas» (12.09.2019–12.10.2019 ж., Turkey, Ankara city)**
Volume V	**«Steppe fashion: suit and textile» (01.10.2019–31.10.2019, Malaysia, Kuala-Lumpur city)**
Volume VI	**«Ancient technologies» (11.11.2019–11.12.2019, Greece, Athen city)**

Ғылыми-көпшілік басылым

Научно-популярное издание

Popular science publication

«Ұлы дала: тарих пен мәдениет» сериясы,
VI-том, «Ежелгі технологиялар»
(11.11.2019–11.12.2019 ж., Грекия, Афина қ.)

Серия «Великая степь: история и культура»
Том VI, «Древние технологии»
(11.11.2019–11.12.2019 г., Греция, г. Афина)

«The Great Steppe: history and culture» series,
Volume VI. «Ancient technologies»
(11.11.2019–11.12.2019, Greece, Athen city)

Дизайн и верстка: А. Исмаилова

Фотограф: А. Каирмагамбетов

www.altynadamworld.com

Подписано в печать 27.06.2019 г.
Формат: 70x100/8
Бумага мелованная матовая, 150 гр.
Тираж 500 экз. Заказ № 835

Отпечатано с файлов заказчика
в типографии «Big Dream»
г. Нур-Султан, ул.Байсеитовой, 114/2
+7(7172) 377-074, +7 702 484 88 13